Uppsala 1974

Karin Johannisson

Magnetisörernas tid

Den animala magnetismen i Sverige

Magnetisörernas tid

Den animala magnetismen i Sverige

With a summary in English:
Mesmerism in Sweden

Akademisk avhandling

för filosofie doktorsexamen
som med vederbörligt tillstånd
av Humanistiska fakultetens
i Uppsala historisk-filosofiska sektion
framlägges till offentlig granskning
å universitetets lärosal V
lördagen den 5 oktober 1974 kl. 10 f. m.

AV

Karin Johannisson

UPPSALA 1974
ALMQVIST & WIKSELL

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548914_0009

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av

LÄRDOMSHISTORISKA SAMFUNDET

Studies and sources published by
THE SWEDISH HISTORY OF SCIENCE SOCIETY

Études et sources publiées par
LA SOCIÉTÉ SUÉDOISE D'HISTOIRE DES SCIENCES

Quellen und Studien herausgegeben von
DER SCHWEDISCHEN GESELLSCHAFT FÜR GESCHICHTE
DER WISSENSCHAFTEN

25

KARIN JOHANNISSON

Magnetisörernas tid

Den animala magnetismen i Sverige

With a summary in English:
Mesmerism in Sweden

Almqvist & Wiksell i distribution

© Karin Johannisson

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

ISBN 91-85286-00-1

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1974

Innehåll

FÖRORD 7

I. DEN ANIMALA MAGNETISMEN FÖRE 1800 9

1. *Mesmer och hans lära* 9
Förebilder 9 – Biografi 13 – Lära 22 – Puységur och den magnetiska somnambulismen 26 – Barbarin och den magnetiska spiritualismen 28

2. *Magnetismens introduktion i Sverige* 30
Spridda nedslag 1774–1786 30 – Carl Göran Silfverhjelm 34

3. *Magnetismen i Mesmers efterföljd* 39
Harmoniska societeten 39 – Silfverhjelm i Finland 47

4. *Magnetismen och swedenborgarna* 50
Exegetiska och Philantropiska sällskapet 50 – Magnetismen kombineras med swedenborgianismen 54 – Den swedenborgska magnetismens teori 61 – Swedenborgska magnetisörer 71 – Pro sensu communi-striden och upplösningen av Exegetiska och Philantropiska sällskapet 92

5. *Magnetismen och frimurarna* 102

II. DEN ANIMALA MAGNETISMEN EFTER 1800 111

6. *Magnetismen på nya vägar i Tyskland* 111
Spridning av Mesmers, Puységurs och Barbarins skolor 111 – Nya riktningar växer fram 114 – Fysiker 115 – Naturfilosofer 118 – Spiritualister 121 – Magnetismens »guldålder» i Tyskland 124 – Den magnetiska behandlingen 127

7. *Mellan swedenborgianism och romantik* 131
Magnetismens ställning i Sverige omkring år 1800 131 – Adolf Gustaf Nordenskjöld 133 – Mårten Sturtzenbecher 142

8. *Magnetismen och den romantiska medicinen* 154
Vitalism, brownianism, naturfilosofi 155 – Spekulativ medicin i Sverige 156 – Naturfilosofin och magnetismen 159

9. *Pehr Gustaf Cederschjöld* 163
Studietiden 163 – Idéförankring och vetenskaplig metod 165 – Den magnetiska verksamheten börjar 170 – Praktik 172 – Teori 183 – Vädjan till Svenska Läkaresällskapet 187 – Studieresa till Wolfart i Berlin 189 – Den magnetiska kommittén 191 – Tidningspolemik 196

10. *Magnetismen i Cederschjölds spår* 205
Magnetisörer 205 – Synpunkter från Berzelius och Carl Johan Ekström 214 – Skrifter över magnetismen 220 – Magnetismen i skönlitteraturen 233

11. *Magnetism, hypnotism, spiritism* 247

SUMMARY 256

KÄLLOR OCH LITTERATUR 262

PERSONREGISTER 274

Förord

Den animala magnetismen, säger Martin Lamm i sitt stora arbete om upplysningstidens romantik, har haft de mest vittgående verkningar på hela 1800-talets människouppfattning. Även om uttalandet måste betraktas som något tillspetsat, är det otvetydigt att magnetismen kom att bli en avgörande impuls till det metodiska utforskandet av människans själsliv som från olika håll växte fram under 1800-talet. Ursprungligen en ren läkemetod kom magnetismen tidigt att lanseras som en revolutionerande kunskapsmetod och därigenom också tilldra sig uppmärksamhet från många skilda intressegrupper. Dess förvirrande förmåga att låta sig omgestaltas efter olika syften blev dess främsta och komplikationsfyllda karaktäristikum. De magnetisörer som var läkare ignorerade i allmänhet de svårförklarliga själsliga fenomen som följde i den magnetiska somnambulismens spår, de »andliga» magnetisörerna å sin sida bortsåg i regel från dess medicinskt fysiska aspekt. Försöken att i en teori sammansmälta magnetismens fysiska och psykiska fenomen slog gång på gång slint, och slutgiltigt kunde dess gåtor inte lösas förrän den mot 1800-talets slut spaltades åt två helt skilda håll: hypnoseterapeutisk forskning å ena sidan, spiritistisk och parapsykologisk å den andra.

Magnetismens historia i Sverige under 1700- och 1800-tal illustrerar tydligare än på många håll hur de magnetiska fenomenen kunde tolkas och användas för vitt skilda syften. Den magnetiska verksamhet som här kom att utövas av swedenborgare och frimurare måste betraktas som exklusiva bidrag till magnetismens historia överhuvud. Min avsikt har varit att belysa de idékomplex, strömningar och grupperingar magnetismen kom att knytas till i Sverige, för att mot denna bakgrund söka visa hur magnetisörerna lyckades bringa de magnetiska fenomenen i överensstämmelse med tidstypiska teorier och föreställningar, men också hur de magnetiserade medierna medvetet eller omedvetet demonstrerade vad som förväntades av dem. I magnetismen själv, och i debatten kring den, speglas på så sätt flera av de idéströmmar som utmärkte upplysningstid och romantik.

Det var Martin Lamms banbrytande forskningar som en gång gav mig impulsen till ett fördjupat studium av den paradoxala underström av mystik som växte sig stark under upplysningens förnuftsyta. Lamm pekade med eftertryck på den animala magnetismen som en viktig länk i det system av mystiska och ockulta vetenskaper som sysselsatte 1780-talets swedenborgare och frimurar-

grupper. Magnetismen och den svenska swedenborgianismen har också belysts av Robert Sundelin (Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet, 1886) och i senare tid av Harry Lenhammar (Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795, 1966). Mitt huvudmaterial och oundgänglig källa för avsnittet om swedenborgianismen har varit det rika Frugårdsarkivet i familjen Nordenskiölds ägo i Stockholm. Arkivet måste ses som den nödvändiga förutsättningen för att bilden av de swedenborgska magnetisörerna kunnat göras någorlunda tydlig. Vad gäller magnetismen i Sverige efter 1800 har jag haft en ovärderlig hjälp av Ernst Nachmansons ingående biografi över Pehr Gustaf Cederschjöld, där Cederschjölds verksamhet som magnetisör behandlas i ett särskilt kapitel. Nachmansons arbete — med tyngdpunkten lagd på det biografiskt redovisande — har genom sina många uppslag och litteraturhänvisningar väsentligt underlättat kartläggningen av magnetismens spår i 1800-talets litteratur och debatt.

Många har de varit som i mera personlig bemärkelse tagit del i och med intresse, vetgirighet och oräkneliga uppslag följt mitt arbete.

Professor Henrik Sandblad ledde mig en gång avhandlingsämnet på spåren och gav mig många goda råd på vägen. Professor Sten Lindroth har genom sin inspirerande personlighet och aldrig svikande entusiasm givit mig ständig uppmuntran, och också varit den som med hela sin mäktiga lärdom steg för steg kritiskt följt arbetet. Med docent Harry Lenhammar har jag kunnat föra många nyttiga samtal och han har generöst delat med sig av sin stora sakkunskap och materialkännedom. Av med. doktor Lars Öberg har jag likaså erhållit värdefullt brevmaterial.

En stimulerande och ständigt närvarande dialog om större och mindre forskningsproblem har jag kunnat föra med docent Tore Frängsmyr både inom och utom Carolina. Också kamratskapet inom lärdomshistoriska seminariet med flitig samvaro under mer eller mindre seriösa former har varit en oundgänglig del av mina doktorandår.

Ur Nordenskiöldska Swedenborgsfonden, Vetenskapsakademin, har jag erhållit ett ekonomiskt bidrag, för vilket jag tackar varmt.

Min bok tillägnar jag Stefan och Andreas Sergej.

Uppsala i maj 1974.

Karin Johannisson

I.
Den animala magnetismen före 1800

1. Mesmer och hans lära

Förebilder

Då Franz Anton Mesmer i början av 1770-talet lanserade sin animalmagnetiska lära, enligt vilken liv, hälsa och sjukdom var underkastade ett i hela universum utbrett magnetiskt fluidum, kunde denna inte sägas innehålla någonting principiellt nytt. Mesmer själv vidkändes knappast några föregångare och förebilder, men den självständighet han gjorde anspråk på måste utan tvekan betraktas som överdriven. Att spåra den animala magnetismens idémässiga förankring är emellertid en mångtydig uppgift, inte minst genom att Mesmers egen definition av magnetismbegreppet genomgående är så oklart. Rörde det sig om en rent fysisk kraft jämförbar med mineralmagnetens? Var det en för organismen unik kvalitet liktydig med själva livsprincipen? Eller var det helt enkelt frågan om en outtalad suggestionsmekanism? Klart är att Mesmer i sin lära samlade upp och sammansmälte en rad olika idékomplex. Här finns skiftande magnetterapeutiska föreställningar, teorier kring kosmiska influenser på människokroppen, medicinska fluidumföreställningar av mer eller mindre vitalistisk karaktär, samt inte minst den urgamla suggestionsterapeutiska traditionen, botande genom tro och handpåläggning. Bara gemensamt bildar dessa komponenter den bakgrund mot vilken läran om den animala magnetismen måste betraktas.

Så länge magneten varit känd hade den tillskrivits en helande kraft. På samma sätt som den kunde dra till sig järn och andra föremål, föreställde man sig att den kundre dra till sig sjukdomar. Både i Indien, Kina och Främre Orienten användes den tidigt för medicinskt bruk. Under medeltiden tycks denna magnetterapi ha fallit i glömska för att på nytt aktualiseras på 1500-talet genom Paracelsus, som i en särskild liten skrift, Von den kreften des magneten, hävdade att magneten utöver sin uppenbara fysiska attraktionskraft också ägde den djupare egenskapen att bota sjukdomar. Placerad över sjukdomshärdens »centrum» skulle den i egenskap av sina speciella krafter neutralisera de skadegörande influenserna, och

på så sätt snabbt och smärtfritt kunna bota i princip alla sjukdomar: »Got der allmechtig hat allen artzten ein wunderbarlich secret im magneten zugestelt».[1] Sitt stora uppsving fick emellertid den mineralmagnetiska terapin först på 1730-talet i och med möjligheten att framställa artificiella magneter, och under senare hälften av 1700-talet blev magneten ett beprövat läkemedel speciellt vad gällde ögon-, tand- och magsjukdomar. Samtidigt pågick en livlig debatt huruvida den läkande kraften skulle tillskrivas rent mekaniska orsaker — magnetens kyla, tryck eller gnidning — eller en särskild magnetisk egenskap.[2] Med magnetisk terapi kom man emellertid från och med 1600-talets början inte så mycket att mena behandling med mineralmagneter som de s. k. sympatikurerna, grundade på föreställningen att egenskaper hos frigjorda delar av en kropp — blod, hår, naglar etc. — genom en magnetisk-sympatisk attraktionskraft strävade att överflyttas också på ursprungsorganismen. Sin mest kända medicinska tillämpning fick denna teori i engelsmannen Kenelm Digbys s. k. vapensalva: om ett vapen åstadkommit ett sår, räckte det att behandla vapnet med läkande salva, eftersom den läkande kraften via de organiska resterna från sårytan överfördes till den skadade organismen.[3] Med utgångspunkt från skilda ockultmedicinska föreställningar och paracelsiska mumiebegrepp och kring namn som van Helmont, Goclenius och Athanasius Kircher kom dessa curae magneticae att intensivt debatteras under hela 1600-talet och en god bit in på 1700-talet.[4]

För Paracelsus hade den magnetiska attraktionen ingalunda varit en egenskap begränsad till mineralmagneten, utan en universell, kosmisk kraft grundad i ett dualistiskt förhållande mellan den stora och lilla världen, makrokosmos och mikrokosmos. Det är i detta magnetismbegrepp som ett direkt samband kan spåras mellan paracelsiska och mesmerska föreställningar. Paracelsus menade, att i varje människa fanns inneboende en siderisk astralkropp, en förminskad men fullständig spegel av den kosmiska helheten. Denna astralkropp, magnes microcosmi, stod i ett intimt magnetiskt förhållande till makrokosmos, vars goda eller onda inflytelser genom attraktion och repulsion reglerades i ett harmoniskt balansförhållande. Magnetisk kraft strömmade ständigt ut från människokroppen liksom från andra delar i den lunara och sublunara världen, varje kropp påverkade varje annan och hela universum levde sålunda i ett dynamiskt fram- och åter-

---

[1] Th. Paracelsus, Sämtliche Werke, I. Abt. hrsg. von K. Sudhoff, II, München 1930, 49 ff, 122 f.

[2] Chr. Becker, Der Mineralische Magnetismus und seine Anwendung in der Heilkunst, Mülhausen 1829.

[3] Se R. Amadou, Un chapitre de la medecine magnetique: la poudre de sympathie, Paris 1953; L. King, The road to medical enlightenment 1650–1695, London 1970, 140 ff.

[4] För en summering av denna debatt se M. A. Thouret, Recherches et doutes sur le Magnétisme animal, Paris 1784; E. Postel, Étude philosophique, historique et critique sur le magnétisme des médecins spagiristes au seizième siècle, Caen 1860. För senare uppfattningar av sympatibegreppet se Fr. Hufeland, Über Sympathie, Weimar 1811.

strömmande, ett gigantiskt ömsesidigt kraftspel.[1] Magnetismbegreppet i denna universella bemärkelse upptogs och vidareutvecklades av Johannes Baptista van Helmont, som i sin De magnetica vulnerum curatione (1621) tillförde det en andlig dimension: magnetismen kunde inte betraktas som en fysisk-mekanistisk kraft, utan som en allt genomströmmande andlig eter. Liknande tankegångar utvecklades ungefär samtidigt av den engelske läkaren Robert Fludd. Enligt denne var människan i sin egenskap av symbolisk spegel av universum en enda jättelik magnet med egna himlar, planetbanor, poler och stjärnor. De kraftströmmar hon utstrålade och som cirkulerade i en ständigt pulserande livsrytm var emellertid, liksom för van Helmont, inte bundna till fysiska lagar, utan liktydiga med ett andligt fluidum med ursprung i en evig och gudomlig världsande. Detta fluidum kunde härigenom operera på obegränsade avstånd (Philosophia Moysaica 1638). Den sista länken mellan Paracelsus och Mesmer utgör Fludds lärjunge William Maxwell. I sin Medicinae magneticae libri tres (1679) framlade denne hundra år före Mesmer ett system som på avgörande punkter direkt föregriper den animala magnetismens teori. I vad som kan kallas ett panvitalistiskt tankesystem hävdade Maxwell, att varje människa var i besittning av en universalsjäl, en andlig livsprincip, vars aktivitet inte begränsades inom det kroppsliga höljet, utan som verkade utanför kroppen genom en aktiv och livgivande utströmning, i sin tur reglerad av viljan. Denna strålning som ursprungligen stammade från kosmos, men som valt människokroppen som »objekt», var genom sin identifikation med en livsande eller livgivande kraft direkt tillämpbar inom medicinsk terapi. I grund och botten, menade Maxwell, var den läkemedlet framför andra, ett alltomspännande universalläkemedel. Beröringspunkterna mellan detta system och Mesmers sedermera utformning av den animala magnetismens teori är uppenbara. Visserligen skulle Mesmer inte tala i vitalistiska utan i fysikaliska termer, men Maxwells begrepp livsande behöver bara ersättas med livsfluidum för att likheterna skall bli iögonfallande. Dessa likheter påpekades också redan på 1780-talet av en av mesmerismens tidigaste biografer, M. A. Thouret, ett påpekande som Mesmer dock själv sårat tillbakavisade.[2]

Fluidistiska föreställningar så som de kommit till uttryck hos van Helmont, Fludd och Maxwell knyter an till den tredje linjen i denna bakgrundsteckning: de läror om olika vitala livskraftämnen som vid början av 1700-talet utformades i medicinska kretsar i Holland och Tyskland. För Hermann Boerhaave bestod livets grundprincip i ett hydrodynamiskt begrepp, en kontinuerlig rörelse alstrad av ett vätskeliknande fluidum med centrum i hjärnan och nervbanorna. Också Friedrich Hoffmann uppfattade rörelsebegreppet som de organiska processernas kärna, men sedan han förgäves sökt förklara denna rörelses impetus

---

[1] För en översikt av den paracelsiska världsbilden se S. Lindroth, Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt, Uppsala 1943, 11 ff.

[2] Se R. Tischner, Franz Anton Mesmer, München 1928, 68 ff; C. Kiesewetter, Franz Anton Mesmer's Leben und Lehre, Leipzig 1893, 59 ff, den senare med utförliga utdrag ur Maxwells skrift.

enligt mekanistiska lagar, tvingades han i anslutning till välkända archeusföreställningar anta existensen av en särskild vital substans eller eter som yttersta upphov till den organiska rörelsen. Denna eter var obegränsat elastisk och expansiv och hade sitt centrum dels i blodet, dels i nerverna — som blod- eller nervfluidum var den därmed upprätthållare av allt organiskt liv. Vad som för Hoffmann blivit en nödlösning, principiellt underställd rörelsebegreppet som det fysiologiskt primära, blev för vitalisten Ernst Stahl själva kärnan i dennes medicinska system. Organismen, menade han i polemik mot gängse iatrofysiska föreställningar, skulle vara helt satt ur spel, om man inte föreställde sig att den styrdes och organiserades av en särskild vital »livskraftsande». Livskraften var det direkt avgörande vad gällde liv, hälsa, sjukdom och död.[1] Skiftande eter- eller fluidumföreställningar av denna typ kom att bli intimt inlemmade med 1700-talets vetenskapliga diskussioner också utanför medicinska kretsar. Så hade t. ex. Newton i sista paragrafen till andra upplagan av sin Principia mathematica (1713) antytt existensen av en icke-materiell eter som yttersta grund för materiestruktur och kroppars inbördes relationer. För den tyske filosofen Johann Goffried Herder var ett elektriskt dynamiskt eterbegrepp liktydigt med livets själva grundprincip och inom den framväxande naturfilosofiska riktningen mot 1700-talets slut kom dynamiska fluidumföreställningar av denna typ att utgöra en stor del av den teoretiska stommen.

Den sista linjen som här skall följas leder till den urgamla handpåläggnings- och suggestionsterapeutiska tradition som utgör den *praktiska* bakgrunden till den magnetiska läran. Denna livskraftiga tradition med rötter i mänsklighetens äldsta historia hade via grekisk tempelmedicin, bibliska profeter och kungliga handpåläggningar vid de medeltida hoven ända fram på 1600- och 1700-talet en fast förankring inom breda lager. En första systematiserad tillämpning i nyare tid fick denna suggestionsterapi genom irländaren Valentine Greatrakes, som under 1660-talet utförde vittberömda handpåläggningskurer i Irland och England. Greatrakes' förmåga, som han själv uppfattade som en Guds gåva, innebar metodiskt att han med sina händer helt enkelt »strök» sjukdomen ut ur kroppen. Ett flertal vittnen intygade, att han på så sätt lyckades bota en rad svåra sjukdomar.[2] Än mera ryktbara blev de exorcistiska suggestionskurer som hundra år senare utfördes i sydtyskland av jesuitprästen Johann Gassner. Han uppfattade alla sjukdomar som inflytelser från onda andar, som genom olika besvärjelser och manipulationer måste fördrivas från kroppen. Härvid använde han inte bara den vanliga besvärjelsetekniken, utan sökte också genom strykningar och gnidningar framkalla kriser, då patienten i intensifierad form skulle återuppleva sina plågor

---

[1] För en översikt över 1700-talets fluidumuppfattningar inom medicinen se P. Diepgen, Geschichte der Medizin, I, Berlin 1949, 295 ff; A. Castiglioni, A history of medicine, New York 1941, 582 ff.

[2] F. Podmore, Modern spiritualism, I, London 1902, 48 ff; Kiesewetter, 28 ff.

för att därefter slutgiltigt befrias från dem. På detta sätt sades Gassner bota en mängd olika sjukdomar, hans kurer väckte enormt uppseende och patienter strömmade till hans bostad, men verksamheten måste så småningom avbrytas sedan den genom en särskilt tillsatt kommission fördömts som exorcistisk. De gassnerska kurerna kan utan tvekan betraktas som en mer eller mindre medveten suggestionsterapi; mycket i hans metoder och de reaktionssymtom han eftersträvade pekar över Mesmer direkt fram mot senare hypnosbehandling.[1]

De fyra linjer som här följts, kan sägas utgöra de idéhistoriska huvudförutsättningarna för läran om den animala magnetismen och dess terapeutiska tillämpning. Ytterligare en rad faktorer skulle kunna anföras — naturliga impulser från magnetismen näraliggande begrepp som gravitationen och elektriciteten, beroende av enstaka naturfilosofer och läkare som exempelvis Richard Mead, praktiska förutsättningar skapade genom en ökad framställning av artificiella magneter etc. — men just mångfalden gör ytterligare exemplifiering överflödig. Det unika med Mesmer var inte att han presenterade någonting revolutionerande nytt ur vare sig teoretisk eller praktisk synvinkel, utan snarare hans djärva eklekticism, hans förmåga att sammansmälta tes och sak och ge vad som tidigare betraktats som magi och ockulta kvaliteter en till synes rationell överbyggnad.[2]

Biografi

Franz Anton Mesmer föddes år 1734 i den lilla orten Iznang på gränsen mellan Tyskland och Schweiz. Han ämnade ursprungligen bli präst, men övergav efter fyra år den teologiska banan för att i stället ägna sig åt filosofiska studier vid universiteten i Dillingen och Ingolstadt. Olika faktorer drev honom så småningom vidare till Wien, där han till en början studerade juridik och därefter medicin,

---

[1] Se Kiesewetter, 32 ff med utförliga utdrag ur samtida kommentarer till de gassnerska kurerna.

[2] De viktigaste biografierna över Mesmer är R. Tischner, Franz Anton Mesmer, Leben, Werk und Wirkungen, München 1928; F. Schürer-Waldheim, Anton Mesmer, Wien 1930; J. Vinchon, Mesmer et son secret, Paris 1936; R. Tischner & K. Bittel, Mesmer und sein Problem, Stuttgart 1941. En populär, modern framställning är D. M. Walmsley, Anton Mesmer, London 1967. För äldre Mesmerlitteratur med utförliga källutdrag se J. Kerner, Franz Anton Mesmer aus Schwaben, Frankfurt am Main 1856 och C. Kiesewetter, Franz Anton Mesmer's Leben und Lehre, Leipzig 1893. För mesmerismens historia se F. Podmore, Mesmerism and Christian science, London 1909. Mesmerismen i belysning av nyare psykologisk forskning har behandlats i H. F. Ellenberger, The discovery of the unconscious. The history and evolution of dynamic psychiatry, London 1970 och Abnormal hypnotic phenomena, ed. E. Dingwall, I–IV, London 1967–68. R. Darnton, Mesmerism and the end of the enlightenment in France, Cambridge, Mass. 1968 är en framställning av mesmerismen mot bakgrund av den franska revolutionens kulturella, sociala och politiska omvälvningar. För en utförligare bibliografi över den stora litteraturen över Mesmer och magnetismen se R. Amadou (ed.), F.-A. Mesmer. Le magnétisme animal, Paris 1971. I denna ingår utöver omtryck av Mesmers skrifter en värdefull notapparat, utförliga kommentarer och utdrag ur ett stort källmaterial rörande magnetismen. För en sammanfattning på svenska över Mesmer och hans lära se R. Kaech, Mesmerismen (i Ciba-Journalen, årg. 1 (1947), nr 9).

ett ämne som i Gerhard van Swieten och Anton de Haen hade två ryktbara och uppburna lärare. Efter femton års studier i vitt skilda ämnen och efter att ha varit inskriven vid samtliga fyra fakulteter kunde han så slutligen 1766 erövra en doktorsgrad i medicin över ämnet *De influxu planetarum*. Den tematiska utgångspunkten är här föreställningen om olika planetära inflytelser på människokroppen. Dessa inflytelser, menar Mesmer, kan definieras som en särskild organisk gravitation med centrum i nervsystemet, en kontinuerlig och regelbunden ebb- och flodrörelse i nervernas fluida delar, styrd av planeternas rörelser och förutsättningen för alla vitala livsfunktioner (jfr nedan s. 22). Avhandlingen kom han sedermera att åberopa som det arbete där han för första gången utvecklat den animala magnetismens teori, men detta måste betraktas som en lätt efterkonstruktion. Visserligen finns här stommen till de teser som senare skulle utvecklas, men termen animal magnetism nämns inte och innehållet är till största delen utarbetat i nära anslutning till förebilder som Paracelsus, Newton, Maxwell och Richard Mead.[1]

Som legitimerad läkare slog sig Mesmer ned i Wien. Ett förmånligt gifte skapade gynnsamma ekonomiska och sociala förutsättningar och den praktik han öppnade kom redan vid starten att blomstra. Hans behandlingsmetoder var till en början helt traditionella. Alltsedan doktorsavhandlingen grubblade han emellertid över problemet rörande ett speciellt och avgörande samband mellan sjukdom respektive hälsa och någon form av planetära inflytelser. Frågan gällde, hur detta samband skulle kunna bevisas och praktiskt tillämpas. År 1774 fick han i sin vård en ung kvinna, vars sjuksymtom visade en utpräglat periodisk karaktär. Här tyckte sig nu Mesmer finna stöd för sin teori om en organisk ebb- och flodrörelse: patientens sjukdom bestod helt enkelt i att obalans uppstått i den normala fram- och tillbakaströmningen och det gällde att på konstlad väg söka återställa den polära harmonin.[2] Enklaste sättet att åstadkomma en sådan artificiell gravitationseffekt borde vara att använda en magnet. Ungefär samtidigt hade en jesuitpräst i Wien, Maximilian Hell, väckt uppmärksamhet genom framgångsrika läkekurer med hjälp av stålmagneter av olika form. De lyckosamma resultat han uppnådde tillskrev han just magneternas form. Mesmer vände sig nu till Hell och erhöll några av dennes magneter, som han enligt vissa principer applicerade på sin patient. Magnetkuren utlöste en stark reaktion och resulterade i att patienten efter några veckors behandling befanns vara befriad från alla sjuksymtom. Mesmer hade funnit den felande länk han sökte och kunde med utgångspunkt från sina erfarenheter följande år publicera sitt första arbete över magnetismen, *Schreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt* (1775). Skriften distribuerades till

---

[1] Jfr F. A. Pattie, Mesmer's medical dissertation (i Journal of the history of medicine, XI: 3 (1956), 275 ff).

[2] F. A. Mesmer, Schreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt, Wien 1775, [3] ff (Amadou, 50 ff); dens., Mémoire sur la découverte du magnétisme animal, Paris 1779, 12 ff. (Amadou, 63 ff).

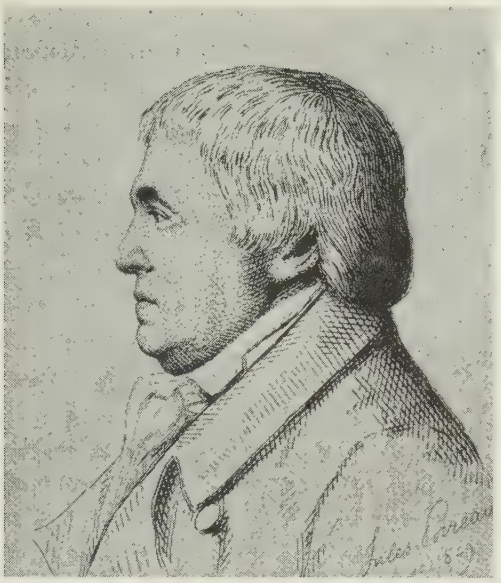

Fig. 1. Franz Anton Mesmer. Gravyr utförd så sent som 1849 i samband med den renässans som magnetismen upplevde i Frankrike under 1840-talets senare hälft (Uppsala universitetsbibliotek).

vetenskapsakademierna över hela Europa, men utan att väcka några synbara reaktioner.[1]

Det har diskuterats huruvida Mesmer — som han själv hävdade — kom fram till det terapeutiska bruket av magneten genom självständig teoretisk slutledning, eller om det var fader Hells lyckosamma kurer som gav impulsen.[2] Det kan också vara betydelselöst — väsentligt är att magneten blev den pusselbit som fick honom att utveckla doktorsavhandlingens obestämda tes om någon form av planetära inflytelser på människokroppen till att betydligt mera konkret ringa in dessa influenser som ett *magnetiskt fluidum*.[3] Antagandet av en faktisk existens av ett sådant fluidum, menade Mesmer, kunde inte bara betraktas som en hypotes utan också empiriskt stödjas genom en rad iakttagelser. Fader Hell hade hävdat, att magnetterapins effekt låg i magneten i sig eller dess form. Att så inte var fallet, utan att den endast tjänstgjorde som ledare för en utanför själva magneten liggande kraft, kunde emellertid visas genom att dess effekt kunde förstärkas,

[1] Från en enda akademi, den i Berlin, följde ett snävt formulerat utlåtande (i Sammlung der neuesten gedruckten und geschriebenen Nachrichten von Magnet-Curen vorzüglich der mesmerischen, Leipzig 1778, 53 ff). Jfr W. Erman, Der tierische Magnetismus in Preussen, München 1925, 8; W. Artelt, Der Mesmerismus in Berlin, Wiesbaden 1966, 9 f.

[2] Se polemiken mellan Mesmer och Hell i Sammlung; jfr Tischner, 44 f.

[3] Begreppet fluidum användes först av cartesianerna som beteckning på en kropp vars minsta delar befinner sig i ständig rörelse (E. Whittaker, A history of the theories of aether and electricity, I, New York 1960, 42).

försvagas och förändras med hjälp av olika hjälpmedel, ja, att den kunde ersättas med nästan vilket annat material som helst: andra metaller, vatten, glas, sten, papper, läder etc. Till sin egen häpnad hade Mesmer så småningom funnit, att allt han rörde vid blev »magnetiskt», och slutligen att något förmedlande material inte alls var nödvändigt, utan att det var från honom själv, hans egen kropp, som det helande fluidet strömmade *direkt* in i den sjukes organism.[1] Från och med nu kom han att helt ägna sig åt att i teori och praktik vidareutveckla denna magnetiska terapi.

Efter en rad framgångsrika kurer växte Mesmers rykte snabbt och hans traditionella praktik övergick till att bli en magnetisk klinik. Magnetismen blev botemedlet på modet i Wien, folk strömmade till de mesmerska behandlingssalongerna och tidningarna fylldes med rapporter om sensationella tillfrisknanden genom den animala magnetismens underbara kraft. Ryktet om dessa spred sig snart också utanför Wien, invitationer strömmade in från olika håll och Mesmer kunde under åren 1775–77 företa triumfatoriska resor i Bayern, Österrike, Schweiz och Ungern. I hans spår följde överallt utförliga presentationer och rapporter över hans kurer på olika orter.[2] Speciellt uppmärksammade blev de experiment han utförde inför den kungliga bayerska vetenskapsakademien i München och på det ungerska slottet Rohow, där han för första gången kunde visa att den animala magnetismens hälsobringande kraft kunde överflyttas från honom själv till en sjuk person inte bara utan direktberöring, utan också på stora avstånd, genom väggar, murar etc.[3]

Men samtidigt med de publika framgångarna började missnöje, protester och avundsjuka växa bland Mesmers läkarkolleger i Wien. Mot magnetismen polemiska artiklar började dyka upp. Bakom detta låg naturligtvis inte bara ärlig skepsis mot en ny och föga känd terapeutisk metod, utan också det enkla faktum att allteftersom Mesmers patienter ökade i antal och entusiasm, minskade de i motsvarande antal hos de traditionellt praktiserande läkarna. Med det uppmärksammade fallet med Maria Teresia von Paradis kom så tillfället att slå tillbaka. Maria Teresia var en ung flicka ur en av Wiens förnämare familjer, som efter en barndomsupplevelse blivit helt blind. Hennes musikaliska talanger i kombination med den gunst och det understöd hon åtnjöt av den österrikiska kejsarinnan hade givit henne en viss berömmelse i Wien, förgäves hade hon behandlats av Österrikes mest framstående läkare, men så småningom förklarats för obotlig. År 1777 deklarerade nu Mesmer att han med hjälp av sin magnetiska terapi skulle kunna återställa flickans syn. Förslaget accepterades, flickan flyttades till Mesmers bostad, och befanns efter en tids behandling verkligen kunna se. Fallet väcke enorm uppmärksamhet och in- och utländska tidningar översvämmades av detaljerade rapporter över behandlingens förlopp och flickans reaktioner inför att plötsligt leva i en synlig värld. Det var nu Wiens läkare gick till motattack.

---

[1] Mesmer, Schreiben über die Magnetkur, [8] (Amadou, 51).

[2] Sammlung, 83 ff.

[3] Se utförliga rapporter hos Kerner, 18 ff; jfr L. Moser, Hypnotism in Germany, 114 ff (i Abnormal hypnotic phenomena II, 1967).

De började sprida ut ryktet att flickan egentligen inte alls var seende, utan offer för ett simuleringsbedrägeri under påtryckningar från Mesmer — som stöd för detta påstående anförde man det underliga beviset, att hon ofta förväxlade eller var okunnig om namnen på olika föremål som lades framför henne. Sedan föräldrarna så efter olika yttre påtryckningar och under uppslitande former hämtat hem flickan, befanns hon snart åter vara helt blind. Här tyckte man sig nu få beviset för att hon verkligen aldrig sett. Wiens medicinska fakultet med den ryktbare Anton von Störck i spetsen uppmanade Mesmer vid hot om suspendering att erkänna sitt bedrägeri, men denne vägrade och valde i stället att lämna Wien.[1]

I februari 1778 anlände Mesmer till Paris, där han hoppades möta större förståelse för sin sak. Rykten om de magnetiska kurernas underbara resultat hade redan nått hit, och publikt sett var marken väl förberedd. Den officiella, traditionella läkekonsten befann sig i en förtroendekris, förorsakad av stelbent auktoritetstro med bristande klinisk observationsförmåga och föga framgångsrika behandlingsmetoder till följd. Det medicinska receptet bestod snart sagt enbart i en föråldrad evakuationsterapi, som alltför sällan visade sig ha den åsyftade botande verkan; den kunde utan saknad överges för de sensationella resultat den magnetiska behandlingen utlovade.[2] Också den nyfödda entusiasmen och respekten för naturens hemlighetsfulla krafter, som följt i de stora naturvetenskapliga upptäckternas spår, skapade ett gynnsamt klimat. Voltaire hade gjort den newtonska gravitationsteorin mera lättillgänglig,[3] Benjamin Franklin hade upptäckt den atmosfäriska elektriciteten och Lavoisier arbetade med förbränningsprocessens hemlighetsfulla krafter. Samtidigt visade luftballonger, Leydenflaskor och elektricitetsmaskiner på stimulerande möjligheter att omsätta vetenskapliga upptäckter i praktisk nytta. Vad var den animala magnetismen annat än en ny bekräftelse på naturens ditintills oupptäckta resurser?[4]

Än en gång kunde Mesmer se sin nyöppnade praktik överfylld utan att egentligen anstränga sig. Pengar strömmade in och filialer kunde inrättas på olika håll i Paris. För att möta publikanstormningen såg sig Mesmer snart tvungen att introducera den s. k. *baqueten*, som möjliggjorde kollektiv magnetisk behandling. Denna bestod av ett vattenfyllt kar, vars botten täcktes av järnfilspån, glassplitter och koncentriskt ordnade flaskor; ur öppningar i det tättslutande locket stack långa böjda järnstänger fram som ledare för den magnetiska kraften. Patienterna placerades nu i en tätt sluten krets kring baqueten, fick gripa tag i någon av järnstängerna, pressa dem mot det sjuka stället på sin kropp och iaktta fullkomlig tystnad. Rummet befann sig i halvmörker, värme och luftfuktighet reglerades genom termometrar och hygrometrar och i bakgrunden spelade Mesmer själv

[1] Se Mesmers egna redogörelser för förloppet i Mémoire, 39 ff (Amadou, 70 ff), dens., Précis historique des faits relatifs au magnétisme animal, Paris 1781, 15 ff (Amadou, 98 ff). Jfr Tischner, 52 ff.

[2] Om 1700-talets medicinska klimat se allmänt R. H. Shryock, The development of modern medicine, London 1936; L. King, The medical world of the eighteenth century, Chicago 1958.

[3] Voltaire, Eléments de la philosophie de Newton (1738).

[4] Jfr Darnton, 3 ff.

Fig. 2. Interiör från en mesmersk behandlingssalong, där patienterna samlats kring den s. k. baqueten. I bakgrunden bärs en kvinna in i den beryktade »salle des crises», ett madrasserat rum dit patienter som reagerade särskilt våldsamt på den magnetiska behandlingen fördes. (Efter R. Darnton, Mesmerism and the end of the enlightenment in France.)

spröd musik på sin glasharmonika, för att då och då långsamt cirkulera bland patienterna och vidröra dem med sina händer eller en speciell magnetisk stav. Suggestionseffekten i en sådan atmosfär är lätt att föreställa sig. Reaktionerna blev också ofta våldsamma. Man grät, suckade, skakade, darrade i ett ständigt accelererande tempo, så småningom stegrat till behandlingens egentliga målsättning, den konvulsiva krisen, då man leddes in i en speciell »salle des crises», där konvulsionerna fick avtona. Andra åter reagerade med stumma exaltationstillstånd, medan en tredje grupp inte kände några verkningar alls.

Patienterna tillhörde nästan uteslutande aristokratin och magnetismen utvecklades till en överklassens modeterapi. Vittnesmål cirkulerade om underbara tillfrisknanden genom den magnetisk kraften. Mäktigt stöd fick Mesmer i den

inflytelserike markisen Court de Gebelins utförliga rapport, tryckt 1784, om hur han dödssjuk återvunnit liv och hälsa vid baqueten.[1] De mest skilda sjukdomar — akuta som kroniska — rapporterades botade, även om exemplen genomgående ter sig svävande vad gäller både symtom och diagnos. Utan tvekan skapade några lyckade kurer Mesmers framgång. Misslyckade behandlingar, där symtomen inte kunnat tillskrivas funktionella störningar eller nervösa, hysteriska och simulerade tillstånd tystades ner, medan de lyckade uppmärksammades desto mer.[2]

Men Mesmer hade högre vyer än en blomstrande praktik. Vad han framför allt eftersträvade var att vinna erkännande för sin sak från medicinskt vetenskapligt håll, få sin upptäckt sanktionerad av ledande medicinska auktoritetsorgan och spridd som ett epokgörande universalläkemedel i mänsklighetens tjänst: »cette doctrine... mettra le Médecin en état de bien juger du degré de santé de chaque individu, & de le préserver des maladies auxquelles il pourrait être exposé. L'art de guérir, parviendra ainsi à sa dernière perfection».[3] Men hade gensvaret från allmänheten blivit överväldigande, blev det desto kallsinnigare från vetenskapligt håll. Redan kort efter sin ankomst till Paris hade Mesmer riktat en formell inbjudan till vetenskapsakademiens ledamöter att besöka hans praktik, men inte en enda intresserad infann sig. En motsvarande inbjudan till den nystiftade Société Royale de Médecine resulterade likaså i intet.[4] Livligt understödd av ett fåtal lärjungar, däribland läkaren Charles d'Eslon, beslöt då Mesmer att göra en skriftlig sammanfattning på franska av sin lära för att genom en mera handfast teoretisk underbyggnad söka skapa större förtroende för sin sak.

År 1779 följde så *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*, till största delen en rekapitulering av doktorsavhandlingens innehåll och magnetismens framgångar och motgångar i Wien. Först avslutningsvis följer den kortfattade summering i 27 paragrafer av den animala magnetismens teori, med vilken Mesmer hoppades kunna väcka de franska läkarnas slumrande intresse. Men reaktionen uteblev. Inte heller den försvarsskrift för magnetismen som Charles d'Eslon följande år lät publicera, kunde rucka det kompakta motståndet.[5] Tvärtom resulterade den i att d'Eslon av medicinska fakulteten tilldelades en varning för sitt samröre med den misstänkliga magnetismen och hotades med suspendering, om han inte före årets utgång återkallat sina åsikter. Samtidigt förkastades formellt Mesmers teser liksom en framställan om tillsättande av en magnetisk undersökningskommitté.[6] Bränd och besviken hotade nu Mesmer att lämna Frankrike. För att söka för-

[1] [A. Court de Gebelin], Lettre ... sur le magnétisme animal (i Recueil des pièces les plus intéressantes sur le magnétisme animal, u.o. 1784).

[2] Utförliga rapporter över magnetiska kurer trycktes dels i Ch. d'Eslon, Obsérvations sur le magnétisme animal, London 1780, dels i Supplément aux deux rapports de M. M. les commissaires, etc., Paris 1784 (den senare refererad i Podmore, Mesmerism, 8 ff).

[3] Mesmer, Mémoire, 83 (Amadou, 78).

[4] Dens., Précis historique, 20 ff (Amadou, 100 ff).

[5] Ch. d'Eslon, Obsérvations sur le magnétisme animal, London 1780.

[6] Mesmer, Précis historique, 110 ff (Amadou, 137 ff).

hindra detta, grep inflytelserika och tacksamma patienter ur den parisiska aristokratin in och lyckades efter påtryckningar på drottning Marie Antoinette utverka ett sensationellt kungligt anbud: Mesmer skulle garanteras en betydande årlig livränta och ytterligare en särskild summa mot att han i Paris upprättade en öppen skola, där den animalmagnetiska läran skulle läras ut. Men Mesmer avböjde anbudet — »je ne pouvais invariablement entamer aucun traité avec le Gouvernement, qu'au préalable il n'eût reconnu formellement et authentiquement l'existence et l'utilité de ma decouverte.»[1] — och drog sig i en krets av trogna tillbaka till det belgiska Spa. Men än en gång ingrep lärjungar och patienter för att hålla Mesmer kvar i Frankrike. Med advokaten Bergasse i spetsen annonserades en subskription som skulle ge Mesmer nödvändiga medel att närmare utarbeta och offentliggöra sin upptäckt: ett sällskap skulle inrättas där Mesmer mot en hög avgift och för ett speciellt elevurval skulle avslöja den magnetiska terapimetodens hemlighet. Denna gång accepterade också Mesmer förslaget och den första *Société de l'Harmonie* kunde komma till stånd, där medlemmarna under frimurarrituella former fick lova att inte avslöja den lära Mesmer förpliktigat sig att anförtro dem.[2] En rad liknande sällskap inrättades på olika håll i Frankrike, samtidigt som Mesmers egna magnetiseringssalonger drog mera publik än någonsin. Hans stjärna tycktes åter vara i stigande.

Under intryck av de enorma publikframgångarna såg sig nu regeringen föranledd att ingripa och tillsatte år 1784 två olika kommittéer med uppgift att undersöka magnetismen, den ena bestående av medlemmar från medicinska fakulteten och Academie des sciences, vari ingick auktoriteter som Lavoisier, Bailly och Benjamin Franklin, den andra av ledamöter ur Société Royale de Médecine. Fakultetens och vetenskapsakademiens rapport trycktes redan samma år i jätteupplagor.[3] Märkligt nog beslutade man — till Mesmers stora förbittring — att göra sina observationer inte i dennes praktik, utan hos d'Eslon, som under Mesmers frånvaro öppnat en egen magnetiseringssalong i Paris. Redan från början klargjorde man, att man inte hade för avsikt att bedöma den magnetiska behandlingens eventuella *resultat*, eftersom otillräckliga empiriska metoder gjorde det omöjligt att avgöra huruvida en lyckad sjukdomsutgång kunde tillskrivas ett visst terapeutiskt medel eller helt enkelt naturens självläkande kraft. Man beslutade därför begränsa sig till att söka bevis för en faktisk existens av det aktiva fluidum som sades vara den animalmagnetiska lärans kärna. Att ett sådant fluidum *inte* var faktiskt existerande ur vare sig fysikalisk eller fysiologisk synvinkel hade man naturligtvis inga svårigheter att visa. Elektrometrar och kompasser placerade vid baqueten gav inget utslag, och det stora patientmaterial man undersökte visade, att den magnetiska kraften inte hade någon som helst verkan om patienten inte var medveten om att hon utsattes för magnetisk manipulation.[4] I de fall

[1] Ibid., 208 f (Amadou, 184); Mesmer anför här också en rad ytterligare skäl för sitt avslag.
[2] Reglerna för sällskapets organisation och arbete i Amadou, 209 ff; jfr Tischner, 59 f.
[3] Rapport des commissaires chargès par le Roi de l'examen du magnétisme animal, Paris 1874 (slutsummeringen i Amadou, 277).
[4] Om dessa olika experiment Rapport, 23 ff.

några effekter visade sig, måste dessa därför logiskt sett tillskrivas inbillningen. I sin slutsummering kunde man således fastslå, att ingenting bevisade existensen av ett animalmagnetiskt fluidum, att detta icke-existerande fluidum bevisligen inte kunde ha någon nytta och att de eventuella magnetiska effekter som åstadkoms var imaginära. Dessutom, påpekades det i ett hemligt tillägg till den officiella kommissionsrapporten, måste man betänka de skadliga följder den magnetiska behandlingen kunde få inte bara för lättexalterade patienter i allmänhet, utan för seder och moral i synnerhet genom den erotiskt upphetsande atmosfär som framkallades vid baqueten.[1]

Till likartat formulerade resultat kom kommittén från Société Royale de Médecine. De magnetiska fenomenen var inbillningsfenomen och den animalmagnetiska läran värdelös ur både terapeutisk och teoretisk synvinkel.[2] Rapporten undertecknades emellertid bara av fyra av kommissionens fem ledamöter, eftersom den femte, botanisten A. L. de Jussieu, inte ville acceptera utlåtandets kategoriskt avvisande hållning, utan i en särskild rapport framförde ett betydligt mildare omdöme.[3] Visserligen hade inte heller han funnit stöd för existensen av ett särskilt magnetiskt fluidum, men å andra sidan kunde de magnetiska fenomenen omöjligen tillskrivas enbart inbillningen. Snarare var det frågan om ett samverkande spel mellan denna och någon annan faktor, en särskild princip, avhängig antingen av kroppsvärmen eller en »animalisk elektricitet» och i sin tur liktydig med själva livskraften (le force vital). Trots försiktiga formuleringar pekade således Jussieus rapport på en principiellt positiv attityd till magnetismen. Just föreställningen om en särskild vital princip som den magnetiska processens kärna utvecklades ungefär samtidigt av den magnetiska somnambulismens upptäckare, Puységur, och skulle så småningom bli ett centralt motiv för den tyska romantikens magnetiska teoretiker.

Men mot de övriga kommissionärernas överväldigande majoritet och avvisande hållning vägde Jussieus rapport lätt. Trots ivrig motpolemik från Mesmers adepter blev effekten av rapporterna, som samtliga trycktes 1784, förkrossande. Över hela Europa lästes de som rättegångsprotokoll med slutlig fällande dom över magnetismen. Samma år publicerades också den första egentliga historiken över magnetismen, M. A. Thourets Recherches et doutes sur le magnétisme animal, som sammanfattade den mesmerska lärans utveckling i Frankrike med föga smickrande resultat till följd. Inom vetenskapliga kretsar kunde Mesmer en gång för alla avfärdas. Under intryck av detta kompakta fördömande började snart också allmänheten ändra attityd. Pamfletter, satirer, karikatyrer i alla former dök upp, på teatrarna spelade man publikfriande farser med motiv från baqueten och

---

[1] Rapport secret des commissaires chargés par le Roi de l'examen du magnétisme animal (i Amadou, 278 ff).

[2] Rapport des commissaires de la Société royale de médecine, nommés par le Roi pour faire l'examen du magnétisme animal, Paris 1784 (slutsummeringen i Amadou, 282).

[3] Rapport de l'un des commissaires chargés par le Roi de l'examen du magnétisme animal, Paris 1784 (slutsummeringen i Amadou, 283).

i tidningspressen gycklade man med Mesmers mer eller mindre lyckade underkurer.[1] Upprepade försök till upprättelse från Mesmer själv, d'Eslon, Bergasse och andra magnetismen trogna kunde inte längre hjälpa. Slutligen började också patienterna svika, samtidigt som ekonomiska stridigheter och olika meningsskiljaktigheter underminerade förhållandet till lärjungarna. Mesmers stjärna var nu definitivt i dalande och strax före franska revolutionens utbrott lämnade han Paris, »hånad och skymfad av befolkningen, ofta nedsvärtad av lärans motståndare, men särskilt avsiktligt förbannad av beskyddare och anhängare», som en biograf drastiskt uttrycker det.[2] Under de närmast följande åren kom han att befinna sig på ständiga resor, återvände för en kortare period omkring sekelskiftet 1800 till Paris, för att så småningom slå sig ned i en liten ort i Schweiz. De sista tjugo åren av sitt liv tillbringade han i nästan total obemärkthet, med undantag av en kortvarig renässans i början av 1810-talet i anslutning till den tyska romantikens intresse för den animala magnetismen (nedan s. 124 f). Han avled 1815.

Lära

Vad innehöll då den lära med vilken Mesmer kunde möta sådana samtidiga framgångar hos publiken och motgångar hos den medicinska vetenskapen? I samtliga sina senare arbeten över magnetismen hänvisar Mesmer själv till doktorsavhandlingen som den teoretiska grundvalen för sitt terapeutiska system.[3] Men som redan framhållits innehöll denna långt ifrån några självständiga tankegångar, utan var tvärtom utarbetad i intimt beroende av den medicinsk-astronomiska teoribildning om kosmiska influenser på människokroppen som utformats under 1500- och 1600-talen. Som Frank Pattie kunnat visa, var stora partier dessutom direkt övertagna från den engelske läkaren Richard Meads De imperio solis ac lunae in corpora humana et morbis inde oriundis (1704).[4] Med dessa olika förebilder sammansmälte Mesmer sedan en vidgad tillämpning av Newtons gravitationslag och impulser från de speciella egenskaper som visat sig ligga fördolda i den atmosfäriska elektriciteten. I avhandlingens teoretisk-astronomiska inledningsavsnitt får just gravitationskraftens avgörande inflytande på planeternas omloppsbanor och vattnets ebb- och flodrörelse utgöra utgångspunkten. Mesmer hävdar att en liknande kontinuerlig vågrörelse måste existera också i den mänskliga organismen. Denna organiska gravitationseffekt reglerar via nervsystemet viktiga livsfunktioner och kan därför kallas organisk eller animalisk gravitation. För att exemplifiera detta följer så ett medicinskt praktiskt avsnitt, där skilda planetära inflytelser på människokroppen diskuteras: sjukdomar som epilepsi, paralysi, hypokondri, menstruationsrubbningar etc. måste t. ex. betraktas som

[1] Jfr Darnton, 52 ff.

[2] L. Figuier, Histoire du merveilleux dans les temps modernes, III, Paris 1860, 235 (övers. Kaech, 293).

[3] Avhandlingen i fransk översättning i Amadou, 29 ff; äv. i sammandrag i Tischner, 32 ff.

[4] Pattie, 275 ff.

direkt avhängiga av sådana kosmiska influenser, menar Mesmer. I enlighet härmed uppmanar han i en avslutande summering till större medvetenhet om dessa faktorers terapeutiska betydelse, men påpekar samtidigt i en reservation, att graden av kosmisk mottaglighet kan skifta från organism till organism, beroende på ett mer eller mindre »harmoniskt» förhållande till de planetära krafterna. Både föreställningen om en särskild gravitationseffekts påverkan via nervsystemet på människokroppen och de medicinska exemplen på ett sådant beroende var i avhandlingen — på sina ställen ordagrant — övertagna från Mead, utan angivande av källa. Även om begreppet animal gravitation senare utvecklas till animal magnetism framgår således med all tydlighet, hur Mesmer baserar hela sin teori på redan gängse tankegångar.

Det var först sedan teorin underbyggts och kompletterats genom praktisk erfarenhet, som Mesmer kunde utveckla embryot till ett fristående terapeutiskt system. I sitt andra arbete, Schreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt (1775), nämner han för första gången termen animal magnetism. Gravitationsbegreppet har här fått vika tillbaka och framställs nu som en allmändynamisk effekt av det *universella magnetiska fluidum*, som via magneten eller någon annan ledare överförts från makro- till mikrokosmos. Detta fluidum definieras som en med elektriciteten jämförbar dynamisk substans med förmåga att lagras i och kommuniceras via andra kroppar. Genom den magnetiska manipulationen kan det fås att tränga direkt in i nervsystemet i en sjuk organism och genom sin balanserande kraft återställa den för vitala livsfunktioner nödvändiga regelbundenheten i nervfluidets kontinuerliga rörelse. Så snart denna balans är uppnådd, upphör också den magnetiska kraften att verka.[1] Mesmer har således ersatt ett immateriellt kraftbegrepp (gravitationen) med ett materiellt fluidumbegrepp (magnetismen) som sin teoretiska utgångspunkt. Någon närmare analys av denna radikala omtolkning ges emellertid inte; utöver det ovan relaterade finns tvärtom ytterst lite av analytiska resonemang i skriften, som snarast har karaktären av en summarisk sjukjournal. Att det fanns blottor i Mesmers teoretiska slutledningar är helt uppenbart. Genom att magneten visade sig vara den perfekta pusselbiten i terapeutiskt hänseende, antas den helt oreflekterat förmedla ett speciellt magnetiskt fluidum, och ursprungligen avsedd att stödja gravitationsteorin står den plötsligt som stöd för någonting helt annat. Detta till trots hävdade Mesmer själv gång på gång att det bara var på grundval av en konsekvent utformad och genomtänkt teori som han kunnat bygga upp sin framgångsrika magnetterapi. »Nur Empiriker und Quacksalber können sich mit Formeln, die nur den Namen einer Krankheit angemessen sind, begnügen, ohne sich um Grundsätze zu bekümmern.»[2]

Förmodligen var det denna självpåtagna roll av djärv teoribildare i kombina-

---

[1] Mesmer, Schreiben über die Magnetkur, [10] f (Amadou, 52); jfr dens., Drittes Schreiben an die Fr[ankfurter], Wien 1775 (i Sammlung, 63 ff).

[2] Mesmer, Drittes Schreiben (Sammlung, 65).

tion med den vaghet och svaghet hans teorier i själva verket uppvisade, som i första hand kom att irritera de traditionellt praktiserande läkarna. I Paris uppträdde Mesmer redan från början med anspråk på att ha gjort en revolutionerande upptäckt och utvecklat denna upptäckt i en lika revolutionerande terapi, men utan att kunna bevisa vari det nya egentligen bestod. Då han slutligen i sin Mémoire sur la découverte du magnétisme animal (1779) skulle söka precisera och summera sin upptäckt, visade han sig sakna förmågan. Utöver en allmän obestämdhet, blir också här beroendet av tidigare förebilder på sina ställen uppenbart. Utgångspunkten är än en gång densamma som i doktorsavhandlingen. Det existerar inflytanden, svarande mot varandra mellan planeterna, jorden och människokroppen. Dessa inflytanden består i ett över hela kosmos verkande magnetiskt fluidum, oändligt finfördelat och med förmågan att i sig motta, sprida och neutralisera alla störningar. En universell harmoni skapas genom detta fluidums kontinuerliga magnetisk-dynamiska rörelse, som bestämmer egenskaperna hos all levande materia: »*La proprieté du corps animal, qui le rend susceptible de l'influence des corpes célestes, & de l'action réciproque de ceux qui l'environnent, manifestée par son analogie avec l'Aimant, m'a déterminé a la nommer MAGNETISME ANIMAL.*»[1]

Den animala magnetismen definieras således som egenskapen hos en levande organism att uppta den nödvändiga kvantiteten magnetiskt fluidum. Denna upptagning sker i nervsystemet. Fluidet har här egenskaper analoga med magnetens: två poler, attraherande respektive repellerande, vilka kan tvingas i förening med varandra, ändras i förhållande till varandra, förstöras och återinföras i kroppen. Att bota en sjuk organism innebär att återställa den polära harmonin, som av någon orsak störts. Detta åstadkoms genom att via tillförsel av friskt magnetiskt fluidum påverka de bägge polerna i en eller annan riktning för att därmed rehabilitera den magnetiska balansen eller »konditionen». Eftersom nervsystemet, som i sin tur reglerar alla viktiga livsfunktioner, är den magnetiska processens centrum, botas nervsjukdomar direkt och andra sjukdomar indirekt. Terapeutisk målsättning är den *konvulsiva krisen*, då verkan av den magnetiska krafttillförseln står på sin höjdpunkt och som i sig innebär ett artificiellt framkallande av ett akut sjukdomstillstånd, som leder till en forcering av sjukdomens förlopp och därmed så småningom till dess botande. Med kunskap om denna terapis teoretiska och praktiska aspekter, är det i princip möjligt för varje läkare att bota varje sjukdom — magnetismen måste betraktas som ett allt revolutionerande universalläkemedel.[2]

Men de storvulna slutledningarna i Mémoire motsvaras knappast av den teoretiska underbyggnaden. De 27 programmatiska teserna kännetecknas av en samtidig allmängiltighet och vaghet som lämnar en rad frågor öppna. Man skulle ha väntat sig att Mesmer mera klart avgränsat den magnetiska kraftens egenskaper i förhållande till näraliggande begrepp som elektriciteten och gravitationen,

---

[1] Mesmer, Mémoire, 76 f (Amadou, 77). [2] Ibid., 83 (Amadou, 78).

att han skulle ha definierat dess inverkan på människokroppen i fysiologiska termer, och inte minst att han genom saklig faktaargumentering skulle ha bemött och motbevisat sina många opponenter. Nu upptar de helt okommenterade teserna bara en bråkdel av utrymmet i Mémoire, medan övrigt dyrbart utrymme slösas på rekapituleringar av magnetismens motgångar i Wien och Paris och bittra angrepp på motståndare och vedersakare. Att skeptikerna inte lät sig övertygas av detta Mesmers enda egentliga teoretiska arbete över den animala magnetismen, är lätt att förstå.[1]

Om Mesmers lära således knappast visade sig hållbar ur den synvinkel han själv gjorde anspråk på, måste hemligheten bakom hans terapeutiska framgångar sökas på annat håll. Att han åstadkom vissa lyckosamma kurer måste betraktas som odiskutabelt, och likaså att hans avsikter var helt seriösa. Han menade sig uppriktigt ha gjort en revolutionerande upptäckt till mänsklighetens bästa. Problemet ligger i huruvida han själv trodde att hemligheten med den animala magnetismen enbart låg i verkan av ett särskilt aktiverande fluidum. Podmore har med stöd av Puységur hävdat, att den hemlighet Mesmer satte ett så högt pris på i Société de l'Harmonie var insikten om *viljans aktiva roll* i den magnetiska processen.[2] Mesmer skulle därmed ha varit medveten om suggestionsmekanismen. Att ur modern synvinkel förklara de terapeutiska framgångarna just ur denna mekanism är ingen svårighet. Också de olika magnetiska kommittéernas uttalanden visar, att man i princip var fullt medveten om denna effekt — enda skillnaden var att man kallade den inbillning och gav den kategoriskt negativ innebörd. Just de experimentella resultat man triumferande anförde som bevis för att magnetismen var en chimär — att patienterna inte reagerade för en magnetisk manipulation de inte var medvetna om — är ju det bästa stödet för suggestionsbehandlingens kärnpunkt. Men det skulle dröja länge ännu innan man insåg att just sådana psykiska faktorer som »inbillningen», viljan och tron kunde åstadkomma verkliga botanden. Man var ännu fast i föreställningen att någonting som inte var påvisbart i sig heller inte kunde åstadkomma några påvisbara resultat.

Därmed skulle cirkeln kunna slutas: skillnaden mellan Mesmer och de förebilder han visat sig beroende av, var att han i sitt system uteslöt alla andliga och ockulta kvaliteter, all magi, till förmån för rent fysiska förklaringsgrunder. Men bara för att återvända till en ny slags »magi»: suggestionens. I ljuset av denna som kärnan i hela hans magnetiska lära kan kanske de splittrade reaktioner han mötte förklaras.

---

[1] Mesmer kom sedermera med ytterligare några arbeten över magnetismen: Précis historique des faits relatifs au magnétisme animal (1781), en ren historik, samt Mémoire de F. A. Mesmer, docteur en médecine, sur ses découvertes (1799) och den av Carl Chr. Wolfart på tyska utgivna Mesmerismus oder System der Wechselwirkungen (1814), de båda senare till största delen rekapituleringar av tidigare framlagda fakta.

[2] Podmore, Mesmerism, 78; jfr härtill Amadou, 351 ff.

Mesmers försök att vinna den officiella läkarcorpsen för sin sak hade således slagit fullständigt slint och vidare tillämpning och utveckling av den magnetiska läran blev i stället förbehållen lekmän. Av avgörande betydelse för magnetismens hela fortsatta utveckling blev A. M. J. Chastenet, markis de Puységurs (1751–1825) upptäckt av den magnetiska sömnen eller somnambulismen. Detta tillstånd hade observerats redan av Mesmer, men utan att han tillmätt det någon egentlig terapeutisk betydelse. Autosomnambula tillstånd hade då länge varit en känd företeelse och rapporter om personer som under synbar sömn läste, skrev och utförde olika aktiviteter hade varit ett återkommande och populärt ämne i samtida litteratur.[1] Puységurs upptäckt att liknande tillstånd genom magnetisering kunde åstadkommas på konstgjord väg och att dessa i stället för den konvulsiva krisen måste betraktas som den magnetiska behandlingens kärnpunkt, innebar en radikal och uppmärksammad omvärdering av den magnetiska terapin. I synnerhet kom den förhöjda själsliga verksamhet som visade sig under sömnen och som bl. a. yttrade sig i skilda paranormala förmågor att tilldra sig stort intresse. Denna artificiella somnambulism kom så småningom att få ett avgörande inflytande på den framväxande suggestionspsykologin och hypnosterapin och blev ända fram till 1880-talet huvudmetoden för att nå kunskap om människans undermedvetna.

Puységur var officer och hade ursprungligen lärt den animalmagnetiska metoden av Mesmer i Paris. Sedan han år 1784 slagit sig ner på sitt lantgods utanför Soissons i nordöstra Frankrike kunde han entusiastiskt rapportera om framgångsrika magnetiska kurer bland ortsbefolkningen.[2] Liksom Mesmer anslöt han sig till tron på ett universellt fluidum, men menade att detta fluidum inte kunde avgränsas i strikt »magnetisk» bemärkelse, utan att det manifesterade sig också i elektriciteten, ljuset, värmen och inte minst i den »deflogistiserade luft» (syre) som avgavs av träd och växter, och här liksom i den animala organismen var liktydig med livets aktiva princip. Med utgångspunkt härifrån magnetiserade han alltid ute i det fria och placerade sina patienter runt ett jättelikt träd, som de försattes i kontakt med genom rep och linor — »mon arbre est le meilleur *baquet* possible; il n'y a pas une feuille qui ne communique de la santé».[3] Det var till sin egen förvåning som han snart funnit, att många av patienterna i stället för att reagera med darr-

---

[1] Ämnet behandlades t. ex. i en rad teaterpjäser redan fr. o. m. 1730-talet. Se äv. F. B. de Sauvages berättelse i Histoire de l'academie Royale des sciences för år 1742, Paris 1745 (Mémoires de mathematique et physique, 409 ff). Jfr till detta Acta societatis Regiae scientiarum Upsaliensis 1740–50, Sthlm 1748, 41 ff. För svenskt material i övrigt se Stockholms Wekoblad 1767, nr 52; 1768, nr 1–5; [G. U. Silfverhjelm], Inledning til kunskapen om den animale magnetismen, Sthlm 1787, 10 ff; P. G. Cederschjöld, Journal för animal magnetism, I: 2 (1815), 69 ff.

[2] [Puységur], Mémoires pour servir a l'histoire et a l'établissement du magnétisme animal, u.o. 1784. Se äv. Détail des cures opérées à Buzanzy, près Soissons, par lé magnétisme animal (i Recueil des pièces les plus intéressantes sur le magnétisme animal, u.o. 1784).

[3] Puységur, Mémoires, 33.

ningar och konvulsiva kriser föll i djup sömn under trädets livgivande inflytande. Somliga började härvid också tala. Upprepade försök visade på de mest häpnadsväckande förmågor hos dessa somnambuler. De uttryckte sig i termer som både innehållsmässigt och språkligt vida översteg deras normala resurser, de gjorde anatomiska beskrivningar av den egna kroppen, diagnostiserade egna och andras sjukdomar och föreskrev framgångsrikt medlen för deras botande, de rörde sig obehindrat med ögonen slutna, läste förseglade brev och såg in i framtiden. I vaket tillstånd mindes de ingenting av vad som passerat under sömnen. En annan viktig upptäckt Puységur kunde göra var den s. k. *rapporten*, iakttagelsen att det måste finnas en särskild kontakt mellan magnetisör och magnetiserad. Somnambulen visade sig under sömnen vara helt beroende av sin magnetisör, hon hörde bara hans röst, kände bara hans beröring och var helt underställd hans inflytande i sådan utsträckning att hon lät sig dirigeras genom hans blotta vilja. Från patientens sida baserades denna rapport eller kontakt ytterst på ett obegränsat förtroende till magnetisören: »la confiance dans un Magnetiseur devra toujours être le préleminaire des secours que l'on en attendra».[1]

Med utgångspunkt från dessa erfarenheter kunde Puységur så småningom sammanfatta en magnetisk teori som på flera punkter avvek från Mesmers. Den magnetiska kraften, menade han, kunde inte förklaras ur rent fysiska orsaker. Den var ett i sig svårdefinierat livsfluidum, vars utmärkande drag dels var att det lät sig styras av rent intellektuella faktorer som tro och vilja, dels att det i en sjuk organism yttrade sig i en påverkan och förstärkning av själva livsprincipen, av vilken de organiska funktionerna var beroende. Den magnetiska terapins hemlighet låg i orden »Croyez et Veuillez»![2] Vad gäller de somnambula fenomenen tog han uppenbarligen inte ställning till dessa som ett separat problem, utan uppfattade också dem som mer eller mindre naturliga yttringar av den ökade tillströmningen av ett aktiverande fluidum. *Somnambulismens* första egentliga teori utvecklades i stället av Puységurs lärjunge, greve Tardy de Montravel (Essai sur la théorie du somnambulisme magnétique 1786). Montravel framförde här hypotesen om existensen av ett sjätte sinne hos människan, ungefärligen motsvarande djurens instinkt och med sitt centrum i solarplexus. Då de ordinarie sinnena av någon orsak var dövade, försattes det sjätte sinnet instinktivt i förhöjd verksamhet och utförde ensamt alla de övriga sinnenas funktioner. Det var detta sinne som arbetade under den magnetiska sömnen. Till exakt denna uppfattning anslöt sig också Mesmer, då han några år senare för första gången yttrade sig över somnambulismen.[3] Hur Puységur själv ställde sig till denna hypotetiska förklaring är oklart. Han tycks till en början ha varit teoretiskt tämligen ointresserad och framhöll i sina Mémoires att han inte hade några »vetenskapliga anspråk», utan ville

[1] Ibid., 41.

[2] Puységur, Du magnétisme animal, Paris 1807, 30, 142, 149; om croyez-veuillezbegreppet jfr Tischner, 124.

[3] Mesmer, Mémoire ... sur ses découvertes, Paris [1799], 85 ff (Amadou, 313).

förmedla sina erfarenheter endast till de redan omvända. Mesmer var för honom den självklara auktoriteten.[1]

Hur var det då möjligt att Mesmer och Puységur från en principiellt enhetlig utgångspunkt terapeutiskt kunde nå så olika resultat som den konvulsiva krisen och den somnambula sömnen, en retning respektive sövning av sinnesorganen? En psykolog som H. F. Ellenberger har velat se förklaringen i de skilda sociala miljöer i vilka de var verksamma. Mesmers patienter tillhörde i första hand en parisisk överklass, vars tillvaro åren före franska revolutionen präglades av ett politiskt, ekonomiskt och socialt överhettat klimat, som återspeglades också i den psykologiska miljön. Den konvulsiva krisen skulle på så sätt utgöra en naturlig reaktion på en allmänt »neurotisk atmosfär». Puységurs patienter däremot, var undantagslöst bönder på en undanskymd landsbygd, avskärmad från omvärldens akuta omvälvningar och problem. Sömnen blev en naturlig yttring av den åtminstone ytliga trygghet i vilken man trodde sig leva.[2] Som en enkel och näraliggande förklaring måste rimligtvis också ses skillnaden i metod. Medan Mesmer eftersträvade en medveten suggererande atmosfär vid baqueten, ägnade sig Puységur åt betydligt mera odramatiska behandlingar ute i det fria och med hjälp av avslappnande strykningar och i övrigt ytterst enkla medel.

Även om Puységur aldrig upphörde att betrakta sig som en trogen lärjunge till Mesmer, var det således på två mycket viktiga punkter han modifierade dennes system. Dels ersatte han den konvulsiva krisen med den somnambula sömnen som den magnetiska behandlingens målsättning, dels förkastade han en rent fysisk-mekanistisk tolkning av den magnetiska processen. Denna bestod i stället i en kombination av fysiska och andliga krafter, ett samarbete mellan ett universellt och ett individuellt kraftsystem. 1785 grundade han i Strasbourg ett självständigt magnetiskt sällskap, Société des amis réunis, med uppgift att i teori och praktik undersöka och vidareutveckla den magnetiska somnambulismen. Det blev detta, och inte Mesmers Société de l'Harmonie, som kom att betraktas som magnetiskt auktoritetsorgan med vidsträckt inflytande en god bit in på 1800-talet.

Barbarin och den magnetiska spiritualismen

Som ytterligare en magnetisk riktning lösgjorde sig den spiritualistiska (animistiska), som helt förnekade att magnetismen skulle ha någonting av fysisk natur i sig. Med greve Barbarin[3] som centralgestalt och två geografiska centra i

[1] Så småningom kom dock Puységur att ge sin magnetiska uppfattning en starkt religiös underton, se A. Viatte, Les sources occultes du romantisme, I, Paris 1928, 227 f.

[2] Ellenberger, 183 ff; jfr äv. Moser, 108 f; B. Milt, Franz Anton Mesmer und seine Beziehungen zur Schweiz, Zürich 1952, 4 f.

[3] Denne Barbarin (namnet var förmodligen en pseudonym) har inte kunnat närmare identifieras av någon av magnetismens biografer. Han anges som författare till skolans centrala verk, Système raisonné du magnétisme universel, d'après les principes de M. Mesmer, par la Société de l'Harmonie d'Ostende, Paris 1786.

Lyon respektive Ostende i Belgien utformade man och utvecklade ett terapeutiskt system, baserat på antagandet att fluidet var av andlig natur och att det inte krävde några som helst yttre hjälpmedel för att överföras till en sjuk organism. Det bestämmande var i stället magnetisörens fasta tro på att patienten skulle botas. Också bön ansågs bidragande till att koncentrera den magnetiska kraften i botande syfte; härigenom ansåg man sig bl. a. kunna inverka på sjuka organismer på stora avstånd. Barbarin visade inget intresse för magnetismens »kliniska» sida och eftersträvade varken konvulsiva eller somnambula tillstånd — det var tron allena som fick den magnetiska kraften att verka. Magnetismen uppfattades som jämbördig med den läkekonst som utövats av Jesus och apostlarna och den bibliska anknytningen underströks genom mottot »Veuillez le bien, allez et guérissez»! Utan att förneka det magnetiska fluidet som verkande orsak omvandlade således Barbarin Mesmers teori i dess raka motsats. Magnetismen var inte en fysisk kraft som verkade på en fysisk kropp, utan en andlig kraft som lät sig styras bara genom andliga faktorer.

Med Mesmer, Puységur och Barbarin som huvudrepresentanter utkristalliserades på så sätt omkring 1785 tre olika magnetiska riktningar: mesmerister, spiritualister samt den mellanliggande puységurska riktningen. Redan ett par år senare kunde man se samtliga dessa magnetiska skolor representerade i Sverige. Ingenstans, säger italienaren Giuseppe Acerbi i sin reseskildring från Sverige, slog magnetismen igenom så snabbt som i Stockholm.[1]

---

[1] G. Acerbi, Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape in the years 1798 and 1799, I, London 1802, 90 (Sv. övers., Sthlm 1958, 87).

2. Magnetismens introduktion i Sverige

Spridda nedslag 1774–1786

Den förste svensk som kom i beröring med den animala magnetismen var av allt att döma den uppsaliensiske lärdomshistorikern Johan Henrik Lidén. Han berättar själv i ett brev hur han redan 1774, dvs. samma år som Mesmer i Wien offentligt påbörjade sina experiment, hörde talas härom under en kurortsvistelse i Aachen. Han blev intresserad. »Saken lät hugnesamt för en krympling, som jag redan då var. Jag skyndade sålunda at mig därom närmare underrätta.»[1] Undersökningarna utföll emellertid inte till magnetismens fördel, utan Mesmer förklarades kort och gott vara en charlatan. Lidén redogör inte närmare för dessa undersökningar, men var enligt egen uppgift aldrig i personlig kontakt med Mesmer; omdömet grundades helt på andrahandsinformation.

Redan följande år hade ryktet om den mesmerska magnetterapin nått Sverige. Läkaren Johan Lorenz Odhelius berättar i en senare artikel i Veckoskrift för läkare och naturforskare, hur han då haft en kvinnlig patient som led av kramper och konvulsioner, symtom han ansåg särskilt väl lämpade för att sätta den nya magnetiska metoden på prov. Han lät därför skicka efter Mesmers avhandling De influxu planetarum samt ett antal magneter av olika form, som applicerades på patienten. Resultatet blev dock en besvikelse: magneterna »uträttade ingen ting betydligt».[2] Samma år ingav också den mångkunnige, sedermera rikshistoriografen Anders Schönberg en berättelse till Vetenskapsakademien om magnetens inverkan på människokroppen, förmodligen grundad på egna försök. Denna anknöt dock mindre till den mesmerska magnetismen än till den rent mineralmagnetiska tradition som också i Sverige fått en viss förankring.[3] Berättelsen tycks emellertid inte ha väckt något större intresse hos akademien, och inte heller det exemplar av Mesmers Schreiben über die Magnetkur (1775), som ungefär samtidigt anlände från Wien med uppmaning om utlåtande; man var uppen-

[1] Lidén t. G. U. Silfverhjelm 1/11 1787, UUB, G 151 k.

[2] Veckoskrift för läkare och naturforskare, VII (1786), 243.

[3] KVA:s prot. 22/3 1775, KVA; jfr S. Lindroth, Kungl. Vetenskapsakademiens historia 1739–1818, I: 2, Uppsala 1967, 720. Om mineralmagnetisk terapi i Sverige se F. J. von Aken, Nådig underrättelse huru magneten wid tand- och annan gikt-wärk appliceras bör, samt huru den förwaras skall, at han må länge behålla sin kraft, Örebro 1765. von Aken mottog också beställningar av sådana artificiella magneter; jfr äv. Samling af rön och uptäckter, II (1781), 368.

barligen inte mogen för magnetterapi i vare sig den ena eller andra formen. Mesmers nästa skrift, Mémoire sur la découverte du magnétisme animal (1779), som denne några år senare distribuerade till de europeiska vetenskapsakademierna och som också den stockholmska vetenskapsakademien erhöll i ett dedikationsexemplar, bemöttes likaså med tystnad.[1] Motsvarande ointresse hade Mesmer mött på övriga håll i Europa och vis av dåliga erfarenheter beslutat att i fortsättningen inte begränsa distributionen av sina arbeten till de svårflirtade vetenskapsakademierna, utan också sprida dem till universitet och sällskap med medicinsk eller allmännyttig inriktning. Så framgår av en särskild förteckning att Précis historique des faits relatifs au magnétisme animal (1781) skickades till Sverige i inte mindre än nitton exemplar, varax sex till Vetenskapsakademien, sex till Kungliga Patriotiska sällskapet och sju till ärkebiskopen i Uppsala, att fördelas bland universitetets professorer.[2] Vetenskapsakademien svarade än en gång med tystnad, och inte heller i Patriotiska sällskapet eller bland Uppsalas professorer finns några påtagliga reaktioner dokumenterade. Den generösa utdelningen av dessa Mesmers självbiografiska anteckningar bidrog emellertid tydligt till att sprida en viss kännedom om magnetismen. Rykten och förfrågningar började så småningom cirkulera. Så skriver swedenborgaren Christian Johansén från Eskilstuna till Patriotiska sällskapets sekreterare, Johan Fischerström, och hör sig för om möjligheten att erhålla ett exemplar av Mesmers skrift.[3] Fischerström lovar försöka ordna saken och lämnar tills vidare ett utförligt innehållsreferat av texten. Mesmers teoretiska försök att utlägga sin lära måste betraktas som otillfredsställande, summerar han. Utan tvekan är Mesmer mera övertygande i handling än i ord, och kanske med rätta: »Raisonnement tiänar föga, blott en mängd af experimenter kunna skingra molnen och ställa i dager den wigtiga sanningen at naturen skänker et allmänt medel att läka och försvara människior.»[4]

Också i tidningar och tidskrifter började notiser om magnetismen så småningom flyta in, om än i blygsam skala. Redan på sommaren 1782 infördes i Carl Christoffer Gjörwells Upfostrings-sälskapets tidningar en recension av Mesmers Précis historique, beställd av Gjörwell och av allt att döma författad av Johan Fischerström.[5] Tonen är genomgående positiv och recensionen innehåller utöver innehållsreferat och en utförlig redogörelse för ett fall av underbart botande vid den mesmerska baqueten, några klart uppskattade värderingar. Gjörwell, som lärt känna magnetismen genom sina många förbindelser i lärda och vetenskapliga kretsar, kom så småningom att följa dess svenska öden med lika delar tilltro och misstro. Redan nu visar han prov på denna ambivalens. Efter Fischerströms positiva recension följde i Upfostrings-sälskapets tidningar en rad artiklar — visserligen inga svenska original — som alla behandlade magnetismen med

---

[1] F. C. Baer t. P. W. Wargentin 2/10 1779, KVA.
[2] Mesmer, Précis historique, [1].
[3] Fischerström t. Johansén 17/9 1782, JBS.
[4] Ibid.
[5] UST 1782, 423 ff.

avvaktande skepsis, ibland stegrad till öppen kritik.[1] Först från och med mitten av 1780-talet kom tidningen återigen att inta en uppmuntrande attityd. Konsekvent negativ var emellertid Johan Lorenz Odhelius' Veckoskrift för läkare och naturforskare. De första recensioner av magnetiska skrifter som följde här, var betecknande nog redogörelser för de franska kommissionsrapporterna och Thourets kritiska historik, samtliga publicerade 1784 och präglade av en kraftigt avvisande hållning.[2] Också de följande artiklarna rörande magnetismen var genomgående negativa, de flesta med ironin som effektivt polemiskt vapen.[3]

Men det var inte alla läkare som intog en ogynnsam inställning till magnetismen. Inom Kirurgiska societeten var man omkring 1784 tvärtom så intresserad att man aktivt ville bidra till dess snara introduktion på svensk mark, vilket framgår av en korrespondens mellan botanisten Adam Afzelius och dennes bror Pehr, sedermera medicinprofessor i Uppsala. Pehr Afzelius befann sig vid denna tid på studieresa på kontinenten, försörjd genom ett stipendium från Kirurgiska societeten, men inte desto mindre i konstant penningknipa.[4] Adam Afzelius tjänstgjorde som kontaktman med societeten. På sommaren 1784 uppmanade han brodern att för Kirurgiska societetens räkning söka skaffa sig information om den mesmerska magnetismen: »Många här i Stockholm tro något gudomligt däruti och vilja gärna påkåsta en, som inhämtar Hr Mesmers kunskaper och dem hemförer.»[5] Pådrivande krafter bakom detta intresse tycks i första hand Daniel Theel och Anders Johan Hagström(er) ha varit; enligt Adam Afzelius hade de sökt få en särskild subskription till stånd för att bekosta Pehr Afzelius' mesmeristiska studier. Sina erfarenheter skulle han sedan redogöra för i en rapport till Kirurgiska societeten. Själv ställde sig Adam Afzelius visserligen tveksam till företaget, men påpekade att det ur ekonomisk synvinkel kunde visa sig lönsamt.[6]

Pehr Afzelius följde också uppmaningen — utan tvekan just med den ekonomiska aspekten i gott minne — och sökte under genomresa i Lyon omedelbar kontakt med magnetismens utövare. Hemma i Sverige avvaktade brodern Adam med otålig skepsis resultatet av undersökningarna, som några månader senare anlände i form av en lätt raljant berättelse. »Jag är rättnu lika klok som Mesmer», kan Pehr Afzelius här berätta, och likaså att han dagligen botar sjuka med hjälp av den underbara magnetismen. Mycket i Mesmers lära är dock tänkvärt, fortsätter han, och låter det sig bara verifieras, kullkastar det grundläggande naturlagar vad gäller materie-, rörelse- och attraktionsbegrepp. Även om dess teoretiska hållfasthet ännu tål att prövas, måste den ur terapeutisk synvinkel utan tvekan betraktas som en enkel och nyttig metod, om än inte revolutionerande.[7] Sam-

---

[1] Ibid. 1784, 707 ff; 1785, 137 ff, 196 ff, 438 f, 478.

[2] Vecko-skrift för läkare och naturforskare, V (1784), 375 ff.

[3] Ibid., V (1784), 242; VII (1786), 235 ff, 363. VIII (1787), 143 f; IX (1788), 99 f.

[4] O. Hjelt, Svenska och finska medicinalverkens historia 1663–1812, I, Hfors 1892, 285.

[5] A. Afzelius t. P. Afzelius 12/7 1784, UUB, G 2 c.

[6] Ibid.

[7] P. Afzelius t. A. Afzelius 8/10 1784, UUB, G 2.

tidigt skickar han den beställda mera formella rapporten till Kirurgiska societeten. Han har här försökt hålla tonen så objektiv som möjligt, påpekar han för brodern, i taktiskt syfte att tillfredsställa societetens önskemål och därmed kunna dra nytta av det utlovade penningunderstödet.[1] Hagströmer skall däremot som en särskild ynnest »få lära konsten för intet då jag kommer hem». Dessförinnan bör rapporten ha vidarebefordrats till Uppsala universitetskansler Gustaf Philip Creutz och därefter till tryckning, allt för att marken skall vara väl förberedd vid hemkomsten. Men, påpekar Afzelius, dessa åtgärder bör naturligtvis bara vidtas såvida ingen annan hunnit före med magnetismens svenska introduktion, utan han kan hoppas vara den förste att »profitera deraf».[2] Att främst krassa ekonomiska spekulationer låg bakom hans magnetiska undersökningar, råder således knappast någon tvekan om. I december 1784 anlände rapporten till societeten i Stockholm, där den väckte uppskattning och intresse, enligt ett uppmuntrande brev från Adam Afzelius.[3] Något utslag i gynnsam riktning för de mesmerska idéerna medförde den dock inte, utan societeten intar nu tvärtom en betydligt mera reserverad hållning än tidigare: »Man begynner alt mer och mer hålla H^r Mesmer för en Charlatan.» Någon tryckning kan heller inte bli av, eftersom rapporten förkommit genom slarv av universitetskansler Creutz.[4] För egen del hänvisar Adam Afzelius nu till otillräcklig insikt i frågan för att kunna avgöra magnetismens eventuella värde. Att inte heller Pehr Afzelius' intresse var djupgående har ovan framgått, och bekräftas av att han i sina parisbrev från 1785 inte längre nämner någonting om saken, trots att ryktesfloran kring Mesmer då stod på sin höjdpunkt.[5]

I februari 1785 fick Stockholm besök av sin förste magnetisör, fransmannen Marais, som under några dagar anställde magnetiska försök i närvaro av »visse höge Ämbetsmän», utan tvekan frimurare (jfr nedan kap. 5).[6] Att experimenten företogs inom en relativt sluten krets, får väl förklara att de märkligt nog inte omnämns någonstans i samtida brev- och memoarlitteratur. Tillträde till seanserna fick emellertid den ovannämnde Johan Lorenz Odhelius, som i en artikel i Veckoskrift för läkare och naturforskare redovisade sina intryck.[7] Den negativa bild han redan tio år tidigare kunnat göra sig i samband med egna försök, såg han nu ingen anledning att ändra. De effekter Marais framkallade hos sina försökspersoner tycktes honom högst tvivelaktiga — »en eller annan svag Nerveus Patient af Qvinkönet fingo ryckningar och dåningar, andre starkare och af Mankön kände icke det ringaste däraf». Utan tvivel måste de magnetiska effekterna —

---

[1] Ibid.
[2] Ibid. Jfr äv. P. Afzelius t. A. Afzelius 16/1 1785, UUB, G 2.
[3] A. Afzelius t. P. Afzelius 17/12 1784, UUB, G 2 c.
[4] Ibid. 25/3 1785. I Kirurgiska societetens arkiv finns heller inte rapporten bevarad bland Afzelius' övriga reserapporter (Ms-samling 9, RA).
[5] P. Afzelius t. A. Afzelius och J. Afzelius 1785, UUB, G 2, G 2 e; jfr G. H. de Rogier t. Lidén 24/10 1786, UUB, G 151 i. Om Lidéns uppfattning av Afzelius' intresse för magnetismen se Lidén t. C. C. Gjörwell 4/12 1786, KB, Ep G 7: 15.
[6] Vecko-skrift för läkare och naturforskare, VII (1786), 244.
[7] Ibid., 244 f.

i enlighet med vad som hävdats av de franska kommissionerna — betraktas som inbillningsfenomen, gynnade av svag kroppsbyggnad och »psykologisk smitta»; liknande reaktioner hade han t. ex. själv kunnat observera vid en av Stockholms surbrunnar, där en rad patienter kollektivt drabbats av de vanliga baquet-symtomen, men utan att någon som helst magnetisering ägt rum. Att Odhelius uppfattade de magnetiska effekterna som rena suggestionsfenomen är således uppenbart. Också han, säger han, »som dock aldeles är otrogen och kättare i den Animaliske Magnetisme-Läran», skulle med hjälp av samma utstuderade manipulationer och storslagna apparatur kunna åstadkomma samma symtom som den mest ortodoxe mesmerian — bara patienten var nog lättpåverkad. Mesmers försök att under hänvisning till olika gravitations- och fluidumbegrepp teoretiskt-vetenskapligt stödja sin lära var meningslösa efterrationaliseringar, dömda att misslyckas.

För Odhelius' del resulterade således Marais' besök definitivt inte i nya landvinningar för magnetismen. Sedan denna på allvar introducerats i Sverige, kom han också att bli en av dess mest svurna motståndare.

Carl Göran Silfverhjelm

Under perioden 1774–86 rörde det sig alltså bara om sporadiska nedslag av magnetismen i Sverige, knappast samordnade och utan betydelse för en spridning av den mesmerska läran inom vidare kretsar. Det var först i och med vad som kan kallas magnetismens egentliga introduktion genom Carl Göran Silfverhjelm som en sådan samordning kom till stånd. Silfverhjelm (1759–1808) var officer vid Kungl. Lifgardet, ivrig frimurare och hyste ett livligt specialintresse för fysikalisk experimentalverksamhet. Redan i början av 1780-talet biträdde han fysikern J. C. Wilcke i dennes laboratorium med framställning av vetenskaplig apparatur, och förenade också nöje med praktisk nytta genom att behandla sjuka med elektricitet.[1] Det var genom denna verksamhet som Silfverhjelm kom i kontakt med riksrådet Carl Fredrik Scheffer, och på dennes begäran som han 1785 fick permission för att följa Scheffer på en utrikes kurortsresa. Färden gick först till Aachen, Spa och S:t Arnaud i Belgien, och sedan vidare över Dijon och Lyon till Avignon i Provence, varefter man återvände hem över Paris.[2] Under hela färden stod Silfverhjelm i livlig korrespondens med Carl Christoffer Gjörwell hemma i Stockholm, hos vilken han en tid varit inackorderad och som med varmt intresse följde Silfverhjelms utrikes öden och äventyr. Gjörwell var som ovan framgått redan på ett tidigt stadium bekant med magnetismen och det var förmodligen också han som riktade Silfverhjelms uppmärksamhet på den. I ett brev daterat

[1] UST 1782, 743 f; O. Sylwan, En Stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev, Sthlm 1920, XXV; C. Tersmeden, Memoarer, V, Sthlm 1918, 215 f.

[2] Notiser över resan återfinns med jämna mellanrum i UST 1785, 307, 399, 539, 639 1786, 31, 377, 585 f.

sommaren 1785 uppmanas nämligen Silfverhjelm att under sin Frankrikevistelse förutom vissa välrenommerade lärde »ej försumma at också besöka en eller annan Charlatan, och fram för alle den så rygtbare Hr *Mesmer*».[1] Det kan tyckas märkligt att Gjörwell rekommenderade besök hos vad han kallar charlataner, men synen på Mesmer är utan tvivel symtomatisk för en allmängiltig tvehågsenhet: skepsisen förmår inte undertrycka nyfikenheten och vetgirigheten inför kontroversiella, kontinentala nyheter. Samtidigt som han säger sig principiellt vara intresserad av magnetismen, understryker han att han kan acceptera den endast på strikt rationalistisk grundval. »Sublime Dårskaper, Ting som revoltera icke mindre det sunda förnuftet och al Erfarenhet, än de bestrida Uppenbarelsens tydeligare Bokstaf», är ingenting för honom.[2]

Också med Gustav III stod Silfverhjelm i regelbunden korrespondens under Frankrikeresan. Dessa brev har emellertid av naturliga skäl en mera allmän och formell prägel vad gäller både innehåll och form. Främst diskuteras aktuella politiska förhållanden och händelser; magnetismen nämns endast vid något tillfälle.[3]

I trakterna av Dijon och Lyon stöter Silfverhjelm för första gången på magnetismen. Det var just här som den mesmerska läran utanför Paris först slagit rot och i Lyon fanns redan sedan länge en framgångsrik Société de l'Harmonie. I september 1785 kan Silfverhjelm från den lilla staden Bourbonne les Bains rapportera till Gjörwell, att han redan lyckats väl med umgängeskonsten: »Jag känner en hel hoper, som kunna latin samt tala uti Physique och Chemie som professorer.»[4] Bland sådana lärorika bekantskaper nämner han speciellt en monsieur Davau, »un premier partisan de Mesmer». Denne Davau hade i Bourbonne inrättat en egen baquet, som av allt att döma bedrevs med stor framgång och där Silfverhjelm fått tillfälle att personligen bevista flera magnetiska experiment. Vittnesmålen från ett stort antal personer att de blivit fullkomligt återställda vid baqueten, måste dock tas med en nypa salt, menar han, eftersom de samtidigt nyttjat både bad och brunnsdrickning. I Bourbonne får han också tillfälle till diskussioner med en rad övriga magnetisörer, däribland en greve Biccler, som enligt Silfverhjelms karaktäristik »court comme un fou toute la journée, pour magnetiser les malades».[5] Det är tydligt att han uppfattar denne ivrige magnetisör med en viss ironisk distans. Tills vidare föredrar han också att förhålla sig avvaktande och avstår från att fälla några egentligt värderande omdömen om magnetismens terapeutiska användbarhet. Ett lakoniskt yttrande om Mesmer understryker denna ännu reserverade attityd: »Mesmer har nu rest till Engeland där han utan tvifvel icke gör stor lycka.»[6]

---

[1] Gjörwell t. C. G. Silfverhjelm 16/8 1785, KB, Ep G 8: 11.
[2] Ibid.
[3] C. G. Silfverhjelm t. Gustaf III 10/2 1786, UUB, F 506.
[4] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 20/9 1785, KB, Ep G 7: 13.
[5] Ibid.
[6] Ibid.

Ett halvår senare har emellertid Silfverhjelms inställning till magnetismen undergått en markant förändring. Efter att ha tillbringat vintern i Avignon befinner han sig nu på återfärd med riksrådet Scheffer och har beslutat att ta vägen över Paris, bland annat för att på Gjörwells rekommendation uppsöka Mesmer. Magnetismen har alltsedan hans ankomst till Frankrike berett honom bryderier, påpekar han för Gjörwell. Vid ett flertal tillfällen och på ett stort antal platser han han kommit i beröring med den, men inte kunnat se den annat än som en bedräglig terapeutisk metod, allt för ofta lagd i händerna på charlatanер och lycksökare. Trots att han hela vintern bott nära granne med Mesmer själv, har han medvetet avstått från att söka upp honom.[1] Det är av intresse att jämföra detta med ett annat uttalande rörande Mesmer i ett brev daterat cirka en månad tidigare och adresserat till Gustav III.[2] Också här nämner Silfverhjelm, att Mesmer en längre tid uppehållit sig endast på några mils avstånd från Avignon och tillägger därefter — helt i strid med uppgiften till Gjörwell — att denne också lovat att besöka Silfverhjelm och Scheffer. Någon form av kommunikation med Mesmer måste alltså ha förekommit. Denne höll emellertid inte ord, utan i stället anlände en av hans »Desciplar». Det tycks som om greve Scheffer var den främst intresserade, förmodligen i förhoppningen att med magnetismens hjälp kunna återvinna sin hälsa som snarare försämrats än förbättrats i samband med Frankrikeresan. Några egentliga magnetiseringar av Scheffer kom emellertid inte till stånd, utan magnetisören medförde i stället en »somnambule», som i magnetisk sömn uppgavs kunna diagnostisera andras sjukdomar och föreskriva de lämpliga botemedlen. Att det verkligen skulle ha varit fråga om en direkt lärjunge till Mesmer förefaller således osannolikt.[3]

De somnambula experimenten intresserade uppenbarligen Silfverhjelm. Då han ungefär samtidigt kom att läsa Tardy de Montravels Essai sur la théorie du somnambulisme magnétique (ovan s. 27), greps han av den plötsliga insikten att det var just så här den magnetiska terapin måste användas, den effekt som skulle eftersträvas var inte den plågsamma, konvulsiva krisen, utan den rogivande, livgivande sömnen.[4] Denna insikt kom att få avgörande betydelse för hans fortsatta förhållande till magnetismen, och med iver fördjupade han sig nu i den magnetiska somnambulismens teori. På återresan från Avignon sammanträffade han i Valence med swedenborgaren A. Pernetty, som personligen varit närvarande vid experiment utförda av Montravel och som var väl insatt i somnambulismens teoretiska och praktiska aspekter. Under många och långa diskussioner lät han Silfverhjelm ta del av sitt vetande: »il m'a expliqué toute, m'a demontré la theorie du Magnetismen, que je suis apresent en etat de faim» (sic!).[5] Utförligt kan också

[1] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 19/3 1786, KB, Ep G 7: 14.

[2] C. G. Silfverhjelm t. Gustav III 10/2 1786, UUB, F 506.

[3] Huruvida Silfverhjelms uppgifter är korrekta, och Mesmer vid denna tid ö. h. t. befann sig i sydfrankrike, har inte gått att fastställa.

[4] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 19/3 1786, KB, Ep G 7: 14.

[5] Ibid.

Silfverhjelm för Gjörwell redogöra för sina nyförvärvade kunskaper och detaljerat förklara somnambulismens alla sensationella fenomen och medicinska möjligheter. Genom Pernettys förmedling hade han också fått tillfälle att själv pröva lyckan som magnetisör och utan svårighet lyckats försätta en ung flicka i somnambult tillstånd. Experimentet slog väl ut. I enlighet med Montravels teori — att de fem ordinarie sinnena i det somnambula tillståndet var ersatta av ett sjätte med förhöjd förnimmelseförmåga och centrum i solarplexus — reagerade flickan inte på yttre sinnesintryck, men var däremot extremt mottaglig för all kommunikation med magnetisören. Hon gav också prov på clairvoyanta färdigheter som att korrekt ange tiden på en klocka, placerad över magen, beskriva arten av sin sjukdom, de lämpliga läkemedlen etc. Allt detta, menade Silfverhjelm i sin berättelse till Gjörwell, var så utomordentligt märkligt och sensationellt, att det var alldeles nödvändigt att själv ha bevittnat en magnetisk seans för att över huvud taget tro det vara sant — »c'est la chose la plus extraordinaire».[1]

I maj 1786 anlände Silfverhjelm till Paris, fylld av vetgirighet. »Jag springer omkring från morgonen till aftonen, besöker de lärda, ser alt hvad som kan interessera mig.»[2] Främst intresserade honom magnetismen och en stor del av hans tid ägnades åt studiebesök vid baqueter och samtal med magnetisörer, däribland Puységur. Han sammanträffade också med den ryktbare schweiziske prästmannen och mystikern Lavater, enligt Silfverhjelm helt vunnen för den magnetiska somnambulismen och »en stark magnetiseur».[3] Huruvida han också kom i personlig beröring med Mesmer är oklart, men knappast sannolikt.[4] Tydligt är, att Silfverhjelm i hög grad stimulerades av vad han fick se och erfara i Paris. Hans inställning till magnetismen genomgick här ytterligare en upptrappning i positiv riktning. Från en ursprungligen avvisande attityd, över ett principiellt, men ännu reserverat accepterande i samband med mötet med de montravelska teorierna, präglas denna nu av stormande entusiasm. Magnetismen utropas till »en bland de aldrabesynnerligaste effecter i naturen samt för menniskio slägtet den mäst nyttiga decouverte som någonsin blifvit påfunnen».[5] Som läkemedel är den av oöverträffbart värde, utan konkurrens från någon annan terapeutisk metod och med effekter lika sensationella som välgörande.[6] Med dess hjälp har många tillfrisknat fullständigt, sedan de övergivit eller övergivits av »herrar medici», som med hela sin apparat av konventionella medel inte lyckats åstadkomma några hälsobringande resultat. De traditionella läkarnas intoleranta inställning till magnetismen bottnar också helt enkelt i hårdnackad dogmatism och fruktan för konkurrens. Inte desto mindre bedrivs magnetismen med stor

---

[1] Ibid.
[2] Ibid. 16/5 1786.
[3] Ibid. 24/7 1786. Om Lavater jfr nedan, 114.
[4] I Silfverhjelms parisbrev finns ingenting som bekräftar att ett möte med Mesmer skulle ha ägt rum. Efter hemkomsten till Sverige uppgav han dock för flera personer att han lärt den magnetiska konsten av »Mesmer i Paris»; se [A. G. Nordenskjöld], Fragmentariska antekningar, [4], FA; Tersmeden, VI, 90.
[5] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 16/5 1786, KB, Ep G 7: 14.
[6] Ibid. 24/7 1786.

framgång i Paris och över 400 personer är verksamma som magnetisörer. Inom en liten tid, menar Silfverhjelm, kommer också de förblindade medicinska auktoriteterna att »till sin stora skam blifva öfvertygade om sanningen».[1]

I juli 1786 startar han hemresan, fylld av entusiasm inför tanken att försöka plantera in magnetismens idéer på svensk mark. Därmed blir han också den svenska magnetismens egentlige introduktör.

---

[1] Ibid. 16/5 1786.

3. Magnetismen i Mesmers efterföljd

Harmoniska Societeten

Under sin Frankrikeresa hade Silfverhjelm erbjudit Gjörwell att i Upfostringssälskapets tidningar publicera utdrag ur de av Silfverhjelms brev som behandlade magnetismen. Denna borde ha intresse, om inte annat så för sitt nyhetsvärdes skull, menade han.[1] Att Gjörwell trots detta inte följde uppmaningen, pekar på att magnetismen i Sverige ännu betraktades som ett kontroversiellt ämne att behandlas med viss försiktighet. Inte desto mindre tycks den ha varit föremål för ett visst dolt intresse inom högreståndskretsar i Stockholm, ett intresse förmedlat dels på frimurarvägar, dels genom de intima kulturella relationer som med Gustav III i centrum uppehölls med ståndsbröder i Frankrike — också här hade magnetismen i första hand varit en aristokratisk angelägenhet. Men också inom Collegium Medicum och inte minst inom Vetenskapsakademien fanns ett visst intresse för saken, all utåt visad skepsis och kallsinnighet till trots. Marken var därför någorlunda förberedd då Silfverhjelm på förhösten 1786 återvände till Stockholm.[2] Redan strax efter hemkomsten började han rekognosera läget med ambitionen i första hand inriktad på att undersöka läkarnas och vetenskapsmännens inställning till saken. Till sin överraskning fann han att många av dessa var väl insatta i de mesmerska teorierna, och någon svårforcerad skepsis tyckte han sig inte finna. Flera var tvärtom positivt inställda. Då magnetismen enligt Silfverhjelms egen uppfattning var någonting vars värde man till fullo kunde övertygas om först vid direktkonfrontation, inbjöd han intresserade till magnetiska seanser och hoppades att genom påtagliga fakta dels försäkra sig om de redan omvända men samtidigt vinna ytterligare anhängare för sin sak. Detta lyckades också över förväntan. I ett brev till Johan Henrik Lidén, daterat oktober 1786 är Silfverhjelm ytterst optimistisk. Vid sin hemkomst hade han av många betraktats som en »fransösk galning», påpekar han, men det hade inte dröjt länge innan han kunnat förbyta misstroendet mot sin person i respekt; hans anhängare hade hastigt t. o. m. blivit flera än han hade egentligt intresse och kapacitet för. »Det narachtigaste är att de som förr någon tid sedan nekade alt, skämmas, samt villa inte tillstå att de för varit otrogne.»[3] Flera av Vetenskapsakademiens medlemmar vann

[1] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 19/3 1786, KB, Ep G 7: 14.
[2] Tersmeden, VI, 90 f.
[3] C. G. Silfverhjelm t. Lidén 13/10 1786, UUB, G 151 i.

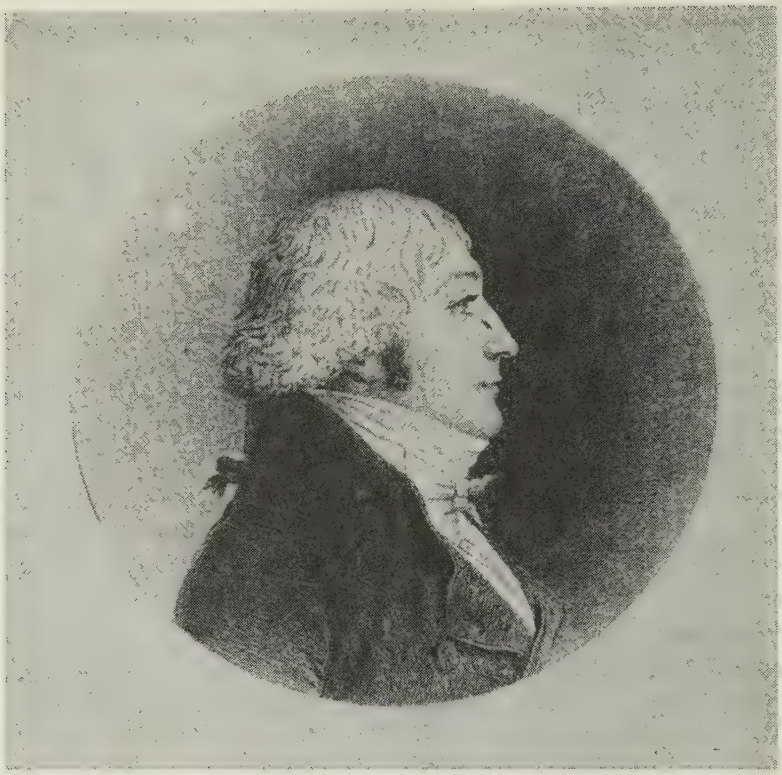

Fig. 3. Carl Göran Silfverhjelm. Gravyr (Uppsala universitetsbibliotek).

han på sin sida. Bland dessa kan nämnas fysikern Peter Niclas von Gedda, omtalad som blivande sekreterare i Harmoniska societeten och insatt i magnetismens aldra hemligaste »Secret»[1] och bergsrådet och läkaren Nils Dalberg, en entusiast som i den mesmerska läran såg »en bland de aldra största uptäckter som någonsin blifvit gjorde».[2] Också den ärevördige Olof von Acrel visade sig intresserad. Vad gäller denne är den oreserverade entusiasmen dock mera diskutabel. Silfverhjelms övermodiga påstående att han snart fått Acrel helt på sin sida och med honom »alla hans disciplar, som nu skola blifva mina», får väl anses vara något överdrivet.[3] För övrigt är Silfverhjelm mycket noga med att framhålla, att han inte velat utöva någon som helst påtryckning för att vinna någon i sitt syfte. En god sak talar alltid för sig själv, och därför har han heller inte behövt ta »ett steg» för att övertyga någon.

Jordmånen tyckes alltså god för mera organiserade magnetiska möten. I slutet av november 1786 kunde Silfverhjelm i Rosenadlerska huset vid Mynttorget i Stockholm öppna sin baquet och Harmoniska societeten eller Societé de l'Harmonie

[1] Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i.
[2] C. G. Silfverhjelm t. Lidén 13/10 1786, UUB, G 151 i,
[3] Ibid.

bildades. Inom kort hoppades han också få till stånd ett liknande sällskap i Norrköping.[1] Hans anhängare kom att kallas harmonister, inte, som Sundelin förmodar, därför att »de ville i en förening sammansluta svedenborgare, rosenkreutzare, drömtydare, frimurare, magnetisörer, fysiognomister och alkemister»,[2] utan helt efter franskt mönster och med syfte på den universella harmoni mellan makro- och mikrokosm som var den mesmerska lärans yttersta mål och innehåll.

Det är egendomligt att finna att kommentarer rörande Harmoniska societeten är mycket sparsamma och knapphändiga i den gustavianska memoarlitteraturen, som i allmänhet brukar vara en pålitlig kommentator av stockholmslivets begivenheter vid den aktuella tidpunkten.[3] Utförliga meddelanden angående Harmoniska societeten finner man däremot i den stora gjörwellska brevsamlingen, alltid en lika outsinlig källa för kunskapen om kulturellt baksidesstoff under 1700-talets senare hälft. Med sin oerhört vida intressesfär intog Gjörwell en unik ställning inom det gustavianska kulturlivet. I honom speglas upplysningstidens ofta paradoxala motsättning mellan rationalistisk grundåskådning och svärmiskt färgad religiositet, krass förnuftstro och sentimental känslosamhet. Hans receptionsförmåga var enorm. Med intresse tog han del av nästan alla tidens idéströmningar och kulturyttringar, även om han mera sällan omsmälte intrycken till någon personlig attityd.[4] Att också den animala magnetismen skulle bli föremål för uppmärksamhet från Gjörwells sida är fullt konsekvent, en uppmärksamhet som kom att bli oförminskad under magnetismens växlande öden under 1780-talet och en bit in på 1790-talet. Detta intresse innebar dock långt ifrån ett okritiskt godkännande. Tvärtom beredde honom magnetismens vara eller icke-vara uppenbara problem med en kraftig pendling mellan olika attityder till följd; någon entusiasm var det aldrig frågan om, heller inte om ett direkt avståndstagande, snarare om en samtidig skepsis och fascination inför magnetismen mera som fenomen än som terapeutisk metod. Denna vacklande attityd speglas tydligt i de brevrapporter Gjörwell lämnade vänner och kolleger efter sina många studiebesök vid den silfverhjelmska baqueten. Samtidigt som han var mån att betona att han ingalunda var vare sig intresserad av eller insatt i den magnetiska hemligheten, att han blott var »spectator» och tillika en »kalsinnig» sådan, är det uppenbart att han tog intryck av de märkliga scener som här utspelades.[5] Lytta och lama, blinda och döva tycktes otvetydigt botade. Flera av sina vänner rekommenderade han också att pröva en magnetisk kur mot olika krämpor, och en utförlig rapport över några lyckade kurer, adresserad till Patrik Alströmer, var direkt avsedd som råd, tröst och uppmuntran till dennes sjuke bror Clas.[6] Något

[1] Ibid.

[2] R. Sundelin, Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet, Uppsala 1886, 268.

[3] Jfr C. Forsstrand, Spåkvinnor och trollkarlar, Sthlm 1913, 152 f.

[4] Jfr M. Lamm, Upplysningstidens romantik, I, Sthlm 1918, 331.

[5] Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i.

[6] Gjörwell t. P. Alströmer 11/12 1786, KB, Ep G 8: 11. För andra liknande rekommendationer se Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i; Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.

gott måste helt enkelt ligga i en läkemetod som kunde åstadkomma så underbara resultat, menade Gjörwell. Därtill kom Silfverhjelms verbala förmåga att övertygande propagera för sin sak: »at höra baron Silfverhjelm tala, så är man hardt när at tro honom».[1] Med viss motsträvig välvilja kom således Gjörwell att betrakta magnetismen i den form vari den skulle utövas inom Harmoniska societeten. Vad gäller den senare förändring som magnetismens idé och tillämpning skulle genomgå på svensk mark genom att kombineras med swedenborgianismen, hade han däremot inga svårigheter att välja sida; »le magnetisme à la Svedenborg» kunde kategoriskt avvisas (jfr nedan kap. 4).

I slutet av november 1786 kunde Gjörwell i ett brev till Lidén rapportera att den silfverhjelmska baqueten nu var iordningställd, om än inte offentligt öppnad.[2] Uppgifter om baquetens inrättning och tillvägagångssättet vid Silfverhjelms magnetiseringar är mycket få och ofullständiga. Tydligt är att han i stort sett sökt följa mönstret av den mesmerska baqueten i Paris, även om det knappast är troligt att han lyckats åstadkomma så omfattande och eleganta anstalter med tanke på de vida mindre resurser som stod till hans förfogande. Att det ändå var mera Mesmer än Puységur som fick utgöra förebilden, framgår av Gjörwells kortfattade beskrivning av hur de magnetiska seanserna arrangerades: »Sjelf [Silfverhjelm] sitter han i Presidensstolen, til höger R. R. Gr. Bielke, til vänster general Sinklaire, och så les autres Elus rundt omkring, med sina Järnstänger i handen och Snören omkring Lifvet; förmodligen under Sessionerne är hela denna Apparatus magnetiserad.»[3] Det är uppenbart, att Silfverhjelm sökt efterbilda något av den förtätade, suggestiva atmosfär med sig själv i centrum tilldelad rollen av upphöjd mästare och helare, som var den mesmerska baquetens främsta karaktäristikum. Framför sig på ett bord hade han också Mesmers aforistiskt sammanfattade lärosatser[4] och hela den mesmerska apparaturen av magnetiserade järnstänger, magnetiserat vatten, etc. var självklara attribut.

Det tycks vara en paradox att Silfverhjelm så tätt följt i Mesmers fotspår med tanke på att det var först efter konfrontationen med den *magnetiska somnambulismen* så som den utformats av Puységur och Montravel som han omvänts till tro på magnetismens nytta; Mesmer själv avfärdades då ännu som charlatan.[5] Av allt att döma kom denna utpräglade inriktning på somnambulismen att överskuggas av de intryck han fick vid sina studiebesök vid de parisiska baqueterna, där den mesmerska behandlingsformen med tyngpunkten lagd på den konvulsiva krisen var den överlägset dominerande. Denna sammansmältning av två helt skilda magnetiska metoder avspeglas klart vid den stockholmska baqueten, där Silfverhjelm omväxlande behandlade patienterna med inriktning på den konvulsiva krisen och den somnambula sömnen. Så berättar han för Lidén, hur han botat en äldre

---

[1] Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i.
[2] Ibid.
[3] Ibid. Jfr härtill Lidéns kommentar i brev t. Gjörwell 4/12 1786, KB, Ep G 7: 15.
[4] [Mesmer], Aphorismes ... dictés à l'assemblée de ses élèves, Paris 1785.
[5] C. G. Silfverhjelm t. Gjörwell 19/3 1786, KB, Ep G 7: 14.

kvinna genom att upprepade gånger »ge henne convulsioner», medan samtidigt två unga gossar behandlats med sövande strykningar. En greve Wrangel hade likaså visat sig särskilt mottaglig för den magnetiska sömnen, blivit somnambul och under sömnen uppvisat allehanda färdigheter.[1] Överhuvudtaget tycks de terapeutiska resultaten kring baqueten ha varit betydande, och tacksamheten också stor: »Hvar gång jag kommer upp till kaptenen baron Silfverhjelm, är hans stora baquet omringad av sofvande och vakande invalider, som alla prisa Gud och magnetismen för det ondas om icke häfvande dock minskande, hvilket senare ensamt redan är en stor välgärning», skriver Gjörwell.[2] Liksom hos Mesmer uppgavs de mest skilda sjukdomar botade: olika förlamningssymtom, gikt och värk, nedsatt syn och hörsel, funktionella störningar som matsmältningsbesvär och menstruationsrubbningar etc. En präst försäkrade, att han kommit till Silfverhjelm hjälplöst stödd på kryckor som kunnat kastas redan efter ett par behandlingar, professor Ljungberger, som »hela sommaren burit dödens bleka ansikte», tycktes fullkomligt kurerad från sin vattensot, medan en ung man med svåra talrubbningar dagligen förbättrats genom magnetismens helande kraft.[3]

Det är tydligt att Silfverhjelm själv inte förmådde förklara sina märkliga terapeutiska framgångar. »Kom och se, kom och se», var hans stående uppmaning till tvivlare och kritiker, liksom flitiga citat från patienter som själva vittnat om de underbara magnetiska effekterna.[4] I likhet med Mesmer hade han uppenbara svårigheter att prestera en hållbar magnetisk lära, utan kunde bara hänvisa till lyckade praktiseringar av mindre klara teorier. Denna oklarhet irriterade inte minst Gjörwell. En tryckt sammanfattning av magnetismens idé och syften borde komma till stånd, menade han. Denna skulle dels innehålla ett historiskt avsnitt, dels ett vetenskapligt, »så att däraf må upkomma en teori, till välgrundad öfwertygelse både för naturforskare och blotta åskådare». Inte minst för att pröva sin egen odeciderade hållning ville han få fram slagkraftiga argument, som på jämbördig mark kunde bemöta skepsis och kritik. Kunde magnetismens syfte på vetenskaplig basis visas vara gott, borde upplysning härom spridas bland allmänheten, för att på så sätt befria magnetismen från missuppfattningar och samtidigt en gång för alla få den sanktionerad som ett nytt och viktigt tillskott till medicinvetenskapen. »Så kan både det sjuka och okunniga Publicum kureras på en gång.»[5]

För många av vetenskapsmännen tycks emellertid behovet av teoretisk sammanfattning av den magnetiska läran inte ha känts lika påkallat. Flera hade redan tidigt ställt sig på Silfverhjelms sida, antingen tillfredsställda av Mesmers egna skrifter eller övertygande genom rent empiriska argument utan krav på att få dessa teoretiskt underbyggda. Redan i december 1786 besöktes den silfverhjelmska

---

[1] C. G. Silfverhjelm t. Lidén 13/10 1786, UUB, G 151 i.
[2] Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.
[3] Ibid.
[4] Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i.
[5] Gjörwell t. Alströmer 11/12 1786, KB, Ep G 8: 11.

baqueten dagligen av läkarna Riben, Hedenberg och Bladh.[1] Von Gedda och Dalberg var då redan vunna för saken. Professor Tingstadius blev en varm anhängare sedan han själv botats vid baqueten.[2] Detsamma gäller Anders Schönberg, redan på 1770-talet intresserad av magnetterapi (ovan s. 30) och nu med planer på att inrätta en egen baquet efter silfverhjelmskt mönster vid en av Stockholms surbrunnar.[3] Likaså försökte sig kirurgen Anders Hagströmer på egen baquetbehandling.[4] Vad gäller Acrel är det av intresse att jämföra Silfverhjelms och Gjörwells respektive versioner av dennes inställning. Medan Silfverhjelm hävdat, att han hade inte bara Acrel själv utan också alla dennes lärjungar helt på sin sida,[5] menade Gjörwell att Silfverhjelm visserligen botat Acrel från hans gikt, men att denne därför inte var beredd att helt försvära sig till den magnetiska läran.[6] Att Acrel verkligen intresserade sig för saken finns dock annorstädes bekräftat.[7] Odhelius förblev dock skeptiker och likaså fysikern J. C. Wilcke.[8] Den store Abraham Bäck suckade »öfver sin vetenskaps anfäktande af dessa kättare», och livmedicus Hallman kunde försäkra Gjörwell, att han skulle »allt till sin död bara skratta åt detta hexmakeri».[9]

Det var således en tämligen imponerande samling vetenskapsmän som visat sig beredda att acceptera magnetismen på de premisser Silfverhjelm kunde prestera. Inte desto mindre blev magnetismen i första hand ett intresse koncentrerat till Stockholms högreståndskretsar och Harmoniska societeten fick en utpräglat aristokratisk sammansättning. Medlemmarna rekryterades främst från hovet, stockholmsadeln, diplomatiska kåren och högre ämbetsmän, vilket framgår av en redogörelse av Gjörwell över sällskapet.[10] Denna speciella aristokratiska sammansättning sammanhängde utan tvivel dels med de adliga frimurarkretsarnas tidiga intresse för magnetismen, dels med det gustavianska hovets intima relationer med franska impulser överhuvud och societetsintressen i synnerhet. Genom börd, yrke och frimurarverksamhet tillhörde Silfverhjelm själv också hovcirklarna. Bland Harmoniska societetens många grevar, grevinnor och baroner kan således nämnas riksråden Nils Bielke och Fredrik Sparre, regeringsrådet Christoffer Zibet och baronerna Sinclair, Wrangel, Fleming och Wrede, de båda sistnämnda själva »promoverade och praktiserande magnetisörer».[11] Också Gustav III visade intresse för saken. I december 1786 kunde Gjörwell meddela, att »Hans majestät ... nyligen talt mycket om magnetismen med riksrådet grefve

---

[1] Ibid.
[2] Gjörwell t. J. C. Linnerhielm 27/12 1786, KB, Ep G 8: 11.
[3] Gjörwell t. Lidén 15/6 1787, KB, Ep G 8: 12.
[4] A. Hagströmer, Om den chirurgiska operation ... (i KVA:s nya handl., X (1789), 199 f).
[5] C. G. Silfverhjelm t. Lidén 13/10 1786, UUB, G 151 i.
[6] Gjörwell t. Lidén 24/11 1786, UUB, G 151 i.
[7] Gjörwell t. Linnerhielm 27/12 1786, KB, Ep G 8: 11; Acrel t. Chr. Carlander [1787], RA, Carlanderska brevsaml; de Rogier t. Lidén 24/10 1786, UUB, G 151 i.
[8] P.M. angående magnetiska försök (Handl. t. Sveriges politiska historia 1771–1818), UUB, F 621; Wilcke t. Lidén 4/3 1788, UUB, G 151 l.
[9] Gjörwell t. Linnerhielm 27/12 1786, KB, Ep G 8: 11.
[10] Ibid.; jfr Forsstrand, Spåkvinnor och trollkarlar, 156 ff.
[11] Ibid.; jfr Gjörwell t. K. Leijonhufvud 13/4 1787, KB, Ep G 8: 12.

Bielke och med nöje åhört hans favorabla yttranden om denna nya upptäckt samt lofvat att själf komma till baron Silfverhjelm, för att med egna ögon se dess verkningar».[1] Att Gustav III med sin dragning åt mystik i kombination med hans franskinriktade intressen skulle ha fängslats av den animala magnetismen förefaller sannolikt. Han hade varit närvarande vid åtminstone något av de magnetiska experiment som arrangerats av frimurarna 1784 och kom också vid flera senare tillfällen att korrespondera med Silfverhjelm om magnetismen.[2] Att han personligen besökte dennes baquet har dock inte gått att bekräfta. Samma sak gäller hertig Karl, kungens yngre bror. Han var ivrig frimurare och hade i likhet med Gustav III engagerat sig i frimurarnas magnetiska andeseanser i början av 1780-talet. Likaså deltog han i swedenborgarnas somnambula försök några år senare.[3] Att han någon gång besökte också den silfverhjelmska baqueten måste betraktas som högst troligt, särskilt som senare magnetiska relationer mellan Silfverhjelm och hertigen är väl dokumenterade (jfr nedan kap. 5). Också hertigens hustru Hedvig Elisabeth Charlotta var redan i december 1786 väl underrättad om den magnetiska verksamhet som bedrevs inom Harmoniska societeten. I sin dagbok har hon utförligt redogjort för sina intryck från ett flertal besök hos Silfverhjelm.[4] Härav framgår att denne behandlingsmetodiskt inte bara använde baqueten, utan också den enklare manipulationsteknik med strykande handrörelser, genom vilka patienten försattes i sömn och också demonstrerade de vanliga somnambula fenomenen, såsom sömntal, diagnostiseringsförmåga, läkemedelsföreskrivning etc. Dessa fenomen, menade hertiginnan, måste betraktas som högst märkliga och viktiga bidrag till läkekonsten. »Hvad skall det väl blifva af alla läkare och deras läkemedel, ifall magnetismen vinner spridning och blifver allmänt känd? Jag beklagar verkligen desse herrar, men de måste väl rymma fältet för en mäktigare vetenskap.»

Från och med början av år 1787 inträdde den svenska magnetismen i en ny fas då den kom att sättas i samband med swedenborgianismen. Magnetismen bekräftades med hjälp av den swedenborgska andeläran och andeläran med hjälp av magnetismen (nedan, kap. 4). Silfverhjelms förhållande till dessa nya tankegångar är komplicerat. Han var inte swedenborgare och de flesta uttalanden pekar också på att han vid denna tid skulle ha stått helt utanför den swedenborgska omtolkningen av den magnetiska läran.[5] Visserligen sade sig Gjörwell »småträta» med Silfverhjelm för att denne med magnetismen kombinerade »un dehors af secrets impénetrables och den leda somnambulismen»,[6] men med detta torde han mera ha menat somnambula experiment med åtföljande fenomenframkallning i

---

[1] Gjörwell t. Alströmer 11/12 1786, KB, Ep G 8: 11.

[2] Jfr ovan, 35; Forsstrand, Spåkvinnor och trollkarlar, 179 f.

[3] Hertig Karl t. G. A. Reuterholm 24/7, 29/8 1787, RA, E 5121; jfr äv. nedan 84, 103 f.

[4] Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, II, 2. uppl., Sthlm 1911, 155; jfr G. Ivérus, Hertig Karl af Södermanland, Uppsala 1925, 202.

[5] C. F. Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA; jfr dock härtill C. G. Silfverhjelm t. G. U. Silfverhjelm 11/2 1790, KB, Ep S 16; äv. nedan, 48 f..

[6] Gjörwell t. Linnerhielm 27/12 1786, KB, Ep G 8: 11.

allmänhet, än den rent andeexperimentella verksamhet med vilken de swedenborgska magnetisörerna var sysselsatta. Till denna utveckling var Gjörwell ytterst avogt inställd och såg med fruktan framför sig »en Triple-Alliance's slutande emellan swedenborgianismen, animaliske Magnetismen och Alchymisteriet».[1] I kontrast till sådana utsikter framstod magnetismen i sin rent terapeutiska tillämpning nu som ytterst hedervärd. Han uppsökte också Silfverhjelm för att övertyga denne att »*purement & simplement* fullfölja sin Remede, såsom et physiskt medel, och för ingen del combinera detsamma med den nya Läran, den rent af galna Läran om Andarne, med alt det oförnuftiga och obibliska Ordkram, som dermed står i gemenskap».[2] Detta lovade också Silfverhjelm och försäkrade, att han åldrig skulle »löpa efter sådana irrbloss». I en samtida notis kunde också Gjörwell själv bekräfta, att Silfverhjelm levde som han lärde, och en annan anteckning tycks fastslå samma förhållande: Silfverhjelm, heter det här, begagnar magnetismen »som et *blott physiskt* Medel, utan at bortblanda des Natur och Verkningar med vissa sedan någon tid hos oss gångbare Phantasier».[3] Motstridiga uppgifter finns dock på andra håll. Det var swedenborgaren Pernetty som introducerat Silfverhjelm i magnetismens teorier, och att denne också skulle pröva på swedenborgskt influerade försök kan knappast betraktas som orimligt. Så kunde prästen Samuel Gagnérus från ett Stockholmsbesök våren 1787 berätta, att han flera gånger varit närvarande vid andemagnetiseringar utförda av Silfverhjelm. Det rörde sig om en kvinna som i magnetisk sömn redogjorde för sin kommunikation med andevärlden efter frågor tillställda henne på franska av Silfverhjelm. Gagnérus blev dock illa berörd: »de fleste swar woro dock förunderlige, obegripelige och för det sunda förnuftet och den sanna Philosophien både främmande och anstötlige, det fordras i min tanke en nog upphetsad och widskeplig tro och inbildning att fatta så extravaganta saker som magnetismen i allmänhet yrkar».[4]

Det tycks dock inte ha varit i någon större utsträckning som Silfverhjelm vid denna tid sysslade med magnetiska experiment som gick utanför ramen för ett rent medicinskt syfte. Harmoniska societeten blomstrade, patienterna strömmade till och likaså nya sympatier från vetenskapligt håll. Till och med med den kärve Odhelius kom Silfverhjelm så småningom att stå i »vänlig negociation».[5] Han korresponderade också med utländska vetenskapsmän och erhöll bl. a. från J. L. Boeckmann i Karlsruhe, utgivare av Archiv für Magnetismus und Somnambulismus, en uppmuntrande skrivelse, som på hösten 1787 trycktes i både Stockholms-Posten och Upfostrings-sälskapets tidningar.[6] Boeckmann betygade här

---

[1] Gjörwell t. Lidén 5/6 1787, KB, Ep G 8: 12; jfr Gjörwell t. Leijonhufvud 13/4 1787, KB, Ep G 8: 12.

[2] Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.

[3] Gjörwell t. Leijonhufvud 24/8 1787, KB, Ep G 8: 12; UST 23/11 1787.

[4] S. Gagnérus, Lefnads- och tankejournal 1785–88, 309, UUB, X 265 f.

[5] Gjörwell t. Linnerhielm 27/12 1786, KB, Ep G 8: 11.

[6] SP 23/10 1787; UST 23/11 1787.

sin respekt för Silfverhjelms magnetiska verksamhet och betonade den nytta han därmed beredde den svenska läkarvetenskapen. Också Gjörwell kunde ännu på hösten 1787 betyga sin tilltro till Silfverhjelms magnetiska terapi.[1]

Emellertid kom Harmoniska societeten snart att föra en allt mera tynande tillvaro under den tilltagande konkurrensen från de swedenborgska magnetisörer som i stigande antal började uppenbara sig på stockholmsarenan. I förhållande till de sensationella resultat de utlovade, tycks Silfverhjelms baquetbehandlingar ha stått sig slätt. Då Gjörwell i början av år 1788 begav sig till Rosenadlerska huset, befanns baqueten vara övergiven av patienter och Harmoniska societeten hastigt och odramatiskt upplöst. Bidragande orsaker härtill var också upplysningsmännens alltmera hånfulla drift med magnetismen och inte minst Silfverhjelms militära befordran i januari 1788 med åtföljande kommendering till Finland i samband med krigsutbrottet Sverige–Ryssland.[2] Under de närmast följande åren uppehöll han sig bara periodvis i Stockholm och drogs i samband härmed in i den ordensockultistiska frimurarmagnetism av högst mångtydigt slag som praktiserades i hovcirklar kring hertig Karl (nedan kap. 5). Den rent fysisk-medicinska magnetism som Silfverhjelm utövat inom Harmoniska societeten var för Sveriges del från och med nu helt övergiven. Däremot kom hans sporadiska experiment i Finland under krigsåren ännu att ha en huvudsakligen terapeutisk inriktning.[3]

Silfverhjelm i Finland

Några ytterligare notiser kan läggas till Silfverhjelms verksamhet som magnetisör. 1795 befordrades han till överste vid Österbottens regemente och flyttade i samband härmed till Uleåborg i Finland. Sitt intresse för magnetismen släppte han heller inte nu, utan kom här — visserligen sporadiskt — att ägna sig åt viss experimentell verksamhet, men nu med en annan inriktning. Härom berättar utförligt två källor, italienaren Giuseppe Acerbis reseskildring från Sverige och Finland i slutet av 1790-talet och greve Anders Fredrik Skjöldebrands initierade memoarer från samma tid.[4]

Acerbi uppehöll sig vintern 1799 i Uleåborg på färd genom Finland mot Nordkap. I hans sällskap befann sig landsmannen Belotti samt tillfälligtvis också Skjöldebrand, som under Uleåborgsvistelsen ordnat inkvartering för sällskapet hos Silfverhjelm. Ryktet om dennes färdigheter som magnetisör hade nått Acerbis öron och han inledde också omedelbart efter ankomsten en diskussion om magnetismen och utbad sig prov på Silfverhjelms konst. Denne visade sig genast villig,

---

[1] Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.

[2] Gjörwell t. Lidén 1/2 1788, UUB, G 151 l; jfr Wilcke t. Lidén 4/3 1788, UUB, G 151 l. Om upplysningskampen se nedan, 92 ff.

[3] W. Lagus, Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefnadsminnen, Hfors 1884, 213, 217; [A. F. Nordenskjöld], Fragmentariska antekningar, [3] f, FA.

[4] Acerbi, 268 ff; A. F. Skjöldebrand, Memoarer, II, Sthlm 1903, 96 ff; jfr äv. E. D. Clarke, Travels in various countries of Europe, Asia and Africa, III: 1, London 1819, 506 ff.

erhöll tillstånd att magnetisera Belotti som sövdes och snart befann sig i djup magnetisk sömn. Att det var fråga om ett extraordinärt tillstånd kunde Acerbi själv förvissa sig om genom att de intrikata politiska frågor han ställde till den sovande, besvarades med osedvanlig skärpa och »genialitet».[1] Experimentet gjorde djupt intryck på Acerbi. Motvilligt såg han sig tvungen modifiera sin tidigare kategoriskt avvisande attityd — existensen av en särskild magnetisk kraft som kunde åstadkomma vissa fysiska och psykiska effekter tycktes honom otvetydigt bevisad. Vad han däremot beklagade, var många magnetisörers svaghet att söka förklaringen till de svårbemästrade magnetiska fenomenen mera i andliga än i jordiska regioner, att hänvisa till himmelska inflytelser och inte till den naturliga världens lagar. Också Silfverhjelm hade fallit för denna frestelse, menade Acerbi. I stället för att ur olika aspekter pröva och kontrollera sina somnambuler, såg han dem som oantastliga kunskapsmedier för överjordiska hemligheter, och i stället för att fråga om ting som rörde deras fysiska tillstånd, frågade han efter detaljer om himmel och paradis, änglar och andar.[2]

Ett exempel på hur en sådan magnetisk konversation kunde gestalta sig har givits av Skjöldebrand. Under den vidare färden norrut hade sällskapet, inklusive Silfverhjelm, i Torneå träffat på den sedermera kände matematikern och astronomen Jöns Svanberg. Denne förklarade sig starkt tvivla på magnetismen, men gick efter trägna övertalningsförsök med på att låta sig magnetiseras av Silfverhjelm. Efter en stunds manipulation tycktes Svanberg också befinna sig i sömn och Silfverhjelm utropade glädjestrålande: »Seger, triumf för magnetismen, filosofen sofver!» Somnambulen visade därefter tecken på att vilja tala och följande samtal utspann sig:

Si: Huru står det till?
Sv: Ack! Jag är så lycklig.
Si: Huru finner ni er?
Sv: Det kan ej beskrifvas, ej förstås af människor.
Si: Hvar är ni?
Sv: I den blåa, himmelska regionen.
Si: Hvad ser ni där?
Sv: En stor mängd af varelser i blåskymtande klädnader.
Si: Se dessa lyckliga ut?
Sv: Ja, mycket lyckliga. Men det är, liksom de önskade och hoppades en högre sällhet.
Si: Ser ni N. N. bland dessa?
Sv: Ja, nu först fick jag se honom.
Si: Huru ser han ut?
Sv: Lycklig som de andra.
Si: Ser ni N. N.?
Sv: Nej.
Si: Fråga någon, hvar han är.
Sv: Jag har frågat en ande, men den vill ej svara.
Si: Fråga hvar N. är.
Sv: Samma ande svarade med glad uppsyn: han är i en högre himmel.

[1] Skjöldebrand, II, 97.
[2] Acerbi, 272.

Efter ytterligare en rad frågor i samma stil beslöt Silfverhjelm så väcka sin somnambul, men plötsligt sprang denne upp, deklarerade att han under hela manipulationen varit fullt vaken och endast velat visa, hur lätt det var att dupera både magnetisör och åskådare. »Silfverhjelm, som var en värklig entusiast, blef liksom slagen af åskan vid denna upplösning.»[1]

Även om experimentet denna gång visade sig bedrägligt, kan det utan tvekan tas som exempel på den typ av magnetiska experiment som Silfverhjelm vid denna tid praktiserade, klart swedenborgskt influerade försök, där den somnambula sömnen inte längre betraktades som läkemedel utan som medel att kommunicera med en högre andevärld. Enligt Acerbi hade Silfverhjelm också förklarat det somnambula tillståndet som en akt, där själen lösgjordes från kroppen och i kraft av denna frigörelse blev förmögen att svinga sig upp till himmelska regioner, till den swedenborska änglavärld, där allt i paradisisk fullkomlighet var organiserat efter jordiskt mönster.[2]

Detta var en drastisk omformning av Mesmers ursprungliga lära, långt fjärmad från den magnetiska verksamhet Silfverhjelm bedrivit inom Harmoniska societeten. Någon entydig bild av hans roll som magnetisör går därför inte att göra sig. Från att ursprungligen ha intresserat sig för magnetismen enbart ur medicinsk synvinkel, kom han så småningom att ställa sig till förfogande för alla de mer eller mindre aparta syften med vilka denna kom att kombineras på svensk mark. Någon konsekvent uppfattning av den magnetiska lärans mål och funktion hade han uppenbarligen inte och saknade helt intresse både för metodiskt experimenterande och teoretiskt sanningssökande. Härigenom kom hans betydelse mera att ligga i rollen av introduktör av det magnetiska idékomplexet överhuvud än i egentliga landvinningar av vare sig vetenskaplig eller publik art. Någon spridning som terapeutisk metod fick aldrig magnetismen i Sverige under denna period. Det var först i kombination med helt andra syften som den skulle väcka allmän uppmärksamhet och debatt.

---

[1] Skjöldebrand, II, 100 ff.

[2] Acerbi, 272.

4. Magnetismen och swedenborgarna

Exegetiska och Philantropiska sällskapet

Det var de svenska swedenborgarnas intresse för magnetismen som skulle ge denna en helt ny inriktning och beteckna ingressen till en inflytelserik utveckling, där den magnetiska läran kom att praktiseras i anslutning till spiritistiska föreställningar och därmed överföras från terapimetod till kunskapsmetod.[1] Huvudforum för denna omtolkning blev det swedenborgska Exegetiska och Philantropiska sällskapet i Stockholm. Från och med våren 1787 upptog man här just utvecklandet i teori och praktik av en swedenborgsk magnetism som en närmast programmatisk huvudpunkt.

Exegetiska och Philantropiska sällskapet — »det ena i afseende på *verum*, det andra på *bonum*»[2] — hade bildats i början av november 1786, ungefär vid samma tidpunkt som Carl Göran Silfverhjelm öppnat sin Harmoniska societet. Bildandet innebar att en bland swedenborgarna i Sverige sedan länge uttalad önskan kunde realiseras. Man ville organisera sig dels för att bilda gemensam front mot kritisk opinion och censurrestriktioner, dels för att under effektiva och samordnade former kunna sprida Swedenborgs läror. Sällskapets ursprungliga syfte angavs visserligen vara att bedriva bibelexeges och verka för översättning och tryckning av Swedenborgs skrifter, men aktiv propaganda för dennes läror överhuvud blev snart den egentliga målsättningen. Förväntningarna kring sällskapet infriades dock knappast. För många av upplysningsrationalismens representanter kom det mindre att framstå som ett seriöst religionssällskap än som ett tvivelaktigt tillmötesgående av tidsandans smak, en uppsamlingspunkt för alla de mystiska och ockulta företeelser såsom frimureri, kabbalamagi, guldmakeri, andeskådning etc., som var paradoxala men viktiga komponenter i upplysningstidens föreställningsvärld.[3] Den kritik som swedenborgarna gemensamt velat värja sig mot, kom tvärtom att få sina kraftigaste uttryck just i samband med sällskapets bildande.

Sällskapets initiativtagare var Carl Fredrik Nordenskjöld (1756–1828) och Carl Bernhard Wadström (1746–99). Wadström var bergsman och mineralog och hade gjort sig känd genom sin agitation dels mot slavhandeln, dels för det så

---

[1] Jfr Podmore, Modern spiritualism, I, 76; Tischner-Bittel, 270 f.

[2] C. B. Wadström t. Aug. Nordenskjöld 2/3 1787 (i Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 25/3 1787, FA).

[3] Jfr Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 1 ff.

kallade Afrikaprojektet, som grundade sig på föreställningen att det någonstans i Afrikas inre skulle finnas ett rent swedenborgskt samhälle, ett »nytt Jersusalem», i full utveckling och blomstring.[1] Carl Fredrik Nordenskjöld hade vunnits för swedenborgianismen genom sin bror, alkemisten August Nordenskjöld, och hade sedan dess vid sidan av sin publicistiska verksamhet ägnat sig åt swedenborgsk propaganda.[2] Under påtryckningar från brodern, som tidigare haft planer på någon form av organiserad verksamhet bland swedenborgarna, begav sig Nordenskjöld 1783 till England i syfte att där söka tryckningstillstånd för swedenborgska skrifter och samtidigt studera den verksamhet som bedrevs av de swedenborgska sällskapen i London och Manchester.[3] Redan sommaren 1784 hade han för avsikt att återvända till Sverige, och meddelade i brev Carl Bernhard Wadström sina planer på att efter hemkomsten inrätta ett swedenborgskt sällskap i Stockholm, utformat och uppbyggt efter utländskt mönster: »utom at en sådan societet är nyttig är han tillika nöjsam».[4] Dessa planer förverkligades emellertid inte på detta tidiga stadium, eftersom Nordenskjöld kom att stanna i England ända till 1786. Härigenom bereddes honom möjligheter till ytterligare fördjupning i swedenborgska ämnen, han blev medlem av det londonska swedenborgssällskapet och fick tillfälle att grundligt studera dess organisation och verksamhet. Då han så efter hemkomsten 1786 tillsammans med Wadström kunde bilda det Exegetiska och Philantropiska sällskapet i Stockholm, var det hans avsikt att det skulle baseras på samma principer som sällskapet i London, dvs. i första hand vara ett tryckningssällskap med publicering och spridning av Swedenborgs skrifter som huvudsyfte. Detta var en mission som de svenska swedenborgarna länge kämpat förgäves för, men som omöjliggjorts genom det kungabrev av 1770 som utfärdats i samband med den ryktbara processen mot swedenborglärjungarna Gabriel Beyer och Johan Rosén, och där all form av spridning av Swedenborgs läror förbjudits.[5]

Swedenborgs lärjungar var i huvudsak koncenterade till tre orter, Göteborg, Skara och Stockholm, och den swedenborgska läran hade på de respektive orterna kommit att utvecklas i olika riktningar. I Göteborg hade den i beyersk och rosénsk efterföljd antagit en teologiskt rationalistisk karaktär, medan den i Skarastiftet blivit pietistiskt orienterad med sitt konfessionella centrum förlagt till domprosthuset Knös. I Stockholm blev det däremot en genom inflytelser från frimureri och ordensockultism mera uppblandad swedenborgianism som gjorde sig gällande.[6] Det blev också denna »populariserade» riktning, odogmatisk och utan intresse för tyngande teologiska spörsmål, som blev helt bestämmande för swedenborgi-

---

[1] Sundelin, 258 ff; om Wadström se E. Hagen, En frihetstidens son — Carl Bernhard Wadström, Sthlm 1946.

[2] H. Lenhammar, Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795, Uppsala 1966, 181.

[3] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 3/1 1787, FA; jfr Lenhammar, 184 f.

[4] C. F. Nordenskjöld t. Wadström 31/1 1787, FA.

[5] Lenhammar, 85 f.

[6] Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 47 ff; Lenhammar, 173 ff.

anismens utveckling och tillämpning inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet.

Även om syftet med sällskapets bildande var att swedenborgarna över hela Sverige skulle enas kring en gemensam målsättning, var det av naturliga skäl huvudsakligen representanter för den stockholmska swedenborgianismen som aktivt kunde delta i sällskapets sammankomster. Många anhängare från övriga Sverige blev dock medlemmar. Vid sitt första sammanträde kunde man officiellt inregistrera cirka 50 ledamöter, varav drygt hälften var stockholmare, men redan i juli 1787 hade medlemsantalet stigit till det tredubbla.[1] Genomsnittlig uppslutning vid varje sammankomst var dock inte mer än tio à tolv personer.[2] Medlemmarna rekryterades i likhet med Harmoniska societetens huvudsakligen från hovet, aristokratin och officerskåren, men också bland borgerskapet fick man betydande anhängare och ekonomiska protektörer.[3] Ett flertal präster kunde också inregistreras. Med undantag av huspredikanten Johan Tybeck (1752–1837), känd för sin djävulsutdrivning ur den »besatta pigan» Sara Stina Schultz (nedan, s. 59 f), föredrog dessa dock av taktiska skäl att vara anonyma. Sällskapet hade också i sina stadgar en särskild anmärkning om att de som så önskade, kunde uppträda anonymt under initialer eller något lämpligt valspråk.[4] Under sådan täckmantel uppträdde vid sällskapets stiftande ett drygt femtiotal personer, alla med löfte om oinskränkt anonymitet »och det med så mycket större skäl, som en stor del af dem bekläda Högre och lägre Läroämbeten».[5]

Även om det framgått att Carl Göran Silfverhjelm inte kunnat frånkännas vissa swedenborgska influenser, finns inga belägg för att han skulle ha blivit medlem i sällskapet. Däremot blev hans kusin, hovpredikanten och sedermera chargé d'affaires i London, Göran (Georg) Ulrik Silfverhjelm (1762–1819), en av dess ivrigaste förespråkare och propagandister. Egendomligt nog nämns han inte i de medlemsförteckningar som finns tillgängliga.[6] Att han skulle ha velat förhålla sig anonym förefaller osannolikt med tanke på att han vid ett flertal tillfällen öppet deklarerade sin swedenborgska inställning och också företog flera resor i swedenborgskt propagandasyfte.[7] Sannolikt blev han dock medlem först en tid efter sällskapets stiftande. Han befann sig ännu vintern 1787 i Uppsala för studier, här hade han genom förmedling av Olof Knös kommit i kontakt med Swedenborgs skrifter, men det var enligt Gjörwell först sedan han upptäckt den swedenborgska andelärans fruktbara tillämpning genom magnetismen, som han definitivt försvor

---

[1] Förtekning uppå de personer hvilka behagat agreera til det i Stockholm d: 1 Novem: 86 inrättade Exegetiska och Philantropiska sällskapet, FA; jfr Gjörwell t. P. Alströmer 28/2 1788, KB, Ep G 8: 13; Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 25/7 1787, FA.

[2] Wadström t. Aug. Nordenskjöld odat., FA.

[3] Lenhammar, 268 ff ger en utförlig presentation av sällskapets medlemmar.

[4] Stadgar [för Exegetiska och Philantropiska sällskapet], Sthlm 1787, § 22.

[5] Förtekning uppå de personer, FA.

[6] Ibid.

[7] G. U. Silfverhjelm t. Gjörwell 4/8 1787, KB, Ep G 7: 17; Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12; Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 1/11 1788, FA; Leijonhufvud t. Gjörwell 4/11 1787, KB, Ep G 7: 17.

sig åt swedenborgianismen och övergav Uppsala för Stockholm.[1] Bland övriga medlemmar kan nämnas Carl Fredrik Nordenskjölds bägge bröder, alkemisten August Nordenskjöld (1754–92) och den på släktgården Frugård i Finland bosatte Adolf Gustaf Nordenskjöld (1745–1821) samt den förres medhjälpare vid de alkemistiska laboratorieförsöken, ingenjören Carl Fredrik Bergklint (1763–1824). Vidare frimuraren Johan Gustaf Halldin (1737–1825), som vid slutet av 1770-talet väckt uppseende och förargelse hos Gustav III genom frispråkiga artiklar i Stockholms-Posten, den excentriske fortifikationsofficeren Mårten Sturtzenbecher (1760–1836), samt fabrikören Christian Johansén (1746–1813), vars åskådning utvecklats direkt under Swedenborg och som tidigt framstod som en andlig ledare bland swedenborgarna.[2] I augusti 1787 blev också hertig Karl medlem efter ett särskilt kallelsebeslut, dock inte enhälligt utan enligt somliga tvärtom »något förhastat».[3] Också de internationella kontakterna odlades. För att göra sällskapet känt utomlands lät man trycka en särskild broschyr på franska om sin verksamhet och målsättning.[4] Man stod i korrespondens med swedenborgsällskapen i London, Avignon och Moskva och hade i utlandet flera betydande anhängare, däribland prins Carl av Hessen, Pernetty och Montravel.[5]

Sällskapet gjorde inte omedelbart några försök att trycka större arbeten, utan lät i stället till varje sammankomst trycka mindre »veckoblad» med vilka man ville känna sig för.[6] Under våren utkom flera mindre tryck, som i början av maj 1787 sammanställdes som första häfte i den skriftserie man började utge, *Samlingar för Philantroper*. Genom censuringripande hann dock bara ytterligare tre häften utkomma, alla med utgivningsår 1787. Innehållet utgörs huvudsakligen av betraktelser över olika moment i Swedenborgs lära och utdrag ur hans skrifter. I tredje häftets inledning lät sällskapet meddela, att man hade för avsikt att utge en fullständig upplaga av Swedenborgs skrifter, innehållande dels omtryck av de latinska originalen, dels översättningar förutom till svenska också till franska, allt utarbetat »med den noggranhet och omsorg, som ämnets stora vigt förtjenar».[7] Detta storslagna projekt stannade emellertid vid svenska översättningar av tre av Swedenborgs arbeten: Tankar om tron, som utgjorde ett kapitel i Vera christiana religio, Utkast om äktenskapets nöjen samt Om Nya Jerusalem och des himmelska lära. Dessa tre översättningar ingår som viktiga delar av Samlingar för Philantroper. Slutligen innehåller samlingarna också en längre artikel, behandlande den swedenborgska andelärans tillämpning genom den animala magnetismen. Här presenteras för första gången den omtolkning av den magnetiska läran som av Kellgren skulle kallas »Magnetisme à la Svedenborg, et andeligt raseri».

[1] Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12; jfr O. Knös t. Johansén 30/4 1787, JBS.

[2] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 12/5 1782, FA; jfr Lenhammar, 261.

[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787 FA.

[4] Exegetiska och Philantropiska sällskapets prot. 15/11 1786, § 7, FA.

[5] Förtekning uppå de personer ..., FA.

[6] Lenhammar, 274.

[7] Kortt anledning til den enda tilfredsställande förklaringen öfver den animale magnetismens och somnambulismens verkningar, 17 f (i Samlingar för Philantroper, III, Sthlm 1787).

Magnetismen kombineras med swedenborgianismen

Redan tidigt hade vissa försök gjorts på utländsk mark att kombinera magnetism och swedenborgianism. Som bakgrund till denna kombination måste å ena sidan betraktas swedenborgianismens uppblandning utomlands med olika ockulta föreställningar, å den andra de omtolkningar i starkt mysticistisk riktning som de magnetiskt somnambula fenomenen snart blev föremål för. Inom ordensockultismens och frimurarmystikens ramar kom mycket av dessa respektive utvecklingar att sammanstråla. Men att därför, som Lamm, se frimurarinfluenser som basen för hela det swedenborgsk-magnetiska idékomplexet, måste betraktas som en kraftig tillspetsning.[1]

Det var framför allt de s. k. martinisterna, en teosofisk riktning med starka inslag av kabbala och platonsk mystik, som från och med mitten av 1770-talet började intressera sig för det swedenborgska lärosystemet. Riktningens upphovsman var den portugisiske juden Martinez Pasqualis, men det var först sedan dennes system vidareutvecklats av lärjungen C. L. Saint Martin som riktningen vann egentlig utbredning. Syftet uppgavs vara att restaurera det fallna paradiset och symboliskt gestalta människans pånyttfödelse.[2] 1775 utgav Saint Martin programskriften Des Erreurs et de la Verité som med sina inslag av pythagoreisk talmystik och apokalyptisk spekulation, spiritism och symboltydning snart skulle bli favoritlektyr inom ockulta kretsar och också i Sverige få ett vidsträckt inflytande. Så kom den här av bland andra C. F. Nordenskjöld att uppfattas som ett direkt uttryck för swedenborgska sanningar.[3] Både Swedenborgs vision av ett nytt Jerusalem och hans andelära lät sig också väl integreras i den martinistiska lärobyggnaden och med centrum i swedenborgsamfund i framför allt Polen och Ryssland gjordes snart en programmatisk sammankoppling mellan martinism och swedenborgianism. Bland centralgestalterna i denna utveckling märktes den polske greven Grabianka, som så småningom gav rörelsen en starkt katolicerad prägel, och den ovannämnde A. J. Pernetty, bibliotekarie hos Fredrik II, mystiker och swedenborgare som från och med 1780-talet utgav franska swedenborgöversättningar. 1785 bildade de i Avignon sällskapet Societé des Illuminés d'Avignon, som under slutet av 1700-talet kom att utgöra centrum för magiska ordensammanslutningar av olika slag och där man under frimurarockultistiska former odlade en ordensmystik av stundom mycket esoteriskt slag.[4] Man bedrev ivrig propaganda för sin verksamhet och utvecklade ett vidsträckt kontaktnät med swedenborgare över hela Europa. Livlig korrespondens uppehölls inte minst med svenska swedenborgare, främst C. F. Nordenskjöld.[5] Med Exegetiska och Philantropiska sällskapet upprättades regelbunden vänskapskontakt och studieresor till Avignon företogs av ett flertal svenskar (jfr nedan s. 105).

---

[1] Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 52 ff.

[2] Viatte, I, 270 ff; jfr Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 44 f.

[3] Lenhammar, 187.

[4] Viatte, I, 89 ff.

[5] Ett flertal brev från Pernetty t. C. F. Nordenskjöld finns bevarade i FA.

Från och med början av 1780-talet började martinisterna också intressera sig för magnetismen. »C'est Mesmer, l'incrédule Mesmer, cet homme qui n'est que matière ... qui a ouverte la porte aux demonstrations sensibles de l'ésprit», skrev Saint Martin i sina postumt utgivna anteckningar.[1] Uttalandet är betecknande för den omvandling i religiös-mystisk-andlig riktning som den magnetiska läran, Mesmer själv oförskyllt, snart blivit föremål för. Bland martiniserna visade bland andra Pernetty intresse för saken. Med utgångspunkt från Montravels lära om de somnambula fenomenen som effekter av en förhöjd andlig verksamhet eller instinkt, i kombination med swedenborgska föreställningar, tolkade han den magnetiska somnambulismen som en pånyttfödelse av den mystiska kraft som kommit till uttryck i en avlägsen tids mysterier och underverk — en helig uppenbarelse given av Gud att låta människan få en aning om det Nya Jerusalem.[2] En annan omtolkning av magnetismen i utpräglat andlig riktning gjordes av barbarinisterna (ovan s. 28 f). Under slagordet »Viljen det goda, gån ut och boten människorna!» anknöt man här till en biblisk handpåläggningstradition, där magnetismen identifierades som en från Gud utströmmande kraft, avsedd till bot och lisa för en lidande mänsklighet. Anknytningspunkter till Swedenborg gav här betonandet av viljans aktiva och avgörande roll. På ytterligare andra håll inlemmades den magnetiska läran direkt i olika frimurarsystem och gav impulsen till ockultistiskt färgade tolkningar — den magnetiska akten som ett kunskapsmedium för avlägsna och förborgade ordenshemligheter.

Även om både martinisternas, barbarinisternas och frimurarnas intresse för magnetismen var bekant i Sverige redan våren 1787,[3] kom detta trots allt inte att få någon egentlig betydelse för den svenska utvecklingen av en swedenborgsk magnetism. De försök som gjorts utomlands att kombinera magnetismen och swedenborgianismen hade alla blivit förhållandevis vaga och inte kommit att utvecklas fristående i förhållande till ett större lärosystem. Först i Sverige förbands magnetismen konsekvent med Swedenborgs teologi med intresset i första hand inriktat på dennes andelära. Den teori som blev resultatet kom också tidigt att betraktas som en helt självständig skapelse.[4]

Man frågar sig vem som ursprungligen kom upp med tanken inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet. På något ställe omnämns kort och gott swedenborgarnas huvudmän som magnetismens introduktörer i sällskapet,[5] men i övrigt är litteraturen ytterst knapphändig på denna punkt. Ett märkligt faktum är att man finner så liten samstämmighet mellan Exegetiska och Philantropiska sällskapets och Harmoniska societetens medlemmar. Troligt är dock att flera av swedenborgarna fick tillfälle att stifta närmare bekantskap med magnetismen vid Carl Göran Silfverhjelms baquet och att det var där som de fick impulsen till att

---

[1] Cit. efter Viatte, I, 223.

[2] Om magnetismen och martinismen se vidare Viatte, I, 223 ff; R. Amadou, Trésor martiniste, Paris 1964.

[3] SP 23/10 1787; UST 23/11 1787.

[4] Annales du magnétisme animal, XXV (1816), 5.

[5] Sundelin, 216.

tolka de magnetiska fenomenen som bekräftelser på swedenborgska tankegångar. I Exegetiska och Philantropiska sällskapets protokoll från 1786 nämns ännu ingenting om magnetismen och den swedenborgska tolkningen av denna kom inte att utvecklas förrän på våren 1787, alltså några månader efter det att Harmoniska societeten öppnats.[1] Ett direkt samband mellan de båda sällskapens medlemmar har emellertid kunnat bekräftas endast i några få fall. Det gäller främst Göran Ulrik Silfverhjelm, som redan kort efter Harmoniska societetens öppnande dokumenterat sitt intresse för denna och som också tycks ha fått tillfälle att delta i de magnetiska seanserna.[2] Då han redan i mars 1787 förklarade sig vara »Magnetismens Champion mer än någonsin», efter att ha blivit vunnen för saken genom »åtskillige de mäst öfwertygande Försök», var det utan tvivel just på experimenten inom Harmoniska societeten han syftade.[3] Med tanke på att han också redan vintern 1787 började propagera för magnetismen i swedenborgskt syfte,[4] är det sannolikt att han var en av dem, som tidigast uppfattade den betydelse magnetismen kunde ha som bekräftelse på sanningen av Swedenborgs andelära.

Andeläran hade tidigt kommit att betraktas som själva kärnan i Swedenborgs system. Enligt denna lärde han att människan alltid var omgiven av andar och änglar, avlidnas inkarnationer, som kunde meddela sig med de levande. Människan stod i centrum av en andevärld under vars inflytande hon stod — lycka, olycka, hälsa, sjukdom, allt var uttryck för närvaron av goda eller onda andeinfluenser. Det karaktäristiska för denna andevärld var att den uteslutande befolkades av människoandar och att där således varken fanns plats för direkt av Gud skapade änglar eller i helvetet störtade djävlar: människan var skapelsen högsta mål, och himmel och helvete hade sitt upphov direkt i henne. Härav följde en genomgående analogi mellan andarnas värld och människornas värld på jorden, allt jordiskt hade sin högre motsvarighet i andevärlden (den s. k. korrespondensläran) och jordelivet var bara en förskola till det andliga, då människan skulle förverkligas i enlighet med sitt inre jag. Detta inre jag var liktydigt med hennes substansiella eller andliga kropp, under jordevandringen innesluten och fängslad i den materiella kroppen, men efter sin frigörelse i döden bestämmande för om människan skulle upphöjas som ängel till himlen eller störtas som djävul i helvetet. Under jordelivet rådde ofta en motsättning mellan materiell och substantiell, yttre och inre kropp — därför kunde människan dömas först sedan det yttre höljet fallit bort. Det var också den substantiella kroppen som möjliggjorde en kommunikation mellan den naturliga och den andliga världen. Genom den var människan redan under jordelivet i princip en ande, men innesluten i en materiell kropp. Förutsättningen för att nå kontakt med andarna var att hennes inre syn öppnats, dvs. att hon under sömn, dröm eller andra »den inre respirationens tillstånd»

---

[1] Exegetiska och Philantropiska sällskapets prot. 1/11–13/12 1786, FA.
[2] G. U. Silfverhjelm t. Gjörwell 17/11 1786, KB, Ep G 7: 15.
[3] Ibid. 2/3 1787, KB, Ep G 7: 16.
[4] Ibid.

lyckats abstrahera sina tankar från sinnevärlden för att låta sig upplysas av Guds ljus. Denna människans möjlighet till kommunikation med andarna, menade Swedenborg, skulle verka som en förbindelselänk mellan den naturliga och den andliga världen: »Menniskan är så skapad at hon kan tala med Änglar och Andar, at Jorden och Himmelen på detta sätt må vara förenade.»[1]

Intimt förknippad med andeläran var Swedenborgs sjukdomsuppfattning. Sjukdomar, lärde han, hade som alla naturliga företeelser korrespondenser i den andliga världen, i detta fall i den del av andevärlden som kallades helvetet. De var därmed den yttre manifestationen av onda andeinfluenser inom en organism. Möjligheten för dessa sjukdomsandar att vinna insteg i kroppen öppnades av människan själv, om hon genom att hänge sig åt »själens begär och lidelser» avvek från dygdens väg och underminerade sin moraliska status. »Om menniskan i anseende til sit andeliga lif är sjuk, kommer deraf ondt äfven i det naturliga lifvet, och blir där sjukdom.»[2] Alla sjukdomar var således självförvållade, de hade sitt upphov i ett moraliskt ont och bot kunde ske endast genom moralisk bättring. Förde människan däremot redan från början ett dygdigt leverne, var hennes inre öppet endast för himlens goda andar, oförenliga med helvetets representanter. Hon kunde därmed inte drabbas av sjukdom, hon befann sig direkt under Guds beskydd.

Det var dessa tankegångar om den naturliga världens nära gemenskap med andevärlden som skulle omfattas med speciellt intresse av swedenborgarna. Andeläran vann gehör också hos dem som i övrigt inte intresserade sig för Swedenborgs teologi.[3] Sjukdomsmotivet uppmärksammades särskilt av Carl Fredrik Nordenskjöld, som under åren 1781–82 utförligt kommenterade det i sin korrespondens med brodern Adolf Gustaf Nordenskjöld. »Gud ... hjälpte aldrig någon till hälsan, hvilkens innre tillstånd han icke med det samma hjälpte», påpekas det.[4] Av detta kan man sluta sig till att Gud ansåg det inre sinnet vara huvudsakligt. Bara ett friskt inre kan åstadkomma ett friskt yttre — »det spirituelle agerar på det materiella».[5] Syndade inte människan skulle hon heller inte drabbas av sjukdom, eftersom då inga onda andar skulle få inflytande i hennes kropp. I konsekvens härmed är Nordenskjöld skeptisk mot all form av traditionella medikamenter. I vissa fall kan dessa visserligen hjälpa, framhåller han, men det är frågan »om icke den fruktan de betaga patienten och den tranquilisering de befordra hos honom, är mera läkande än sjelfva medicamentet».[6] Vore det medikamentet som botade, tillägger han, så skulle detta nödvändigtvis ha lika verkningar på alla sjuka, vilket ju inte var fallet. »Häraf ser man, at det ändå är dygden som hjälper

---

[1] Cit. efter Kortt anledning, 36. För en uttömmande behandling av den swedenborgska andeläran se I. Jonsson, Emanuel Swedenborg, New York 1971, 137 ff; Lamm, Swedenborg. En studie öfver hans utveckling till mystiker och andeskådare, Sthlm 1915, 217 ff, 294 ff; jfr äv. Sundelin, 1 ff.

[2] Swedenborg, Arcana Coelestia, nr 8364. Cit. efter Kortt anledning, 33.

[3] Lenhammar, 18.

[4] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 8/3 1782, FA.

[5] Ibid. 21/12 1781.

[6] Ibid. 8/3 1782.

en menniska ifrån sjukdomen och at alla läkemedel elljest är fåfänga försök.»[1] Detta var en uppfattning av sjukdomarnas natur som kunde ge fruktbart stöd åt en tolkning av magnetismen som ett i första hand andligt läkemedel.

Framför allt blev dock andelärans rent spiritistiska drag, möjligheten till jordisk kommunikation med andevärlden, en central och ivrigt omhuldad punkt på swedenborgarnas program. Detta kom att få sitt uttryck på flera olika sätt. År 1783 utgav Carl Fredrik Nordenskjöld anonymt sin så kallade Oneiromantie, en drömbok i en litterär genre, karaktäristisk för upplysningstidens romantiska underström. Som visats av Lenhammar var titelval och delar av innehållet dock bara en allmänockultistisk täckmantel för att fritt kunna utlägga swedenborgska sanningar.[2] Dels ställde Nordenskjöld här en rad olika företeelser och fenomen i swedenborgsk belysning och tolkade dem i enlighet med korrespondensläran — »alt /hwad/ i naturen finnes harmonierar med något spirituelt»[3]— dels gjorde han försök att i swedenborgska begrepp tyda drömmarnas symbolik. I sin uppfattning av drömlivet uppvisade Nordenskjöld klara influenser från andelärans tes om den »inre respirationens tillstånd». Sömnens drömmar var det medel genom vilket människan skulle träda i förbindelse med andevärlden: »Änglar, andar och lika varelser med vår själ besöka henne snarast, då hon är skild ifrån det verldsliga och sinnliga, och liksom sammanslutit sig för verlden i sömnen och öppnat sig för det mera höga och spirituella; dessa spirituella varelser verka på oss efter vår karakter, håg och sinnesställning: de tala till oss genom bilder på ett metaforiskt, allegoriskt och hieroglyfiskt sätt.»[4] Att en sådan uppfattning väl skulle låta sig förenas med den magnetiska somnambulismens fenomen, är lätt att inse.

I intresset för människans förhållande till andevärlden kunde swedenborgarna också ankyta till en folklig tradition med andeuppenbarelser av olika slag. Redan 1781 hade Christian Johansén förutspått att »höga uppenbarelser ibland det ringare och enfaldigare fålket denna tiden icke lära blifva sällsynte.» Dessa uppenbarelser skulle tjäna som bekräftelser på sanningen av Swedenborgs lära om andevärldens nära förbindelse med människovärlden. Han uppmanade swedenborgarna att rapportera alla fall av andeuppenbarelser de kom i kontakt med och snarast möjligt låta publicera dessa rapporter till upplysning för en större allmänhet.[5] Det var främst unga flickor ur enkel miljö, »pigor», som under denna period kom att representera förbindelsen med andevärlden. Men också bland swedenborgarna själva fanns tidigt medlemmar som sade sig ha andliga uppenbarelser.[6]

---

[1] Ibid. 18/4 1782; jfr [C. F. Nordenskjöld], Oneiromantien, eller konsten att tyda drömmar, Sthlm 1783, I, 128 ff; II, 113 f.

[2] Lenhammar, 186 ff; jfr Sundelin, 210 ff. Lamm (Upplysningstidens romantik, II, 49 f) tillskriver felaktigt hovpredikanten P. Fredell författarskapet. Enligt en annan felaktig uppgift (A. Kahl, Nya Kyrkan och dess inflytande på theologiens studium i Swerige, III, Lund 1852, 103) skulle Oneiromantien bygga på ett försvunnet Swedenborgmanuskript innehållande Swedenborgs drömmar 1736–40.

[3] Oneiromantien, I, 20.

[4] Ibid., 7.

[5] Johansén t. C. F. Nordenskjöld 12/8 1781, FA.

[6] Sundelin, 24.

Ett fall som under början av 1780-talet kom att väcka stor uppmärksamhet och som av swedenborgarna skulle tolkas som uppenbart bevis på att människan stod under andliga inflytelser, var fallet Sara Stina Schultz, en skomakardotter från Fogdö socken utanför Strängnäs som plågades av våldsamma konvulsiva och paralytiska anfall och som ansågs vara besatt av djävulen.[1] Traditionell medicinsk behandling hade inte givit något resultat. 1782 kom hon under de båda prästmännen Kristofer Ökners och Johan Tybecks vård, som snart konstaterade att flickans sjukdom måste ha sin grund i inflytanden från onda andar. Då de i Jesu namn och under bön och handpåläggning befallde andarna att lämna flickans kropp, fick detta också till följd att paroxysmerna genast upphörde. Händelsen väckte stor uppmärksamhet och särskilt Tybeck kom att betraktas som en undergörare av allmänheten. Också bland prästerna väckte fallet uppståndelse. Fruktan för att oro och demontro skulle spridas bland befolkningen var stor, samtidigt som förvirring rådde huruvida flickans sjukdom verkligen hade »naturliga» orsaker eller inte. Tybeck förbjöds att använda besvärjelser i Jesu namn och inkallades till Strängnäs domkapitel för förhör. Man fann det i högsta grad oförenligt med kristna lärobegrepp att vidhålla »den oerhörda orimligheten att djefwulen och döda menniskors själar qwalde patienten». Flickans »rysliga qwal härrörde från febril yra och frenetiska och epileptiska anfall», hävdade man.[2] Tybeck hade emellertid djärvheten att som bevis för faktiska andeinfluenser detaljerat redogöra för andarnas meddelanden genom flickan. Hans påstående att andarna materialiserade sig i egna kroppar och att han, som en gång Jesus och apostlarna, kunde befalla över dem, föranledde en varning från domkapitlet. Sara Stina fördes till Serafimerlasarettet, där hon en tid vårdades av professor Odhelius, och så småningom till Danviken.[3]

Tybecks förhållande till den swedenborgska läran hade tidigare varit odeciderat. För honom blev fallet Sara Stina Schultz impulsen till ett fördjupat studium av Swedenborgs skrifter, och tolkningen av flickans sjukdom kom att göras i klar anslutning till dennes ande- och sjukdomsläror. Han fick också stöd hos de övriga swedenborgarna, däribland bröderna Nordenskjöld. Man följde Sara Stinas vidare öden, besökte henne på Danviken och gjorde försök att få henne frigiven. Uppfattningen att hon varit sjuk genom onda andars inverkan men botats genom Guds ord, var allmän. Anknytningspunkterna med den andelära swedenborgarna sedermera skulle komma att tillämpa med hjälp av magnetismen är uppenbara. Påfallande var Tybecks förmåga att efter egen vilja framkalla och häva flickans anfall, något som direkt associerar till magnetisörernas förhållande till sina patienter. Då Sara Stina våren 1787 frigavs från Danviken, omhändertogs hon

---

[1] Handlingarna kring fallet Sara Stina Schultz sammanställdes och publicerades 1818 av K. Ökner: Handlingar rörande skomakare dottern Sara Stina Schultz, som ansetts wara af Djefwulen besatt. Jfr Lenhammar, 243 ff; Sundelin, 221 ff; Kahl, III, 127 ff; B. Gadelius, Tro och öfvertro i gångna tider, I, Sthlm 1912, 202 ff.

[2] Cit. efter Kahl, III, 128.

[3] Om Odhelius' uppfattning av fallet se Ökner, 45 f; jfr J. F. Sacklén, Sveriges läkarehistoria, I, Nyköping 1822, 192.

också av swedenborgarna, som använde henne som medium vid sina magnetiska seanser och samtalade med hennes andar.[1] Det intresse med vilket man omfattade fallet pekar tydligt framåt mot den mera organiserade verksamhet under vilken man skulle bota sjukdomar i enlighet med föreställningen att de var förorsakade av onda andars inflytanden. Fallet Sara Stina Schultz och liknande fall bidrog utan tvivel till att bereda marken för en swedenborgsk magnetism i Sverige.

Kontakt med andevärlden uppehölls också inom andra kretsar. Vid Gustav III:s hov framträdde vid början av 1780-talet en rad andeskådare med frimuraranknytning, som vann sympatisörer bland swedenborgarna. Bland dessa blev C. A. Plommenfelt, H. G. Ulfklou (Ulfvenklou) och G. Björnram de mest bekanta.[2] Alla ställde visserligen sitt andeskåderi mera i frimureriets tjänst än i den swedenborgska andelärans, även om de frikostigt citerade bibelord och kristna lärobegrepp. Sina ivrigaste anhängare fick de i hertig Karl och hans hovkrets. År 1784 smorde Ulfklou under sensationella former hertig Karl till konung över Sverige och Norge, grundande sig på en andeuppenbarelse om att Gud förkastat Gustav III.[3] Björnram arrangerade nattetid andeseanser i kyrkor och på kyrkogårdar och lyckades för bland andra Gustav III och hans hov frambesvärja både anderöster och vålnader av avlidna personer. Dessa frimurarkretsar sysslade också omkring 1784 med magnetiska experiment (jfr nedan). Därmed kan magnetismen i vissa fall också ha vunnit insteg bland swedenborgare via frimurarkontakter. Så var till exempel Johan Halldin, som skulle komma att formulera den swedenborgska magnetismens teori, ivrig frimurare. Om honom berättades också att han under sina utlandsresor i frimurarärenden på 1770-talet tagit djupa intryck av både Cagliostro och Mesmer.[4]

Det var således en rad faktorer som bildade förutsättningarna för en magnetisk teori formad på swedenborgsk basis. Martinister hade öppnat vägen för en uppblandad och »praktiserad» swedenborgianism, populariserad i enlighet med en tidsopportun smak för ockultism och mystisk spekulation. Jämsides med barbarinister och frimurare hade de samtidigt visat på den magnetiska lärans töjbarhet och möjlighet att omtolkas efter olika syften. Till detta kom i Sverige ett speciellt intresse centrerat till Swedenborgs andelära. På flera olika vägar hade man sökt bekräftelser på andevärldens faktiska existens. Magnetismen kom att tolkas som en sådan bekräftelse av ditintills oöverträffad slagkraft. De fenomen som uppstod i samband med magnetisering — sömntal, clairvoyance etc., var ju påtagliga bevis för andliga inflytelser, menade man. Härav följde att man inte bara ansåg sig ha funnit den slutliga bekräftelsen på den swedenborgska andeläran utan också den enda rätta förklaringen till magnetismen. En swedenborgskt tolkad magnetism visade sig därmed fruktbar ur dubbel synvinkel och kunde inte minst användas som medel att göra Swedenborgs läror kända utomlands. Den blev snart en

[1] Lenhammar, 378, not 64, Ökner, 46.
[2] Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 28 ff.
[3] B. von Schinkel & C. W. Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia, III, Sthlm 1853, 323.
[4] Sundelin, 196.

huvudpunkt på Exegetiska och Philantropiska sällskapets program. Då swedenborgaren C. F. Bergklint besökte Stockholm i juni 1787 kunde han häpet konstatera »att alla ledamöter voro magnetiseurer».[1] Genom magnetismen fick sällskapet en ny inriktning, uppmärksammad och uppmuntrad också av swedenborgare ute i landet. En rad nya medlemmar kunde inregistreras. Magnetismen i sin nya form nådde en popularitet den aldrig fått inom Harmoniska societeten och bidrog i hög grad till att göra Exegetiska och Philantropiska sällskapet känt för en större allmänhet. Enligt en medlem befann man sig våren 1787 i ett lysande utgångsläge — »med Herrans hjelp kunna vi rätt nu våga alt».[2]

Den swedenborgska magnetismens teori

Swedenborgarnas satsning på magnetismen var utan tvivel djärv. Då man på sommaren 1787 presenterade en tryckt version av sin magnetiska teori, formellt i form av ett sändebrev adresserat till det strasbourgska Societé des amis réunis (ovan s. 28), föregicks detta av en särskild dedikationsskrivelse till Gustav III, där man vädjade om förtroende för sin verksamhet och frihet från hotande censuringripanden.[3] Med magnetismens hjälp sökte man vinna stöd för swedenborgianismens sak i allmänhet. Swedenborgs lära om det Nya Jerusalem måste betraktas som en Försynens välsignelse, ägnad att förläna kungens regering »evigt bestående ära», påpekades det inledningsvis. Visserligen hade Swedenborg efter klassiskt mönster inte lyckats bli profet i eget land, men över hela Europa erkändes och prisades hans lära av de upplystaste teologer och lärde. I förvissningen härom hade också i Sverige en sammanslutning av hans lärjungar kommit till stånd, alla trogna och goda undersåtar som också i framtiden hoppades få njuta kungens oinskränkta beskydd. Därefter övergick man till att behandla magnetismen. Genom grundliga studier och försök hade man kommit fram till att de magnetiska fenomenen inte kunde förklaras annat än med utgångspunkt från den kunskap som Bibeln och Swedenborgs skrifter meddelade. Med hänsyn till magnetismens aktualitet och samhälleliga nytta var det därför angeläget att propagera för Swedenborg också utomlands. Tryckning och översättning av hans skrifter planerades. Man vädjade nu till kungen om frikallelse från allt censurtvång under hänvisning till att man syftade till »Mennisko-Släktets sanna nytta och rätta uplysning öfver ämnen som på det närmaste röra des väl och sällhet för tid och evighet».[4]

Lanseringen av magnetismen som swedenborgianismens vapendragare var provokativ, och uppfattades också som sådan (jfr nedan s. 92 f). Huruvida dedika-

[1] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 17/6 1787, FA.

[2] Wadström t. Aug. Nordenskjöld 16/3 1787, FA; jfr Wadström t. Aug. Nordenskjöld 2/3 1787 (i Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 25/3 1787), FA.

[3] Til Hans Majestät Konungen (tr. som inledning t. Lettre sur la seule explication satisfaisante des phénomènes du magnétisme animal et du somnambulisme, Sthlm 1787).

[4] Ibid., [5] f.

tionen presenterades personligen för kungen, som planerat var, är dock oklart. Någon månad efter tryckningen kunde Wadström rapportera, att så vitt han visste »inga besvär hos Konungen ännu äro bekante». För egen del kunde han »ei fatta annat än ganska vackra tankar» i dedikationen, även om han samtidigt försiktigtvis hänvisade till bristande insikt i ämnet.[1] Också swedenborgarna ute i landet var uppenbarligen fullt införstådda med den offentliga deklarationen av swedenborgianismens förbund med magnetismen. Så fann exempelvis Olof Knös i Uppsala dedikationen »ganska visligen upsatt».[2]

Tankarna om magnetismen utvecklades vidare i brevet till strasbourgsällskapet. Det var ursprungligen avfattat på franska och distribuerades i denna version till ett stort antal sällskap och lärde över Europa.[3] Någon månad senare trycktes det i Samlingar för Philantroper i svensk översättning av G. U. Silfverhjelm.[4] Flera tyska översättningar följde inom kort,[5] medan däremot en engelsk version tycks ha dröjt ända till 1840-talet.[6] Författare var Johan Halldin.[7] På många håll tillskrevs G. U. Silfverhjelm författarskapet, en uppfattning som också delades av Gjörwell tills han fick höra att upphovsman i stället var Halldin. Som ironiskt indicium för att en sådan författarbestämning borde vara riktig, påpekade han att denne var »mångkunnig och slug, har vandrat alla Secter igenom, samt fört en Lefnad full af äfventyr».[8] Uttalandet lät ana Gjörwells starkt kritiska uppfattning av sändebrevet.

Detta hade den svenska titeln Kortt anledning til den enda tilfredsställande förklaringen öfver den animale magnetismens och somnambulismens verkningar, härledd från rätta grundsatser om skaparen, menniskan, och naturen; samt bekräftad genom ärfarenheten.

Inledningsvis betygar man här sin vördnad för strasbourgsällskapets magnetiska verksamhet. Deras förklaringsgrunder till de magnetisk-somnambula fenomenen måste emellertid betraktas som både otillräckliga och otillfredsställande. Upprepade försök inom Exegetiska och Philantropiska sällskapets ramar har resulterat i helt andra slutsatser — man anhåller nu att få redogöra för dessa.

Magnetismens fenomen kan omöjligen förklaras ur fysiska orsaker, anser man.

---

[1] Wadström t. Lidén 22/10 1787, UUB, G 151 k; jfr härtill SP 23/11 1787; Lagus, 210, not 172.

[2] O. Knös t. C. J. Knös 9/7 1787, UUB, X 269 ai.

[3] Lettre sur la seule explication satisfaisante des phénomènes du magnétisme animal et du somnambulisme, Sthlm 1787.

[4] Samlingar för Philantroper, III (1787).

[5] Brevet trycktes i övers. från den franska förlagan dels i Der Teutsche Merkur, nov. 1787, 159 ff, dels i [J. G. Rosenmüller], Briefe über die Phänomene des thierischen Magnetismus und Somnambulismus, Leipzig 1788, 23 ff. En separat utgåva följde samma år: Sendschreiben über d. thierischen Magnetismus. Aus d. Schwedischen und Franz. von K. Sprengel, Halle 1788.

[6] G. Bush, Mesmer and Swedenborg, New York 1847, 240 ff (Appendix C., Swedish document respecting the relation of Swedenborg's doctrines to animal magnetism).

[7] För bestämningen av Halldins författarskap se Lenhammar, 386, not 31; jfr äv. [M. Sturtzenbecher], Journal du magnetisme, FA; Annales du magnétisme animal, XXV (1816), 7 ff.

[8] Gjörwell t. P. Alströmer 28/2 1788, KB, Ep G 8: 13; jfr Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.

Man är förvissad om »at hvad som är Physiskt uti Magnetismen endast är instrumentaliskt, och at det förnämsta i den samma är af moralisk eller andelig art».[1] Det är andliga varelser som under den magnetiska sömnen bemäktigar sig den sjukes kropp och framkallar de märkliga fenomen som kan iakttas. Att människan själv skulle kunna vara upphov till dessa anses uteslutet. Hennes själsförmögenheter som består i vilja och förstånd är under sömnen dövade, hon befinner sig i den inre respirationens tillstånd och är därmed oförmögen till normal intellektuell verksamhet och till kommunikation med omvärlden. Dessutom avslöjar hon under sömnen sanningar om en högre värld, som hon inte har någon kunskap om i vaket tillstånd — den som talar under sömnen måste därmed vara en annan än den sovande. Denna möjlighet till jordisk kommunikation med andevärlden är en gåva given av Gud, som skapade människan för att med sina yttre sinnen stå i kontakt med människorna men med sina inre med andar och änglar. De somnambula fenomenen måste otvetydigt betraktas som en första avbild av denna omedelbara gemenskap med andevärlden, den gemenskap som slutgiltigt skall förverkligas med det Nya Jerusalems inträde på jorden. Genom magnetismen förverkligas Guds avsikt om jordisk inblick i den himmelska värld som väntar den rättrogne efter döden. Under sömnen får man inte bara lära känna anderepresentanter av olika kunskapsgrader, utan också veta »tusende andra förunderliga saker, om det andra Lifvet, Religionens Sanningar, och Menniskors invertes tilstånd».[2] Rätt tolkad och tillämpad är magnetismen utan tvivel »nära förbunden med den himmelska Sanningens framgång», ett oundgängligt instrument i den gudomliga uppenbarelsens tjänst.

Vad gäller sjukdomars botande genom magnetisering rör det sig också här om andeinfluenser som verkande faktor. Det är genom goda andars inverkan på det andliga tillståndet — andar som är utsända av Gud själv — som kroppen botas. Ty alla sjukdomar har sitt upphov i ett moraliskt ont, och endast genom moralisk kan fysisk förbättring uppnås. Så länge den magnetiserade har plågsamma paroxysmer och konvulsioner är det ett tecken på att den onda »krankdoms-andan» härskar. Denne har emellertid inte makt att tala genom den sjuke såvida denne inte är »fullkomligt besatt; ett fasligt tilstånd ... til en viss grad det samma som deras, hvilka olyckligt-vis mistat förståndet».[3] Så snart den magnetiserade blir sömntalare är det ett tecken på att en god ande, den sjukes skyddsande, har segrat över de onda andeinfluenserna inom organismen. Denna goda ande ger nu råd till den sjukes förbättring, men meddelar också kunskap i »högre» ämnen. Vissa förutsättningar gäller dock för att få den goda anden att framträda. Dels måste man tilltala denne som en person fullkomligt skiljd från den sjuke och bara ställa frågor med seriöst och meningsfullt syfte »och inga sådane som endast hafva afseende på fåkunnig nyfikenhet samt ännu mindre frågor, hvarmed man gäckar och begabbar».[4] Men vad som är viktigare än så är gudsförhållandet hos både

[1] Kortt anledning, 8.
[2] Ibid., 4.
[3] Ibid., 12.
[4] Ibid., 13.

magnetisör och magnetiserad. Detta måste präglas av tro, förtröstan och »ödmjuk bön till Herren som helar». Med utgångspunkt från dessa förutsättningar kan två gradskilda sätt att magnetisera urskiljas: ett *undergörande* och ett *övernaturligt*.[1] Den undergörande magnetisören förlitar sig på sin egen kraft och sträcker inte sina syften längre än till »det naturliga Goda». Hos hans patienter är risken för recidiv stor, eftersom han endast utrotar sjukdomens tillfälliga verkningar och inte dess orsak. Den övernaturlige magnetisören däremot, förlitar sig inte på sin egen förmåga, utan på makten i sin och den sjukes *gemensamma förtröstan till Guds helande kraft* och till den gudomliga försynens avsikter. Hans metod är långt värdefullare och tillförlitligare. Han försöker först och främst påverka den sjukes andliga tillstånd, eftersom han är övertygad att alla sjukdomar förorsakas av ett moraliskt ont, att de är följder av de inflytelser som människan genom »otyglade böjelser» ådrar sig från helvetet. Det är bara den övernaturlige magnetisören som kan åstadkomma ett fullkomligt, varaktigt botande, eftersom han angriper och driver ut sjukdomens orsak, dvs. syndens herravälde i den sjukes medvetande. Han drivs inte av några som helst personliga profitintressen, utan av ett starkt behov att hjälpa sin nästa och att återbörda denne till ett moraliskt leverne under Guds beskydd. I anseende till sitt moraliska syfte finner man att magnetismen, utövad på detta sätt, uppvisar likheter med händers påläggning, den »Gudomeliga gåfva Herren gaf åt sin Församlings medlemmar i Apostlarnas tid».[2] Denna gåva upphörde visserligen i samband med konsilierna, då den kristna lärans grundsanningar började förfalskas och beblandas, men man anser det inte strida mot Guds godhet och vishet, att han nu på nytt med sin Nya Församlings förverkligande på jorden skulle skänka den rättrogna mänskligheten denna gåva. Sömntalare har också förkunnat att det skall komma en tid, då »öfvernaturliga gåfvor och krafter» skall ges åt dem som avhåller sig från synd, försakar sin egen vilja och underkastar sig Guds lag. Magnetismen och somnambulismen är förebud till denna tid. Genom dem visar Gud att det Nya Jerusalem är nära.

Brevet kompletteras med en rad anmärkningar, där viktiga moment i den tidigare framställningen tas upp på nytt och sätts i samband med lämpligt bekräftande bibelcitat.[3] Så exemplifierar man tesen om bot genom tro och försöker också verifiera föreställningen om sjukdomar som förorsakade av onda andar. Bibelexegesen förs sedan över på ett mera allmänt swedenborgskt plan med ambitionen i första hand inriktad på att belägga andelärans grunddrag. I enlighet med swedenborgska principer gör man en skarp distinktion mellan den naturliga och den andliga världen. Man anser att Bibelns bokstavsmening är författad enligt principer motsvarande den naturliga världens uppbyggnad, medan andemeningen, den som är bokstavsmeningens inre innehåll och identisk med Guds verkliga uppenbarelse, är analog med den himmelska andevärlden. Outsagt innebär detta, att eftersom magnetismen kan förmedla kontakt med denna högre värld, blir

[1] Ibid., 8 f.
[2] Ibid., 10.
[3] Ibid., 18 ff.

den också en möjlighet att tolka Bibelns andliga mening och ta del av Guds uppenbarelse. Man anser sig inte kunna tvivla på att Puységur, Montravel och »alla välgörande oegennyttige och uplyste Magnetiseurer, som likna dem» är sanna kristna filosofer som uppfattar magnetismen som en Guds nådegåva. Man hänvisar till en uppmaning av Mesmer: *Lär er att vilja med kraft* och till Puységurs ryktbara ord *Tro och vill*, där dessa magnetisörers uppfattning av den botande kraften i magnetismen som en fråga om förtröstan bekräftas. Medvetet eller omedvetet undviker man dock att uppfatta den rätta innebörden i dessa ord. När Mesmer och Puységur uppmanade sina patienter till fast tro och förtröstan, syftade de på en förtröstan inte till Gud, utan till magnetisörens förmåga att bota och patientens egen möjlighet att tillfriskna.

Stöd för sändebrevets magnetiska teori ansåg man sig naturligtvis också finna hos Swedenborg själv. Avslutningsvis följer också utförliga »Utdrag af Emanuel Svedenborgs skrifter til förklarande af Magnitismen och Somnambulismen, samt Menniskans och Sjukdomars Natur».[1] Genom många och långa citat söker man här belägga tesen om magnetismen som ett rent andligt läkemedel å ena sidan, en kontaktväg med översinnliga världar å den andra. Så redogörs utförligt för den swedenborgska sjukdomsläran, korrespondensläran exemplifieras och andeläran utvecklas detaljerat och mångvinklat. Man pekar än en gång på Swedenborgs uttalande om människans möjlighet redan i det jordiska att umgås med andar och änglar. Att en främmande ande skulle kunna uppträda i en annan människas kropp är likaså i enlighet med Swedenborgs uppfattning, eftersom han lärt att andarna är alldeles lika människorna i fråga om både »sinnen, tal, inbildningskraft, förstånd och vilja». Till och med vad gäller den magnetiska sömnen som ett särskilt medel att nå kontakt med andevärlden, anser man sig kunna stödja sig på ett swedenborgskt uttalande. I Arcana Coelestia säger Swedenborg på något ställe sig ha kommit i beröring med sådana andar som tycktes sovande, men som talade lika »visligen» som i vaket tillstånd. Under sömnen kunde dessa skingra onda andeinfluenser.

Detta var sändebrevets innehåll i huvuddrag, hård swedenborgsk propaganda i opposition mot gängse magnetiska tolkningar, men lika mycket mot ortodoxa kristna föreställningar. Tendensen att vidlyftigt utveckla den swedenborgska teologin även på punkter som inte kunde knytas direkt till magnetismen var genomgående. Öppet deklarerade man också att magnetismen i princip bara var ett *medel* underordnat syftet att sprida kunskap om Swedenborgs lära. Den var ett fruktbart exempel bland många på de obegränsade möjligheter som öppnades i den Nya Lärans ljus.[2]

Effekten av sändebrevet blev dock knappast den önskade. I en svarsskrivelse tillbakavisade Societé des amis réunis i Strasbourg kategoriskt den swedenborgska

---

[1] Ibid., 31 ff.

[2] Ibid., 6.

tolkningen av magnetismen.[1] Teologiska frågor måste hållas utanför dessa ömtåliga fenomen, menade man. Att använda den magnetiska somnambulismen som kunskapsmedium i religiösa och metafysiska spörsmål var både farligt och missvisande, i synnerhet om man syftade till att bekräfta en enda mans tankar. För dem var erfarenhet och åter erfarenhet den enda tillåtna vägen till en magnetisk teori. Experiment med hundratals somnambuler hade förvissat dem om att magnetismen var en fysisk kraft, underordnad vanliga naturlagar vad gällde attraktion, elasticitet, expansion etc., men med den unika egenskapen att låta sig ledas och förstärkas genom rent intellektuella förmögenheter. Genom vissa fysiskt och psykiskt särskilt välutrustade personer kunde den vidarebefordras till sjuka organismer för att där återställa den nödvändiga organiska jämvikten. Dess enda syfte var att bota sjukdomar och därmed lindra plågorna för en lidande mänsklighet. All tolkning och tillämpning som gick utanför ett sådant syfte måste avvisas. Exegetiska och Philantropiska sällskapets begäran om hjälp med propaganda för sin sak kunde man således inte tillmötesgå.

Exegetiska och Philantropiska sällskapet lät sig emellertid inte avsträckas. Med Halldin som initiativtagare skickade man i flera omgångar ner magnetiska protokoll till Strasbourg, som skulle verka som övertygande belägg för en swedenborgsk tolkning av magnetismen.[2] I samma syfte författade Halldin ett flertal brev av mera informell karaktär, av vilka ett sedermera trycktes i strasbourgsocietetens skriftserie Annales du magnétisme animal.[3] Exegetiska och Philantropiska sällskapet hyser principiell förståelse för sina kollegers skepsis inför den swedenborgska omtolkningen av magnetismen, framhåller Halldin här. Stora upptäckter har oftast haft motstånd att forcera och krävt tid att accepteras. Vad man känner sig sårad av är således inte så mycket tillbakavisandet av den magnetiska teorin i sig, som av det system den är baserad på. Att förneka Swedenborgs lära om en nära förbindelse mellan den naturliga och andliga världen är blasfemi, stridande mot Guds ord i Bibeln. Men varje invändning ger åtminstone tillfälle till nya argument, fortsätter Halldin. Med utgångspunkt härifrån utvecklar han än en gång den swedenborgska uppfattningen av magnetismen som ett av Gud själv givet medel till kontakt med andevärlden. Ingenting kan avskräcka swedenborgarna från denna övertygelse, försäkrar han. De må smädas som fanatiker visionärer, galningar och bedragare, men de är ändå lyckliga i förvissningen om att ha funnit den enda och stora sanning i vars ljus den magnetiska läran måste tolkas.

Men strasbourgsällskapet lät sig inte heller nu bevekas, utan underströk i en

[1] Antworts-Schreiben der harmonischen Gesellschaft zu Strassburg auf die beyden ersten Zusendungen der Stokholmer exegetisch. Philantropischen Gesellschaft (i tysk övers. i Archiv für Magnetismus und Somnambulismus, VIII, Strasbourg 1788, 77 ff).

[2] Zweytes Antwortschreiben des Secretairs der strasburgischen Gesellschaft vereinter Freunde an Hr. Haldin (i tysk övers. ibid., 82 ff); Annales du magnétisme animal, XXV, 12 ff; jfr härtill nedan, 82 f.

[3] Annales du magnétisme animal, XXV (1816), 7 ff.

ny svarsskrivelse att den uppfattning man tidigare redovisat, var orubblig.[1] Magnetismen var och förblev för dem en fysisk kraft med enda syfte att hela och bota. Att bruka den som ett medel att ta del av den gudomliga uppenbarelsen var en hädelse stridande mot allt förnuft, en villfarelse som man under inga omständigheter kunde acceptera, än mindre bidra till att sprida. De swedenborgska manuskripten returnerades. Sturtzenbechers påstående hösten 1788 att »I Strasbourg äro nu de fleste Magnetiseurer tillgifne nya Jerusalems lära», måste betraktas som en kraftig överdrift.[2]

Inte heller på övriga håll i Europa bemöttes det swedenborgska sändebrevet med välvilja. Enligt Gjörwell inströmmade omkring nyåret 1788 dagliga protester »teknade uti det Sunda förnuftets och den Erkända uppenbarelsens Namn» mot den med magnetismen kombinerade swedenborgianismen, protester från teologer, filosofer, vetenskapsmän och tidningsmän som fått sig brevet tillsänt.[3] Detta hade i sin franska originalversion blivit föremål för frikostig distribution från swedenborgarnas sida, och dessutom kompletterats med en särskild appell till adressaterna att genom översättning och eftertryck bidra till dess ytterligare spridning.[4]

Just denna franka begäran om hjälp med propaganda för sin sak tycks av många ha uppfattats som väl förmäten. Utan tvivel måste den förklara de ovanligt skarpa recensioner som brevet på många håll blev föremål för. Att hålla sin galenskap för sig är en sak, men att kungöra den som gudomlig sanning är en helt annan, heter det på ett ställe.[5] I Tyskland följde hårda angrepp i några av de mest inflytelserika tidningarna. Flera av dessa artiklar uppmärksammades av Gjörwell och refererades inte utan nöje i hans ymniga korrespondens med vänner och kolleger. Någon personlig, offentlig kommentar i sin egen Allmänna Tidningar vågade han sig dock inte på, trots uppmaning härom. Som den tvehågsne taktiker han var, ville han förbehålla sig att »agera blott Spectator och opartisk Referent».[6]

Till de mera fräna angreppen hörde en recension i den inflytelserika Weimartidningen Der Teutsche Merkur, signerad Christoph Martin Wieland.[7] Wieland, filosofiprofessor, författare, översättare och tidningsman, hade i Tyskland ställt sig i spetsen för en klassicistiskt präglad reaktion mot den underström av mystik och svärmisk spekulation som rörde sig i tiden. Mot den animala magnetismens första inbrytningsförsök i Tyskland vid mitten av 1780-talet hade han vänt sig med kraft.[8] Att swedenborgarnas sändebrev skulle undgå skoningslös granskning var således knappast att vänta. Också Wieland hade fått sig brevet tillsänt med uppmaning att genom översättning och publicering sprida dess innehåll i vidast

---

[1] Zweytes Antwortschreiben.
[2] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 24/10 1788, FA; jfr G. U. Silfverhjelm t. Johansén 3/6 1788, JBS.
[3] Gjörwell t. S. Älf o. Lidén 5/2 1788, KB, Ep G 8: 13; jfr Gjörwell t. C. A. Knös 17/1 1788, KB, Ep G 8: 13.
[4] Appellen tr. i [Rosenmüller], 21 f.
[5] Der Teutsche Merkur, nov. 1787, 155.
[6] Gjörwell t. Älf o. Lidén 5/2 1788, KB, Ep G 8: 13.
[7] Der Teutsche Merkur, nov. 1787, 153 ff; Sv. övers. i SP 8/2, 9/2, 19/2, 20/2, 22/2 1788; en annan övers. i Gjörwell t. Älf o. Lidén 5/2 1788, KB, Ep G 8: 13.
[8] Erman, 13; Artelt, 399.

möjliga kretsar. Detta säger han sig gärna vilja göra. Men inte av de skäl swedenborgarna tänkt sig, utan tvärtom för att skapa en kritisk opinion *mot* »dieser neuen und erstaunlichen Beylage zur Geschichte der Verwirrungen des menschlichen Verstandes».[1] Artikeln utformar sig också till vad Gjörwell kallar ett »Contra-Manifest», en noggrann översättning av sändebrevets huvudinnehåll, kompletterad med utförliga kommentarer och en introduktion, där Wieland i sarkastiska ordalag polemiserar mot Swedenborgs läror och deras tillämpning inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet. Vad han främst vänder sig mot är swedenborgarnas försök att utge Swedenborg som en Guds profet och hans visioner som gudomlig uppenbarelse. Swedenborgarna har utnyttjat tidens svärmiska tendenser för att driva propaganda för en orättfärdig sak, en »förryckt» mans läror. Läget har ytterligare försämrats, sedan man på sitt program tagit upp den magnetiska somnambulismen som bekräftelse på den swedenborgska andeläran. Genom en dårskap söker man bekräfta en annan. Lanseringen av den magnetiska sömnen som ett medel att genom anderepresentanters munnar nå kunskap om förborgade himmelska ting är en förhävelse värdig bara galningar. Exegetiska och Philantropiska sällskapet har genom sändebrevet misskrediterat sig som förespråkare för helt förnuftsvidriga teorier, fastslår Wieland avslutningsvis. Det är dock bara att önska dem lycka till med sin fortsatta verksamhet: »Denn es ist mit der Schwärmerey wie mit ansteckenden Seuchen; die freye Luft und ein tüchtiger Zugwind ist das beste Mittel ihrem Gifte seine Stärcke zu benehmen.»[2]

I en recension i Berlinische Monatsschrift är tonen inte mindre från.[3] Tidningen räknades som den tyska upplysningens huvudorgan och hade i en rad artiklar fört hård propaganda mot begynnande romantisk filosofi och spekulativt färgad vetenskap. Under några år var den jämte Der Teutsche Merkur också huvudsakligt forum för den antimagnetiska debatten i Tyskland, för att omkring 1790 göra en plötslig helomvändning, sedan flera läkare på empirisk väg visat på magnetismens terapeutiska nytta.[4] Det var en av förnuftsåskådningens mest nitiska representanter, författaren och tidningsmannen Christian Fr. Nicolai, som förde pennan mot de svenska swedenborgarna. Sin stora, drygt 30-sidiga recension inleder han med att generellt angripa tidens svärmiska och spekulativa tendenser, paradoxala men oförnekliga symtom i en upplyst och rationalistisk period. Men i likhet med Wieland anser han att man bara går svärmeriets ärenden, om man från upplyst håll söker dölja och ignorera det. Det måste tvärtom bemötas med upplysningens egna vapen: saklig information och förnuftsmässig argumentering. Blir man upplyst om svärmeriets fallgropar, kommer man inte bara att undgå dem själv, utan förhoppningsvis också bli kritiskt medveten om deras vådliga

---

[1] Der Teutsche Merkur, nov. 1787, 154.
[2] Ibid., 192.
[3] Berlinische Monatsschrift, jan. 1788, 4 ff; sv. övers. i SP 7–14/3, 18/3 1788 med utförliga noter av Kellgren (noterna separat tr. i J. H. Kellgren, Samlade skrifter, V: 1, Sthlm 1945–46, 157 ff); en annan övers. i Gjörwell t. P. Alströmer 28/2 1788, KB, Ep G 8: 13.
[4] Erman 13 ff; Artelt, 399 ff.

konsekvenser för samhällelig nytta och moral, resonerar Nicolai. Information är bästa vägen till insikt. I enlighet härmed ger han en utförlig och initierad presentation av Swedenborg och swedenborgarna — en presentation kryddad med sarkasmer och präglad av sådan sakkunskap att den på sina håll misstänktes vara utarbetad i direkt samarbete med någon svensk antiswedenborgian.[1] Han övergår sedan till att behandla sändebrevet till strasbourgsällskapet. Vilken skrift! utropar han. Efter ett utförligt innehållsreferat blir också den obarmhärtiga slutsatsen att sådana teorier bara kan vara uttänkta av aningslösa fantaster eller förvirrade galningar. I ironiska ordalag förkastas brevets bägge huvudteser om magnetismen som ett andligt läkemedel å ena sidan, en andlig kunskapsmetod å den andra. Lyckligtvis, avslutar Nicolai, har brevet i Sverige fått förträffliga motståndare: det är bara att hoppas att de skall kunna få den swedenborgska magnetismen på fall.

Att Berlinische Monatsschrifts utgivare, Johann E. Biester och Friedrich Gedike, uppfattade strasbourgbrevets magnetiska propaganda som en fara värd att ta på allvar, framgår av att de i 1788 års årgång införde ett flertal artiklar riktade mot de svenska swedenborgarna. Så följde i maj en kritisk granskning av brevets innehåll av den ryktbare Klopstock, som sin förromantiska orientering till trots inte tvekade att markera ett klart avståndstagande.[2] Av en artikel i augustihäftet framgår i hur häpnadsväckande liten utsträckning swedenborgarna var medvetna om det utmanande i sitt företag: man hade fullkomligen bombarderat tidningens redaktion med ytterligare swedenborgsk propaganda och vidlyftiga utdrag ur Swedenborgs skrifter, allt med begäran om publicering. Denna begäran menade sig utgivarna också vilja tillmötesgå, men av samma skäl som tidigare redovisats — att väcka reaktion mot de swedenborgska absurditeterna. Så trycktes i både augusti- och septemberhäftena utförliga kommenterade utdrag ur de tillsända skrivelserna.[3]

Ytterligare en kritisk röst får representera den reaktion det swedenborgska sändebrevet mötte från teologiskt håll. Författare var teologiprofessorn i Leipzig Johann Georg Rosenmüller, som uppvaktats med ett exemplar av brevet och som i likhet med så många andra reagerat starkt, inte minst mot dess appell om propagandahjälp. Men eftersom swedenborgarnas effektiva distribution sett till att skadan redan var skedd — »ins Reich sollen ganze Ballen Exemplairen versendet worden seyn» — är det bara att ta upp kampen, resonerar Rosenmüller. Svärmeriets smygande framgångar måste stävjas. Därför har han beslutat tillmötesgå swedenborgarnas begäran om publicering, men att konfrontera den tyska översättningen med en kritisk analys, riktad i brevform direkt till Exegetiska och Philantropiska sällskapet. Under titeln Briefe über die Phänomene des thierischen Magnetismus und Somnambulismus trycktes de båda breven 1788 i Leipzig.

[1] Gjörwell t. P. Alströmer 28/2 1788, KB, Ep G 8: 13.

[2] Berlinische Monatsschrift maj 1788, 514 ff; sv. övers. i SP 13/8 1788.

[3] Berlinische Monatsschrift aug. 1788, 131 ff; sept. 1788, 267 ff; jfr ibid. april 1788, 303 ff.

Även om Rosenmüller valt att ta upp swedenborgarnas sändebrev till offentlig behandling av samma skäl som Wieland och Nicolai, dvs. att väcka reaktion, var det naturligt att han skulle polemisera från en helt annan utgångspunkt. Rosenmüller var teolog och värnare om den självklara tron på Guds och Bibelns ord, Wieland och Nicolai var rationalister och satte förnuftstro framför gudstro. Detta blir också ett viktigt tema hos Rosenmüller. Rationalisterna avfärdar svärmarna under hänvisning till att de förespråkar förnuftsvidriga teorier — och vad förnuftet inte kan fatta är heller inte värt att ta på allvar. Men detta, menar Rosenmüller, får farliga konsekvenser för den sanna kristna religionen, som ju är en fråga om tro till någonting som förnuftsmässigt knappast låter sig verifieras. Genom sin onyanserade förnuftsdrykan blir upplysningen lika skadlig för den sanna religionen som svärmeriet: detta utnyttjas som vapen för att underminera trons instrument överhuvud. Swedenborgarna, fortsätter han sitt resonemang, måste naturligtvis betraktas som svärmare, men bara i viss mening. Deras uppsåt är principiellt gott, de är mindre bedragare än bedragna, vars misstag varit att de i okritisk entusiasm låtit sig duperas av skickliga charlatanер och illusoriska konster. I konsekvens härmed vill Rosenmüller inte göra ett frontalangrepp på swedenborgarna, utan bara avskilja det falska från det sanna, det sämre från det bättre. Till swedenborgarnas största misstag hör det programmatiska anammandet av magnetismen. Också här är motivet principiellt gott: man vill visa på Guds uppenbarelse, befordra mänskligheten väl och utbreda sanning och dygd. Men medlet — magnetismen — är helt i strid med motivet. Genom den misstänkliggör man tvärtom den sanna gudomliga uppenbarelsen och underminerar mänsklig dygd och moral. I ett utförligt och omsorgsfullt resonemang underbygger nu Rosenmüller detta påstående. I den mån magnetismen existerar måste den betraktas som en rent fysisk kraft, och i den mån somnambula utsagor existerar rör dessa rent fysiska ting, menar han. Bara i Sverige har man hävdat att somnambulerna avslöjar sanningar i religiösa och moraliska frågor — berodde inte detta på att de tillmötesgick de förväntningar som ställdes på dem? Att tro att människan med hjälp av en fysisk kraft skulle bli en plötslig och oförmedlad länk i den gudomliga uppenbarelsen är inte bara absurt i sig, utan också direkt ägnat att skapa misstroende till Bibelns ord och den sanna religionens innehåll. Detta borde swedenborgarna inse. »Ich wünsche nicht», avslutar Rosenmüller sitt brev, »dass Ihre Erklärungsart vielen Beifall finden möchte; denn sie ist zu allen Zeiten der Verfälschungen des Christenthums sehr günstig.»[1]

Det swedenborgska sändebrevet visade sig således bli ett slipat vapen i den stora upplysningskampen, striden mellan den krassa rationalismens och den svärmiska spekulationens samtidiga idéströmmar. Detta gäller utomlands såväl som i Sverige. Egentligt gensvar väckte brevets innehåll knappast någonstans. Magnetismen som fenomen var ännu bunden inom bestämda tolkningsramar och tilläts inte ta alltför djärva teoretiska språng. Det var först sedan den tyska romantiska natur-

[1] [Rosenmüller], [II], 106.

filosofin berett marken som den kom att accepteras som element i klart spekulativt byggda system. Så blev en sammankoppling mellan Mesmers och Swedenborgs läror på nytt aktuell omkring 1810, då den tyske mystikern Jung-Stilling vann anklang för en magnetisk teori formad på en gemensam grund av swedenborgska och naturfilosofiska föreställningar (nedan s. 122 f). En swedenborgskt färgad magnetisk teori blev också en av impulserna till den moderna spiritismens framväxt ytterligare några decennier senare. Så sent som på 1840-talet ägnade den amerikanske spiritisten George Bush ett stort arbete åt en teoretisk sammankoppling mellan Swedenborgs och Mesmers läror. Som ett särskilt appendix fanns här det då drygt halvsekelgamla svenska sändebrevet bifogat.[1]

Swedenborgska magnetisörer

Om swedenborgarnas magnetiska teori definitivt inte väckt genklang utomlands, var entusiasmen inom de egna leden heller inte helt odelad. Även om sändebrevets innehåll officiellt framställdes som Exegetiska och Philantropiska sällskapets enhälliga och oreserverade uppfattning, var detta knappast fallet. Sedan sällskapets medlemmar på våren 1787 börjat samlas till magnetiska seanser, kunde man tvärtom mycket snart urskilja tre olika grupper vilka alla tolkade och tillämpade magnetismen på olika sätt. Understrykas bör dock att denna gruppering knappast var medveten och inte gjordes av swedenborgarna själva. Man kan för det första urskilja en grupp som inte skrev under på sändebrevets deklaration av den magnetiska somnambulismen som en bekräftelse på swedenborgska sanningar, och som överhuvudtaget inte accepterade en andlig tolkning av magnetismen, utan som menade att denna måste praktiseras enbart som en rent fysisk läkemetod. Bland representanterna för denna uppfattning märktes främst Carl Fredrik Bergklint. Också den andra gruppen ansåg att magnetismens främsta syfte skulle vara att bota sjukdomar, men menade att den till sin natur var en andlig kraft att jämföra med den helbrägdagörelse (händers påläggande) som en gång Jesus och apostlarna utövat. Denna grupps främste företrädare var Mårten Sturtzenbecher. Den tredje gruppen slutligen, hade sina centralgestalter i Johan Halldin, Christian Johansén och Göran Ulrik Silfverhjelm, som alla tolkade magnetismen i första hand som en kontaktväg, ett kommunikationsmedel med en högre värld. Ursprungligen var också deras syfte terapeutiskt inriktat: man utgick från den swedenborgska sjukdomsläran om alla sjukdomar som grundade i ett moraliskt ont och ville genom magnetisering ge den sjuke tillfälle till moralisk bättring genom kontakt med goda inflytelser från andevärlden. Men för dessa magnetisörer kom patienten så småningom helt i bakgrunden och man kom att renodla upp-

[1] G. Bush, Mesmer and Swedenborg: or, the relation of the development of mesmerism to the doctrines and disclosures of Swedenborg, 2. ed, New York 1847; om Bush se Podmore, Modern spiritualism, I, 159 f.

fattningen av magnetismen som ett av Gud själv givet medel att genom andliga varelser vinna kunskap om förborgade ting bortom sinnevärldens gränser.

Denna uppspaltning i grupper måste naturligtvis ge plats för vissa modifikationer. Gränserna mellan de olika riktningarna är många gånger flytande och svårbestämda. Så var exempelvis Carl Fredrik Nordenskjöld anhängare av den swedenborgska sjukdomsläran, men hade mindre förestående för andetalet, såvida detta inte enbart syftade till den sjukes förbättring. I denna fråga intog Sturtzenbecher en liknande hållning. Inte desto mindre deltog både Nordenskjöld och Sturtzenbecher i klart icke-terapeutiska experiment med åtföljande andeframkallning. Detsamma gjorde till en början Bergklint, och det var först så småningom som han öppet klargjorde sin kritiska inställning. Som nämnts bygger den ovan gjorda grupperingen heller inte på ställningstaganden till magnetismen som medvetet stod i strid med varandra. Grupp två och grupp tre ryms ju t. ex. inom samma ramar i brevet till strasbourgsällskapet. Bergklints uppfattning representerar naturligtvis ett avståndstagande, men det var knappast frågan om ett avståndstagande som swedenborgarna uppfattade som verkligt aktuellt. I den stora Pro sensu communi-striden skulle Bergklint också stå på de övriga swedenborgarnas sida, trots att vissa av upplysningsmännen, exempelvis von Rosenstein, kunde acceptera magnetismen på samma grunder som han själv.[1]

Carl Fredrik Bergklints uppfattning om magnetismen finns huvudsakligen dokumenterad i hans rikhaltiga korrespondens med översten Adolf Gustaf Nordenskjöld, en av de många bröderna Nordenskjöld och bosatt på familjegården Frugård i Finland. Denne hade till en början vänt sig med skepsis mot Swedenborgs teologi, men under inflytande från sina bröder så småningom utvecklats till en trogen anhängare av Nya Läran. Han uppehöll livlig korrespondens med flera av de svenska swedenborgarna och tog med intresse del av Exegetiska och Philantropiska sällskapets verksamhet i Stockholm. Sedan man här börjat syssla med magnetiskt experimenterande, följde Nordenskjöld snart efter och byggde i Finland upp en magnetisk verksamhet som skulle vara en god bit in på 1800-talet.[2] Korrespondensen med Bergklint sträcker sig under hela den aktuella tidsperioden från 1780-talets mitt och drygt trettio år fram i tiden, även om kontakten med åren blev alltmera sporadisk. Bergklint hade som ung tagits om hand av Nordenskjöldarna och kom från och med 1780-talets mitt att bli trogen medhjälpare till August Nordenskjöld vid dennes alkemistiska experiment i ett provisoriskt inrättat laboratorium i Nystad i Finland.[3] Med ekonomisk hjälp från Gustav III och under benäget beskydd av ståthållaren greve Adolf Fredrik Munck — sedermera driven i landsflykt, anklagad för myntförfalskning — kunde verksamheten vintern 1787–88 flyttas till Stockholm, där man vid Drottningholms

[1] Jfr nedan, 93 f.

[2] Se om denne vidare nedan, 133 ff.

[3] Om Aug. Nordenskjölds alkemistiska verksamhet se G. Bodman, August Nordenskiöld, en Gustav III:s alkemist (i Lychnos 1943); Lenhammar, 204 ff; Sundelin, 203 ff.

slott fick tillgång till ett laboratorium med större resurser. I stor hemlighet ägnade sig Nordenskjöld och Bergklint här åt experiment rörande Lapis Philosophorum, den åtråvärda och sägenomspunna materia med vars hjälp oädla metaller troddes kunna omvandlas i guld. Bakom experimenten låg inte drömmar om egna rikedomar, utan tanken att guldet i fall av obegränsad tillgång skulle mista sin attraktionskraft. Ekonomiska vinstintressen skulle göras överflödiga och världen befrias från »penningetyranniet».[1] Sedan experimenten trots träget arbete slagit slint, upphörde verksamheten på våren 1790. August Nordenskjöld hade redan året innan lämnat Drottningholm och Sverige. Bergklint blev däremot kvar på Drottningholm till sin död i början av 1820-talet; det sista bevarade brevet till A. G. Nordenskjöld är daterat så sent som 1816.

Med vissa undantag, främst sjukdomsläran,[2] blev Bergklint redan tidigt varm anhängare av de swedenborgska idéerna. Efter Exegetiska och Philantropiska sällskapets tillkomst tog han med stort intresse del i dess utveckling och verksamhet och underrättade också löpande A. G. Nordenskjöld härom. Under sällskapets första år befann sig Bergklint visserligen ännu i Finland, men han höll sig under denna period informerad dels genom August Nordenskjölds korrespondens med stockholmska swedenborgare, dels genom ett besök i Stockholm på våren 1787, då han fick tillfälle att närvara vid några av sällskapets sammankomster. Efter detta besök inledde han också en personlig korrespondens med Sturtzenbecher.[3]

Den första rapporten till Nordenskjöld är daterad juni 1787, sedan Bergklint återvänt från sitt stockholmsbesök.[4] Entusiastiskt berättar han om samhörigheten och trosvissheten inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet och om sin glädje att ha fått delta i sällskapets möten. Men, fortsätter han, »döm om min häpenhet och förundran då jag förnam, att alla ledamöter voro magnetiseurer» och »att de prisade Gud som gifvit menniskorna denna gåfva och detta medel att få närmare communication med andliga verlden». Magnetismen var uppenbarligen Bergklint inte obekant. Något år tidigare hade han i ett brev till Nordenskjöld kraftigt fördömt tendensen utomlands att med Swedenborgs läror förena magiska och kvasivetenskapliga element.[5] Sannolikt syftade han då bland annat på det intresse utländska swedenborgare inom martinismens och frimureriets ramar visat magnetismen. Hans attityd till Exegetiska och Philantropiska sällskapets plötsliga intresse för denna präglas också av skepsis och misstänksamhet. Men genom att han fann de aktivaste bland swedenborgarna, Sturtzenbecher, Christian Johansén, Halldin och G. U. Silfverhjelm, så varmt engagerade i saken, stimulerades han att själv söka kontakt med en somnambul för att eventuellt ompröva sin inställning. I sällskap med C. F. Nordenskjöld sökte han upp ett av swedenborgarnas främsta medier vid magnetiseringar, en trädgårdsmästarhustru Lindquist, som i namn av

[1] [Aug. Nordenskjöld], Aldeles fullständigt begrep om den enda och sanna alchemistiska processen, FA.

[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 27/2 1786, FA.

[3] Ibid. 17/6 1787.

[4] Ibid.

[5] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 27/2 1786, FA.

olika andar besvarade frågor av religiös och andlig karaktär.[1] De somnambula utsagorna var uppenbart styrda med syfte att bekräfta Swedenborgs läror. Men Bergklint, som själv fick tillfälle att ställa somnambulen några frågor, övertygades inte om svarens andliga ursprung. Snarare förstärktes han i sin misstänksamhet. I häftiga debatter med Halldin och Sturtzenbecher försökte han övertyga dessa att somnambulismen inte var annat är charlataneri och bedräglig duperingskonst, och uppmanade dem att inte befatta sig med någonting så närbesläktat magin. Halldin och Sturtzenbecher kunde bara bemöta Bergklints argument med uppmaningen att själva pröva magnetismen och därmed övertyga sig. Rådet följdes med viss tvekan av Bergklint efter hemkomsten till Finland, men han vågade inte fullföljda experimenten så långt som att få sina försökspersoner att tala, då han var osäker på hela sakens rättfärdighet och gudomliga välsignelse. Patienternas tillstånd förbättrades emellertid något i samband med magnetiseringarna, vilket Bergklint måste tillstå.[2]

Det är tydligt att Bergklint — om än med vissa reservationer — kunde acceptera magnetismen som en rent medicinsk terapimetod, men inte som ett medel att nå kontakt med andevärlden. Han förnekade bestämt dess samband med Nya Läran. Men med undantag av några få sympatisörer, August Nordenskjöld, Carl Fredrik Nordenskjöld och häradshövding Emanuel Drangel, tycks han ha varit ensam om denna uppfattning bland de stockholmska swedenborgarna.[3] Det var till en början också förgäves som han försökte få Exegetiska och Philantropiska sällskapets medlemmar att dela hans mening. Våren och sommaren 1787 stod magnetismen i hausse bland swedenborgarna och man lät sig inte i någon större utsträckning störas av kritik och misstro. Bröderna Nordenskjöld och häradshövding Drangel blev knappast aktiva stöd för Bergklint, då de undvek att öppet klargöra sin ställning. En uppmaning till A. G. Nordenskjöld att framföra en offentlig kritik av swedenborgarnas tilltag att med Swedenborgs läror kombinera magnetismen, resulterade likaså i intet.[4]

Bergklint beslutade då ta saken i egna händer och författade en inlaga över magnetismen, adresserad till Sturtzenbecher men avsedd att föredragas för Exegetiska och Philantropiska sällskapet.[5] I en rad punkter ifrågasätter han här magnetismens samband med swedenborgianismen. Han argumenterar inledningsvis med utgångspunkt från frågan om det överhuvudtaget existerar någon skillnad mellan magnetismen utövad i »andligt» syfte och magin. Båda företeelser sysslar med en andeframkallning som inte har någon grund vare sig i Bibeln eller Swedenborgs skrifter. I Bibeln nämns aldrig andar som talar genom människor i andra fall än när det rör sig om besatthet. Swedenborg såg alltid de andar han talade med och kunde inte på eget initiativ få dem att uppenbara sig. Ingenstans i

---

[1] Jfr nedan, 82 f.
[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 17/6 1787, FA.
[3] Ibid. 29/11 1787.
[4] Ibid. 25/7 1787.
[5] I kopia i FA (bil. t. Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787).

Bibeln eller i Nya Församlingens skrifter finns heller något som helst belägg för andeframkallning genom sovande människor.[1] Vad är det överhuvudtaget man tror sig få veta genom somnambulernas tal? frågar han sig vidare. Att efterforska tillkommande ting är meningslöst, för framtiden känner inte ens andarna till. Att be om råd har Swedenborg själv förbjudit, eftersom detta skulle innebära en inskränkning av människans fria vilja. Att fråga om sjukdomars orsaker har inte givit de svar man syftade till, eftersom somnambulerna endast avslöjat den yttre fysiska sjukdomen och inte den andliga orsak som enligt Swedenborg skulle vara dess upphov. Att slutligen tro sig kunna vinna kunskap om en högre värld genom andetalet är helt felaktigt, menar Bergklint, som här kommer fram till sin huvudinvändning. Endast genom Gud själv kan man lära och man brister grovt i vördnad mot honom, om man tror sig kunna vinna kunskap på annat sätt än genom hans ord, dvs. genom Bibeln. Swedenborg har visserligen sagt att andar och änglar kan förmedla viss upplysning, men detta kunskapsmedel måste tillämpas med yttersta försiktighet, då missbruk omedelbart får ödesdigra konsekvenser. I anknytning till detta frågar sig Bergklint hur magnetisörerna överhuvudtaget kan vara säkra på att få kontakt med *goda* andar och inte onda sådana som ger vilseledande svar. Han uppmanar magnetisörerna att grundligt studera såväl Bibeln som Swedenborgs skrifter. De skall där förvissa sig om att den tolkning de givit magnetismen saknar alla belägg och att de själva blivit offer för en stor villfarelse. Genom sin magnetiska teori och praktik bidrar de endast till att »ridiculera» swedenborgianismen och göra den föraktad ute i världen. Det är läkares och vetenskapsmäns sak att utöva magnetismen, inte swedenborgares. De swedenborgska somnambulerna kan inte betraktas annat än som simulanter »ej ... vid sina rätta förstånd». För vår gemensamma sak — betänk dessa mina synpunkter, vädjar Bergklint avslutningsvis. Nya Läran har redan tillräckligt många motståndare. Magnetismen utövad i form av andeframkallning kommer utan tvekan att ge den ännu fler.

Samma dag som skrivelsen lästes upp inför Exegetiska och Philantropiska sällskapet, den 25 juli, bekänner Bergklint i ett brev till A. G. Nordenskjöld att han överhuvudtaget börjar känna en viss tveksamhet inför sällskapets förehavanden: »jag är icke så fägnad af sällskapet, som sig borde; jag hade väntat mig mera delicatesse bland ledamöterna».[2] Han funderar till och med på att avsäga sig sitt medlemskap.[3] Den medlem han uppskattar mest är G. U. Silfverhjelm, som han tror kan ge Nya Läran mäktigt stöd.[4] Paradoxalt nog hörde ju G. U. Silfverhjelm till de ivrigaste utövarna av den form av magnetism som Bergklint inte kunde acceptera. Vad Bergklint förutom magnetismen främst vände sig mot inom sällskapet var att man utan urskiljning tog in alla som ansökte om inträde. Många av dessa var uppenbarligen inte rättrogna swedenborgare, utan lockades mera av

---

[1] Jfr härtill Kortt anledning, 44 f.
[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 25/7 1787, FA.
[3] Ibid.
[4] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 10/9 1787, FA.

de sensationella magnetiska experimenten än av att arbeta för den swedenborgska lärans fördjupning och utbredning. Det var denna slappa eftergiftspolitik i kombination med det alltmer omdömeslösa bruket av magnetismen som var huvudkällorna till de svaghetssymtom som Exegetiska och Philantropiska sällskapet på hösten 1787 började uppvisa, menade Bergklint. Den han främst är besviken på är Christian Johansén, han som tidigare hade framstått som en andlig ledare bland swedenborgarna: »Äldsta Johanson kan jag knappt förlåta, att han så sprang och magnetiserade, tålte aldrig motsägelse i den vägen, frågte Anna Stina och Lars Anders[1] en hop'er tokerier och dömde sedan menniskor derefter.»[2] Bergklint menar att Johansén, som mer än någon annan var insatt i Swedenborgs skrifter, omedelbart borde ha insett att det var ett stort misstag att kombinera magnetismen med Nya Läran. Mot Halldin är Bergklint ännu bittrare: »Halldin var nästan ännu värre /än Johansén/ och har ej ännu blifvit stort klokare.»[3] Sändebrevet till strasbourgsällskapet har Bergklint inte läst, men han känner till innehållet och påpekar apropå detta ännu en gång, att han ingenting har att invända mot magnetismen använd som läkemedel, men att han anser en kombination mellan denna och Swedenborgs läror vara en grov misstolkning av såväl magnetismens som Swedenborgs syften.

I december 1787 rapporterar Bergklint från Stockholm att Exegetiska och Philantropiska sällskapet nu befinner sig i ett slags vilotillstånd.[4] Magnetismen praktiseras fortfarande, men mera varsamt än tidigare. Upplysningsmännens kritik har äntligen gjort verkan, konstaterar han med tillfredsställelse. De flesta magnetisörerna måste nu tillstå att de i sina somnambula experiment och tolkningar av dessa varit »högst oförsigtiga och fåfänga».[5] För en rent fysisk tolkning av magnetismen har däremot Bergklint blivit helt vunnen. Uppfattad som medicinsk behandlingsmetod finner han saken vara av »ypperligt värde».[6] Hans uppfattning har uppenbarligen genomgått en glidning. Då han till en början kategoriskt förkastat en swedenborgskt tolkad magnetism, hade han visserligen tillerkänt den ett visst värde som fysisk läkemetod. Men även om han kunde acceptera magnetismen i denna form, präglades hans attityd mera av skepsis än verkligt erkännande. Nu är han däremot närmast entusiastisk för saken och kan berätta om egna magnetiska experiment med lyckad utgång. Han har till och med fått erbjudande att komma över till Finland för att magnetisera sjuka.[7] Detta tvingar emellertid omständigheterna honom att avböja.

Under 1788 behandlar Bergklints brev främst Exegetiska och Philantropiska sällskapets förhållande till den kritik och den försmädelse som man främst genom Stockholms-Posten men också på andra håll blivit föremål för. Men även om

[1] Två av de flitigaste swedenborgska andarna som blev bekanta för allmänheten genom en annons i SP 30/6 1787; jfr härtill SP 7/7, 24/7 1787; äv. nedan, 96.
[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787, FA.
[3] Ibid.
[4] Bergklint t. A. G. Nordenskiöld 29/12 1787, FA.
[5] Ibid.
[6] Ibid.
[7] Ibid.

aktiviteten inom sällskapet mattats avsevärt jämfört med föregående år,[1] kan någon nedgång i medlemsantalet inte spåras.[2] Tvärtom tilltar sällskapet i storlek, och även om tryckningsförbudet lägger svåra hinder i vägen, försöker swedenborgarna med alla medel bemöta sina motståndares angrepp. Om magnetismen nämner Bergklint nu ingenting. Denna tycks praktiseras i allt mindre utsträckning av de stockholmska swedenborgarna. På våren 1789 kan han också rapportera att man inte längre hör någonting om magnetismen i Stockholm.[3] Några månader senare gör han emellertid ett besök hos Sven Roos, swedenborgare och välbärgad bryggare, som ställt lokaler till förfogande för Exegetiska och Philantropiska sällskapets sammankomster, samt dennes hustru Charlotta Wrangel, som ansågs utrustad med mycket speciella »andliga gåfvor» och som dagligen samtalade med änglar och andar. Vid flera tillfällen sades hon till och med ha haft kontakt med Swedenborg själv.[4] Genom sin hustru talade också Sven Roos med andar och änglar och fick »vackra och cathegoriska Svar på alla sina frågor, och bekräftelser på det som Swedenborg skrifvit».[5] Detta besök gav Bergklint anledning till att bestämdare än någonsin ta avstånd från andetalet. Han säger sig befara, att dessa »Visionerer» antingen är simulanter eller sinnesförvirrade; någon annan möjlighet finns inte. Han fruktar också att swedenborgarnas motståndare skall få kunskap om »dessa underligheter hvilka stöta dem så mycket».[6] Bergklint tvekar alltså inte att trots sitt ogillande helt och hållet ställa sig på swedenborgarnas sida.

Men andetal av denna typ — med eller utan föregående magnetisering — blev alltmera sällsynt bland swedenborgarna. På våren 1790 kan Bergklint också rapportera att han nu inte hört någonting om magnetismen på en längre tid.[7] Det är fullt klart att denna nu utövas endast sporadiskt och att de swedenborgska magnetisörernas antal starkt decimerats. Detta, menar Bergklint, måste bero på rädsla för den uppriktighet och de eventuella obehagliga sanningar som somnambulerna avslöjar under sömnen[8] — ett uttalande som tycks motsäga hans tidigare uppfattning av somnambulerna som blott och bart simulanter. Någon förståelse för en swedenborgskt tolkad magnetism har han emellertid fortfarande inte och det är med förvåning och besvikelse han konstaterar att A. G. Nordenskjöld i Finland axlat de svenska swedenborgarnas fallna mantel. En kombination mellan swedenborgianismen och magnetismen är helt orimlig, vädjar han ännu en gång — det blir bara »ridicul utaf».[9] Magnetismen måste brukas med förnuft och bara som medel att bota sjukdomar. Inte desto mindre tycks han sätta stort värde på Nordenskjölds åsikter i frågan och ber vid flera tillfällen om dennes synpunkter.[10] Så

---

[1] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 1/3 1788, FA.
[2] Ibid. 29/3 1788.
[3] Ibid. 28/4 1789.
[4] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 18/3 1791, FA.
[5] Berklint t. A. G. Nordenskjöld 7/6 [1789], FA.
[6] Ibid.
[7] Bergklint t. H. E. Nordenskjöld [mars 1790], FA.
[8] Ibid.
[9] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789, FA.
[10] Ibid. 7/6 [1789], FA; Bergklint t. H. E. Nordenskjöld [mars 1790], FA.

sent som 1811 återkom han än en gång till magnetismen med en samtidig förfrågan om Nordenskjölds erfarenheter.[1]

Mårten Sturtzenbecher[2] var jämte G. U. Silfverhjelm den bland swedenborgarna som verkade ivrigast för att värva proselyter för magnetismen, något som han fick goda tillfällen till genom de många resor han företog i sin roll av fortifikationsofficer. Enligt Bergklint var han »ganska högmodig» över att ha vunnit bland andra A. G. Nordenskjöld för saken.[3] Sturtzenbecher var förespråkare för en icke-fysisk magnetisk teori, men inte för den utpräglat spiritistiska tolkning som Bergklint främst vände sig mot. Hans uppfattning finns i likhet med Bergklints huvudsakligen redovisad i hans korrespondens med A. G. Nordenskjöld, som alltså blev föremål för inflytelser från två helt olika magnetiska uppfattningar. De flesta av Sturtzenbechers brev är daterade så sent som 1793, men han stod i korrespondens med Nordenskjöld åtminstone från 1788. Det kan naturligtvis diskuteras om den uppfattning som Sturtzenbecher gör sig till förespråkare för en bit in på 1790-talet är representativ också för hans inställning under den aktuella perioden 1787–90. Vid brevens tillkomst var magnetismen sedan länge på stark tillbakagång, antingen helt bortglömd eller på olika sätt uppblandad och förflyktigad, och någon praktisk magnetisk verksamhet var inte längre aktuell för Sturtzenbecher. Av en fragmentarisk Journal de Magnetisme och strödd korrespondens från 1780-talet kan man dock sluta sig till att hans uppfattning inte genomgått några väsentliga förändringar. Visserligen kunde han ännu på våren 1787 acceptera andetalet i vida större utsträckning än han senare skulle göra, men samtidigt framgår att han redan nu utformat en magnetisk teori som på väsentliga punkter avvek från de övriga swedenborgarnas. Det var en tolkning som byggde mindre på Mesmer och Puységur än på Barbarin-skolans psychologie sacré, mindre på Swedenborgs andelära än på bibeltrogen religiositet.

Under ett uppehåll i Jönköping på våren 1787 magnetiserade Sturtzenbecher under en sammanhängande period ett flertal personer. Han redovisade skriftligen för fallen i en Journal de Magnetisme.[4] Bland de magnetiserade befann sig en fröken Carin Reutersvärd, tidigare herrnhutare men under Sturtzenbechers inflytelse omvänd till en trogen anhängare av Nya Läran.[5] I maj 1787 sökte hon upp Sturtzenbecher för att få bot för flera svåra sjukdomssymtom. En rad magnetiseringar följde, varvid också andetal förekom, till största delen dock inriktat på ren diagnostik och läkemedelsföreskrivning. Men med den magnetiska sömnen

---

[1] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/7 1811, FA.

[2] Om Sturtzenbecher se inledn. t. Mårten Sturtzenbechers dagbok, utg. av H. Tegengren, Åbo 1947; Kahl, IV (1864), 1 ff.

[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789, FA.

[4] Journalen finns i (icke egenhändigt) utdrag bevarad i FA: jfr härtill [Sturtzenbecher], Några delar af naturkunnigheten, VI, Sthlm 1829, 8 ff.

[5] Journal de magnetisme, FA. Carin Reutersvärd blev sedermera Exegetiska och Philantropiska sällskapets huvudkorrespondent i Jönköpings län (Circulaire, dat. 13/5 1789, FA).

följde också andra tillstånd, innerliga exaltationstillstånd präglade av herrnhutisk åskådningskraft och kristusmystik: naken tyckte hon sig vandra vid Guds hand in i evighetens stad, där glädjen omslöt henne i oändligt mörker.[1] En av dessa magnetiseringar kom Sturtzenbecher att tillmäta ett särskilt värde. Patienten hade sövts som vanligt, men sömnen hade efter några minuter avbrutits av darrningar och konvulsioner. Med uppmaningen »*se på mig*» och oavbruten ögonfixering återförde Sturtzenbecher henne då i det somnambula tillståndet. Efter att ha vaknat upp ur denna andra somnambula sömn befanns hon helt återställd. Samma kväll kunde hon för Sturtzenbecher berätta om sin egen upplevelse av den magnetiska akten. Till hans stora förundran hade hon tyckt sig uppleva Kristi personliga närvaro: »*När han* /Sturtzenbecher/ *såg på mig, så tyckte jag att jag såg vår frälsare mellan honom och mig.*»[2] Detta, menade Sturtzenbecher, var ett stort tecken; han hade nämligen då han fixerat henne intensivt föreställt sig Kristus. Ur modern synvinkel kan fallet ses som ett åskådligt exempel på ett suggestionspsykologiskt fenomen. Sturtzenbecher uppfattade naturligtvis händelsen annorlunda. För honom var den ett bevis på »influxus spiritualis», på själens inflytelse över kroppen, men också på Guds direkta inflytelse i människan med magnetisören som ställföreträdande kristusgestalt.

Sturtzenbecher kunde inte acceptera en fysisk tolkning av magnetismen. »Så länge vi tro at naturen går in såsom ordsak i Magnetismen strida vi emot Herrens Guddomeliga Sanning, som säger beder och eder skall varda gifvit.»[3] Magnetismen är en gåva från Gud, samma gåva som en gång apostlarna brukade då de i Guds namn botade sjuka genom händers påläggande. Sturtzenbecher föredrar också att kalla magnetismen just händers påläggande.[4] Men han går längre än så. Magnetismen förmedlar inte bara ett indirekt inflytande från Gud utan också ett direkt: Gud är själv närvarande i den magnetiska akten, som måste betraktas som ett heligt sakrament jämförligt med dopet och nattvarden.[5] Liksom i de övriga sakramenten finns Gud här närvarande både i synlig och osynlig gestalt. Han är själv osynligt närvarande, medan hans synliga representant är magnetisören liksom prästen vid dopet och nattvarden. Magnetisören verkar i Guds ställe.[6] Denna synliga representation av den osynlige guden är visserligen svår att få människorna att acceptera; inte ens Kristus själv bemöttes av alla som en Guds representant. Men om man bara tror, skall man bli botad. »Ske dig som du tror», heter det i Bibeln.[7] Det är detta som sker vid magnetiseringen: genom en intensiv viljeanspänning i tro och en fullständig koncentration på Gud öppnar man sig för hans inflytande och insuper genom magnetisörens ställföreträdande närvaro hans helbrägdagörande kraft. Genom andens tro botar Gud kroppen.

---

[1] Journal de magnetisme, FA.
[2] Sturtzenbecher t. G. U. Silfverhjelm 12/5 1787 (i Silfverhjelm t. Johansén 22/5 1787, JBS).
[3] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 9/1 1789, FA.
[4] Ibid. 23/7 1793.
[5] Ibid. 5/11 1793.
[6] Ibid.
[7] Ibid.

Sturtzenbecher ansluter sig således helt till den swedenborgska sjukdomsläran. Vägen till kroppslig bot kan bara gå genom själen och själens sundhet är hälsans förutsättning. I enlighet med föreställningen om magnetismen som en parallellföreteelse till apostlarnas helbrägdagörelse anser han magnetismens främsta syfte vara att bota sjukdomar och lindra det fysiska lidandet.[1] »Händers påläggande», skriver han, »är ett lyckligt sacrament tillbudet åt alla som villja gagna sina Med Människor.»[2] I likhet med apostlarnas sätt att bota sjuka anser han också att samma person inte bör magnetiseras mer än en enda gång: *en* direkt kontakt med Gud bör vara tillräcklig.[3] Han är ambivalent i sin inställning till andetalet, som han anser vara »mera fameust än nyttigt».[4] Han deltog dock vid Exegetiska och Philantropiska sällskapets sammankomster våren 1787 i magnetiseringar med åtföljande andeframkallning och samtalade också med egenhändigt framkallade andar. I samband med Bergklints kritik ställde han sig också på de övriga swedenborgarnas sida.[5] Han vill nu inte heller helt och hållet förneka andetalets värde. Det kan ha sitt berättigande och fylla en funktion främst genom att för tvivlande bekräfta andevärldens existens och dess korrespondens med den naturliga världen.[6] Det kan därmed vara ett medel »till nersöfde människors väckelser, till närmare forskande och större angelägenhet i det enda nödvändiga», men det kan samtidigt utgöra en fara genom att erbjuda tacksamt stoff för kritik och angrepp på swedenborgianismens sak i allmänhet. Sjukdomars botande är utan tvivel magnetismens främsta syfte.[7]

Genom sin framgångsrika magnetiska verksamhet i Jönköping gjorde Sturtzenbecher effektiv propaganda för swedenborgarnas sak och flera av hans patienter omvändes till Nya Läran. Samma effekt fick hans handpåläggningsterapi på andra håll. Under en längre tids vistelse i Vänersborg 1789–90 kunde han där bilda ett swedenborgskt sällskap där magnetismen stod högt på programmet och inom vars ramar han också lyckades bota ett flertal personer.[8] Sällskapet drevs av allt att döma med viss framgång under våren 1790, även om Sturtzenbecher blev utsatt för mycket försmädelse för sin magnetiska övertygelses skull. »Jag har aldrig varit i sådan yttre förföljelse», klagar han i ett brev i början av mars 1790.[9] Ett par månader senare tycks motståndet dock ha avtynat, sedan man insett »at försmädelser, hat och dumhet, intet uträttar». Magnetismen talade snart också för sig själv, då allt fler kunde vittna om dess helbrägdagörande kraft.[10] Kort härpå tvingades emellertid Sturtzenbecher avbryta sin verksamhet för en flerårig utlandsvistelse. Först tjugofem år senare skulle han på nytt ta upp magnetismen, men då på delvis helt nya premisser (nedan s. 142 ff).

[1] Ibid.
[2] Ibid. 1/2 1793, FA.
[3] Ibid. 23/7 1793, FA.
[4] Ibid.
[4] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 17/6 1787, FA.
[6] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 5/11 1793, FA.
[7] Ibid.
[8] Sturtzenbecher t. B. H. Knös 30/11 1789; 30/4, 8/5, 19/6 1790, LUB; jfr [Sturtzenbecher], Några delar af naturkunnigheten, VI, 8 ff.
[9] Sturtzenbecher t. B. H. Knös 1/3 1790, LUB.
[10] Ibid. 30/4, 19/6 1790.

Gjörwell var djupt oroad över den riktning magnetismen fick i swedenborgarnas händer. De hade eftersatt varje krav på förnuft och sanningsnit, då de fullständigt försummade magnetismens medicinska syfte för att i stället utnyttja den som ett medel att nå »fåfänglig» kunskap.[1] Det var magnetismen som kommunikationsmedel med andevärlden Gjörwell syftade på. Han fruktade att en sådan tolkning skulle vinna lättköpta publika framgångar genom den sensationella inriktning den fick. En spridning i vidare kretsar av en swedenborgsk magnetism skulle innebära katastrof. Hade man någon gång fattat »Respect för denna venerable Tomhet», så var man sedan »för en lång tid af sin lefnad förlorad, kanske pour jamais bragt ifrån den jämna Förnuftets och Granskningens stråt».[2] I viss utsträckning såg han också sina farhågor besannade. »Mundus Spiritualis breder ut sin skugga», skriver han i augusti 1787 efter att i några månaders tid ha följt hur »andarnas grasseringar» spred sig i allt vidare kretsar.

Sitt »Högqvarter» hade dessa andar hos Johan Halldin, som i sitt hem inrättat ett slags forum för somnambula experiment.[3] Det var här magnetismen kom att renodlas i form av andeframkallande fenomen. Magnetisörerna konsulterades inte i första hand som medicinska undergörare utan som förmedlare av budskap från andevärlden. För dessa budskap använde man sig oftast av utvalda medier som ansågs särskilt väl utrustade för att motta och vidarebefordra de andliga meddelandena. Som ett sådant medium uppträdde den förut omtalade Sara Stina Schultz (ovan s. 59 f), men också en rad andra unga flickor med skiftande social bakgrund. Swedenborgarnas främsta medium blev emellertid den trädgårdsmästarhustru Lindquist, som Bergklint haft kontakt med och som av Gjörwell ironiskt kom att kallas »Hufvudstadens Prophetissa».[4] Mot betalning (!) lät hon sig sövas genom handpåläggning (enligt Gjörwell »händers krafsning»), varefter hon i föregivet somnambult tillstånd och i namn av olika andar besvarade frågor från magnetisören och övriga närvarande. Svaren var uppenbart styrda med tanke på att bekräfta Swedenborgs läror och stödja swedenborgarnas programpunkter överhuvud. Ibland var de dock så allmänt formulerade, att de kunde tolkas i olika riktningar, ibland var de uppenbart felaktiga eller uteblev helt; somnambulen hänvisade då till att frågorna var av så olämplig karaktär, att hon inte ville befatta sig med dem.

Om dessa swedenborgska medier verkligen befann sig i somnambult tillstånd, är idag naturligtvis omöjligt att fastställa. Avfärdar man dem — i likhet med Bergklint och Gjörwell — som blott och bart skickliga simulanter, är problemet löst redan från början. Antar man å andra sidan att deras sömn var äkta, måste deras uttalanden tillskrivas det suggestionspsykologiska fenomen, att en försöksperson också i djup trance förmår forma sitt agerande efter försöksledarens

---

[1] Gjörwell t. M. Floderus 20/8 1787, KB, Ep G 8: 12.
[2] Ibid. 4/10 1787.
[3] Gjörwell t. Lidén 15/6 1787, KB, Ep G 8: 12.
[4] Ibid.

önskningar.[1] De somnambula utsagorna skulle då utgöra omedvetna projiceringar av magnetisörens föreställningar och förväntningar, i detta fall att vinna stöd för swedenborgska läror. Att Halldin själv var övertygad om sina mediers oantastlighet måste betraktas som odiskutabelt.[2] Hans uppfattning av deras utsagor som mäktigt stöd för swedenborgianismens sak framgår inte minst av att han förde regelbundna protokoll över seanserna, vilka distribuerades till swedenborgare utanför Stockholm.[3] Ingenting av dessa protokoll finns idag bevarat i Frugårdsarkivet, i övrigt en osviklig källa för de stockholmska swedenborgarnas förehavanden.[4] Däremot trycktes några utförliga utdrag så sent som 1816 i den franska Annales du magnétisme animal, då som illustrationsmaterial till en artikel över den magnetiskå spiritismens upprinnelse och framväxt.[5] Det var de protokoll som Halldin på sommaren 1787 skickat ner till Strasbourg och som skulle verka som bekräftelse på den swedenborgska tolkningen av magnetismen som den enda rätta. De är alla daterade i maj 1787 och i första hand förda vid samtal efter magnetisering med det ovannämnda mediet Lindquist. Nedan några exempel på hur dessa samtal kunde gestalta sig (M = magnetisören, S = somnambulen):

M: La malade est-elle endormie?
S: Oui.
M: Qui es-tu, qui parles par l'organe de cette malade pendant son sommeil?
S: Mon nom est Marie.
M: Dans quelle situation te trouves-tu?
S: Je suis dans l'autre monde, dans un état heureux.
M: Depuis quand es-tu dans ce monde-là?
S: Depuis 14 ans.
M: Qui as-tu été de ton vivant ici?
S: Je suis mort un enfant de trois ans.

— — —

M: Les phénomènes, de ce qu'on appelle de nos jours *magnétisme animal*, ont-ils eu cours sur la terre dans tous les temps?
S: Pas toujours.
M: Ont-ils jamais été aussi communs qu'ils le sont actuellement?
S: Oui, dans les temps du vieux testament.
M: Sont-ce toujours des esprits qui parlent par l'organe des somniloques?
S: Oui.

— — —

M: Fait-on bien d'invoquer la bénediction de Dieu durant l'acte de magnétisation?
S: Oui vraiment: c'est un devoir essentiel.
M: D'où peut-on s'assurer qu'il est permis de magnétiser, et de le faire en priant le bon Dieu d'y donner sa bénédiction pour la guérison des malades?
S: Par tout ce qu'il est dit dans la bible y relatif.

---

[1] Jfr E. Dingwall, Hypnotism in France, 22 (i Abnormal hypnotic phenomena, I, London 1967).
[2] Annales du magnétisme animal, XXV (1816), 25.
[3] G. U. Silfverhjelm t. Johansén pingstd. 1787, JBS.
[4] Lamms uppgift (Upplysningstidens romantik, II, 55) att protokollen skulle finnas i FA är uppenbarligen felaktig.
[5] Annales du magnétisme animal, XXV, 3 ff.

Detta var ett exempel med vilket Halldin ville visa, att den magnetiska teori swedenborgarna utformat inte byggde på lösliga hypoteser, utan att det var en tolkning som somnambulerna själva givit impulsen till och som de sedan genom förnyade budskap från andevärlden gång på gång kunde verifiera. Andra somnambula utsagor citerades som stöd för swedenborgska föreställningar överhuvud:

M: L'homme pendant sa vie ici-bas est-il accompagné d'esprits de l'autre monde?
S: Oui. C'est ce qu'il est continuellement.
M: Pourquoi les bons esprits doivent-ils se trouver auprès de l'homme?
S: Pour le détourner du mal, et l'attirer au bien.
M: Ces bons esprits sont-ils des anges du ciel?
S: Non, ce sont d'autres, lesquels n'ont point leur séjours dans le ciel; mais *dans l'autre monde dans ses degrés.*

En tredje typ av samtal gällde i magnetiska sammanhang traditionell läkemedelsföreskrivning och diagnostik av sjuka. Svaren var här uppenbart i huvudsak inriktade på den swedenborgska sjukdomsuppfattningen:

M: Y a-t-il quelqu'un?
S: Oui.
M: Et qui?
S: Anne Christine.
M: Qui as-tu été dans ce monde ci?
S: J'ai été la fille de la femme qui dort.
M: Depuis quand es-tu dans l'autre monde?
S: Depuis près de deux ans.
M: Quel âge avais-tu lorsque tu y entrais?
S: L'âge de douze semaines.

— — —

M: Puisque tu dis que Dieu t'a permis de venir, sais-tu nous instruire de la manière de soulager cette dame malade qui est au lit près de nous?
S: Elle souffre cruellement d'une maladie des plus graves, laquelle réside surtout dans la poitrine et le cerveau.
M: Qu'y a-t-il à faire pour elle?
S: Qu'elle se consacre sincerement au bon Dieu de tout son cœur, et qu'elle implore sa miséricorde par de ferventes prieres.
M: De quels remèdes doit-elle user?
S: Elle peut prendre une fois par semaine une pôtion faite de pruneaux, de manne et de feuilles de sené.
M: Et puis?
S: Se faire magnétiser tous les jours par un aussi bon magnétiseur que celui qu'elle a à cette heure /G. U. Silfverhielm/.
M: Qu'est-ce qu'un bon magnétiseur?
S: C'est celui qui met toute sa confiance en Dieu, et non en sa science — Je m'en vais â présent.

Det sensationella och spänningsladdade i denna typ av profetior är lätt att föreställa sig. De halldinska seanserna vann snart stor popularitet och många också utanför de swedenborgska kretsarna övertygades om de somnambula utsagornas

andliga ursprung. Bland dessa befann sig bland andra rikshistoriografen Anders Schönberg.[1] Det var dock inom de frimuraraktiva hovkretsarna som Halldin fick sin största publik. Så blev hertig Karl med grevarna Fredrik Sparre, Carl Bonde och Axel Axelsson trägna och intresserade gäster vid somnambulens fötter,[2] medan Sparres riksrådskolleger Johan Gabriel Oxenstierna och Johan Liljencrantz tycks ha varit mera försiktiga. Enligt Gjörwell anställde de vid ett besök en »Examen rigorosum» med det somnambula mediet för att söka utröna hennes eventuella ärlighet eller bedräglighet.[3] Gjörwell själv blev av entusiastiska magnetisörer övertalad att ta emot ett av swedenborgarnas medier i sitt hem, men hade inga svårigheter att undgå alla försök till omvändelse. Han och hans familj med honom blev fullt övertygade om att mediet simulerade: »hon spelte en Maskerad för oss».[4]

Halldin hade ju i brevet till strasbourgsällskapet gjort sig till förespråkare för en magnetisk tolkning, som dels syftade till att genom moralisk upprustning bota fysiska sjukdomar, dels att genom kontakt med andevärlden vinna vidgad gudomlig kunskap. I en av sina mera informella skrivelser till sällskapet hade han också framhållit att somnambulernas förmågor i första hand måste tas i anspråk för att lindra det rent fysiska lidandet, men att de svenska swedenborgarna inte funnit det stridande mot Guds vilja att samtidigt spörja om andra ting »aussi chers et aussi essentiels».[5] Det är dock uppenbart att intresset för att genom andars munnar diskutera frågor av dogmatisk och religiös karaktär kom att renodlas på bekostnad av det medicinska syftet. De medier som anlitades var ju i allmänhet heller inte sjuka. Användes de vid enstaka tillfällen för att diagnostisera andras sjukdomar, var detta helt inriktat på att stödja en rent andlig sjukdomsuppfattning.

Det är uppenbart, att det var Halldin som var den tongivande kraften bakom den tolkning av magnetismens natur och syften, som kom att förknippas med swedenborgarna i allmänhet. Enligt Bergklint höll han också i det längsta fast vid sin övertygelse, även sedan de övriga swedenborgarna dragit sig tillbaka från all magnetisk verksamhet.[6] Sin styrka hade han i förmågan att gardera sig mot alla motargument genom frikostiga citat av oantastliga bibelord, en försvarsmetod vars effektivitet Bergklint till sin förargelse måste erkänna. Att Halldin ännu 1788 uppfattade magnetismen som angelägen, framgår av att han detta år planerade att utge en bok över de sanningar som framkommit genom en av swedenborgarnas somnambuler. Boken trycktes aldrig, men finns bevarad i fragment under titeln Dieu, l'Homme & la Nature. Tableau philosophic d'une Somnambule.[7] En stor

[1] Gjörwell t. Lidén 15/6 1787, KB, Ep G 8: 12; Gagnérus, 312, UUB, X 265 f.
[2] Annales du magnétisme animal, XXV, 12, 19, 21.
[3] Gjörwell t. Lidén 15/6 1787, KB, Ep G 8: 12; dens. t. P. Alströmer 28/2 1788, KB, Ep G 8: 13.
[4] Ibid.
[5] Annales du magnétisme animal, XXV, 25 f.
[6] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787, FA.
[7] RA, Eriksbergsarkivet, autografsaml., vol. 91. Manuskriptet har framdragits av Lenhammar.

del av innehållet ägnas här en magnetisk teori som på väsentliga punkter avviker från den Halldin givit uttryck för i brevet till strasbourgsällskapet. Magnetismen är ett fluidum, heter det här, ett fluidum som verkar genom kroppen på själen. Det kroppsliga i magnetismen är lika viktigt som det andliga: utan kroppen kan den magnetiska kraften inte kommuniceras, utan själen kan den inte verka (punkt 112). Andars framkallande är heller inte magnetismens främsta syfte, utan kroppars botande. Detta var ju en ur swedenborgsk synvinkel långt ifrån renlärig tolkning av magnetismen. I en avslutande kommentar påpekade också Halldin, att somnambulens utsagor inte stod i gemenskap med det Nya Jerusalems läror. Det är fullt klart, att han själv vid denna tidpunkt hade tagit alltmera avstånd från det somnambula andetalet, ett avståndstagande med bakgrund främst i Charlotta Wrangels (ovan s. 77) många och intensiva andliga kontakter. Hennes andeumgänge var inte faktiskt, utan av svärmisk natur, men bidrog just därigenom till att misstänkliggöra andekommunikation överhuvud, menade Halldin.[1] Då han ungefär samtidigt lämnade Sverige för Danmark, fick hans magnetiska verksamhet avbryta sig själv.

Christian Johansén hade haft personlig beröring med Swedenborg och kom för swedenborgarna att på ett tidigt stadium framstå som en auktoritet och andlig ledare. Redan i början av 1780-talet hade han förutspått att »höga uppenbarelser ... denna tiden icke lära blifva sällsynte», uppenbarelser som skulle framstå som den moderna tidens underverk och för den otrogna världen tjäna som bekräftelser på att den lära Swedenborg predikat var »den uråldriga och Himlens egen Lära». Genom sin bekräftande innebörd skulle de bidra till den swedenborgska lärans spridning och möjliggöra det Nya Jerusalems snara inträde på jorden.[2] Han uppmanade swedenborgarna att rapportera alla fall av andeuppenbarelser de kom i kontakt med och vidarebefordra dem till C. F. Nordenskjöld för tryckning och vidare spridning. Fallet med den »besatta pigan» Sara Stina Schultz blev känt 1782 och följdes av flera fall av samma typ, företrädesvis också inom samma befolkningskategori, dvs. bland unga flickor av enkel härkomst. Berättelser härom cirkulerade bland swedenborgarna i Sverige och Finland, men de visade sig sällan ge det konkreta stöd åt swedenborgska läror man hoppats på. Då magnetismen strax efter mitten av 1780-talet gjorde sig känd, kom den ur swedenborgsk synvinkel i ett strategiskt ögonblick. Somnambulernas häpnadsväckande insikter måste tolkas som grundade i andliga inflytelser, menade man — vägen till de uppenbarelser som Johansén förutspått och Swedenborg själv profeterat gick genom magnetismen.

Också för Johansén själv var magnetismen ett stort tecken. Somnambulernas uppenbarelser var bevisen på godheten hos en gudomlig kraft, som genom andar delgav människorna sin himmelska kunskap. De betecknade inledningen till den

[1] Ibid.

[2] Johansén t. C. F. Nordenskjöld 12/8 1781, JBS.

tid av allmän kommunikation med andar och änglar som skulle komma — magnetismen visade att det Nya Jerusalem var nära. Johansén hade också själv uppenbarelser och talade till och med med Swedenborgs ande, »anden Emanuel».[1] Det var dock inte en andesamvaro i somnambult tillstånd, eftersom Johansén själv fullt medvetet uppfattade de andliga meddelandena och också efteråt kunde delge bland andra G. U. Silfverhjelm sina erfarenheter; anden talade *med* Johansén och inte *genom* honom. Swedenborgarna tycks dock inte ha gjort någon skillnad på denna typ av andekontakt och den som uppkom under magnetisk sömn. Somnambulen var ju i vaket tillstånd inte medveten om vad som förekommit under sömnen medan Johansén i detalj kunde redogöra för sina upplevelser och samtal med andarna. Bland annat hade de genom »förmaningar och varningar» framlagt sina åsikter om hur Swedenborgs läror rätt borde tillämpas. Johansén ombads också av G. U. Silfverhjelm att vid förnyad andekontakt framställa några frågor å dennes vägnar, som Silfverhjelm själv ämnade formulera.[2] Han uppmanade likaså Johansén att upprätta protokoll över sina andesamtal, ty »knappast kan man medela ... mera uplysande kundskaper i det practiska af vår lära än hvad man härigenom kan hämta».[3] Dessa protokoll skulle spridas bland trosbröder ute i landet och bli »af den största vigt» för swedenborgianismens sak.

Upplysningar om Johanséns praktiska utövande av magnetismen är få, men han deltog vid Halldins sammankomster och magnetiserade här också själv olika personer.[4] Han kom dock att ta avstånd från magnetismen på ett förhållandevis tidigt stadium. Bergklint kunde redan i november 1787 rapportera att Johansén nu ångrade allt samröre med magnetismen och kallade det »en svår tentation».[5] Orsakerna till avståndstagandet var förmodligen pressen utifrån — angrepp från upplysningsmännens sida och splittring inom de egna leden — i kombination med insikten att magnetismen i världens ögon snarare skadade än gagnade swedenborgarnas syften.

Göran Ulrik Silfverhjelm, en av Exegetiska och Philantropiska sällskapets mest nitiska medlemmar, hade redan vintern 1787 kunnat meddela Gjörwell att han nu var »Magnetismens Champion mer än någonsin». Han kunde också glädjas åt att ha övertygat många om de möjligheter som låg förborgade i den magnetiska somnambulismen.[6] Det var vid sin kusins baquet som Silfverhjelm stiftat bekantskap med magnetismen och det var av allt att döma här han fick impulsen till att tolka de somnambula utsagorna som andliga inflytelser. Att magnetismen skulle lanseras som en huvudpunkt på swedenborgarnas program tycks han till en början dock ha sett med viss skepsis. Saken borde behandlas mera försiktigt och

---

[1] G. U. Silfverhjelm t. Johansén pingstd. 1787, JBS.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 19/6, 29/11 1787, FA; G. U. Silfverhjelm t. Johansén 19/3 1787, JBS; Annales du magnétisme animal, XXV, 24.
[5] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787, FA.
[6] G. U. Silfverhjelm t. Gjörwell 2/3 1787, KB, Ep G 7: 16.

Fig. 4. Göran Ulrik Silfverhjelm. Teckning av A. U. Berndes (Nationalmuseum).

inte genast ropas ut för världen, menade han — »då man exponerar sig måste man åtminstone så laga att den möjeligaste Nytta därigenom blir åstadkommen».[1] Efter att i början av mars 1787 ha sammanträffat med entusiastiska magnetisörer i Stockholm, började han överhuvudtaget känna en viss tveksamhet inför sakens rättfärdighet. Under de somnambula seanserna tyckte han sig hos andarna ha funnit »ett slags vacklande i begreppet om somliga ting, som minskat mitt förtroende för deras vishet», bekänner han i brev till Christian Johansén. Efter hemkomsten till Uppsala hade han också hemsökts av osäkerhet och plågsamma drömmar, och vänner som tvivlande frågat efter magnetismen, hade han inte kunnat övertyga. Ge mig tröst och råd, vädjar han till Johansén.[2]

Johansén kunde dock undanröja alla tvivel. Genom protkollsutdrag och brev fick Silfverhjelm ta del av Johanséns samtal med Swedenborg själv, »anden Emanuel», samtal där Silfverhjelm fann »en värdighet som jag altid pretenderat af en invånare af andra verlden» och slutligt stöd för det rättfärdiga i swedenborgarnas bruk av magnetismen som ett andligt kommunikationsmedel. »Ach! hvad Herren är nådig mot sin lilla Hop som bevärdigar den redan med sådana tecken och talande uplysningar», utropar han i sin återvunna övertygelse.[3] Rätt utnyttjad öppnar magnetismen obegränsade perspektiv. Genom den får man upplysningar

[1] G. U. Silfverhjelm t. Johansén 19/3 1787, JBS.
[2] Ibid.
[3] Ibid. pingstd. 1787.

från andevärlden, man får svar på sina frågor och bekräftelse på sin tro. Genom den kan Nya Läran vinna stora framgångar. Men samtidigt kan den utgöra en frestande fara i händerna på dem som »nöja sig med att hafva undergörande Tro, och icke beflita sig om kjärleken». Silfverhjelm kan inte acceptera vad man i brevet till strasbourgsällskapet skulle kalla den *undergörande* magnetisören. Bara den *övernaturlige* magnetisören kan åstadkomma ett verkligt och varaktigt botande; han ser först och främst till det andliga tillståndet, till det rena hjärtat och kärleken till Gud. Människans ytterstå strävan bör vara att verka i godhet på jorden och magnetismen blir därvid av ovärderlig hjälp då »affectionerna för det goda ökas oändeligen derigenom». Genom bön och stark förtröstan till den allsmäktige Guden öppnar den möjligheter för magnetisören att »verka i det goda *såsom* af sig sjelf» och för den sovande att motta den gudomliga hjälp som i den magnetiska akten tillkommer henne. Bedja kan man naturligtvis göra utan att befatta sig med magnetismen, påpekar Silfverhjelm, men i en tid då människan avlägsnat sig så långt från det liv som »af Gudi är», måste hon utifrån hämta anledningen till eftertanke om sitt behov av hjälp. Detta behov är särskilt kännbart under den magnetiska akten, vilket får till följd att den magnetiserade genom intensiv bön hänger sig till Gud och öppnar sig för hans inflytande. Magnetismen blir således en väg till frälsning — genom den kommer man Gud närmare och får »smaka och se huru Ljuflig han är».[1]

Silfverhjelm kom att framträda som magnetisör främst vid de halldinska sammankomsterna. Våren 1787 befann han sig visserligen ännu i Uppsala, men han besökte under denna tid Stockholm i flera perioder. För Johansén berättade han om sin glädje som magnetisör och om sin bedrövelse att behöva avbryta denna »oändligt nyttiga» verksamhet för att återvända till Uppsala.[2] Av sina somnambuler tycks han också ha betraktats med stor tillit och respekt, och hans swedenborgarbröder såg i honom en person som kunde ge Nya Läran mäktigt stöd.[3]

Konkret stöd var Silfverhjelm också beredd att ge magnetismen. Han var taktikern bland swedenborgarna, som tidigt uppfattade att ett oförsiktigt och okritiskt bruk av magnetismen kunde mera skada än gagna swedenborgianismens sak i allmänhetetens ögon. Brevet till strasbourgsällskapet var förivrat — man borde gå mera strategiskt tillväga och förbereda sin publik genom att *först* presentera en saklig, informativ bild av magnetismen och *sedan* den tolkning swedenborgarna ansåg vara den rätta. Det var mot denna bakgrund som Silfverhjelm på hösten 1787 författade och publicerade en kortfattad magnetisk historik, Inledning til kunskapen om den animale magnetismen. Skriften var mycket medvetet adresserad till Kungl. Vetenskapsakademien och Collegium Medicum under hänvisning till att flera av medlemmarna »hedrat» magnetiska försök med sin

[1] Ibid. 22/5 1787.
[2] Ibid.
[3] Annales du magnétisme animal, XXV, 19; Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 10/9 1787, FA.

närvaro.[1] Men att det då var frågan om det intresse vetenskapsmän visat de magnetiska försöken inom Harmoniska societeten snarare än den andeexperimentella verksamheten i swedenborgarnas regi, förblir outsagt. Detta vetenskapsmännens intresse hade enligt Silfverhjelm resulterat i att många »slutligen erkänt verkligheten och nyttan af Magnetismen», medan andra av olika skäl »icke ernått denna öfvertygelse». Samtliga var dock värda all aktning för en fördomsfri granskning av det magnetiska fenomenet, därför, lovar Silfverhjelm, skall de en gång också hedras »uti Lärdoms Historien» till skillnad från de franska kommissionsmedlemmarna, från en Franklin, Bailly och Lavoisier, som utan allvarligt menade undersökningar fördömt Mesmer i Paris.

Silfverhjelm försöker sedan med hjälp av en stor litteratur visa att magnetismen inte bara är en möjlig och sannolik hypotes, utan en genom erfarenheten fullt bekräftad sanning. Han är angelägen att framhålla, att han inte vill påtvinga någon sin personliga uppfattning, han vill bara stimulera till den förutsättningslösa granskning de magnetiska fenomenen är värda. Ingenting nämns heller om en swedenborgsk tolkning och tillämpning, utan framställningen kännetecknas tvärtom av påfallande både saklighet och sakkunnighet. Magnetismens betydelse baseras helt på den rent medicinska aspekten, »at lindra och hjälpa de många Physiska plågor som på alla sidor omgifva mennisko-slägtet».[2] Det var ju också bara under hänvisning till ett sådant syfte som Silfverhjelm kunde appellera till läkare och vetenskapsmän om uppmärksamhet och stöd. Vad som är intressantare än så, är att också magnetismens *orsak* ges en rent fysisk tolkning. Den magnetiska kraften består i ett oändligt finfördelat, allt genomströmmande fluidum, som under den magnetiska akten tränger in i en sjuk organism och där åstadkommer jämvikt i den obalans mellan fasta och fluida delar som är alla sjukdomars upphov — en gångbar tolkning som visade på insikter inte bara i magnetisk-fluidistiska föreställningar utan också i den ännu dominerande boerhaaveska fysiologin. Från magnetismen bör man skilja somnambulismen, menar Silfverhjelm vidare. Men också de somnambula tillstånden förklaras i anslutning till fysiska faktorer: de uppkommer genom att den nervsaft som genomströmmar organismen antingen hindras i sin nödvändiga rörelse, eller på annat sätt förändrats till sin natur under inverkan av det magnetiska fluidet. Framställningen koncentreras därefter på somnambulismens fenomen, som exemplifieras genom en rad mer eller mindre kända fall. Slutligen följer också utförliga och initierade presentationer av Mesmer, Puységur och Montravel och en kritisk analys av de franska kommissionsrapporterna. Kan jag genom denna min skrift undanröja »illviljan hos några, lättsinnigheten hos flere, och okunnigheten hos de fläste», då är mycket vunnet, slutar Silfverhjelm. Kan jag övertyga läkare och vetenskapsmän att magnetismen är ett ovärderligt tillskott till medicinvetenskapen, då är mitt mål nått.

---

[1] [G. U. Silfverhjelm], Inledning till kunskapen om den animale magnetismen, Sthlm 1787, 1.

[2] Ibid., 6.

Detta var en vederhäftig och taktiskt välberäknad framställning av magnetismen, avsedd att bereda vägen för en swedenborgsk frammarsch. Redan här meddelade också Silfverhjelm att han hade för avsikt att utkomma med en fortsättning till sin Inledning, som då den följde bara någon månad senare, kort och gott kallades Första fortsättningen.[1] Taktiken att skynda långsamt mot en rent swedenborgsk tolkning av magnetismen blir här mycket tydlig. Innehållet är denna gång helt koncentrerat till utdrag ur olika magnetiska skrifter och magnetisörers journaler, med en allt klarare tendens att beskriva sådana somnambula fenomen som inte kunnat ges »naturliga» förklaringar. Här följer också en presentation av Barbarin-skolans psychologie sacrée, som ju var helt byggd kring föreställningen om magnetismen som en andlig kraft. I ett bifogat »Bref til en Vänn» tillstår Silfverhjelm också överraskande plötsligt, att magnetismens nytta som läkemedel visserligen är obestridlig, men en nytta »i smått» jämfört med dess egentliga syfte — »at igenom Sömntalandet väcka otrogna människjor til tankar på andra lifvet, och fägna de troende med nyttiga underrättelser därifrån, och således både på bredden och höjden utvidga HERRENS Rike». Det är andar som talar i den magnetiska akten, men andar man ser och känner igen först efter grundliga insikter i Bibelns och Swedenborgs skrifter. Därmed blir magnetismen inte bara en »Introduktion i Himmelska saker», utan också en väg att vända hjärtat till Gud.[2]

Magnetismen presenterades således här som en slags frälsningslära på swedenborgsk grund, ett tema som Silfverhjelm utan tvivel hade för avsikt att vidareutveckla. Men någon ytterligare fortsättning kom aldrig till stånd. Det intresse Silfverhjelm hoppats kunna väcka för magnetismens sak förblev slumrande. Varken Vetenskapsakademien eller Collegium Medicum ägnade hans skrifter någon uppmärksamhet och av allmänna tidningar och vetenskapliga journaler bemöttes de med likgiltig tystnad. Inte heller den ärevördige lärdomsdocenten Johan Henrik Lidén i Uppsala, som fått sig Inledningen tillsänd, var imponerad. Han hade redan på 1770-talet fördömt magnetismen, och även om han nu inte ville vara lika kategorisk, fann han det absurt att söka dess förklaring i »Swedenborgs griller och andarnas värld». Hur Silfverhjelm kunde förena sitt lutherska kall med swedenborgska andesyner och änglavisioner kunde han inte förstå. Han för sin del var övertygad att Swedenborg, »den gode Hedersgubben wist icke var något gudomligt Sändebud, utan en swag och förryckt menniska, så snart det ankom på Andarnas werld». Swedenborgianismen var en dårskap som inte blev mindre genom att kombineras med magnetismen — magnetismen i sin

---

[1] [Silfverhjelm], Inledning till kunskapen om den animale magnetismen och somnambulismen. Första fortsättningen, Sthlm 1787. Äv. tr. i. Halldins Landt-bibliothek 1787, II: 6, 91 ff. Märk att den swedenborgska inledningen här fått utgå.

[2] [Silfverhjelm], Inledning ... Första fortsättningen, [2].

tur kunde bara förlora på att stöttas mot Swedenborgs läror.[1] Av flera separatutgåvor av Lidéns hand av de fränaste Pro sensu communi-artiklarna framgår också att hans inställning till en swedenborgsk magnetism var och förblev oförsonlig.

Men Silfverhjelm lät sig inte nedslås av motgångarna. Hösten 1787 var han mera aktiv än någonsin för att propagera för magnetismen i kombination med swedenborgianismen. »Han vil nödvändigt lida för detta Sladder, ja han vil ej en gång låta tala med sig i den agt och mening, at få en annan öfvertygelse», skriver Gjörwell i oktober.[2] Sin propagandaverksamhet utsträckte Silfverhjelm också utanför Stockholm och besökte bland andra orter Göteborg och Finspång, där han sökte vinna Jean Jacques de Geer för saken.[3] I Finspång sammanträffade Silfverhjelm också med Knut Leijonhufvud, som bistått Lidén vid utgivningen av Pro sensu communi-artiklarna och som manat till aktivt motstånd mot magnetismen. Efter tre dagars umgänge med Silfverhjelm kunde han konstatera, att denne dock »föga /var/ till at hielpa från sin fanatiska Systeme». Artig och belevad i flera hänseenden var han, men dåraktig i desto fler. Han borde själv inse att han genom sin okritiska entusiasm och sin ovilja till faktaargumentering skulle ge varken magnetismen eller swedenborgianismen några nya bekännare.[4]

Hösten 1787 övertog Silfverhjelm ledarskapet för Exegetiska och Philantropiska sällskapet, sedan C. F. Nordenskjöld uppslukats av sin publicistverksamhet och Wadström lämnat landet för en afrikaexpedition. Enligt Nordenskjöld åstadkom han dock splittring inom sällskapet genom sitt despotiska sätt att handha posten. Detta skulle till och med ha föranlett *alla* medlemmar att utträda ur sällskapet, en uppgift som naturligtvis måste betraktas som helt orimlig och färgad av personliga antipatier.[5] I samband med den stagnation som sällskapet råkade in i på våren 1788 var Silfverhjelm också en av dem som mest energiskt arbetade för en förnyelse och omorganisation.[6] Men då försöken misslyckades, tröttnade han på verksamheten och lämnade 1789 Sverige för England, där han så småningom avancerade till svenskt sändebud i London. Intresset för både swedenborgianismen och magnetismen följde honom ännu en tid. Så kunde han kort efter sin ankomst rapportera både om magnetisk helbrägdagörelse på swedenborgsk grund och om stora framgångar för Nya Läran.[7] Men detta intresse kom snart att skymmas av diplomatiska uppdrag, en utveckling som de svenska swedenborgarna inte såg med stor sorg; man sade sig länge ha varit osäker på Silfverhjelms rättrogen-

[1] G. U. Silfverhjelm t. Lidén 31/10 1787, avskrift av Lidéns svar 1/11 1787, Silfverhjelms svar 8/11 1787 samt Lidéns ytterligare kommentar, UUB, G 151 k; jfr Lenhammar, 283 ff.

[2] Gjörwell t. Lidén 23/10 1787, KB, Ep G 8: 12.

[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/3 1788, FA; Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 1/11 1788, FA; Leijonhufvud t. Gjörwell 4/11 1787, KB, Ep G 7: 17.

[4] Leijonhfvud t. Gjörwell 4/11 1787, KB, Ep G 7: 17.

[5] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 29/1 1793, FA; jfr Kahl, III, 98 ff; Sundelin, 268.

[6] Lenhammar, 309.

[7] G. U. Silfverhjelm t. F. Sparre 21/8 1789, RA, E 2 969.

het.[1] Silfverhjelm kom också med förkärlek att uttala sig ofördelaktigt om sina forna trosbröder inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet. Då han 1807 återvände till Sverige, var både swedenborgianismen och magnetismen för hans del definitivt övervunna kapitel.

Pro sensu communi-striden och upplösningen av Exegetiska och Philantropiska sällskapet

Utomlands hade det swedenborgska sändebrevet väckt en stark motreaktion från upplysningshåll. Swedenborgarnas magnetiska verksamhet uppfattades av många som kulmen på de allt dristigare svärmiska yttringar som stadigt följt förnuftsivrarna i spåren. Med magnetismen som slagträ kunde man inte bara angripa swedenborgianismen i synnerhet, utan också svärmeriet i allmänhet. Något av samma roll kom den swedenborgska magnetismen att spela i Sverige. Som det sunda förnuftets förkämpe framför andra framträdde här Johan Henrik Kellgren, biträdd av vännen Nils von Rosenstein, informator hos kronprins Gustav Adolf och senare författare till ett berömt Försök til en afhandling om uplysningen (1793). Båda hade redan från och med 1780-talets början riktat mindre angrepp mot svärmeriet, men då mest under namn av ordensväsen och frimurarockultism. Det var först då swedenborgarna på nyåret 1787 fördes in i debatten som attackerna fick en programmatisk inriktning och den polemik utbröt som under namn av Pro sensu communi-striden kom att föras med Stockholms-Posten som huvudforum. Denna strid har utförligt behandlats på flera håll och kommer därför att här tas upp endast översiktligt med tonvikten lagd på de inlägg som direkt berör magnetismen.[2]

Det var i Stockholms-Postens första nummer för år 1787 som Kellgren kungjorde stiftandet av sällskapet Pro sensu communi, en fingerad sammanslutning avsedd som parodi på Exegetiska och Philantropiska sällskapet. Dess syfte uppgavs vara att verka i John Lockes efterföljd, »den förnuftigaste man, som jorden burit», dvs. att verka för det sunda förnuftets seger i en tid då »allt sprungit öfver till ytterlighet och förvirring; inbillning och känsla ryckt åt sig tyglarne af förnuftet ... rön och försök gifvit vika för systemer; systemer för gissningar, gissningar för drömmar; vantron stigit ned ända till fånighet, och tron gått in i vetenskaperne». I tjugo teser gick Kellgren sedan till anfall mot dessa vantrons alla representanter, swedenborgare och rosenkreutzare, magnetisörer och alkemister, frimurare, illuminater och kabbalister. Det räckte inte att bara skratta åt sådana dårar och narrar, menade han, det gällde att ta upp kampen på lika

[1] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 7/6 [1789], FA; Johansén t. B. H. Knös 21/10 1789, UUB, X 269 ae; S. Roos t. Johansén 22/4 1791, JBS; C. Deleen t. L. Gyllenhaal 12/10 1792, UUB, G 87.

[2] G. Ljunggren, Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död, I, Lund 1873, 438 ff; Lagus 210 ff; Sundelin, 231 ff; Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 86 ff; Lenhammar, 276 ff, 287 ff. Se äv. kommentarerna t. Man äger ej snille i Kellgren, VII: 1, 415 ff.

villkor och att genom analys och argumentering bjuda motståndarna spetsen. Vem som ville uppmanades att inkomma med kommentarer, alla skulle få delta i den stora debatten och alla inlägg skulle publiceras.[1] Opponenter anmälde sig också snart och motteser uppställdes som bl. a. sökte visa på det trosföraktande och religionsfientliga i Kellgrens teser.[2] Då så swedenborgarna tog till orda, hoppades de agera taktiskt genom att inte kritisera Kellgrens egna teser, utan den motargumentering dessa mött. Uppenbarligen ville de, som Lenhammar visat, helt oskuldsfullt framställa sig som Kellgrens bundsförvanter i stället för fiender.[3] Men Kellgren lät sig inte duperas. Stockholms-Posten var den närmaste tiden tvärtom fylld med antiswedenborgianska inlägg och swedenborgarna såg sig nu föranledda att gå till direkt motattack. I en tolv nummer lång artikelserie på våren 1787, författad av Johan Tybeck, framförde det fingerade sällskapet Pro usu rationis vero en utförlig kritik av Kellgrens teser, där man på både teologisk och filosofisk basis sökte visa att tro och förnuft visst inte var oförenliga.[4] Granskningen avbröts dock mitt uppe i femte tesen, sedan Stockholms-Postens läsare börjat tröttna på den esoteriska polemiken. Sannolikt berodde den uteblivna fortsättningen också på att swedenborgarnas magnetiska aktivitet från och med maj månad blev allt mera uttalad och gav deras program en helt ny inriktning: sömntal och andeframkallning, inte publicistik och teologisk propaganda blev deras mest iögonfallande verksamhet.

I nästa angrepp från Pro sensu communis sida gjordes också just magnetismen till huvudsak. Det var denna gång Nils von Rosenstein som tog till orda i en artikelserie, där uppmärksamheten inledningsvis riktades på det nyligen utkomna första häftet av Samlingar för Philantroper. Men eftersom innehållet var teologiskt utan att ha genomgått teologisk censur, menade han sig av samvetsskäl inte vilja gå in på egentlig kritik — swedenborgarna skulle ju offentligen inte våga försvara en lagstridig publicistik. Avsikten med denna passus var naturligtvis just att väcka reaktion mot swedenborgarnas tryckningsverksamhet. Men för övrigt, fortsatte von Rosenstein, vore det att underskatta publiken att tro den ta intryck av de swedenborgska absurditeterna. Vad som däremot borde tas upp till behandling var magnetismen, inte därför att den måste avvisas rent principiellt, men därför att det sätt på vilket den hanterades måste förkastas. Vore det bara frågan om sjukdomars botande, vore det väl likgiltigt om detta skedde med »Manipulationer eller Rhabarber, genom Magnetisme Animal eller Pharmaciens förråd», men det var inte längre likgiltigt varken för samhälle eller regering om en magnetisk verksamhet fick bedrivas som öppnade vägen för vantro, vidskepelse och falska sanningsbegrepp. Då måste det sunda förnuftets sanna representanter resa sig. I sjutton punkter framlägger von Rosenstein sedan sin kritik mot magne-

---

[1] SP 2/1, 3/1 1787.
[2] SP 17/1, 18/1 1787; jfr DA 8/1, 16/1 1787.
[3] SP 31/1, 1/2, 7/2, 13/2 1787; jfr DA 31/1, 1/2 1787; Lenhammar, 277 f.
[4] SP 14/4, 17/4, 19/4, 20/4, 21/4, 23/4, 25/4, 28/4, 10/5, 11/5, 19/5, 22/5 1787.

tismen, en kritik utan tvivel riktad just mot de swedenborgska magnetisörerna. Den enda tillåtna vägen att bevisa en tes är experiment, hävdar han här i sann förnuftsanda, tillika experiment med tvivlet som ständig utgångspunkt. Men har »Herrar Magnetiseurer» någonsin gjort systematiska experiment, har de någonsin tvivlat? Nej, tvärtom har de utgått från magnetismen som ett obestridligt faktum och deras försök har bara syftat till att bekräfta redan fastslagna uppfattningar. Har de vad gäller magnetismens fysiska och medicinska aspketer tagit hänsyn till gällande naturlagar, till människokroppens funktioner och reagens på olika läkemedel? Nej, botanden har okritiskt tillskrivits magnetismen, som kanske i stället haft sin grund i övriga använda medikamenter eller helt enkelt i en botad inbillning. Men kan von Rosenstein i princip acceptera magnetismen, använd som läkemedel och på strikt empirisk grund, måste han kategoriskt avvisa somnambulismen. Att tro att en människa under sömn kan se in i andras kroppar och yttra sig över ting hon i vanliga fall inte har en aning om är absurt, att tolka hennes drömmar och fantasier som gudomliga sanningar är hädiskt. Någon som helst nytta följer inte med somnambulismen, bara fällor och faror, genom den öppnas alla portar för »bedrägeriet, charlatanismen, öfvertron och widskeppelsen».[1]

Swedenborgarna blev inte svarslösa. En »magnetiseur», förmodligen G. U. Silfverhjelm, tog till orda och förklarade att vore det inte så att »oceaner af bara skäl» ändå inte skulle kunna rubba Pro sensu communis förnuftsdryghet och intolerans, så skulle han gärna bevisa både magnetismens och swedenborgianismens sanningar. Vad gäller magnetismen borde någon auktoritativ försvarare från vetenskapligt håll stå upp. Kunde inte de »Herrar Medici», som erkänt magnetismens verkningar och också uppställt egna teorier bemöta upplysningsmännens anklagelser? föreslår han i en direkt uppmaning till stockholmsläkarna. För sin del kunde han inte se att Pro sensu communi meriterat sig varken i fysik eller medicin eller något annat ämne för att yttra sig över magnetismen. Deras frågepunkter var bara en blind efterhärmning av de franska kommissionernas »inquisition», deras slutsatser var förhandsbestämda och deras farhågor att magnetismen skulle vara samhället till skada, helt grundlösa. Pro sensu communi borde kunna finna mer angelägna ämnen att angripa än magnetismen och swedenborgianismen.[2]

Efter flera mindre debattinlägg under sommaren, där Pro sensu communi fortsatte att gyckla med framför allt magnetismen, och swedenborgarna i sin tur anklagade upplysningsmännen för förnufsdogmatism och intolerans,[3] följde så i oktober Kellgrens kungsangrepp, diktsatiren Man äger ej snille för det man är galen, kompletterad med utförliga anmärkningar.[4] Med kvickhet och ironi, skärpa och raseri gick Kellgren här till storms mot allt vad upplysningstiden

[1] SP 20/6, 21/6, 22/6 1787 (separat tr. av Lidén 1787).
[2] SP 30/6 1787.
[3] SP 27/6, 30/6, 21/7, 23/7, 24/8, 28/8, 11/9, 1/10 1787.
[4] SP 3–11/10 1787 (separat tr. av Lidén 1787).

kunde visa upp av mystiska och ockulta aktiviteter: »I, Narrar utan smak, som Gudarasande / Tron eder stora bli med stora Skalders brister! / I, Narrar, utan wett i wetenskaperne: / O Swedenborgare! O Rosencreutzare! / O Drömmars tydare! O Skatters sökare! / Nummerpuncterare, Magnetiserare, / Physionom-Alchem- Caball- och Harmonister!»

Men det var inte bara förnuft och sanning som hotades av svärmeriet, utan också samhällets lugn och monarkins säkerhet: »Från Dårskap är all Last: all Dygd af Ljuset är. / Et brott mot Wettets bud är brott mot Majestätet, / Mot Mänskjans Majestät, och Dit; Regent! — ty lär, Der Fanatismen går, går Uproret i fjätet.» Detta var en direkt uppmaning till maktorganen att ingripa, censurera och förbjuda.

I de bifogade anmärkningarna förtydligas och kommenteras diktens innehåll rad för rad. Det är främst här som anklagelserna mot Pro sensu communi bemöts och polemiken mot swedenborgarna och magnetismen förs vidare. Aggressiviteten blir aldrig så stor som då det gäller just swedenborgarna. Swedenborg kallas »rätt och slätt — en fåne», swedenborgarna »de ursinnigaste af alla jordens fantaster» och deras skrifter »det skamlösaste drafwel, lika stridande mot renlärighet som mot sundt förnuft, mot anständighet som mot smak». Att swedenborgarna skulle ta upp magnetismen på sitt program var fullt i överensstämmelse med deras övriga dårskaper. Magnetismen kunde rätteligen indelas i tre kategorier: »Magnetisme à la Mesmer, Magnetisme à la Puységur och Magnetisme à la Svedenborg, den första en Physisk Dårskap, den andra en Methaphysisk galenskap, den Tredje et Andeligt raseri». Kellgrens elaka men samtidigt relativt sakkunniga presentationer av dessa tre skolor förtjänar att återges i utdrag:

Om Mesmer:

Mesmer drömde sig et så kalladt Magnetiskt fluidum, kringspridt i hela naturen. Människjans sjukdomar woro ej annat än en rubbad équilibre mellan de fasta och flytande delarne af dess kropp. Denna jämnwigt borde återställas genom den Magnetiska fluidi inflytelse, som dels kunde ske af Magnetiseurens egen hand, dels genom en dertill inrättad Bacquet, eller omstjälpt stor balja, fyld med sand, sönderslagna bouteiller, alt hwad man behagade, och garnerad rundt omkring med upstående Järntenar, såsom tjenande til conducteurer. Alla sjukdomar woro ej lika lydige för denna slags cur. Sådane, som lätt föllo under ögat och handen, woro först och främst undantagne. Deremot borde den wara mycket nyttig för alla inwärtes sjukdomar, som ej hade något namn, såsom Maskar i Njurarne, förstoppning i Lefwern etc. Men Nerverne, nerverne! se dem war det i synnerhet, som Magnetismen borde werka på; wäl icke för at bota dem, men at upwäcka criser, det wil säga så mycket, som at ge convulsioner åt den som hade convulsioner osv.

Om Puységur:

Puisegur påstod, utan at le, at den sanna, den wäsendteliga werkan af magnetismen war, och borde wara, Sömn; men at denna sömn, för at skiljas från den naturliga, borde få et namn som ej uttryckte saken, och heta Somnambulisme. Efter ofta uprepade mer och mindre lyckliga försök, hann Puisegur omsider til tämmelig säkerhet i söfnings-

methoden. Han påminte sig at kräftor, fast man ock ställer dem på hufwudet, aldrig underlåta at somna, när de kittlas på stjerten. Han hade äfwen sett Ammor, med dylik kittling på ögonen, få de oroligaste barn at såfwa. Han hade observerat på sig sjelf, at all naturlig sömn började med tyngd på ögonlåcken och en förwillad synpunct, at äfwen en god måltid, en beqwämlig ställning, och tystnad, icke litet bidraga til wanlig sömn. Af alt detta slöt Puisegur med mycken skarpsinnighet, at om man toge en Patient strax på maten, och förde honom i et tyst rum, sedan satte honom i en mjuk länstol, sedan twang honom en half tima at se i kors på et finger som man höll stilla mellan ögonen, hwilket kallas at fixera, sedan tillslöt hans ögonlåck och strök dem helt sakta en time eller par; så borde helt wist det Magnetiska fluidum ännu säkrare werka. Detta är den method som man än i dag följèr.

Vad gäller den swedenborgska magnetismen anser Kellgren det vara talande nog att exemplifiera somnambult andetal, förmodligen med autentiska seansprotokoll som underlag: några personer har här fått tillstånd av magnetisören att ställa anden Anna Stina[1] några frågor:

1:sta Frågaren, Säg mig, Anna Stina, är jag frisk eller sjuk? Anden. Så der, midt emellan — Hwari består min sjukdom? I en liten förkylning. — Hur skal jag göra för at bli frisk? Be Gud, och låt magnetisera dig.

2:dra Frågaren. Hur många Goda Andar har jag? Swarades: 3 — En Stund derefter gjorde samma Person samma fråga. Swarades: 2 — Än hur många onda Andar? Ja, kära Du, dem kan ingen räkna — En stund derefter samma fråga? Swarades: 4.

3:dje Frågaren. Dog Carl XI en naturlig död? Ja, wisst gjorde han det — Men det sägs ju at han blef förgifwen? Ja, wisst blef han det — Och du sade ju nyss, at han dog helt naturligt? Ja, wisst war det en naturlig död.

4:de Frågaren. Kan du säga mig, om min Far är salig eller ej? Om du ber Gud wackert, så kan du i sömnen få uppenbarelse derom — Men kan du intet sjelf säga mig i hwad tillstånd han är? Jag skal fråga derefter ... Jo, han är wisst salig. (Den frågande hade sin far i lifwet.)

5:te Frågaren. Säg mig i hwad tilstånd min sal. hustru befinner sig? Hon swäfwar nu mellan graderne — Kan det nånsin bli folk af min dotter, eller ej? Åh, nog blir hon bra altid (Den frågande hade aldrig warit gift.)

På sådana förödande attacker hade swedenborgarna inte mycket att genmäla. I det svar som följde redan dagen efter Kellgrens anmärkningar avstod man helt från att bemöta anklagelserna mot swedenborgianismen och magnetismen, utan sökte i stället visa att upplysningens »naturalism» utgjorde ett hot mot den monarkistiska samhällsformen, som däremot hade tryggt stöd i swedenborgarnas egen »christianism». En markerad anslutning till Gustav III:s regering blev således svaret på beskyllningen att swedenborgarna skulle utgöra en samhällsfara.[2] Men Pro sensu communi ville inte ge upp de ursprungliga angreppsmålen: swedenborgianismen mindre ur teologisk synvinkel än som uppsamlingspunkt för svärmeriets och mystikens ytterligheter. Magnetismen angreps på nytt, men denna gång i något hovsammare ordalag. Dess existens som fysisk kraft förnekas inte, inte heller dess möjlighet som fysiskt botemedel, men används den utan denna

[1] Jfr ovan, 76, n. 1.

[2] SP 12/10 1787; jfr Lenhammar 288.

fysiska förankring och utan fast empirisk grund, måste den kategoriskt fördömas — ord som tyder på att det denna gång var von Rosenstein som var författaren.[1] Swedenborgarnas föga slagkraftiga motdrag blev nu att anklaga Pro sensu communi-männen för att försumma den heliga toleransplikt som Locke själv förespråkat. Ytterligare en artikel några veckor senare följde en liknande linje.[2] Men däremellan kom von Rosenstein med ett utförligt slutligt inlägg, där hela den tidigare debatten summerades, swedenborgarnas anklagelser tillbakavisades och deras lära och verksamhet på nytt blev föremål för en kritisk penetrering. Än en gång återkom här magnetismen, under samma argument som tidigare.[3]

Hela denna debatt hade fyllt närmare en fjärdedel av Stockholms-Postens årgång för 1787. Inlägg till och från Pro sensu communi följde ännu några år, men i allt långsammare tempo och allt mattare kampanda. Ännu 1788 fyllde dock Kellgren med förkärlek sina nummer med angrepp på swedenborgianismen och framför allt magnetismen. Så följde en utförlig redogörelse under rubriken Nyplatonismen och Vår tids svärmeri för en uppsaliensisk dissertation, där magnetismen behandlades i ironiska ordalag,[4] dessutom flera starkt förlöjligande utdrag ur utländska magnetiska journaler, och sist men inte minst Wielands, Nicolais och Klopstocks kritiska granskningar av brevet till strasbourgsällskapet, kompletterade med utförliga noter av Kellgren själv.[5] I ytterligare en artikel fastslogs att de *läkare* som befattade sig med magnetismen måste vara antingen »stackare eller lycksökare».[6] Också 1789–90 fortsatte antimagnetiska artiklar att droppa in, men med allt större mellanrum — en tendens som klart följde magnetismens alltmera svikande underlag i Sverige. Omkring 1790 fanns det knappast längre några magnetisörer att polemisera mot, segern var för Stockholms-Postens del vunnen.[7] Från och med nu återgick också angreppen till att gälla svärmeriet i vidare bemärkelse, ordensockultismen, martinismen, den lavaterska fysiognomiken etc.[8]

Men slaget hade träffat swedenborgarna redan i och med 1787 års polemik. Pro sensu communi-artiklarna lästes med entusiasm av samtiden och hälsades som upplysningens slutliga uppgörelse med föregående seklers villfarelser. Särskilt intryck gjorde naturligtvis Kellgrens Man äger ej snille, som enligt Atterboms formulering kom att uppfattas som »den sunda förnuftighetens ofelbara och fullständiga riks-grundlag».[9] Swedenborgianismen var för en lång tid framåt misstänkliggjord, magnetismen krossad. Ingen läkare eller någon annan vågade längre ställa sig bakom en företeelse som offentligen utropats till samtidens

[1] SP 17/10, 18/10 1787 (separat tr. av Lidén 1787).
[2] SP 26/10, 9/11 1787.
[3] SP 31/10–7/11 1787 (separat tr. av Lidén 1787).
[4] Dissertatio sistens observationes nonnullas de philosophia recentiorum platonicorum, indolem atque originem fanatismi nostri aevi illustrantes, praes. D. Boethius, resp. R. Scheringson, I, Uppsala 1786; jfr Sundelin, 244 ff.
[5] SP 2/1, 8/2, 9/2, 19/2, 20/2, 22/2, 7–14/3, 18/3, 20/5, 13/8 1788.
[6] SP 26/2 1788; jfr äv. 19/4, 8/8, 6/9, 23/9, 18/11 1788.
[7] SP 5/2, 5/5, 20/5, 18/6, 20/6 1789; 20/1 1790.
[8] SP 3/3, 30/4, 13/11, 16/11, 23/11 1790.
[9] P. D. A. Atterbom, Svenska siare och skalder, 2. uppl., IV, Örebro 1862, 288.

största dårskap. Det öppna gycklet med magnetismen återspeglades inte bara i tidningar och journaler, i brev- och memoarlitteratur, utan också i det tacksamma medium som teatern erbjöd. I Paris hade just teatrarnas publikfriande farser visat sig vara effektiva vapen i kampen mot Mesmer och hans magnetiska lära. Så kom här i Sverige den populäre skådespelaren och pjäsmakaren Didrik Gabriel Björn på idén att satirisera magnetismen i den imitation efter fransmannen Destouches La fausse Agnès ou le poète campagnard, som han just arbetade med.[1] En scen i den franska förlagan ersattes helt enkelt med svensk version, där huvudpersonens magnetiska manipulationer försatte omgivningen i en rad komiska situationer. Sedan Björn i Stockholms-Posten hotats med »en mindre hälsosam magnetisering» om löje kastades över magnetismen, gjorde pjäsen under den svenska titeln Det oskyldiga bedrägeriet omsusad debut på stockholmsscenen den 30 oktober 1787.[2] Salen var fullsatt och applåderna bullersamma, skriver Elis Schröderheim i sin livfulla skildring av premiären till Gustav III. »I början, så länge Piecen attaquerade mesaliancer och gamla famillers företräden, voro de anförde af Hertigen af Södermanland, som i det ögonblicket kanske för första gången charmerade publiquen. När Ridiculen föll på Magnetismen, var Salomons Visaste helt stilla, medan Kongl. Secreteraren Kellgren ifrån Directions Loge biträdd af folck med sens commun på Parterre satte sig i spetsen för handklappningarne.»[3] Stycket spelades sedan under en lång rad framgångsrika föreställningar ännu några år in på 1790-talet. Så sent som på 1830-talet återkom den än en gång, då under den något förändrade titeln Landtpoeten eller det oskyldiga bedrägeriet. Också en annan av Stockholms ledande teatermän, Carl Stenborg, introducerade på sin teater en drift med magnetismen, Den nymodige doctoren eller animale magnetismen. Det var även denna gång frågan om en svensk bearbetning efter fransk förlaga, som i likhet med Björns pjäs framfördes på stockholmsscenerna ett stycke in på 1790-talet.[4]

Men det var inte allmänhetens spott och spe som för swedenborgarnas del blev den mest ödesdigra konsekvensen av Pro sensu communi-polemiken. I sina inlägg hade både Kellgren och von Rosenstein upprepade gånger riktat uppmärksamheten på att swedenborgarna inte beviljats censurfrihet för sin tryckningsverksamhet: Samlingar för Philantropers innehåll utgjorde inte bara en samhällelig provokation utan också ett hot mot den kristna lärans grundsanningar. Det var en direkt uppmaning till vederbörande instanser att ingripa. Stockholms konsistorium hörsammade också uppmaningen och beslöt på sommaren 1787 att begära åtal för Samlingar för Philantropers första häfte. Någon månad senare blev beslutet till faktum, då justitiekanslern lät åtala swedenborgarnas boktryckare

[1] O. Levertin, Teater och drama under Gustaf III, Sthlm 1911, 177; jfr F. A. Dahlgren, Anteckningar om Stockholms theatrar, Sthlm 1866, 311; J. Flodmark, Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria, Sthlm 1893, 260.

[2] SP 30/10 1787.

[3] E. Schröderheim t. Gustav III 2/11 1787, UUB, F 517 (tr. i Levertin, 179); jfr Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/11 1787, FA.

[4] Dahlgren, 302, Flodmark, 265.

Anders Nordström för tryckning av teologiskt verk utan censur.[1] Det var i detta läge som swedenborgarna vände sig till Gustav III med den dedikationsskrivelse som föregick brevet till strasbourgsällskapet och där man med hjälp av magnetismen vädjade om frikallelse från allt censurtvång (ovan s. 61). Men den tid var förbi då kungen ställde sig bakom andeskådare och övriga mystikens representanter. Det blev upplysningsmännen, och inte swedenborgarna som fick hans fulla stöd. Då Samlingar för Philantroper, trots pågående åtal, på hösten 1787 utkom i ytterligare tre häften, beslöt konsistorium med Pro sensu communi-männens trygga stöd i ryggen att förelägga ärendet för kungen själv. Denne gav klarsignal för ett ingripande. Åtalet fullföljdes och genom beslut i Stockholms kammarrätt den 13 november 1787 utfärdades förbud mot varje form av försäljning av Samlingar för Philantroper till dess vederbörande konsistorium intygat »att ej någonting derutinnan förekommer, som strider mot vår antagna rena evangeliska lära».[2] Något sådant intyg kunde naturligtvis inte bli aktuellt och därmed var Samlingar för Philantropers öde beseglat. Men konsistoriets ingripande gällde inte bara swedenborgarnas separata tryck, utan också deras tidningsartiklar; från och med årsskiftet 1787–88 tilläts de inte längre bemöta Stockholms-Postens angrepp. Detta var kulmen på förföljelserna, menade swedenborgarna, ställningskriget förvandlades till anfallskrig. Att de »många sköna svar emot Pro sensu communi» som redan formulerats inte fick tryckas, det var värre än allting annat, klagade Bergklint för A. G. Nordenskjöld.[3]

Förlöjligad inför allmänheten, bannlyst av kyrkan och berövad alla möjligheter inte bara till propaganda utan också till försvar, gick den svenska swedenborgianismen snart sin upplösning till mötes. Redan vid början av 1788 präglades Exegetiska och Philantropiska sällskapet av stillestånd, och de försök som gjordes på våren 1789 att skapa större aktivitet, gav klent resultat. En ny kombinerad trohetsförklaring och tryckfrihetsvädjan till Gustav III resulterade i intet, trots att den förmedlades av inflytelserika frimurarkontakter.[4] Samtidigt lämnade många av de ledande swedenborgarna landet eller engagerades för nya mål. Exegetiska och Philantropiska sällskapets sammankomster blev allt mera sporadiska för att upphöra helt omkring 1790. I den mån swedenborgarna ville fortsätta sin verksamhet fick de bana sig nya vägar.[5]

Med den gradvisa upplösningen av Exegetiska och Philantropiska sällskapet följde också upphörandet av all magnetisk verksamhet i swedenborgarnas regi. Magnetismen var den av deras aktiviteter som drabbats hårdast av Pro sensu communis penna. Av de yttre angreppen följde att många också inom de egna leden vågade träda fram med öppen kritik mot magnetismen i kombination med

---

[1] Lenhammar, 280.
[2] SP 5/12 1787; jfr Lenhammar 292 ff, Sundelin, 243.
[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 29/12 1787, FA; Sturtzenbecher t. B. H. Knös 22/12 1787, LUB.
[4] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789, FA.
[5] Se härom Lenhammar, 314 ff.

swedenborgianismen, en kritik som inte bara kom att riktas mot det somnambula andetalet, utan också mot andliga uppenbarelser av den typ som framfördes av Charlotta Wrangel och andra. Den andekommunikation som skulle ha visat att det Nya Jerusalem var nära och varit swedenborgarna till ovärderligt stöd i propagandan för Nya Läran, visade sig i stället bli till obotlig skada. Det var den som gjort Swedenborgs lära till ett så tacksamt angreppsmål och det var den som misstänkliggjort swedenborgarnas verksamhet överhuvud. Under trycket av denna insikt kom andetal genom somnambula medier att upphöra redan från och med nyåret 1788. Magnetismen fortsatte dock att praktiseras ännu en tid, men nu under betydligt diskretare former och av ett starkt begränsat antal magnetisörer. Det blev den linje som förespråkats av Sturtzenbecher, en magnetisk teori mindre i anslutning till Swedenborgs skrifter än till en biblisk helbrägdagörelsetradition, som kom att överleva Halldins sensationella andeseanser. Strävan att ersätta ordet magnetism med händers påläggning, Swedenborgs andar med Guds direkta inflytelser, framgår klart av ett utförligt manuskript, författat av swedenborgaren Pehr Klingvall, under titeln Reglor som följas och iakttagas vid händers påläggning å de sjuke til sjukdomars hävande, i stöd af en föregången inledning til kännande af sjukdomars rätta orsak.[1] Utgångspunkten är här liksom för Sturtzenbecher den swedenborgska sjukdomsläran om det fysiskas beroende av det andliga: en sjuk själ ger en sjuk kropp. Vägen till kroppslig bot går bara genom moralisk bättring, en utveckling som Gud önskar och därför låter verkställa genom sin ställföreträdande »operateur» på jorden. Den förmågan att hela i Guds namn har de första kristna församlingarna ägt, men den har sedan fallit i glömska. Men med insikten om att den som tror han skall ock göra under, har den återvänt för att stanna. På samma sätt som lärjungarna kunde bota sjuka, kan vi göra det. Det gäller bara att vara omvänd till den sanna kristna tron (Swedenborgs tro), att lägga händer i Guds namn och be för »själens helbrägda».

Även om flera bevarade avskrifter av Klingvalls manuskript tyder på att det fick en relativ spridning, medförde det dock knappast någon ny magnetisk väckelse bland swedenborgarna. Den oförtröttlige rapportören Bergklints brev från 1788 innehåller ingenting om magnetismen, och på våren 1789 kan han också berätta att denna inte längre låter tala om sig.[2] Med hjälp av det klingvallska manuskriptet tycks man dock ha gjort ett sista trevande försök att propagera för en magnetisk verksamhet i kombination med swedenborgianismen. Manuskriptet översattes 1789 till engelska och presenterades i denna version för swedenborgsällskapet i London.[3] Sällskapet klargjorde emellertid att de inte kunde finna att magnetismen hade något som helst samband med Swedenborgs läror; den var »blott ett retningsmedel att löpa in i Herrans försyn och vilja veta det, som bör vara förborgat». Samma avvisande hållning intogs av alla swedenborgare i England, kunde Berg-

[1] KB, A 602; jfr Lenhammar, 391, not 65.
[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789, FA.
[3] G. U. Silfverhjelm t. F. Sparre 21/8 1789, RA, E 2969.

klint meddela A. G. Nordenskjöld på våren 1791. Under trycket av det kompakta motståndet i utlandet hade också de svenska swedenborgarna slutligen tagit sitt förnuft till fånga och insett att magnetismen inte var det man trott den vara.[1]

Därmed kan swedenborgarnas magnetiska verksamhet sägas ha upphört omkring 1790. Då hade ju också alla de ledande magnetisörerna, Halldin, G. U. Silfverhjelm och Sturtzenbecher, lämnat landet. Då Sturtzenbecher återvände till Sverige på nyåret 1793 kunde han till sin bedrövelse konstatera att magnetismen var bortglömd eller uppblandad med olika ockulta företeelser. Några skrifter »som icke utur orätt synpunkt anser den saken» kunde han heller inte finna, klagade han i brev till A. G. Nordenskjöld.[2]

Sporadiskt fortsatte dock magnetismen att praktiseras ännu några år. Som Stockholms »störste magnetiseur» i början av 1790-talet betecknade Bergklint den kände läkaren och forskningsresanden Anders Sparrman. Han var dock inte swedenborgare, påpekade Bergklint, och väl var det — hans förståndsgåvor ingav ingen större respekt.[3] Mycket litet finns i övrigt att meddela om den sparrmanska magnetiska verksamheten. Att denna knappast kan ha bedrivits med stor framgång tycks dock framgå av en lakonisk dödsnotis om en av det gustavianska hovets damer: »hon blef magnetiserad ihjäl af prof. Sparrman».[4]

Också på andra håll praktiserades magnetismen, kunde Bergklint berätta i sitt ovannämnda brev till Nordenskjöld. På Norrbro fanns en falsk swedenborgsk societet, där medlemmarna »öfva somnambulismen och andra magiska konster». Det var frimurarna, som under swedenborgiansk täckmantel ställt magnetismen i ordensockultismens tjänst.

---

[1] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA.

[2] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 1/2, 19/6 1793, FA.

[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA.

[4] C. Forsstrand, Sophie Hagman och hennes samtida, Sthlm 1911, 165. För övriga notiser om Sparrmans intresse för magnetismen se dennes brev t. Lidén 29/9 1789, UUB, G 151 m; Bergklint t. H. E. Nordenskjöld 6/8 1790, FA; Acerbi, 121; jfr vidare nedan, 221 ff.

5. Magnetismen och frimurarna

Utomlands hade magnetismen tidigt blivit föremål för intresse också från frimurarnas sida. Den kom att inlemmas i det system av magiska konster och ockulta vetenskaper med vars hjälp man sökte komma avlägsna mysterier på spåren men samtidigt vinna bekräftelse på utopiska visioner om kommande lyckoriken.[1] I Sverige hade denna frimurarmystik sin storhetstid under 1780-talets första hälft och med profeter som Plommenfelt, Ulfklou och Björnram i spetsen och de innersta hovcirklarna som läraktiga åskådare bedrevs här en ordensockultism av stundom mycket sensationell art. I Gustav III, som till frimureriet knöt högtsvävande politiska förhoppningar, hade denna verksamhet tidvis en hög beskyddare.[2] Sin största intressent fick den emellertid i hertig Karl, sedermera Karl XIII, som i sitt »sanktuarium» på Stockholms slott samlade en trogen skara likasinnade till »oerhörda» försök. Till de livaktigaste i denna krets hörde den inflytelserike Gustav Adolf Reuterholm, skalden Johan Gabriel Oxenstierna och Carl Borgenstierna, men också grevarna Jean Jacques de Geer, Erik Ruuth, Fredrik Sparre och Carl Bonde, alla med framskjutna ställningar vid det gustavianska hovet. På sitt program hade man kabbala och pythagorism, martinism och swedenborgianism, alkemi, nekromanti, andeskådning etc.[3]

Några år in på 1780-talet införlivades också magnetismen med de övriga ockulta vetenskaperna.[4] Reuterholm var en av dem som tidigast blev insatta i ämnet och kunde på hösten 1784 anförtro vännen Erik Ruuth, att denne inom kort skulle få ta del av »en hel hoper saker hörande till Mesmers rycktbara Sécret».[5] Det är symtomatiskt att magnetismen betecknades som en mystisk sécret; utan tvivel var det också en kraftigt uppblandad magnetisk lära det var frågan om, tolkad och tillämpad som en magisk spådomskonst, en profetisk nyckel till forn-

[1] Om magnetismen och det franska frimureriet se Viatte, I, 223 ff; Amadou (ed.), 361 ff.

[2] Om de politiska planer som knöts till frimureriet se Ivétus, 142 ff.

[3] Jfr Lamm, Upplysningstidens romantik, II, 1 ff.

[4] Huvudparten av källmaterialet rörande de svenska frimurarna och magnetismen är idag försvunnen för forskningen. Det rör sig främst om G. A. Reuterholms dagböcker och protokoll från magnetiska seanser med hertig Karl, vilka ingick i de nu skingrade reuterholmska manuskriptsamlingarna, åberopade av både Schinkel-Bergman och Sturzen-Becker. Den s. k. Schinkelska samlingen, innehållande originalmanuskript och avskrifter till belysning av 1700-talets frimurarmystik, finns fragmentariskt bevarad i RA och UUB, men utan för detta kapitel relevant material. Se härom H. Olsson, Reuterholmska manuskriptsamlingarnas öden (Meddelanden från Svenska riksarkivet, Sthlm 1926, 130 ff).

[5] Reuterholm t. Ruuth 19/9 1784, RA, E 5217.

tida och framtida hemligheter. Den förste frimurarmagnetisören i Sverige var av allt att döma Carl Borgenstierna. Han hörde till Gustav III:s gunstlingar och hade av denne 1780 anförtrotts uppdraget att bege sig till Florens för att där söka kontakt med den presumtive högste frimurarledaren, tronpretendenten Karl Edvard Stuart. Det var också med Gustav III som högste gäst som Borgenstierna 1784 tog initiativet till en serie magnetiska experiment, vilka enligt Reuterholm visade på »en öfvernaturlig grade af Physique, den vij förut kallat magi». Flera personer hade försatts i magnetisk sömn och därvid demonstrerat en rad fenomen som Reuterholm omtalar i hemlighetsfulla ordalag. Denna konst, menade han, måste betraktas som högst angelägen; inom några få år skulle den bli allmänt känd och inte tyckas märkligare än att »med stål och flinta producera eld».[1]

Huruvida dessa försök resulterade i någon mera organiserad magnetisk verksamhet bland frimurarna är oklart. Med intresse kom man dock att utnyttja alla de tillfällen att delta i magnetiskt experimenterande som stod till buds under 1780-talets senare hälft. Så var det just för frimurare som Marais 1785 anställde sina försök (ovan s. 33 f), och likaså kom flera av frimurarna att höra till de livaktigaste intressenterna kring Carl Göran Silfverhjelms baquet.

Den främsta impulsen till en fortsatt magnetisk verksamhet inom frimureriets ramar gav emellertid den swedenborgska magnetismen, vars tolkning av den somnambula sömnen som ett andligt kommunikationsmedel osökt kunde förenas med frimureriets nekromantiska traditioner. Frimurarna hade redan på 1770-talet börjat intressera sig för den swedenborgska andeläran, och relationerna mellan swedenborgianismen och frimureriet kom genom förmedling av martinismen att bli allt mera intima. Detta var en utveckling som de svenska swedenborgarna först ställde sig tveksamma till. Ännu i början av 1780-talet kunde t. ex. C. F. Nordenskjöld med viss oro konstatera frimurarnas intresse för Swedenborgs läror: man antog honom inte helhjärtat, utan bara i det som lät sig förenas med »magiska konster och mystiska hemligheter».[2] Så småningom tycks emellertid ett klart samförstånd ha etablerats. Flera av frimurarna blev medlemmar i Exegetiska och Philantropiska sällskapet, främst av dem hertig Karl, men också en inflytelserik person som Carl Borgenstierna.[3] Kontakten med Borgenstierna och det inflytande över kungen man tillskrev honom, var ju en av huvudanledningarna till att swedenborgarna i sina skrivelser 1787 och 1789 vågade vädja direkt till Gustav III om stöd för swedenborgianismens sak.

De swedenborgska andeseanserna under våren och sommaren 1787 kom att besökas flitigt av frimurarna, vilket framgår både av korrespondenser och swedenborgarnas egna protokoll.[4] Till besökarna hörde inte minst hertig Karl. Men märkligt nog tycks han inte ha blivit särskilt intresserad, lärde sig visserligen själv konsten att magnetisera, men betraktade denna nyförvärvade talang med viss

---

[1] Ibid. 13/10 1784.
[2] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 30/11 1781, FA.
[3] Lenhammar, 271.
[4] Enligt utdrag i Annales du magnétisme animal, XXV, 12 ff.

ironisk distans.[1] Andra blev dock mera entusiastiska. Dit hörde Borgenstierna och Oxenstierna, men också grevarna Bonde och Sparre. Om Sparre berättades det, att han vid ett tillfälle förutspåtts av en somnambul att hans hädanfärd var nära. »Och så redo var denne gode man att tro honom [somnambulen], att han omedelbart ordnade sina världsliga affärer och aldrig for ut någonstans i sin vagn utan att först läsa en bön och vidtaga andra förberedelser, så att han skulle vara beredd att begynna sin celesta resa med en minuts varsel.»[2] Johan Gabriel Oxenstierna i sin tur lade ner mycket möda på att författa magnetiska uppsatser, där han på en gemensam grund av swedenborgianism och frimureri försökte forma en ny magnetisk teori.[3]

Någon fart på den magnetiska verksamheten inom frimureriets ramar blev det emellertid inte förrän på hösten 1788, då Carl Göran Silfverhjelm ställde sina kunskaper som magnetisör till förfogande också för frimurarna. Som ovan har framhållits blir bilden av Silfverhjelms magnetiska verksamhet högst förvirrad. Någon de fasta principernas man var han uppenbarligen inte, och trots att han ursprungligen tillämpat magnetismen på rent medicinsk grundval kom han att falla undan både för swedenborgskt influerade andeseanser och för kollegiala påtryckningar från frimurarhåll. Silfverhjelm var ju själv sedan unga år aktiv frimurare och umgicks tidigt i de inre hovcirklarna. Hans kontakter med dessa blev allt mera intima, och det råder ingen tvekan om att det var här han förfördes att i magnetismen se mera en ockult konst i ordensmystikens tjänst än ett läkemedel i mänskligheten.

Så indragen i denna frimurarvärld blev Silfverhjelm, att han hösten 1789 tillsammans med Reuterholm kunde starta en resa till frimureriets främsta vallfartsorter Paris, Avignon och Rom. Resans öden har skildrats i livfulla ordalag av Reuterholm i en särskild resedagbok, medan Silfverhjelm bidragit med betydligt mera återhållsamma rapporter i några brev till Gustav III.[4] Färden gick först till Paris, varifrån Reuterholms utförliga skildring av sällskapsliv och umgängeskonst ger en god inblick i den frimurarockultism som bedrevs i parisiska societetskretsar revolutionsåren omkring 1790, en salongsmystik där martinism, swedenborgianism, outrerad katolicism och magnetism ingick en förvirrad förening. En dagboksnotis av Reuterholm illustrerar i hur hög grad denna mystik fått karaktären av ett rent sällskapsnöje: »11 maj. Till middag hos Boussie i stort sällskap. Efter måltiden magnetiska försök samt en liten kammarpredikan af madame de Bordes.» Den magnetiska somnambulismen kom i dessa samman-

[1] Hertig Karl t. Reuterholm 24/7, 29/8 1787, RA, E 5121.

[2] Acerbi, 90 f; sv. övers. 1958, 87 f.

[3] O. P. Sturzen-Becker, Reuterholm efter hans egna memoirer, Sthlm 1862, 95 f. Oxenstierna sökte också vinna bl. a. Carl August Ehrensvärd för magnetismen. Se härom Ehrensvärds brev utg. av G. Berg, Sthlm 1916–17, nr 169, 170; dens., Brev t. Kickan, Sthlm 1971, nr 31.

[4] Reuterholms resedagbok är idag förkommen, jfr ovan, 102, not 4. Ett utdrag finns dock i Schinkel-Bergman, II, 342 ff. Jfr härtill Reuterholms brev t. hertig Karl 20/1 1790, ibid., 283 ff. Sammandrag av resedagboken hos Sturzen-Becker, 117 ff. Silfverhjelms brev i UUB, F 506.

hang att användas som en raffinerad form av spådomskonst: lämpliga medier sövdes och profeterade under sömnen om utopiska framtidsriken men också om direkt tidsbundna händelser av ofta politisk natur. Så hade franska revolutionen förutspåtts av ett flertal parisiska somnambuler, kunde Silfverhjelm berätta i brev till Gustav III.[1]

På Reuterholms initiativ knöts under Paris-tiden särskild kontakt med medlemmar av det martinistiska sällskapet Société des Illuminés d'Avignon (ovan s. 54). En anhållan att få göra ett personligt besök hos sällskapet besvarades med en välkomnande skrivelse, där de båda svenskarna uppmanades att skyndsamt bege sig till Avignon. Reuterholms glädje var stor, för honom var Avignon-besöket en länge efterlängtad vallfärd, hela den utländska resans kulmen och yttersta mål. Silfverhjelm var dock inte lika entuasiastisk. Skälet till Avignon-resan angavs av honom ingalunda vara en vallfärd i frimureriets namn, utan helt enkelt en flykt undan den kalla vintern i norr.[2]

I slutet av november 1789 anlände Reuterholm och Silfverhjelm till Avignon, där man fick ett hjärtligt mottagande av Grabianka, Pernetty och andra ledande martinister. Utan tvivel var det Reuterholm som var den mest initierade och aktade gästen, även om Silfverhjelms erfarenheter som magnetisör mottogs med uppskattning. Hans uppgift skulle också ha varit att »restituera Verbum Vetustum medelst somnambulismen».[3] Under de veckor besöket varade vidtog en rad märkliga ceremoniel om vilka Reuterholm utförligt berättar.[4] Den katolska mässan besöktes flitigt och genom undervisning och samtal med de redan invigda bröderna förbereddes svenskarnas högtidliga »conversion». När dagen var inne, fördes de i procession till en skogsbetäckt höjd, där ett altare restes och förbund slöts med »den allra Högste». Genom ytterligare en tids ritualer avslutades den ceremoniösa konverteringen, och Reuterholm kunde med tillfredsställelse notera att han och Silfverhjelm var de första svenskar som vunnit inträde i Avignonorden — högtidligen hade de utnämnts till »Les Sacrif/icateurs/ du Nord». Styrkta av framgångarna i Avignon begav de bägge sig sedan till Rom, där de följde upp de martinistiska lärdomarna genom dagliga besök i katolska mässan och till och med lyckades få audiens hos påven. På återväg till Paris gjorde de en tids uppehåll i Strasbourg för att besöka martinismens grundare och teoretiker Saint-Martin. Enligt en uppseendeväckande uppgift skulle Silfverhjelm där fått ett djupgående inflytande över Saint-Martin och givit viktiga impulser till dennes stora teosofiska arbete Le Nouvel Homme (1792).[5] Än en gång i Paris på slutlig hemväg fördjupade sig Silfverhjelm och Reuterholm inom sällskapslivets ramar i nya mystiska aktiviteter, mässor och magnetiseringar. Först på sommaren 1790, efter drygt ett års bortovaro återvände de till Stockholm.

[1] Silfverhjelm t. Gustav III 15/9 1789, UUB, F 506.
[2] Ibid. 15/11 1789.
[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA.
[4] Schinkel-Bergman, II, 346 f.
[5] M. Matter, Saint-Martin. Le philosophe inconnu, Paris 1862, 172 ff; jfr Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA.

Resan visar hur djupt Silfverhjelm blivit insnärjd i frimureriets mest esoteriska hemligheter. Den magnetiseringskonst han skulle utöva i anslutning till svenska frimurarkretsar avslöjar också direkta inflytelser från franska förebilder: att användas som bakgrund till spådomar och profetior klädda i ordensockultismens dunkla och allegoriska språkdräkt, men ofta med rent politiskt innehåll. Som Silfverhjelms utan jämförelse främsta medium framträdde hertig Karl. Men det är viktigt att notera, att det denna gång inte var magnetisören (Silfverhjelm) som använde somnambulen (hertigen) för sina syften, utan somnambulen som begagnade magnetisören för sina. Det var alltid hertigen själv som tog initiativet till magnetisering — utan tvivel efter samråd med den oundgänglige vännen Reuterholm — och det är fullt uppenbart att magnetismen av honom kom att utnyttjas som en bricka i ett politiskt intrigspel. En experimentserie startade på hösten 1788, och med avbrott för Silfverhjelms och Reuterholms utländska resa 1789–90 fortsattes försöken tämligen kontinuerligt fram till 1792. Under Gustav IV Adolfs minderårighet låg verksamheten nere för att på nytt tas upp i samband med den nye kungens trontillträde 1796. Det är mycket tydligt att perioderna av magnetisk aktivitet sammanföll med tider av politisk oro och inre maktkamp. Perioden 1788–90 präglades av sviterna av det rysk–svenska kriget och Anjalamännens sammansvärjning, som resulterat i oförsonliga motsättningar mellan Gustav III och adeln. Vid 1789 års riksdag kulminerade dessa motsättningar i och med antagandet av den s. k. förenings- och säkerhetsakten, som berövade adeln viktiga ståndsprivilegier. I denna konflikt befann sig hertig Karl i en trängd ställning mellan kungen-brodern och adeln-vännerna, men valde att åtminstone till skenet ställa sig lojal med kungen. Det var nu den magnetiska sömnen visade sig bli ett utmärkt instrument att inför adeln urskulda hans ställningstagande till Gustav III:s förmån. Magnetiseringarna arrangerades ju inom frimureriets ramar, de flesta av frimurarna tillhörde adeln och därmed skulle hertigens somnambula utsagor som officiella hemligheter nå ut också i vidare adelskretsar.

Så profeterade han vid flera magnetiseringstillfällen vintern 1788–89 i närvaro av ett stort antal frimurarrepresentanter om det svenska rikets snara undergång under sin nuvarande regent, men om dess triumfatoriska återfödelse under en ny styresman — outsagt hertig Karl själv. Vid ett av dessa tillfällen formulerades profetian i en bild som kom att bli vida spridd: »När riksskeppet håller på att förgås i stormen, då tar den gamle styrmannen i rodret, och för det i säker hamn.»[1] Några månader senare återkom liknelsen med riksskeppet i en somnambul utsaga av starkt profetisk karaktär: »Jag ser Sverige såsom et Skepp i vågorna; Dess styresmann blir mördad i martii månad 1792 (mordet på Gustav III); En annan styrer som han kan til 1797 (förmyndarregeringen 1792–96), då tar en ung Styresman sig Skeppet an (Gustav IV Adolf), som i förstone går bra nog, men efter hand

[1] Schinkel-Bergman, I, 386; jfr Skjöldebrand, I, 152; Dela Gardiska archivet, XV, 91. Så sent som vid 1809 års revolution kom denna profetia att användas som påtryckningsmedel på hertigen från oppositionens sida; se Dela Gardiska archivet, XV, 137.

upkomma hiskeliga stormar, och efter 3 år synes han icke mer (Gustav IV Adolfs avsättning 1809)».[1] Vad gäller denna senare version är källvärdet dock av betydligt tvivelaktigare karaktär; den offentliggjordes först 1797, dvs. då man visste att stora delar av profetian slagit in — utom det sista ledet om Gustav Adolfs avsättning, som ju inträffade 1809 och inte 1800 som förutspått var.

En magnetisering som företogs just under den stormiga riksdagen 1789 då säkerhetsakten utan adelns samtycke antogs av de tre ofrälse ståndén, illustrerar än tydligare hur hertig Karl ville urskulda att han inte agerade till oppositionens förmån. Magnetisör var som vanligt Silfverhjelm och närvarande flera personer ur hertigens intimaste vänkrets. Sedan hertigen sövts, och en stund givit prov på apokalyptiska visioner efter traditionellt frimurarmagnetiskt mönster, följde en konversation som direkt berörde den dagsaktuella politiska situationen (S = Silfverhjelm, H = hertigen):

S: Hvad är det för en ande som nu talar genom hertigen?
H: En god ande.
S: Blir här eldsvåda snart i staden?
H: Jag får ej säga verldsligt. — Jag talar här endast för att upplysa eder mina vänner. Det kan vara eder lika mycket om j veten eldsvådan förut eller icke. Jag får icke säga mera än jag redan sagt ... En sak till skall jag säga till min egen upplysning, nemligen att jag ej får blanda mig i Riksdagssaker, hvarken hvitt eller svart, utan vara helt passiv. Men skulle våldsamheter förefalla, skall jag deremot göra föreställningar och sedan vara helt passiv vid allt hvad som händer. Detta bör ord ifrån ord skrifvas upp till min upplysning, när jag vaknar.
S: Skulle icke hertigen göra föreställningarne emot våldsamheterne till konungen?
H: Jag sade jag borde göra föreställningar emot våld. Dessa föreställningar skall jag helt ensammen göra till konungen, med försäkran att jag ingen del vill taga i något sådant; men sker det icke destomindre, så skall jag genast draga mig undan och hålla mig tyst i mina rum så länge.[2]

I genomskinliga ordalag förhör sig Silfverhjelm här om hertigen kommer att stödja oppositionen i fall av öppen revolution (eldsvåda), men hertigen låter genom sin förmenta ande svara, att om en sådan kommer till stånd kan han inte stödja den, men då mera av försiktighet och tvång än av egen fri vilja och övertygelse. I en vansklig politisk balansgång betygar han således adeln sin principiella lojalitet, även om de yttre omständigheterna hindrar honom från att i konkret handling ge denna öppet uttryck.

De magnetiska seanserna av denna typ avbröts i och med Silfverhjelms och Reuterholms utländska resa, men återupptogs efter hemkomsten på sommaren 1790. Det politiska läget var nu inte lika akut, och hertigens somnambula utsagor berör inte längre den konkreta dagssituationen, men fortfar att med hjälp av frimureriets allegoriska bildspråk sia om det svenska rikets snara undergång och

[1] P.M. angående magnetiska försök, [1797] (Handlingar till Sveriges politiska historia 1771–1818), UUB, F 621.

[2] Schinkel-Bergman, II, 218 ff.

om dess återuppståndelse i förhärligad form under en ny regent, om en tid då »stoftet i guld förvandlas».[1] Magnetiseringar av denna typ, men också av betydligt oskyldigare slag, som då hertigen magnetiserades mot olika krämpor, förekom kontinuerligt under hela hösten 1790 och våren 1791. Reuterholm efterlämnade »en hel bundt» magnetiska protokoll från denna tid, kan hans biograf Sturzen-Becker berätta.[2] Det tycks klart att det var nu den magnetiska verksamheten inom frimureriets ramar nådde sin höjdpunkt. Det var ju också på våren 1791 som Bergklint kunde rapportera om den mystiska societet på Norrbro, där medlemmarna bland andra mer eller mindre ockulta aktiviteter praktiserade somnambulismen.

Under Gustav IV Adolfs förmyndarregering 1792–96 tycks dock all magnetisk verksamhet ha legat nere. Hertigen, och Reuterholm med honom, var alltför upptagna av regeringsbestyrens vardag för att med magnetismens hjälp driva politiska ränkspel. Men just 1796, då Gustav IV Adolf tillträdde som kung och hertigen och Reuterholm fick dra sig tillbaka från sina maktpositioner, togs den magnetiska verksamheten upp på nytt. Betecknande nog var det återigen hertigen själv som tog initiativet till en serie experiment; han hade i drömmen fått »tillstånd att ånyo magnetiseras».[3] Magnetisör var fortfarande Silfverhjelm. Från ett av dessa tillfällen finns protokollet bevarat. Sedan hertigen somnat, började han med hjälp av rituella gester och vid det här laget gängse frimurarsymbolik sia om en tid då de »utkorade» skulle regera. Men så småningom blir ämnet nog så aktuellt då det glider in på den just tillträdde Gustav IV Adolf. Reuterholm ges uppdraget att »preparera» den unge kungen. Tillfället då denne ännu var ung och oerfaren måste utnyttjas — »ett barns sinne skall man föra småningom till det ändamål man vill vinna».[4] Detta ändamål var utan tvivel att leda in kungen på en politisk linje som som skulle vara hertigen själv och adeln till fördel; helt i överensstämmelse härmed blev säkerhetsaktens avskaffande ett av de första rådgivande förslag Reuterholm presenterade kungen. Flera magnetiska seanser av liknande typ arrangerades under våren 1796, dvs. under dennes första månader om regent. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta kunde också bekymrat notera hertigens och Reuterholms täta möten med »den token Silv/erhjelm/». Verkligt illa vore det om också den unge Gustav Adolf sammanfördes med Silfverhjelm, menade hon — »men olyckan är väl redan skedd».[5]

Men att Gustav IV Adolf skulle ha dragits in i det magnetiska spelet kring Silfverhjelm förefaller inte troligt med tanke på hertig Karls uppenbara syfte med seanserna: att använda den magnetiska sömnen som täckmantel för att i politiska frågor yttra sig på ett sätt som han i vanliga fall varken kunde eller vågade, och dessutom få sina utsagor att framstå som oantastliga orakelspråk. Det råder knappast någon tvekan om att hans magnetiska sömn var simulerad. Redan i samtiden blev det »nästan en slags folktro» att hertigen var den gustavianska opposi-

[1] Ibid., 338 f.
[2] Sturzen-Becker, 134.
[3] Schinkel-Bergman, III, 253.
[4] Ibid., III, 253 ff.
[5] Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, V, 326; jfr äv. ibid., 324.

tionens huvudman och att frimureriet till stor del utnyttjades som medel att genomdriva rent politiska syften.[1] Vad gäller magnetismen, där denna tendens blir så uppenbar, har Sturzen-Becker ansett det odiskutabelt att hertigen, Reuterholm och Silfverhjelm gemensamt var i maskopi vid planeringen och genomförandet av det magnetiska spelet.[2] Att så var fallet med hertigen och Reuterholm måste anses som högst sannolikt. Reuterholm var *alltid* närvarande vid magnetiseringarna och var i allmänhet också den som förde protokollet. Men att Silfverhjelm fullt medvetet skulle ha varit delaktig i detta intrigspel förefaller osannolikt. Samtliga notiser om honom i hans roll som magnetisör frammanar bilden av en något naiv entusiast, som utan djupare reflektion lät sin konst utnyttjas till vilka ändamål som helst. Ytterligare understryks denna bild av att inte ens hertigen eller Reuterholm hyste någon högaktning för Silfverhjelm utan tvärtom drev öppet gäck med »klådan i hans magnetiska händer».[3] Att han sedan ställde sig till förfogande som förmedlare av somnambula budskap avsedda att stödja hans egna klassintressen, och också aktivt stödde den gustavianska oppositionen, måste i sammanhanget ses som sekundärt.[4]

Magnetismen inom frimureriets ramar kom att praktiseras också utanför den innersta cirkeln kring hertig Karl, där vid sidan av Silfverhjelm Carl Borgenstierna och den unge officeren Fredrik Brelin verkade som magnetisörer. Så kan Skjöldebrand berätta hur Silfverhjelm också använde unga flickor som somnambula medier, vilka omväxlande gav prov på swedenborgskt influerade talanger, dvs. att förmedla budskap från andevärlden och i extatiska ordalag skildra dess paradisiska fullkomlighet, och på konsten att spå in i framtiden och profetera om politiska händelser.[5] I deras utsagor återkom påfallande ofta liknelsen av Sverige vid ett stormhotat skepp, något som illustrerar det stereotypa i denna typ av profetior och att de alla utformades efter en i stort sett enhetlig mall. Just hertigens utsaga 1788 om riksskeppet som skulle förlisa i stormen men återuppstå under en ny regent, hade snabbt blivit känd i hovcirklarna och dess innehåll gällde för att vara en öppen hemlighet. Också ett manligt medium uppträdde framgångsrikt vid hovet, enligt vad italienaren Acerbi kunde berätta. Han förespeglade magnetisk sömn för att sedan specialisera sig på profetiska visioner om framtida händelser. Bland annat hade han förutspått sin egen död vid ett kommande sjöslag, något som rörde hovkretsarna så, att ingen opponerade sig mot hans misstänkt snabba militära avancemang med tanke på att hans post snart skulle stå ledig igen. Dem han ansåg mödan värt att smickra, förutspådde han framtida lycka och välgång, vilket ytterligare skall ha bidragit till egna fördelar.[6]

Berättelser av denna typ ger en god bild av magnetismen så som den vid

---

[1] Dela Gardiska archivet, XV, 132. Jfr härtill Ivérus, 189 ff; C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustav III:s regering, III: 1, Sthlm 1905, 247.

[2] Sturzen-Becker, 113.

[3] Ibid., 118, 134.

[4] A. Larsson, Sammansvärjningen mot Gustav III, Uppsala 1959, 248, 407.

[5] Skjöldebrand, I, 153 f; jfr Schinkel-Bergman, III, 370 ff.

[6] Acerbi, 90 f; sv. övers. 1958, 88.

sidan av det intrikata spelet kring hertig Karl kom att praktiseras under 1790-talet: som ett sällskapsnöje företrädesvis inom aristokratiska kretsar och enligt riktlinjer som dragits upp i parisiska frimurarcirklar åren omkring franska revolutionen. Man samlades till en angenäm måltid, varefter underhållning tog vid, då ett villigt medium presenterades, sövdes och uttalade mer eller mindre fantastiska profetior rörande de närvarande. Till och med den tidigare så ståndaktige Gjörwell tycks ha förförts av denna pikanta typ av magnetisering. I ett brev till Lidén från 1793 berättar han om en »liten intim middag» på Djurgården, där Silfverhjelm befann sig bland gästerna. För att underhålla det övriga sällskapet utbad sig Silfverhjelm efter avslutad måltid att få magnetisera en av de närvarande unga flickorna, som snart lät sig sövas, men utan att under sömnen riktigt vilja avslöja sina tankar, magnetisörens enträgna uppmaningar till trots. Om hon verkligen befann sig i somnambul sömn var visserligen omöjligt att avgöra, berättar Gjörwell, men tillägger en anmärkning som utmärkt illustrerar den föga seriösa roll magnetismen tilldelades: »Men visst var det, att ingenting hindrade, under hela operationen, våra ögon att oförryckt hvila på det vackra ansiktet, som tilltog uti färg och behag allt som fröken längre satt emellan den icke mindre vackre magnetisörens utsträckta armar och knän».[1] Om liknande kvasimagnetiska seanser kunde J. G. Oxenstierna rapportera från sällskapslivet på Skenäs. Att de försök och hemligheter som bara några år tidigare varit förbehållna frimureriets innersta cirklar nu var allmän egendom, det kunde han bara förundrat konstatera.[2]

Allvarligt syftande magnetiska försök hade upphört i Sverige åren omkring 1790. Och även om magnetismen levde kvar ytterligare ett decennium i anslutning till frimurarintressen, blev det i alltmera uttunnad och förflyktigad form. Omkring år 1800 hade också denna typ av magnetisering i stort sett upphört. Först femton år senare skulle magnetismen på nytt bli aktuell, men då på grundval av helt nya idéströmningar.

---

[1] Gjörwell t. Lidén 1/3 1793, KB, Ep G 8: 16.

[2] M. Lamm, Johan Gabriel Oxenstierna, Sthlm 1911, 264.

II.
Den animala magnetismen efter 1800

6. Magnetismen på nya vägar i Tyskland

Spridning av Mesmers, Puységurs och Barbarins skolor

Vid mitten av 1780-talet var Mesmers anhängare i Frankrike splittrade i flera olika fraktioner. Men denna splittring var ännu inte betingad av diskussioner kring problemets egentliga kärna — i vad den magnetiska kraften bestod. Man ställde sig bakom den mesmerska teorin om ett i hela universum utbrett fluidum, verkande i ett dynamiskt polaritetsförhållande mellan planeterna och alla jordiska kroppar, och vars balanserade fördelning i en organism var en förutsättning för hälsa. Sjukdom bestod i en störd magnetisk balans, och magnetisörens uppgift var att återställa den förlorade jämvikten. Mesmers aforistiskt sammanfattade tes — det finns bara en sjukdom och bara ett läkemedel — kunde reservationslöst accepteras.[1] Meningsskiljaktigheterna kom i stället att röra det magnetiska fluidets natur samt principerna för dess överförande från en kropp till en annan. Puységur hade i likhet med Mesmer uppfattat det magnetiska fluidet som en rent fysisk kraft, men tillskrivit det en speciell förmåga att låta sig styras av psykiska faktorer. Mesmers omständliga apparatur hade han övergivit, och framfört den somnambula sömnen i stället för den konvulsiva krisen som terapeutisk målsättning. Barbarin i sin tur hade hävdat att det magnetiska fluidet var av andlig natur och att hela den magnetiska processen var en fråga om ett rent andligt förlopp. Kring Mesmer, Puységur och Barbarin hade på så sätt tre olika skolor utkristalliserats: mesmerister, spiritualister samt den mellanliggande puységurska riktningen.

Skolorna kom att utvecklas under skiftande öden, delvis beroende på att de rent geografiskt fick en ojämn spridning. Den mesmerska riktningen var den som i Frankrike vann störst framgång. Vid mitten av 1780-talet hade magnetiska säll-

[1] [Mesmer], Aphorismes ... dictés à l'assemblée de ses élèves, § 309.

skap, s. k. harmoniska societeter, grundats i en rad franska städer. Men utvecklingen avbröts genom den franska revolutionen, vars politiska och sociala omvälvningar naturligt medförde ett minskat intresse för en sådan företeelse som magnetismen. Då den omkring 1815 på nytt började tilldra sig intresse, kring namn som Deleuze, Petetin, de Faria och Bertrand,[1] var Mesmer nästan bortglömd och den magnetiska verksamheten kom främst att knytas till den puységurska terapiformen. Serier av experiment utfördes, men debatten präglades mestadels av teoretisk förvirring och bristande genomslagskraft. Universitet, akademier och kommittéer vägrade envist att ändra sina ställningstaganden från Mesmers tid. Inte förrän på 1880-talet, i och med Bernheims, Liébeaults och Charcots experiment i Nancy respektive Salpêtrière, kom magnetismen att vinna vetenskapligt erkännande i Frankrike — och då under namn av hypnos.[2] Också den barbarinska skolans utveckling avbröts i och med franska revolutionen. Med två centra i Lyon respektive Ostende i Belgien hade den en kort blomstringstid under senare hälften av 1780-talet. Någon egentlig spridning utanför dessa två centra tycks den inte ha fått. De grenar av en spiritualistiskt tolkad magnetism som utvecklades i Sverige och Tyskland hade inte sina rötter i den barbarinska skolan, utan byggde på swedenborgska och andra, äldre föreställningar. Inte heller de enstaka fall av en spiritualistisk magnetism som förekom i Frankrike under 1800-talets första hälft, anknöt direkt till Barbarins skola.

Det blev i stället den puységurska teorin som kom att omfattas av det stora flertalet magnetisörer och dominera magnetismens hela senare utveckling. Magnetisk verksamhet kom snart att betraktas som liktydig med den puységurska terapiformen. Skolan hade sin geografiska utgångspunkt i Soissons i nordöstra Frankrike och spreds snabbt via Strasbourg till Tyskland, Belgien, Holland och Skandinavien. England förhöll sig däremot avvaktande ända till 1840-talet, då läkaren James Braid genom en serie experiment med ögonfixering kunde visa att magnetismen inte var en självständig kraft, utan ett suggestionsfenomen.[3]

Orsaken till den puységurska riktningens dominans i magnetismens fortsatta utveckling måste sökas i flera olika faktorer. Den geografiskt ojämna spridningen har ovan antytts. Medan den mesmerska magnetismen i Frankrike drabbades av revolutionsårens avbräck hann Puységur under samma period få stadigt fotfäste i Tyskland, där man mera ostörd av akuta samhälleliga omvälvningar kunde ägna sig åt forskning och experiment. Men förklaringen måste också ligga i de skilda teorierna i sig. Att Barbarins utpräglat spiritualistiska tolkning inte skulle få någon större spridning är naturligt, med tanke på dess speciella karaktär. Men på vad berodde den bristande genomslagskraften hos Mesmers ursprungliga teori?

---

[1] Ellenberger, 74 ff; Dingwall, 14 ff.

[2] Ellenberger, 85 ff; Dingwall, 256 ff.

[3] J. Braid, Neurypnologi: or the rationale of nervous sleep, considered in relation with animal magnetism, London 1843. Det var Braid som introducerade termen hypnotism. Se härom W. Preyer, Hypnotismen eller den s. k. animala magnetismen, Gävle 1882, 3 ff; jfr äv. E. Dingwall, Hypnotism in Great Britain, 115 f (i Abnormal hypnotic phenomena, IV, London 1968).

För det första hade de franska kommittéernas upprepade vägran att erkänna Mesmer som seriöst arbetande vetenskapsman och tillerkänna hans terapeutiska system något medicinskt värde, gjort Mesmers ställning omöjlig i vetenskapliga kretsar. Alla läkare hade i Frankrike vid hot om suspendering förbjudits att praktisera magnetismen. I synnerhet fick det negativa utlåtandet från Académie des sciences, som fungerade som en auktoritetsinstitution också på övriga håll i Europa, verkan av en regelrätt bannlysning av Mesmers idéer; han klassades som en charlatan. Härtill bidrog också hans svårigheter att i någon av sina skrifter teoretiskt tillfredsställande förklara sitt system. I stället för enkla fakta sades han presentera ohållbara hypoteser, och i stället för objektiva experiment ovederhäftiga rapporter där de flesta kriterier på vetenskaplig akribi åsidosatts. Hans dåliga rykte i vetenskapliga kretsar under hela 1790-talet och början av 1800-talet, illustreras klargörande av den inflytelserike tyske läkaren C. W. Hufelands inställning. I samband med magnetismens spridning i större omfattning vid mitten av 1780-talet, hade han kraftigt fördömt den mesmerska terapimetoden som ovetenskaplig och direkt skadlig och kallat Mesmer en charlatan.[1] Tjugofem år senare blev han emellertid en entusiastisk förespråkare just för den magnetiska terapin, men då i dess somnambula form; ämnet kom under en lång följd av år att ägnas stort utrymme i hans auktoritativa medicinska tidskrift Journal der praktischen Heilkunde.

En ytterligare förklaring, slutligen, till Mesmers bristande genomslagskraft kan ges ur ett rent idéhistoriskt perspektiv. Förklaringen till det magnetiska fluidets natur och verkan hade Mesmer sökt i en rent fysisk värld. Trots att han ibland uppfattats som en förelöpare till romantikens spekulativa natursyn,[2] var han en typisk representant för upplysningstidens vetenskapsideal, där bara det förnuftsgrundade och empiriskt påvisbara gällde som sanning. Genom att framlägga teorin om magnetismen som analog med gravitationen och elektriciteten sökte han stöd i upptäckter som vetenskapligt redan bekräftats och etablerats. Gravitationen kunde stödja teorin om planetära inflytelser på människokroppen, och elektriciteten hade liksom magnetismen poler och strömmar, kunde ledas via konduktorer och koncentreras i isolatorer. Den några årtionden tidigare uppfunna Leydenflaskan fick också utgöra modell för baqueten. Hela sin magnetiska teori byggde Mesmer på en självklar grund av förnuftsmässiga resonemang med utgångspunkt i en strängt fysiskt fattad världsbild och utmynnande i slutsatsen att människan var underordnad rent mekaniska lagar. Men paradoxalt nog kom Puységurs magnetiska teori, som varken gjorde anspråk på egentlig självständighet i förhållande till Mesmer eller på att vara utarbetad på vetenskaplig grundval, att anses som långt mera tillfredsställande. Hans betonande av en samverkan

[1] C. W. Hufeland, Mesmer und sein Magnetismus (i Der Teutsche Merkur 1784: 4, 60 ff); jfr dens., Ueber den Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XXIX: 2 (1809), 1 ff).

[2] W. Leibbrand, Die spekulative Medizin der Romantik, Hamburg 1956, 179 f; M. Neuburger & J. Pagel, Handbuch der Geschichte der Medizin, II, Jena 1903, 109 ff, 723; Shryock, 113.

mellan andliga och fysiska faktorer kom att sammanfalla med den begynnande spekulativa medicinens framväxt; i reaktion mot 1700-talets vetenskapssyn hade vitalister och naturfilosofer börjat hävda, att naturen inte var det urverk man trott den vara, utan att de mekaniska krafterna var underordnad en högre princip, en särskild livskraft eller natursjäl. Mesmers teori präglades av den vetenskapssyn man började reagera mot, medan Puységur direkt förebådade den romantiska natursyn som skulle komma till öppet uttryck något årtionde senare. Med tanke på de romantiska idéernas stora genombrott i Tyskland, är det naturligt att man här skulle anamma den puységurska formen av magnetismen. Just i samband med spekulativa strömningar i Tyskland kom magnetismen att nå sin utan jämförelse största framgång och genomslagskraft.

Nya riktningar växer fram

Det var den kände schweiziske mystikern, prästmannen och fysiognomikern Johann Caspar Lavater, som via kontakter med Strasbourg år 1786 introducerade de somnambul-magnetiska idéerna för några välkända läkare i Bremen.[1] Därifrån spreds intresset i en stor våg över landet och många av Tysklands mest prominenta läkare och lärde övertygades så småningom att magnetismen var ett viktigt tillskott till läkarkonsten. Mellan 1790 och 1830 var magnetismen en i vida kretsar accepterad och praktiserad terapeutisk metod, och den somnambula sömnen med sina åtföljande fenomen av paranormal karaktär kom att få stort inflytande på filosofer och författare inom den romantiska naturfilosofin. Då det var denna tyskinfluerade typ av magnetism som kom att praktiseras också i Sverige under 1800-talets två första årtionden, blir det denna som närmare kommer att behandlas i det följande.

Bland de tyska magnetisörerna kan man på nytt göra en uppdelning i tre olika riktningar, alla dock med den somnambula magnetismen som utgångspunkt.[2] De skilda uppfattningarna kom nu att grundas på nya frågeställningar. Den fluidistiska tolkningen av magnetismen framstod inte längre som lika självklar. I

[1] C. A. F. Kluge, Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel, Berlin 1811, 76; Moser, 119.

[2] Någon samlad framställning av den animala magnetismens skilda riktningar i Tyskland finns märkligt nog inte. Mesmers viktigaste biografer, Tischner, Bittel, Schürer-Waldheim m. fl. berör bara ytligt de skiftande utgångspunkterna och de livliga teoretiska diskussionerna kring ämnet. W. Erman, Der tierische Magnetismus in Preussen, München 1925 och W. Artelt, Der Mesmerismus in Berlin, Wiesbaden 1965 begränsar sig bara till magnetismens ställning i Berlin. Huvudkälla för detta avsnitt har i stället varit Kluges föråldrade, men utförliga och initierade arbete, kompletterat med artiklar ur Archiv für den thierischen Magnetismus, I–XI, Altenburg o. Leipzig 1817–22. Till värdefull hjälp har varit L. Mosers avsnitt om Tyskland i Abnormal hypnotic phenomena, II, 103 ff, även om intresset här koncentrerats till magnetismens rent paranormala yttringar. För avsnittet om den romantiska naturfilosofin har dessutom begagnats Leibbrands och Neuburger-Pagels ovan anförda arbeten, för det om spiritualismen Podmores Modern spiritualism, I. En överblick över den allmänmedicinska debatten vid den aktuella tidpunkten ger S.-E. Liedman, Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845, Lund 1966.

vad bestod då den magnetiska kraften? Allteftersom den somnambula sömnens uppseendeväckande själsliga yttringar tilldrog sig allt starkare intresse, blev också en helt ny frågeställning aktuell. Hur skulle de paranormala fenomenen förklaras?

Den första riktningen som lät sig urskiljas blev den *fysiska*, som direkt följde Puységur och som hänförde magnetismen till en rent fysisk kraft, men inom organismen styrd av icke-fysiska lagar. Liksom tidigare jämfördes den med elektriciteten, vars terapeutiska nytta sedan länge var påvisad, men också med de just kända s. k. galvaniska fenomenen. Det var den italienske läkaren Luigi Galvani som år 1781 upptäckt att animalisk vävnad reagerade med reflexliknande ryckningar vid samtidig kontakt med två motsatt laddade metaller. Fenomenet hänförde han till en speciell animalisk elektricitet, liktydig med själva livskraften.[1] Det var just på tanken om magnetismen som analog med en särskild livskraft, och således i anknytning till vitalistiska föreställningar, som de fysiska magnetisörerna skulle grunda sin magnetiska tolkning. Något senare än den fysiska trädde en riktning fram med ett rakt motsatt åskådningssätt: den *spiritualistiska*. Att denna inte var direkt arvtagare till den barbarinska skolan har redan framhållits. Man förnekade existensen av ett universellt fluidum av vare sig fysisk eller andlig natur, och tolkade i stället magnetismen som en andlig kraft med utgångspunkt i viljan, själen, Gud eller andevärlden. Dess funktion var att framkalla ett sådant tillstånd att själen kunde frigöras från kroppen och i kraft av denna frigörelse nå kontakt med en värld bortom sinnevärlden. Den var tillämplig bara i sådana fall, där mottagaren manifesterat vissa förutsättningar för en sådan kommunikation. Mellan dessa två grupper, den fysiska och den spiritualistiska, växte från och med 1800-talets första år en tredje riktning fram, den *naturfilosofiska*. Denna erkände varken en rent fysisk eller andlig kraft som magnetismens grundprincip. Den hävdade att det inte existerade någon absolut delning mellan ande och materia, utan att alla naturprocesser bestod i ett enhetligt, bara gradskilt spänningsförhållande mellan två motsatta kraftcentra. Den verkande kraften var varken fluidum eller ande, utan energi.

Fysiker

Till den första riktningen hörde de flesta av de läkare som redan på 1780-talet börjat ägna sig åt magnetiska experiment. Det rörde sig i allmänhet om väletablerade läkare, som prövade den magnetiska behandlingen först sedan traditionella terapiformer misslyckats. De var bara intresserade av de magnetiska symtomen i deras relation till själva läkeprocessen, inte av de somnambula tillståndens eventuella paranormala fenomen — rapporter om sådana fenomen är också mycket sällsynta i deras journaler. Deras arbetssätt var metodiskt-induktivt. De ge-

[1] En bra framställning av galvanismen som den uppfattades omkring år 1800 hos J. H. F. Autenrieth, Handbuch der empirischen menschlichen Physiologie, I, Tübingen 1801, 64 ff; för en modern framställning se Whittaker, 67 ff.

nomförde långa serier av experiment, förde noggranna journaler över den medicinska processens alla detaljer och försökte sedan dra teoretiska slutsatser av sin samlade kliniska erfarenhet. Trots att de hänförde de somnambula fenomenen till verkan av ett särskilt fluidum, erkände de inte någon direkt avhängighet av tidigare magnetiska teoretiker, utan ansåg sig snarare återuppliva en terapimetod som existerat sedan urminnes tider. Mesmers namn nämndes ytterst sällan. Detta till trots stötte de på hårt motstånd från den traditionella medicinens representanter och på många håll försökte man genom fördömande kommissionsutslag och andra restriktiva åtgärder motarbeta deras verksamhet. Som huvudrepresentanter för denna nyktra och strikt empiriska gren av magnetismen framstår Arnold Wienholt (1749–1804), Eberhard Gmelin (1751–1808) samt Johann Lorenz Boeckmann (1741–1802).[1] Wienholt var läkare i Bremen och den förste som via Lavater invigdes i den magnetiska terapimetoden. Tillsammans med denne började han 1786 i hemlighet behandla sjuka med magnetism. Då detta läckte ut uppstod en våldsam uppståndelse, Wienholt anklagades för charlataneri, magnetismen bannlystes offentligt, och Bremen blev utgångspunkt för en våg av skvaller och spekulationer kring magnetismen som spreds över hela Tyskland.[2] Wienholt fortsatte emellertid i tysthet sina experiment och åren 1802–1806 kunde hans samlade erfarenhet framläggas i tryck, delvis postumt (Heilkraft des thierischen Magnetismus).[3] Gmelin, som kommit i kontakt med magnetismen i Strasbourg var verksam i Heilbronn och kom av många att betraktas som en auktoritet på området genom att vara den förste att publicera en magnetisk teori, som ansågs tillgodose vetenskapliga krav (Neue Untersuchungen über den thierischen Magnetismus, 1789).[4] Boeckmann slutligen, läkare i Karlsruhe, utvecklade särskilt teorin om magnetismen som en kraft jämförbar med elektriciteten och galvanismen, och ägnade största delen av sin verksamhet åt elektromagnetiska försök. Han stod i korrespondens med ett stort antal magnetisörer, däribland Carl Göran Silfverhjelm i Sverige (jfr ovan s. 46). I sitt Archiv für Magnetismus und Somnambulismus (bd 1–8, 1787–1788) samlade han ett omfattande material över magnetisk experimentell verksamhet.

Det utmärkande för den fysiska skolan var i första hand dess strikt induktiva metod. Endast med utgångspunkt från ett omfattande erfarenhetsmaterial vågade man dra några teoretiska slutsatser. I andra hand utmärkande var strävan att förklara de magnetiska symtomen ur fysiologiska processer inom den mänskliga organismen. Någon egentlig förklaring av magnetismens yttersta verkan, dvs. det magnetiska fluidet, ansåg man sig dock inte kunna ge. Magnetismen definierades i allmänhet som en överflyttning av ett fint, osynligt ämne eller fluidum, som verkade direkt på nervsystemet och som skedde från en människa till en

[1] Kluge, 76.

[2] I. F. L. Lentin, Etwas vom thierischen Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XI: 2 (1800), 133 ff); Moser, 119.

[3] Jfr Kluge 239 ff; Moser 118 ff. Wienholt presenterades 1799 för svensk publik i Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer, VI: 3, 5 ff.

[4] Jfr Moser, 155 f.

annan genom viss konstmässig beröring. Detta ämne var homogent med »den inre livsprincipen», och dess verkan yttrade sig i en allmän förstärkning av denna livsprincip eller livskraft.[1] Det magnetiska fluidet uppfattades således som en indirekt verkande kraft, som via nervsystemet stimulerade fysiologiska processer till ökad aktivitet, varigenom dels förbättrade kroppsfunktioner, dels en förhöjd sinneskänslighet kunde uppnås. Nervsystemet var den magnetiska processens centrum; genom att hypotetiskt tolka dess funktioner trodde man sig samtidigt kunna kartlägga magnetismens verkan.[2] Med stöd i omsorgsfulla experiment och en terminologi som lånats av den kände naturfilosofiske läkaren J. C. Reil, kunde man också bygga upp en nervfysiologisk teori som fungerade som tillfredsställande grundval för den animala magnetismens yttringar.[3] Utgångspunkten var tanken, att det inte var nerverna i sig som var bestämmande för de organiska reaktionerna, utan att de endast tjänstgjorde som ledare för ett osynligt nervfluidum, som bildade en högsensibel atmosfär kring nerverna, den s. k. nervsfären. Eftersom nervsystemet uppfattades som centralorgan för hela kroppsmekanismen, definierades nervfluidet som synonymt med själva livskraften. Nervsystemet hade en dubbel funktion genom att dels via hjärnan överföra sensoriella intryck till själsliga, och dels omvandla själsliga retningar till kroppsliga (muskelarbete m. m.). Vid upptäckten att två reaktioner kunde ske samtidigt utan att upphäva varandra, hänförde man — med utgångspunkt från Reil — nerverna till två olika centra eller system, som stod i organisk förbindelse, men inte i något orsaksförhållande till varandra: *gangliesystemet* och *cerebralsystemet*. Gangliesystemet, som till skillnad från cerebralsystemets parallellt löpande nerver bestod av ett komplicerat system av nervknutar med sitt centrum i solarplexus, ansåg man reglera det vegetativa livets funktioner (inälvor, blodkärl m. m.), medan cerebralsystemet med sitt centrum i hjärnan stod för de animaliska funktionerna (sinnes- och rörelseorgan); förbindelselänk mellan de båda systemen utgjorde den s. k. sympatiska nerven. I vaket tillstånd dominerade cerebralsystemet över gangliesystemet genom att större delen av livskraften då togs i bruk av sinnes- och rörelseorgan, men genom att dessa sattes ur funktion under den magnetiska sömnen, koncentrerades den inneboende livskraften via sympatiska nerven till det vegetativa systemet. I kraft av detta koncentrat uppstod där dels förbättrade organiska funktioner, dels en förhöjd nervsensibilitet som yttrade sig i en starkt förfinad perceptionsförmåga. Genom att gangliesystemets nerver via blodkärlen hade sin slutpunkt i hudens yttersta skikt, var hela kroppen omgiven av en sensibel sfär, vars känslighet ökade i proportion till tillförseln av nervfluidum eller »livskraft» (magnetiskt fluidum). Härigenom förklarades att perceptionsförmågan under sömnen kunde utsträckas till hela kroppen, men att den alltid visade sin högsta

---

[1] Kluge, 8.

[2] Ibid., 248.

[3] Jfr till det följande Kluge, 248 ff; J. C. Reil, Ueber die Eigenschaften des Ganglien-Systems und sein Verhältnis zum Cerebral-System (i Archiv für die Physiologie, VII: 2 (1807), 189 ff).

potens i magtrakten kring solarplexus. Också de clairvoyanta fenomenen kunde förklaras ur denna förfinade sensibilitet. Genom exceptionell stimulans kunde nervsfären expandera över stora avstånd och registrera intryck också på vitt avlägsna orter. Denna expansion tänkte man sig som en överföring genom rymden, på samma sätt som ljuset.

Naturfilosofer

Den naturfilosofiska riktningen inom magnetismen utvecklades omkring sekelskiftet 1800. I förhållande till den spekulativa naturfilosofin i stort spelade magnetismen en dubbelroll. Samtidigt som den uppfattats som en av de faktorer som bidrog till hela det romantiska idésystemets uppkomst,[1] var det just i denna källa som den under 1800-talets första år hämtade ny näring och utvecklades till ett medicinfilosofiskt system som under närmare fyra decennier skulle visa sig ytterst bärkraftigt. Inte bara för spekulativa vetenskaper, utan också för diktning och litteratur kom de magnetiska fenomenen att bli en djupt stimulerande faktor. Orsakerna till att naturfilosofin kom att intressera sig för magnetismen var två: den kunde utgöra stöd för grundföreställningar dels på ett fysiskt-naturligt plan, dels på ett filosofiskt-metafysiskt.

Den första föreställningen var *dynamismen-polariteten*, tanken att naturen inte var statisk, utan levde genom en oupphörlig samverkan mellan mot varandra stående krafter, vars relationer utmärktes av ett polärt spänningsförhållande. Tanken formulerades också omvänt genom *sympatibegreppet:* varje del i universum var förbunden med varje annan genom en sympatisk attraktionskraft.[2] Polariteten var således grundmanifestationen i alla naturens processer och produkter; den återfanns t. ex. i dag och natt, kraft och materia, gravitation och elektricitet, man och kvinna. Inom kemi och fysiologi framkom flera teorier som hävdade dess tillämpning på en rad kemiska och fysiologiska processer.[3] Det tycks naturligt att en anknytning till Mesmers magnetiska teori låg nära till hands. Också för honom hade polariteten varit den teoretiska förutsättningen, även om han hävdat att den var av kosmisk natur, dvs. att den bara hade relevans i förhållandet mellan jorden och övriga himlakroppar, men inte i en rad självständigt fungerande subsystem. Magnetisören hade av honom uppfattats bara som *ledare* för ett polärt balanserande fluidum. Naturfilosoferna däremot gjorde gällande att den magnetiska kraften utvecklades genom det *självständiga*, av kosmiska influenser oberoende kraftfält som etablerades mellan magnetisör och magnetiserad. Det verkande var en polär skillnad; magnetisören (den positiva polen) utstrålade

[1] Leibbrand, 174 ff; Neuburger-Pagel, 111.

[2] Om polaritets- och sympatibegreppen som de uppfattades vid den aktuella tidpunkten se D. G. Kieser, System des Tellurismus oder thierischen Magnetismus, Leipzig 1822, I, 3 ff; F. Hufeland, Ueber Sympathie, Weimar 1811, 6 ff.

[3] Leibbrand, 117 ff; för litteratur över den tyska romantiska naturvetenskapen i övrigt se G. Eriksson, Elias Fries och den romantiska biologien, Uppsala 1962, 3, not 1.

en högpotent kraft som attraherades av den magnetiserade, negativa polen — positiv respektive negativ fick här en värderande innebörd. Den magnetiska akten uppfattades som ett beroendeförhållande liknat vid fostrets vilande i moderlivet: genom att tillgodogöra sig den genom den polära skillnaden utvecklade energin kunde den magnetiserade föras mot »en högre grad av organisk fullkomning», för att sedan frigöra sig då tillräckligt organiskt oberoende uppnåtts. Detta skedde sedan hennes tidigare negativa pol blivit jämbördig med magnetisörens positiva, och på så sätt neutraliserade denna. Men också på ett mera konkret plan kunde magnetismen stödja den allmänna polaritetstanken. Genom omfattande experiment med skilda metaller kunde man visa, att den magnetiserade reagerade olika på olika metaller, beroende på deras skiftande ledande och isolerande egenskaper. På sådana experiment byggde sedan uppfattningen att magnetisören kunde överföra magnetisk kraft till olika ämnen eller föremål, som sedan kunde fungera som substitut för magnetisören i hans egen frånvaro. Att också elektriciteten och galvanismen tillmättes betydelse är givet. De uppfattades tillsammans med magnetismen som principiellt analoga, i praktiken bara modifierade yttringar av samma polära grundprincip.

Det andra grundläggande draget inom naturfilosofin var tanken på *naturen som en oupplöslig och harmonisk enhet*, genomströmmad av ett enda förnuft, en enda världssjäl, och vars delar bara skiljde sig från varandra genom att befinna sig på olika stadier av medvetenhet. Någon delning mellan ande och materia existerade inte — natur var synlig ande, ande var osynlig natur. Naturen kunde därför inte förstås ur ett rent mekaniskt och fysiskt perspektiv, utan i första hand måste de underliggande andliga lagarna, som befann sig på ett högre stadium av fulländning, undersökas. Genom kunskap om dessa kunde man tränga djupare in mot den yttersta gåtfulla världssjälen, men också med analogiernas hjälp vinna fördjupad kunskap om den naturliga världen. I detta sammanhang kom magnetismen att tilldra sig intresse genom att den somnambula sömnens paranormala yttringar uppfattades som en andlig och översinnlig kunskap, en kunskap som människan i normala fall inte kunde tillgodogöra sig. Det hade visat sig att den magnetiska sömnen gick att indela i olika stadier eller grader, alla med olika symtom i både fysiologiskt och psykiskt hänseende. De rent kroppsliga symtomen manifesterade sig under de lägre graderna i den uppåtstigande skalan, varefter de trädde i bakgrunden och ersattes av symtom av utomkroppslig natur. Dessa psykiska förändringar utvecklades i sin tur mot en allt högre grad av »översinnlighet», och tog så småningom — allteftersom den magnetiska skalan genomlöptes — formen av ett helt sinnesfjärmat tillstånd med en starkt utvecklad clairvoyant förmåga som främsta karaktäristikum (jfr nedan 128 ff). Med utgångspunkt härifrån kunde man göra gällande, att de skilda gradernas stigande skala var betingad av en successivt stegrad medvetenhet och att dess högsta grader möjliggjorde en medvetenhet eller kunskap som låg vida utöver vad de ordinarie sinnesorganen kunde registrera. Genom det somnambula tillståndet kunde människan således nå

kunskap om naturens eljest förborgade andliga lagar. Och härigenom kunde hon genom analogiska slutledningar fördjupa sitt vetande också om de lagar som styrde den synliga världen:

> Da im thierischen Magnetismus sich darstellt, was keines sterblichen Auge sah, und keines wachenden Mund enthüllt; da die Erscheinungen desselben ... eine geistige Welt uns eröffnen, in welcher die räumlichen und zeitlichen Beschränkungen der irdischen Welt fast verschwinden, und da die Natur im thierischen Magnetismus ihre geheimsten Tiefen eröffnet ... so darf man hoffen ... zu Resultaten in der Psychologie, Physiologie und Pathologie zu gelangen, welche uns das bisher noch so dunkle Feld der Erkenntnis des psychischen Menschen erhellen, und also hierdurch auf einem sicheren Wege das den Menschen zunächst betreffende höchste Wissen zu vervollkomnen.[1]

Den naturfilosofiska skolan blev inte lika enhetlig som den fysiska. Inom dess yttre ramar framkom flera olika teorier främst vad gällde den magnetiska sömnens fenomen. Riktningens centralgestalt och den som grundligast och mest fruktbart kom att utveckla en magnetisk teori ur ett naturfilosofiskt perspektiv, blev Dietrich Georg Kieser (1779–1862), medicinprofessor i Jena. Teoretiskt byggde han på ett filosofiskt system som omfattade hela kosmos, men han betonade samtidigt vikten av metodisk experimentalverksamhet för att kunna dra några tillämpliga slutsatser — metallexperimenten introducerades t. ex. av honom. Utöver sitt magnum opus System des Tellurismus oder thierischen Magnetismus (1822) var han tillsammans med C. A. von Eschenmeyer och E. Nasse huvudansvarig för Archiv für den thierischen Magnetismus som utkom i ett drygt tiotal mäktiga volymer mellan åren 1817 och 1824 och där ett omfattande journal- och artikelmaterial över magnetismen publicerades. Den tolkning av den magnetiska sömnen som Kieser utformade föregrep i påfallande grad kommande suggestionspsykologisk och psykoanalytisk forskning. De somnambula fenomenen, hävdade han, måste hänföras till verksamheten i ett andra medvetande, snarare styrt av emotionella än av sensoriella eller andliga krafter. Detta andra medvetande etablerade under det somnambula tillståndet kontakt med det vakna medvetandet genom »potensierade drömmar». I denna typ av drömmar kunde varje känsla, varje tanke och impuls uppenbara sig i mer eller mindre plastisk form. De clairvoyanta utsagorna var således rekonstruktioner av rent känslomässiga föreställningar eller impulser — någon verklig kunskap var det aldrig frågan om.[2]

En annan tolkning representerades av den kände biologen Christian Nees van Esenbeck (1776–1858). Han menade att de normala sinnena under den magnetiska sömnen koncenterades i ett enda sinne, varigenom man uppnådde en sensibilitet av så koncentrerad och expanderande natur att den förklarade de paranormala förmågorna. Detta allsinne (Allsinn) var inte bundet till något speciellt organ,

[1] Kieser, Eschenmeyer och Nasse i förordet till Archiv für den thierischen Magnetismus, I (1817), 2.

[2] Kieser, Daemonophania bei einem wachenden Somnambul (i Archiv für den thierischen Magnetismus, VI: 1 (1819), 56 ff); jfr Moser, 110 f, 124 ff. En modern biografi över Kieser är W. Brednow, Dietrich Georg Kieser. Sein Leben und Werk, Wiesbaden 1970.

utan var fördelat över hela kroppsytan så att somnambulen med varje del av sin kropp kunde registrera sinnesintryck som i normala fall var förknippade med något av de ordinarie sinnesorganen.[1] En tredje teori, som tangerade den rent spiritualistiska, presenterades av Josef Ennemoser (1787–1854). Enligt honom medförde den magnetiska sömnens eliminering av det ordinarie medvetandet att en andlig, instinktiv kraft trädde i funktion, vars förnimmelsesystem var av så oändligt förfinad karaktär att det möjliggjorde en kunskapsregistrering också utanför sinnevärldens gränser.[2] Liknande, spiritualistiskt färgade uppfattningar företräddes av filosoferna och författarna Franz von Baader, Gotthilf Heinrich von Schubert och Jean Paul (Richter), vilka alla integrerade de magnetiska fenomenen i poetiskt visionära föreställningar om naturen och dess inneboende andliga lagar.

Spiritualister

Den renodlat spiritualistiska magnetiska riktningen växte fram något senare än den naturfilosofiska. Den kom att nå sin kulmen vid mitten av 1820-talet i och med det sensationella fallet med den s. k. sierskan från Prevorst. Därefter utvecklades den i rent spiritistisk riktning och förlorade snart all anknytning med magnetismen.[3] Utpräglat andliga tolkningar av magnetismens fenomen hade framkommit redan kort efter det att Mesmers system blivit känt. Som representanter för spiritualistiska riktningar framträdde då dels den barbarinska skolan, dels swedenborgska magnetisörer i Sverige. Båda grupper blev dock isolerade företeelser. Det var först i Tyskland som de spiritualistiskt-magnetiska idéerna löpte samman i en gemensam fåra. Först här började man publicera sina erfarenheter i större utsträckning och först här kom en gemensam spiritualistisk teoribildning till stånd. Att riktningen fick ett starkt och utbrett fotfäste just i Tyskland har hänförts till att de somnambula uppenbarelserna välkomnades som bekräftelser på mystiskt färgade teorier, som ditintills fått framläggas utan stöd i konkreta och påtagliga fakta.[4] Det var just på sådana grunder som swedenborgarna i Sverige kommit att uppmärksamma magnetismen. Men de tidiga tyska spiritualisterna kom delvis att utveckla sin teori med utgångspunkt i de övriga magnetiska riktningarna. Magnetismens botande funktion såg de som dess främsta syfte, även om de sedan gav själva läkeprocessen en andlig innebörd. De somnambula fenomenen som fysiker och naturfilosofer hänfört till en förhöjd sensoriell eller emo-

---

[1] Chr. G. Nees van Esenbeck, Entwicklungsgeschichte des magnetischen Schlafs und Traums, Bonn 1820.

[2] J. Ennemoser, Der Magnetismus im Verhältniss zur Natur und Religion, Stuttgart 1842.

[3] Skillnaden mellan begreppen *spiritualism* och *spiritism* bör observeras. Spiritualism = uppfattningen att en andlig »verkligare» värld existerar bortom sinnevärlden. Spiritism = uppfattningen inte bara att en sådan värld existerar, utan också att det står i människans förmåga att redan i det jordiska kommunicera med dess innevånare.

[4] Podmore, Modern spiritualism, I, 78.

Fig. 5. Andeskåderskan från Prevorst. Bilden är starkt idealiserad med syfte att understryka det helgonlika i hennes uppenbarelse. (Efter H. F. Ellenberger, The discovery of the unconscious).

tionell verksamhet, uppfattade de i stället som en andlig frigörelseprocess. Det var genom andliga inflytelser som kroppen sedan botades.

Anknytningen till övriga magnetiska strömningar bekräftas främst genom den spiritualistiska riktningens centralgestalt Johann H. Jung, kallad Jung-Stilling (1740–1817), varm pietist och professor i ekonomi i Marburg.[1] I inledningen till sin magnetiska teori (Theorie der Geisterkunde 1808, sv. övers. 1812) är det magnetisörer som Wienholt, Gmelin och Boeckmann han hänvisar till som impulsgivare och förebilder, alla »kunnige, opartiske och sannings-älskande Natur-forskare, hwilka man i sanning ej kan beskylla för swagheten, att wara swärmare».[2] Liksom de understryker Jung-Stilling vikten av empirisk forskning och av att magnetismen bara praktiseras i rent medicinska syften. I sitt utmanande påstående att det i princip kan vara detsamma, om man kallar det organiska livets grundprincip nervsaft (fysikerna), kraft (naturfilosoferna) eller ande (spiritualisterna), betonar han också själv samhörigheten med övriga magnetiska teoretiker.[3] I första hand byggde han naturligtvis ändå sin teori på en rent spiritua-

[1] Om Jung-Stilling se H. R. G. Günther, Jung-Stilling. Ein Beitrag zur Psychologie des deutschen Pietismus, München 1948; Jung-Stillings självbiografi i förkortad sv. övers. 1920; jfr äv. Podmore, Modern spiritualism, I, 95 ff; A. Lehmann, Overtro og trolddom fra de aeldste tider til vore dager, I, Khvn 1920, 371 ff.

[2] Jung-Stilling, Andelära, Göteborg 1812, 50.

[3] Ibid., 63.

listisk tradition. Mycket är gemensamt med föreställningar som omfattats alltsedan nyplatonismens dagar, mycket kan hänföras till radikalpietistiska och swedenborgska tankegångar. Det centrala i denna tradition är tanken att människan till sin innersta natur är andlig, och att kroppen är en boja som fängslar själen vid sinnevärlden. Men under vissa förutsättningar har människan förmågan att redan i det jordiska frigöra sin själ och kommunicera med den värld där de evigt befriade andarna vistas. Härigenom kan hon nå kunskap om ting vida utanför den naturliga världens gränser (jfr ovan 56 f).

Jung-Stilling föreställde sig att människan gick att indela i tre olika delar: 1) en yttre, mekaniskt organiserad kropp genom vilken hon var bunden till sinnevärlden, 2) en eterkropp, »den egentliga kroppsliga lifsprincipen», 3) en evig ande, skapad efter Guds beläte och den del som efter döden skall återförenas med sin skapare.[1] Eterkroppen och anden utgör tillsammans *själen*. Den är i normala fall osynlig, men kan under vissa betingelser frigöra sig och ta synlig gestalt i form av ett sken eller en »andlig ljuskropp». Denna förmåga till själslig frigörelse utvecklas i ett tillstånd dels av total sinnesfrånvändhet (anestesi), dels av kroppsligt förfall (sjukdom). Detta accentueras gradvis för att nå sin kulmen i döden, då kropp och själ helt skiljs åt. Enligt Jung-Stilling innehåller den somnambula sömnen i sig alla dessa förutsättningar (anestesi, nedsatta kroppsfunktioner, likhet med dödens tillstånd). Dess fenomen är därför konkreta bevis på själens frigörelse och förmågan i kraft härav att dels ta synlig form, dels utveckla förmögenheter som den annars bara är i stånd till sedan döden inträtt.[2] Befriad kan den på ett jämbördigt plan kommunicera med andevärlden och genom inflytelser från denna botas sedan kroppen. Samtidigt som Jung-Stilling således kunde begagna magnetismen som stöd för traditionella spiritualistiska föreställningar om en absolut delning mellan kropp och själ, kunde han smärtfritt förklara den magnetiska sömnens paranormala fenomen som andliga inflytelser. Hans grundläggande tankegångar är på flera punkter identiska med Swedenborgs.

Trots Jung-Stillings upprepade varningar för missbruk av magnetismen, dvs. att det medicinska syftet skulle åsidosättas och somnambulernas utsagor tolkas som gudomliga uppenbarelser utan relation till något sjukdomstillstånd, tog den spiritualistiska riktningen mycket snart just den form han fruktat. Under de närmaste trettio åren publicerades i magnetiska tidskrifter en rad sensationella rapporter om somnambulers clairvoyanta förmågor, tolkade som framsprungna ur gudomlig inspiration. Iögonfallande i dessa rapporter är den vetenskapliga dilettantism med vilken experimenten utfördes och den totala okritiskhet med vilken de somnambula medierna betraktades. Jung-Stilling byggde sin magnetiska teori på en lång experimentell erfarenhet, men de senare spiritualisterna drog ofta

---

[1] Ibid., 65.
[2] Ibid., 381; till uppfattningen av själens förmåga till plastisk gestaltning jfr nedan, 129.

ur ett enda fall allmängiltiga slutsatser i syfte att bekräfta redan fastslagna uppfattningar. Som främsta exempel på en lång rad »under» av denna typ kom den s. k. sierskan från Prevorst att betraktas.[1] Fallet kom att tilldra sig enorm uppmärksamhet inte bara över hela Tyskland utan också utomlands. Sierskans egentliga namn var Friederike Hauffe. Alltsedan barndomen hade hon visat disposition för konvulsiva krampanfall, hallucinationer av olika slag och spontana trancetillstånd, då hon i slutet av år 1826 kom under vård av prästmannen och läkaren Justinus Kerner i Weinsberg. Sedan han inlett magnetisk behandling kom hon under de närmaste tre åren — hon avled 1829 — att befinna sig i ett mer eller mindre konstant somnambult trancetillstånd. Härunder kommunicerade hon med ett stort antal olika andar, synliga inte bara för henne själv utan också för hennes familj och Kerner. Förutom sin synliga gestalt uppgavs andarna också ge sig tillkänna genom knackningar och andra ljud, genom att olika föremål förflyttades utan synlig orsak (s. k. telekinesi) m. m. Kerner uppfattade dessa tecken som bekräftelser på existensen av en andra värld och tog somnambulens utsagor till utgångspunkt för bildandet av en helt ny mystisk filosofi. Han uppfattade det som ett stort privilegium att ha blivit utvald att bevittna och nedteckna de gudomligt inspirerande inflytelser hon förmedlade. Detta fall blev kulmen på den magnetiska spiritualismen. Efter Hauffes död bildades med Kerner som centralgestalt en cirkel av mystiker som tog som sin uppgift att utlägga och illustrera hennes andliga uppenbarelser. De tolkades då inte längre i anknytning till magnetismen, utan med utgångspunkt från skrifter av Pythagoras, Plotinos och andra, modernare mystiker. För den moderna spiritismens framväxt några decennier senare kom denna skola att få en viss betydelse.[2]

Magnetismens »guldålder» i Tyskland

Gränserna mellan de olika magnetiska skolorna var till en början markerad. Debatter blossade i vågor och polemiken blev omfattande.[3] År 1812 beslöt ledande läkare och naturvetenskapsmän i Berlin med auktoriteten Johann Christian Reil i spetsen att vända sig till Mesmer personligen i hopp om att slutgiltigt få nyckeln till den magnetiska gåtan. Mesmers namn hade då ytterst sällan förekommit i debatten och många syntes förvånade att han överhuvudtaget ännu levde. En inbjudan att föreläsa i Berlin avböjdes dock. På uppdrag av preussiska regeringen beslutades då om tillsättande av en särskild kommission med uppgift att utreda och ta ställning till den magnetiska lärans värde ur teoretisk och terapeutisk synvinkel, och sedan redovisa slutsatserna i en offentlig rapport.

[1] Jfr Ellenberger, 78 ff; Podmore, Modern spiritualism, I, 99 ff; Lehmann, I, 377 ff; den utförligaste rapporten över fallet har Kerner själv lämnat: Die Seherin von Prevorst. Eröffnungen über das innere Leben und über das Hineinragen einer Geisterwelt in die unsere, Stuttgart-Tübingen 1829 (sv. övers. 1835).

[2] För en utförlig behandling av den moderna spiritualismens och spiritismens framväxt se Podmore, Modern spiritualism, I–II.

[3] Liedman, 164 ff.

Ordförande blev C. W. Hufeland och denne kom också utåt att uppfattas som kommitténs initiativtagare och pådrivare.[1] Bland övriga medlemmar kan nämnas brodern Friedrich Hufeland och läkaren och magnetisören Carl Christian Wolfart, men också en till magnetismen kritiskt inställd person som den kände fysiologen F. K. L. Rudolphi. På hösten 1812 sändes Wolfart till Mesmer i Schweiz för att samla material till kommissionens arbete. Med sig tillbaka till Berlin fick han Mesmers sista arbete i manuskript, som han 1814 utgav med kommentarer under titeln Mesmerismus oder System der Wechselwirkungen, Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus. Men boken blev en besvikelse. Det visade sig att Mesmer inte heller här kunde teoretiskt tillfredsställande förklara sitt system — tidigare kända och förkastade tankegångar upprepades. För Wolfart personligen fick däremot mötet med Mesmer avgörande betydelse. Han hade tidigare undersökt magnetismen ur fysisk-fluidistisk synvinkel och introducerade nu på nytt den mesmerska baqueten som den magnetiska behandlingens utgångspunkt. Snabbt nådde han nästan samma ryktbarhet som en gång sin lärofader i Paris. Folk strömmade till hans behandlingssalonger samtidigt som han ägnade sig åt flödande produktion av magnetiska skrifter.[2] Den statliga kommissionen, vars arbete avbrutits genom Preussens krig mot Frankrike, kunde slutligen 1816 offentliggöra resultatet av sina undersökningar, vilket innebar ett officiellt vetenskapligt erkännande av magnetismen som terapeutisk metod. Formuleringarna var dock reserverade och bakom utlåtandet stod kommittén heller inte fullt enhällig. Men för magnetismens anhängare blev resultatet över förväntan. Kommissionens positiva yttrande fick till följd att två särskilda professurer inrättades i ämnet animal magnetism, en i Berlin och en i Bonn. Till innehavare av professuren i Berlin utnämndes Wolfart samtidigt som man här öppnade ett nytt sjukhus där den magnetiska terapiformen skulle ägnas särskild uppmärksamhet.

1810-talet innebar överhuvud ett uppsving för magnetisk experimentell verksamhet. På många håll i Tyskland blev magnetismen en beprövad behandlingsform i läkarnas praktiker. Men fortfarande sökte man en allt klargörande tes, en systematisk, tillfredsställande sammanfattning av det magnetiska fenomenet. Genom vetenskapsakademien i Berlin lät preussiska regeringen 1817 utlysa en pristävling under rubriken Würdigung dessen was bisher theoretisch und praktisch im Magnetismus geleistet worden, vars bidrag skulle vara vetenskapsakademien tillhanda senast år 1820.[3] Tävlingen avgjordes emellertid aldrig. Enligt en kungörelse 1822 sades inget av de insända bidragen vara godtagbart.[4] Den oväntade upplösningen tillskrevs av en samtida tävlingsdeltagare akademiens för-

---

[1] C. W. Hufeland, Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XXXXIV: 3 (1817), 97). Om kommissionen och dess arbete utförligt hos Erman, 24 ff; Artelt, 424 ff.

[2] Om Wolfarts verksamhet se Artelt, 429 ff.

[3] Archiv für den thierischen Magnetismus, IV: 2 (1818), 129 ff. Kungörandet om tävlingen återfinns äv. i FA. Om tävlingsföreskrifter och insända bidrag utförligt hos Erman, 55 ff.

[4] Archiv für den thierischen Magnetismus, XI: 2 (1822), 161 ff.

hoppning om en hållbar negativ granskning av ämnet. I stället hade man främst fått naturfilosofiskt förankrade förklaringar av de magnetiska fenomenen.[1]

Det var också den naturfilosofiska tolkningsmodellen som visat sig slagkraftigast. Med denna kom man att förknippa magnetismens s. k. »guldålder» (1810–40). Men det var inte en naturfilosofisk tolkning i sträng och ursprunglig bemärkelse. I förklaringen av den magnetiska processen övergav många föreställningen om ett polärt spänningsförhållande för att i stället ställa sig bakom fysikernas tes, dvs. att den magnetiska kraften bestod i en överföring av ett med livskraften homogent ämne. I tolkningen av de somnambula fenomenen närmade man sig å andra sidan den spiritualistiska riktningen. Den magnetiska sömnen som ett medel att nå kunskap om ting utanför sinnevärldens gränser betonades alltmer. Vad som återstod av de specifikt naturfilosofiska föreställningarna blev i stället den ständigt återkommande hänvisningen till naturen som en oupplöslig harmoni, genomströmmad av ett oändligt förnuft som i skilda grader manifesterade sig i varje jordisk process. Som ett utslag högt upp på skalan av detta oändliga förnuft måste också det magnetiska fenomenet ytterst betraktas.

Från och med början av 1810-talet började således gränserna mellan de olika riktningarna suddas ut. Den inre magnetiska debatten avtog så småningom och polemiken kom som regel bara att föras med magnetismens kritiker. Denna period blev också de stora magnetiska tidskrifternas och handböckernas; man var mera intresserad av att presentera och systematisera en samlad magnetisk erfarenhet än att sekteristiskt tolka. I dessa tidskrifter och handböcker var i allmänhet alla de olika riktningarna representerade. Som huvudexempel på denna typ av litteratur framstår Kiesers, Eschenmeyers och Nasses ovannämnda Archiv für den thierischen Magnetismus (1817–24), 1810-talets årgångar av Hufelands Journal der praktischen Heilkunde samt Carl Alexander Kluges Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel (1811). Hufelands journal intog ställningen av medicinskt auktoritetsorgan och det stora utrymme den ägnade magnetismen kom att bli av ovärderlig betydelse för dess vetenskapliga erkännande. Genom Hufelands personliga vänskap med Goethe, Schiller och Herder bidrog han också indirekt till det stora intresse romantikens författare kom att visa magnetismen.[2] Kluges bok var en systematiserad sammanställning av magnetisk experimentell verksamhet och blev under de följande decennierna den utan jämförelse mest spridda och lästa skriften över magnetismen. Både i Tyskland och utomlands kom den att tjänstgöra som handbok och källa för de flesta magnetisörer av större eller mindre format.[3]

---

[1] Liedman, 170.

[2] Se härom nedan, 233 f.

[3] Erman, 17.

Den magnetiska behandlingen

Det är slutligen på sin plats att kortfattat redogöra för den magnetiska behandlingsmetoden, samt att beskriva vad som ovan kallats magnetiska fenomen. Metod och framkallade symtom var i allmänhet desamma, oavsett om man sedan tolkade dessa ur ett fysiskt, naturfilosofiskt eller rent andligt perspektiv.[1]

Magnetisörens egenskaper

Magnetisörens nödvändiga egenskaper kan sammanfattas som fysisk och psykisk stabilitet i kombination med en uppriktig tro på magnetismens botande kraft. Kravet på en god fysik betingas av tanken att magnetisören måste ha ett överskott på energi eller »livskraft» i förhållande till patienten; magnetismen kan bara verka under förutsättningen att det finns en starkare och en svagare part. Den psykiska stabiliteten identifieras i regel med viljestyrka, och sammanfaller då med kravet på den förutsättningslösa tilliten till själva behandlingsmetoden. Spiritualisterna tryckte också på den moraliska oförvitligheten som en nödvändig egenskap; magnetisören måste under den magnetiska akten vara i samklang med somnambulens förhöjda och förfinade själsverksamhet. Betonandet av psykiska förutsättningar är överhuvud av speciellt intresse, då det pekar på att man var medveten om att magnetismen aldrig i alla avseenden kunde reduceras till en strängt fysisk process.

Den magnetiska behandlingsmetoden

Den magnetiska behandlingen kan antingen vara enkel eller sammansatt, beroende på om magnetisören använder sig av yttre hjälpmedel. Den *enkla* magnetiska behandlingen kan delas upp i manipulation (strykande handrörelser),[2] påblåsning, ögonfixering samt tankefixering, varje metod med sina olika tillämpningsområden. Manipulationen, som är den utan jämförelse vanligaste metoden, delas sedan upp i underavdelningar beroende på vilken del av handen som används. Den *sammansatta* magnetiska behandlingen består i användandet av yttre hjälpmedel som antingen är *förstärkande* (elektricitet, speglar, musik m. m.) eller *ersättande*, s. k. substitut eller magnetiska isolatorer. Utmärkande för dessa är förmågan att uppta magnetisk kraft, förvara den och vid kontakt låta den övergå till en annan kropp. Exempel på sådana substitut är vatten, glas, metaller, baqueten och det magnetiserade trädet.

Det magnetiserade objektet

De sjukdomar som kan botas med magnetismens hjälp är bara sådana som kan hänföras till nervsystemet. Definitionen nervsjukdomar är dock med tanke på gängse sjukdomsföreställningar ytterst svävande. Enligt exempelvis brownianismen som kom att bli den romantiska medicinens mest favoriserade system, kunde alla sjukdomar hänföras till en störning av nervsystemets funktioner (jfr nedans. 155). De magnetiska effekterna hos den magnetiserade är av två slag, dels allmänna, dels särskilda. De *allmänna* omfattar hela kroppstillståndet och är konstanta under hela behandlingen. De innebär en förstärkning av de flesta kroppsfunktioner: nerv- och kärlsystem, hjärt-, lung- och muskelverksamhet, aptit, matsmältning, kroppsvärme, sömn, menstruation etc. De *särskilda* verkningarna —

---

[1] Sammanställningen bygger helt på Kluge; se särskilt 100 ff, 379 ff; jfr till avsnittet om de magnetiska graderna äv. Hufeland, Ueber den Magnetismus, 10.

[2] Enligt Svenska akademiens ordbok (Bd 16 B, M 250) var en av de tidigaste svenska betydelserna av ordet manipulation just »strykning med händerna i samband med magnetisering».

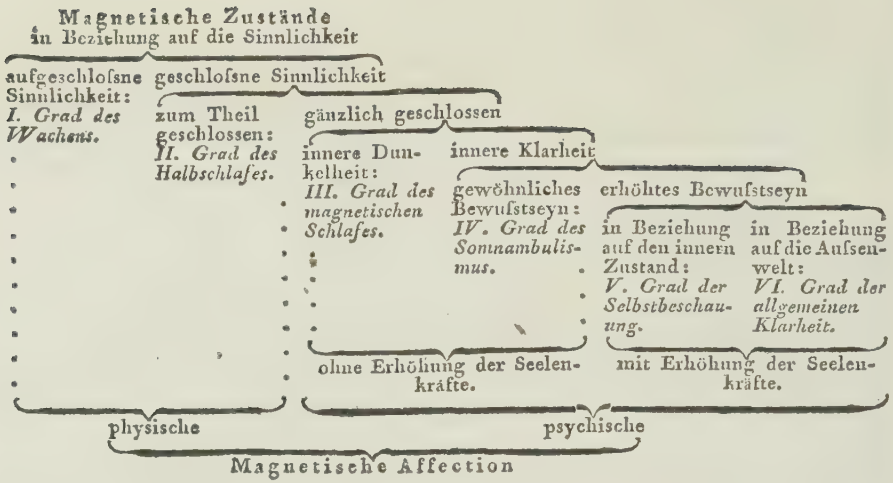

Fig. 6. C. A. Kluges schema över de magnetiska graderna. (Ur Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel.)

vilka i allmänhet tilldrar sig störst intresse — begränsar sig i regel till ett visst fysiskt eller psykiskt område och är periodiska, dvs. de uppträder bara i samband med det magnetiska tillståndet. Dessa verkningar uppkommer dock inte alls hos vissa personer, och bara ibland hos andra. Då de är av högst skiftande slag, visade det sig länge svårt att skapa ett system som täckte hela skalan av effekter. En sådan systematisering av de särskilda verkningarna kom inte till stånd förrän Kluge år 1811 i sin Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel gjorde en sammanställning som byggde på en rad magnetisörers erfarenheter. Enligt denna skala delades de magnetiska verkningarna in i olika grader med begreppet *sinnesmedvetenhet* (Sinnlichkeit) som indelningskriterium. Vanligtvis räknade man med sex grader eller tillstånd i en uppåtstigande skala; ju mer den magnetiserade avlägsnar sig från sinnevärlden, ju högre grad befinner hon sig i. Med tilltagande kroppslig förbättring sjunker sedan hennes förmåga att nå de högre graderna och övergår vid helt tillfrisknande till oemottaglighet för magnetismen. Ingen uppnår de högre graderna utan att först ha genomgått de lägre. På samma sätt som den magnetiska höjdpunkten (förmågan att nå de högre graderna) uppnås i mitten av varje kur för att sedan sjunka i förhållande till tillfrisknandet, uppnås de högsta graderna i mitten av varje magnetiskt sömntillfälle. Förmågan att nå de högsta graderna växlar inte bara med person, utan också med skiftande yttre förhållanden kring en och samma person.

Beskrivning av de magnetiska graderna

Huvudgraderna är följande: ett rent fysiskt-magnetiskt tillstånd utan själsliga effekter (1) och ett somnambult-magnetiskt tillstånd med själsliga effekter, som i sin tur sönderfaller i två stadier, ett med förhöjd sinnessensibilitet med utåtriktad prägel (2) samt ett inre clairvoyant tillstånd (3). Var och en av dessa tre huvudgrader sönderfaller sedan i ytterligare två, så att en sexgradig skala uppkommer.

Första graden (vakandets grad): patienten behåller sina vanliga relationer till omvärlden. De yttre sinnena är helt öppna och registrerar på vanligt sätt intryck. Enda kännbara symtom är allmän avslappning.

Andra graden (halvsömnens grad): sinnena sluts delvis. Ögats muskler behärskas inte längre av viljan utan sluts ofrivilligt. Svettning, feber, lindriga kramper uppkommer stundom.

Tredje graden (den magnetiska sömnens grad): de yttre sinnena upphör att fungera. Patienten försjunker i ett dval- eller bedövningstillstånd, helt avskuret från omvärlden. I fysiskt hänseende kan darrningar, kramper och kataleptisk stelhet förekomma.

Fjärde graden (den enkla somnambulismens grad): patienten vaknar inom den magnetiska sömnens, dvs. inte till ett naturligt vakande tillstånd, utan till ett »sömnvakande». Genom föregående grad är hon överförd till den »magnetiska sfären» som innesluter henne själv och magnetisören i ett gemensamt kraftfält; magnetisören blir det organ genom vilket hon åter sätter sig i förbindelse med omvärlden.[1] Tillståndet skiljer sig från det föregående just genom att förhållandet till omvärlden och förmågan att kommunicera med denna rekonstruerats. De fem sinnena är satta ur funktion, men ersatta av ett allmänt sinnesorgan, fördelat över hela kroppsytan men centrerat till maggropen, och med en finare perceptionsförmåga än de ordinarie sinnena. Denna förhöjda sinneskänslighet yttrar sig bl. a. i förmågan att med tillslutna ögon urskilja olika föremål och läsa en skriven text, att avgöra vad magnetisören känner, smakar, luktar på etc. Denne uppfattas ofta som omsvept av ljus eller dimma och från hans fingertoppar strömmar »liksom eld». Föremål och personer är urskiljbara för patienten bara sedan de vidrörts av magnetisören (försatts i rapport med den magnetiserade). Också den intellektuella förmågan förhöjs, uttryckt dels i ett förfinat språk, dels i ett vidgat kunskapsförråd. Ett visst mått av clairvoyance inträder, men då bara i förhållande till patientens eget tillstånd; hon kan t. ex. förutsäga sjukdomsprocessens förlopp. Åter vaken minns hon i allmänhet ingenting av vad som har passerat under denna grad, men hon utför mekaniskt handlingar som hon uppfordrats till under sömnen. I sällsynta fall kan också den magnetiska sömnens händelseförlopp rekonstrueras i vaket tillstånd via den naturliga sömnens drömmar.

Femte graden (självskådningens, clairvoyancens grad): patienten vänder sig åter inåt (som i tredje graden), men inte till ett mörklagt och omedvetet tillstånd, utan till en inre självskådning. Nu framträder i större omfattning hennes förmåga att nå kunskap om sitt inre kroppstillstånd, att diagnostisera sin sjukdom och föreskriva medlen för dess botande; beskrivningen av de inre organen säges ur anatomisk synvinkel ofta vara förbluffande korrekt. Diagnostiseringsförmågan kan också tillämpas på utomstående personer, förutsatt att dessa försatts i rapport med patienten. I denna grad är gemenskapen med magnetisören ytterligare förstärkt och patienten registrerar omedelbart alla förehavanden från hans sida. Gemenskapskänslan är så stark och »expanderande» att magnetisörens närvaro inte längre krävs för att försätta patienten i somnambult tillstånd; han kallas ofta ett »andra jag». Den intellektuella förmågan skärps ytterligare och tar sig bl. a. uttryck i förmågan att obehindrat tala i vanliga fall helt främmande språk, yttra sig på helt obekanta kunskapsområden m. m. Åter vaken minns patienten ingenting av den magnetiska sömnen.

Sjätte graden (allmänna klarhetens grad): självskådningen utsträcks nu i tid och rum. Tillståndet är återigen utåtriktat, men nu på ett helt osinnligt plan. Patienten »träder i högre förbindelse med hela naturen» och ser i kraft av sina förhöjda sinnesförmögenheter in i det förgångna, det frånvarande nuet och framtiden. På frågan hur hon når fram till detta vetande, svarar hon antingen att det är någon som talar till henne, eller att hon

---

[1] Spiritualisterna anság inte på samma sätt som fysiker och naturfilosofer att patienten var beroende av magnetisören genom alla stadier av den magnetiska sömnen. Hans roll var att försätta patienten i ett sådant tillstånd av anestesi att själen kunde frigöras från kroppen och träda i förbindelse med en högre värld. Med denna kommunicerade sedan somnambulen oberoende av alla yttre influenser.

känner det i form av en aningskänsla centrerad till maggropen. Hon kan nu klart beskriva andra personers yttre och inre förhållanden på vitt avlägsna orter, ofta bara genom att magnetisören tankefixerar personen ifråga. Magnetisören behärskar nu patienten med sin blotta vilja, han kan försätta henne i magnetisk sömn utan substitut och på flera mils avstånd. Gemenskapskänslan är så stark från patientens sida att hon obehindrat förmår läsa magnetisörens tankar. Själsverksamheten förädlas i så hög grad att hon tycks helt avlägsnad från allt jordiskt. Känslomässigt och moraliskt präglas hon av en förfining av översinnliga mått som ger sig till känna i en ytterligt skärpt sensibilitet inför allt av grovt jordisk käraktär (inte minst varje erotiskt närmande). Denna förfining yttrar sig också i hennes yttre: hon får utseende av en »förklarad».

Utöver dessa sex grader räknade man stundom med en sjunde, den s. k. hänryckningens grad. Denna kännetecknades av en inåtvändhet av så fullständig karaktär att ingen som helst förbindelse med omvärlden upprätthölls. Graden ansågs dock i allmänhet inte ha något egentligt samband med ett magnetiskt tillstånd, utan tillskrevs mera en rent religiös-extatisk prägel. Med undantag av vissa spiritualister tog som regel också magnetisörerna avstånd från dess symtom.

En summering — med hjälp av en modern terminologi — av de skilda magnetiska gradernas själsliga fenomen får följande utseende: 1. *Clairvoyance* (fjärrskådning): förmågan att dels utan ögonens hjälp beskriva ett föremål, en text o. d., dels att redogöra för objekt och händelseförlopp på avlägsen ort. 2. *Autoscopi* (självskådning): förmågan att beskriva anatomiska detaljer i den egna kroppen. 3. *Telepati* (tankeöverföring): förmågan att utläsa en annan persons tankar. 4. *Prekognition* (förutsägelse): förmågan att förutsäga en sjukdomsprocess förlopp, en händelse etc.

Av dessa fyra kategorier kan clairvoyancen betraktas som huvudkategori med de övriga tre som underavdelningar. Med undantag av autoscopin och tillägg av ytterligare en kategori, den s. k. *telekinesin* (förmågan att på »psykisk» väg förflytta föremål) går dessa fenomen idag under beteckningen paranormala.[1]

---

[1] Det bör dock observeras att den moderna parapsykologins definitioner av de fyra kategorierna är betydligt vidare än de som ovan gjorts. En bra diskussion om definitioner och klassificering av de paranormala fenomenen finns i C. D. Broads Lectures on psychical research, London 1962. För det särskilda sambandet mellan dessa fenomen och hypnotiska tillstånd se S. Edmunds, Hypnotism and the supernormal, Hollywood 1967; jfr äv. Abnormal hypnotic phenomena, I–IV; S. Alrutz, Hypnos och suggestion, Sthlm 1925, 214 ff. En populär framställning av parapsykologins allmänna problemställningar och resultat är B. Qvarnströms Parapsykologi, Sthlm 1960.

7. Mellan swedenborgianism och romantik

Magnetismens ställning i Sverige omkring år 1800

Den magnetiska verksamhet som förekommit i Sverige under 1700-talet hade inte utövats i anslutning till läkarkretsar. Ett rent medicinskt syfte hade visserligen varit det främsta motivet för t. ex. Carl Göran Silfverhjelm och Mårten Sturtzenbecher, men swedenborgarna i allmänhet hade låtit det komma i andra hand och frimurarna hade helt bortsett från magnetismens medicinska sida. Inte i något fall hade den ägnats fortlöpande experimentellt intresse i någon legitimerad läkares praktik. I både Frankrike och Tyskland hade läget varit annorlunda. Magnetismens framgångar i Frankrike kunde förklaras mot bakgrund dels av den förtroendekris som den etablerade, traditionella läkekonsten råkat in i, dels av revolutionsårens oroliga och öppna idéklimat som gynnade djärva spekulationer och oförvägna nydaningsförsök i allmänhet. Publikens stormande gensvar stärkte lanseringen av magnetismen som revolutionerande terapeutisk metod, och trots motstånd från officiellt vetenskapligt håll övertygades flera läkare genom långa experimentserier om den magnetiska kraftens realitet. I Tyskland hade magnetismen — i sin somnambula form — redan från början fått en gynnsam start genom att anammas av väletablerade läkare som genom metodisk experimentell verksamhet sökte belägga dess medicinska värde. Visserligen omstridd kom den där aldrig att sakna stöd i vetenskapliga kretsar. I Sverige kom däremot magnetismen inte att utvecklas på basis av ett motsvarande experimentalintresse, trots att den kortvariga entusiasmen kring den silfverhjelmska baqueten anknöt till franska förebilder. Den kom i stället att få sin förankring i en rakt motsatt företeelse, en förromantisk spekulativ strömning med spridning inom skiftande mysticistiskt orienterade grupper. Magnetisörerna var inte läkare utan representerade vitt skilda yrken, utgångslägen och syften; som gemensam nämnare stod dels den aristokratiska klasstillhörigheten, dels bristen på förankring i någon vetenskapligt grundad teori eller praktik.

Att vissa läkare också i Sverige ägnade magnetismen intresse är dock obestridligt (jfr ovan s. 43 f). Varför tog de då inte upp den i sin praktik? Svaret ligger utan tvekan just i det faktum att magnetismen omedelbart efter dess introduktion i Sverige i första hand anammats i swedenborgska respektive frimurarkretsar; därmed hade den klassificerats som en mysticistisk och ur vetenskaplig

synvinkel suspekt företeelse ägnad att stödja syften av religiös, ockult eller till och med politisk natur. Redan på våren 1787 hade den fått sitt rykte starkt misskrediterat genom Pro sensu communis polemik. Den ensidighet och brist på nyansering som i viss mån utmärkte den kellgrenska kritiken betingades av den önskade effekten: dråpslaget mot swedenborgarna. Magnetismen analyserades bara i relation till den tolkning och funktion den givits av de swedenborgska magnetisörerna och kunde därigenom osökt inordnas bland de svärmiska strömningar det sunda förnuftet måste bekämpa. Kellgren tog aldrig ställning till dess ursprungliga syfte, om den genom empirisk forskning och utan religiösa eller andra överbyggnader kunde bevisas vara av värde ur medicinsk synvinkel. Härigenom blev hans kritik så mycket mera slagkraftig. All beröring med magnetismen betecknades som tvivelaktigt svärmeri. Att göra den till föremål för allvarligt syftande forskning framställdes som uteslutet. Ingen läkare vågade i den situationen öppet ta upp magnetismen i sin praktik och därmed göra anspråk på dess terapeutiska värde. Trots att många ägnat den stor uppmärksamhet vid Silfverhjelms baquet, visade sig inte någon beredd att självständigt pröva den eller ställa sig upp som dess offentlige försvarare. Medan i Tyskland och Frankrike en flod magnetiska skrifter hann följa före sekelskiftet, lades i Sverige inte fram ett enda arbete grundat på empiriskt vunna forskningsresultat. I pressen vidtog den stora tystnaden efter Pro sensu communi-polemiken. Varken i dagstidningar eller vetenskapliga journaler publicerades några som helst inlägg rörande magnetismen decennierna kring sekelskiftet 1800. Kellgrens angrepp hade drabbat effektivt. Alla försök att öppet praktisera magnetismen hade upphört omkring 1790. Inte ens det faktum att de flesta kritikerna lämnat slagfältet redan i början av 1790-talet, förmådde väcka den till liv igen. Lidén avled 1793 och Kellgren 1795. Inte heller von Rosenstein yttrade sig vidare i frågan. Stagnationen sammanföll med den allmänna stilltje som karaktäriserade det svenska kulturella och vetenskapliga klimatet decennierna kring sekelskiftet 1800. Det var först i samband med inträngandet av de naturfilosofiska idéerna på svensk mark som de slumrande andarna skulle väckas till liv. Detta kom också att gälla magnetismen.

Utmärkande för den svenska 1700-talsmagnetismen blev således i första hand att den inte anammades i medicinskt meriterade kretsar. Härmed sammanhängde sedan dess svårighet att vinna såväl allmänt som vetenskapligt erkännande. Till stor del kom dessa två tendenser att bli bestämmmande också för magnetismens utveckling under 1800-talet. Genom förmedling av den tyska romantiska naturfilosofin kom visserligen flera läkare att uppmärksamma saken, men med Pehr Gustaf Cederschjöld som främsta undantag blev intresset av sporadisk karaktär. Det kom då som regel att ingå som komponent i anammandet av en romantisk medicin i stort. Men innan vi går in på denna typ av uppblomstrande magnetisk aktivitet, skall undersökas om de nya strömningarna från Tyskland satte några spår i de få fall där magnetismen praktiserades både under 1780-tal och 1810-tal,

och där man alltså hade den swedenborgska traditionen att utgå från. Detta är aktuellt i två fall, Adolf Gustaf Nordenskjöld och Mårten Sturtzenbecher, de enda swedenborgska magnetisörer vars verksamhet överlevde 1780-talets kriser.

Adolf Gustaf Nordenskjöld

Adolf Gustaf Nordenskjöld, den enda av de många bröderna Nordenskjöld som blivit kvar på släktgodset Frugård i Finland (jfr ovan s. 53), hade bland swedenborgarna gjort sig känd som en sträv rationalist som först efter kritisk granskning lät sig fångas in av nya idéer. Omkring år 1780 hade han invigts i de swedenborgska lärorna av sina bröder.[1] Men det var inte frågan om någon trosviss omvändelse till Nya Jerusalems lära, utan snarare om ett förnuftsmässigt anammande av den swedenborgska lärobyggnadens både teologiska och naturvetenskapliga aspekter, som skedde efter viss tvekan och sedan hans inställning ursprungligen präglats av påtaglig skepsis.[2] På ett tidigt stadium hade han dokumenterat sitt intresse för lekmannaläkekonst. Han »tyckes göra mycket godt genom medicamenters gifvande till de siuka», skriver C. F. Nordenskjöld i brev till Christian Johansén 1781, men tillägger något överraskande, att det genom folkliga uppenbarelser framkommit att brodern trots allt inte skall återfinnas i himlen utan i helvetet.[3] Att A. G. Nordenskjöld själv skulle ha praktiserat sin läkekonst i samband med de sjukdomar av besatthetskaraktär som swedenborgarna rapporterade i stort antal just från Finland, och som tolkades som synbara tecken på andars inflytelser över människokroppen, är inte troligt.[4] Hans intresse för den andevetenskapliga sidan av swedenborgianismen tyckes till en början ha varit ringa.

Som Nordenskjölds informationskälla för swedenborgarnas aktiviteter i Stockholm fungerade i första hand Carl Fredrik Bergklint (jfr ovan s. 72 ff). Också den första informationen om magnetismen bör ha skett via Bergklint, som löpande rapporterade om den magnetiska verksamheten inom Exegetiska och Philantropiska sällskapet. Genom sin starkt kritiska inställning till denna verksamhet kan han knappast ha bidragit till att omvända Nordenskjöld för saken. Tvärtom tycks denne till en början ha varit inne på Bergklints kritiska linje, eftersom han på sommaren 1787 uppmanades att framföra en offentlig kritik av swedenborgarnas tilltag att utnyttja magnetismen för helt andra syften än för vad den var avsedd.[5] Flera år senare kunde också brodern Carl Fredrik påminna Nordenskjöld om att det var långt ifrån kritiklöst som denne accepterat magnetismen.[6] Av Nordenskjölds egen hand finns ytterst få brev bevarade.

[1] C. F. Nordenskjöld t. Johansén 22/7 1781, JBS.
[2] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 29/1 1793, FA.
[3] C. F. Nordenskjöld t. Johansén 22/7 1781, JBS.
[4] Ibid. 14/2, 22/7, 27/8 1781; 4/7 1783.
[5] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 25/7 1787, FA.
[6] C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 29/1 1793, FA.

Däremot har han efterlämnat två andra dokument i handskrift, förvarade i Frugårdsarkivet, vilka båda behandlar magnetismen: det ena ett polemiskt tidningsinlägg i flera versioner, avsett att bemöta en starkt ironiserande artikel över magnetismen i Åbo tidningar 1791, det andra ett fragmentariskt bidrag till den pristävling i ämnet som vetenskapsakademien i Berlin utlyst år 1817.[1] Framställningen i det följande kommer främst att bygga på den senare artikeln, även om man då måste ta en viss hänsyn till dess karaktär av tävlingsbidrag. Det är tydligt att Nordenskjöld vinnlagt sig om — i enlighet med vad som också efterlysts i tävlingsprospektet — att i första hand framlägga magnetismens medicinskt fysiska aspekt. Då han så småningom glider över på en rent spiritualistisk, starkt swedenborgskt färgad tolkning undviks sorgfälligt såväl Swedenborgs namn som den swedenborgska terminologin — ordet ande förekommer exempelvis inte en enda gång — och ersätts med försök att under hänvisning till olika eter- och dunstningsteorier ro framställningen vetenskapligt tillfredsställande i land.

Trots att Nordenskjöld till en början ställde sig tveksam till magnetismen, är det mot bakgrund av hans medicinska intresse naturligt att den skulle fånga hans uppmärksamhet. Frågan vad som fick honom att lämna sin kritiska position är något oklar; som isolerad i Finland hade han ännu på hösten 1788 inte fått tillfälle att personligen närvara vid en magnetisk seans. Enligt både Bergklint och brodern Carl Fredrik skulle det ha varit genom förmedling av Mårten Sturtzenbecher som han definitivt vanns för saken.[2] Sturtzenbecher besökte på sommaren 1788 Frugård och hade då långa och intensiva samtal med Nordenskjöld i magnetiska spörsmål. Propagandan gav uppenbarligen resultat eftersom Sturtzenbecher efter hemkomsten till Stockholm kunde visa sig »ganska högmodig» över att ha vunnit den klentrogne Nordenskjöld för sin sak.[3] Själv hänvisar emellertid Nordenskjöld inte till Sturtzenbecher utan till två kontakter med en baron S., »kunnig i fysik och kemi», under våren och hösten 1788.[4] Denna baron S. är naturligtvis identisk med Carl Göran Silfverhjelm, som genom det svensk-ryska kriget 1788 var förlagd till trakterna kring Frugård. Nordenskjöld blev således föremål för inflytelser från två helt olika typer av magnetism. En fysisk, representerad av Silfverhjelm och i någon mån Bergklint, och en andlig förmedlad av Sturtzenbecher. Att direkta influenser från den sistnämnde knappast

---

[1] Tidningsartikelns båda versioner är odaterade och orubricerade. De avsåg att bemöta [J. Norbergs] Project til en theorie för den animala magnetismen, Åbo tidningar 1791, nr 8, 9 och 11. Tävlingsbidraget har titeln Fragmentariska antekningar, tjenande til förklaring över phenomenerne som förefalla vid animala magnetismen. Dateringen kan ungefärligen anges till 1818–20. Handskriften är dikterad och inte egenhändig. Den omfattar 27 sidor, här provisoriskt numrerade av mig. Av Nordenskjölds brev finns några få bevarade i Frugårdsarkivet och ytterligare några i en samling ur det nordenskjöldska familjearkivet, tillhörande konsul T. J. Broms, Helsingfors. Av dessa berör bara ett det aktuella ämnet (t. H. J. Bruce 9/5 1797).

[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789; C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 29/1 1793, FA.

[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 28/4 1789, FA.

[4] Fragmentariska antekningar, [3 f].

är urskiljbara annat än antydningsvis, måste delvis ses i relation till vad som ovan sagts om Nordenskjölds strävan att undvika direkta swedenborgska referenser. Att han själv bara hänvisar till Silfverhjelm måste också förklaras mot bakgrund av att det var denne som praktiskt invigde honom i den magnetiska behandlingsmetoden.

Vid Silfverhjelms och Nordenskjölds första möte på våren 1788 kom Nordenskjöld helt slumpmässigt att framlägga sin uppfattning om magnetismen, grundad i tanken att de fem ordinarie sinnena under sömnen var ersatta av ett »andesinne», som kunde kommunicera med magnetisörens kroppssinnen. Silfverhjelm förkastade emellertid en sådan tolkning under hänvisning till sin egen erfarenhet som magnetisör. Han sade sig i lärt saken av »Mesmer i Paris».[1] Efter att i mitten av november samma år åter ha inkvarterats i närheten av Frugård inledde Silfverhjelm en serie magnetiska experiment, som han inbjöd Nordenskjöld att övervara; »han tyckte sig då finna att de orsaker jag upgifvit till ... förefallande värkningar intet vore aldeles grundlöse», och visade sig också intresserad av vilka skrifter i ämnet Nordenskjöld läst.[2] Denne kunde dock bara svara »hvad som ock var en värkelig sanning», att han inte läst någonting utöver vad som meddelats i tidningarna. Man måste då utgå från att Exegetiska och Philantropiska sällskapets Samlingar för Philantroper räknades hit. Att han inte skulle ha haft tillgång till den swedenborgska magnetismens teori som publicerades här 1787, är osannolikt. Likaså bör han ha känt till G. U. Silfverhjelms Inledning til kunskapen om den animale magnetismen, som delvis trycktes i tidningen Landt-Bibliothek samma år.

I samband med den praktiska lektion i magnetiseringskonsten som Silfverhjelm demonstrerade, slogs Nordenskjöld dels av det omständliga och tidsödande förfarandet, dels av att verkningarna inte stod i proportion till »det myckna arbetet». Alla de magnetiserade visade sig vara »nog trögtalte».[3] Sporrad av vad han uppfattade som ineffektiviteten i den silfverhjelmska metoden beslöt han efter hemkomsten att själv pröva sin nyförvärvade magnetiseringskonst. Till försöksobjekt valdes »husjungfrun mellan 25 à 30 år som var plågad af binekemask». Det visade sig då att han genom en långt enklare manipulationsteknik kunde åstadkomma en närmast omedelbar sövningseffekt. Redan under den första magnetiseringen visade sig patienten i stånd att detaljerat redogöra för sjukdomens art och föreskriva medlen för dess botande. På frågan hur hon kunde veta allt detta, svarade hon att det var »någon som sade det».[4] Rent clairvoyanta förmågor visade sig från och med de följande magnetiseringarna, då hon kunde urskilja föremål i fullkomligt mörker, beskriva personer som inträdde i rummet etc. Under den fortsatta behandlingen utsträckte sig clairvoyancen utanför det jordiska rummets gränser: »hon såg solen ... många menniskior, blomsterängar,

---

[1] Ibid.
[2] Ibid., [4].
[3] Ibid., [5].
[4] Ibid., [8].

rinnande bäckar och foglar med vackra färgor».[1] Liknande clairvoyanta fenomen skulle sedan bara visa sig i samband med Nordenskjölds magnetiseringar av ickesjuka medier. Av intresse är att studera Silfverhjelms och Nordenskjölds terapeutiska metod. Att den förre använde sig av den rent mesmerska metoden med dess komplicerade manipulationsteknik, är tydligt. I enlighet härmed var heller inte framkallandet av somnambula effekter det främsta syftet. Nordenskjöld hade funnit denna behandlingsmetod tidsödande och ineffektiv. Hans intresse var i första hand inriktat på de somnambula tillstånden. Detta i kombination med hans förmåga att omedelbart på egen hand framkalla de önskade effekterna, pekar direkt på att han läst de svenska swedenborgarnas skrifter, där uppmärksamheten varit helt centrerad just till de somnambula tillstånden och där utförliga manipulationstekniska anvisningar också förmedlats.

Efter det första experimentet fullföljde Nordenskjöld ända fram till omkring 1820 en rad magnetiseringar. I periferin av de angrepp som så hårt drabbade de stockholmska magnetisörerna, kunde han tämligen ostört fortsätta sina experiment under hela den period då den magnetiska verksamheten i Sverige låg så gott som helt nere. Även om han beklagade den omilda bedömning magnetismen utsattes för i Sverige, kunde den inte aktivt beröra honom.[2] Magnetismens kritiker i Sverige hade i första hand vänt sig mot en organiserad swedenborgsk verksamhet som inte hade någon motsvarighet i Finland. De försök att introducera magnetismen också här som Carl Göran Silfverhjelm gjorde på hösten 1788, hade givit klent resultat och vid sidan av Nordenskjölds verksamhet tycks mycket få experiment ha förekommit.[3] Den under den aktuella perioden enda finlandssvenska dagstidningen, Åbo tidningar, visade ämnet ringa intresse, även om några mindre, negativa notiser publicerades utöver den ovannämnda artikeln 1791.[4] Elektriciteten och galvanismen som medicinterapeutiska metoder ägnades däremot stor uppmärksamhet.[5] Henrik Gabriel Porthans Allmän Litteraturtidning, som utkom i en enda årgång 1803, sträckte sig så långt i välvilja som att referera en artikel om de tyska Bremen-magnetisörerna ur Hufelands Journal der praktischen Heilkunde.[6] I övrigt var det vid denna tid fullkomligt tyst kring magnetismen. Att många av de svenska magnetisörerna upplevde sin passivitet som påtvungen, illustreras av det stora intresse de visade Nordenskjölds verksamhet. Flera tillskrev honom för upplysningar i ämnet.[7] Sturzenbecher och Bergklint fick från och med 1788 sporadiska rapporter om utförda experiment och uppmanades också att meddela egna erfarenheter och förmedla aktuella

---

[1] Ibid., [10].
[2] Ibid., [3].
[3] Lagus, 217.
[4] Åbo tidningar 1801, nr 8.
[5] Ibid. 1795, nr 29; 1801, nr 8; 1802, nr 3, 101; 1803, nr 38.
[6] Allmän Litteratur-Tidning utg. af ett sällskap i Åbo, 1803, nr 88.
[7] Halldin t. A. G. Nordenskjöld 23/3 1806; Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 1/2 1793; Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 7/6 [1789]; dens. t. H. E. Nordenskjöld [mars 1790], 17/7 1794, FA.

skrifter.[1] Så sent som år 1811 vädjade dock Bergklint till Nordenskjöld att än en gång ta sin magnetiska verksamhet under omprövning och övertyga sig om att han inte var offer för illusion och bedrägeri.[2]

Nordenskjölds patienter tycks huvudsakligen ha tillhört tjänstefolksklassen.[3] Bland de sjukdomar som botats omnämns frossa, kolik, fallandesot, tandvärk, menstruationsrubbningar och olika förlossningskomplikationer. Särskilt i det sista fallet fann Nordenskjöld magnetismen vara »af oskattbar nytta» och dess verkningar så gynnsamma att de till och med »väckt medici[s] förundran».[4] Hans manipulationstekniska förfarande varierade från mera omfattande strykningar till ytterst enkla, nästan omedvetna gester. En ung flicka botades exempelvis från tandvärk genom att han helt enkelt placerade sin hand på samma ställe där flickan nyss haft sin: »[jag] känner i det samma att hennes käftar med en convulsivisk rörelse skär mot hvarandra, hvarigenom den frette oxeltanden bröts lös, och hon spottade den ut, vid undersökningen fants att den suttit väl fast, med stora rötter. Såret ... blödde mycket.»[5] Också de magnetiska symtomen tog sig mycket olika uttryck på olika patienter, från djupa somnambula tillstånd med clairvoyanta yttringar till inga synliga symtom alls. De djupaste sömntillstånden med åtföljande clairvoyance uppnåddes oftast i samband med sådana sjukdomar som inte kunnat medicinskt definieras och som »Medici ofta icke förstå sig uppå». Hälsans återställande visade sig dock i allmänhet oavhängigt av graden av somnambulism.

De clairvoyanta fenomen Nordenskjöld observerade i samband med sövning av sjuka personer tycks, bortsett från det första fallet, ha inskränkt sig till att gälla egna eller andras sjukdomar. När det gällde de högre graderna av klarseende uppfattade han dessa som förbehållna speciellt mottagliga, icke-sjuka medier. Denna metodiska uppdelning i sjuka och icke-sjuka somnambuler med yttringar av helt olika karaktär för respektive grupp, är av allt att döma någonting unikt för Nordenskjöld. Den speglar i direkt bemärkelse konfrontationen mellan de intressen magnetismen tilldrog sig dels som läkemedel, dels som medel att nå kunskap om ting utanför den naturliga världens gränser. Medan övriga magnetisörer i en teori sökt förena magnetismens fysiska och andliga yttringar, drog Nordenskjöld slutsatsen att det måste röra sig om två helt olika magnetiska tillstånd som måste ges olika förklaringar. De effekter med hälsobringande verkan som uppnåddes i samband med magnetisering av *sjuka* kunde enligt Nordenskjöld förklaras som vanliga »naturfenomener». De tillskrevs helt enkelt den stillhet i vilken patienten befann sig i och med sinnesorganens insövning.[6] Tanken förs

---

[1] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 9/1 1789; 19/6, 1/2 1793; jfr äv. Bergklints brev ovan; C. F. Nordenskjöld t. A. G. Nordenskjöld 3/8 1793, FA.

[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/7 1811, FA.

[3] Förutom Fragmentariska antekningar se A. G. Nordenskjöld t. H. J. Bruce 9/5 1797, T. J. Broms samling, Hfors.

[4] Fragmentariska antekningar, [13].

[5] Ibid., [15].

[6] Ibid., [11].

inte vidare, men det är troligt att Nordenskjöld anslöt sig till föreställningen att den livskraft som frigjordes genom att vissa kroppsfunktioner avstannade, kunde tas i bruk av eventuella sjuka organ. På denna punkt görs en i sammanhanget märklig hänvisning till Jean Paul, som ju som magnetisk teoretiker stod en rent spiritualisitk uppfattning mycket nära; det var endast »ifrån själen till kroppen» som människan kunde botas (jfr nedan s. 224 f). Detta var ju huvudtanken i den swedenborgska sjukdomsläran, men Nordenskjöld tycks i likhet med Bergklint inte ha anslutit sig till denna. Själsliga fenomen i anslutning till sjuka somnambuler tillskrev han »en af Sinligheten upp kommen bildning, och minnets former föresväfvande likasom i drömmar eller ock tankesyner».[1] En tankeanslutning till Dietrich Kiesers tolkning av de magnetiska fenomenen som grundade i en förhöjd emotionell verksamhet, tycks här vara tydlig.

Nordenskjöld fann således att sjuka somnambulers tillstånd kunde förklaras i anslutning till naturliga fysiska och psykiska processer. Annorlunda var det med de högre graderna av clairvoyance som uppkom vid insövning av speciellt mottagliga medier och som antog karaktären av rena uppenbarelser, helt fjärmade från alla relationer med det jordiska. Detaljerat beskriver somnambulerna en paradisisk värld: »Trädgårdar med skjön frukt uti, Alléer, Blomsterparker med ypperliga blommor af stor fägring och skjön lukt, Sjöar och Vattudrag, Hus och vackra byggnader, på hvilka ställen de öfver alt kunnat kringvandra då de ock sedt foglar och djur af flere slag.» Människorna är »merendels klädde i Vite, Röde och Blå kläder ... Glade och nöjde, Sorgsne eller oroelige, Spatserande, värksamme och arbetande». Här har de umgåtts och samtalat med personer som varit döda sedan flera decennier, och trots att de aldrig känt dessa personer som levande, kan de nu detaljerat beskriva deras utseenden och yttranden, så att närvarande kunnat övertyga sig om att en faktisk kommunikation med avlidna vänner ägt rum.[2] Ordet ande förekommer som nämnts aldrig, men det är helt uppenbart att det är den swedenborgska andevärlden som skildras. Ordalydelsen och detaljrikedomen påminner mycket starkt om Swedenborgs egna i De amore conjugiali. I de högsta grader har somnambulerna förmått svinga sig upp till än högre världar. De ser nu i »oändeligt klart ljus» solen, alltings ursprung och uppehållare, och beskriver den »med en liflighet som intet altid varit förenlig med deras okunnighet».[3] Uppenbarelser av denna karaktär uppfattar Nordenskjöld som särskilt märkliga. De föranleder honom att göra en lång spekulativ utläggning i swedenborgsk anda om solen som alltings urmoder, som framfött materien i olika etapper och som genom sitt ljus och sin värme uppehåller alla former av liv.[4]

En fråga som infunnit sig redan i samband med de stockholmska magnetisörerna och här aktualiseras på nytt är i vilken mån de somnambula uppenbarelserna

[1] Ibid., [10].
[2] Ibid., [20 f].
[3] Ibid., [21].
[4] Ibid., [22 ff].

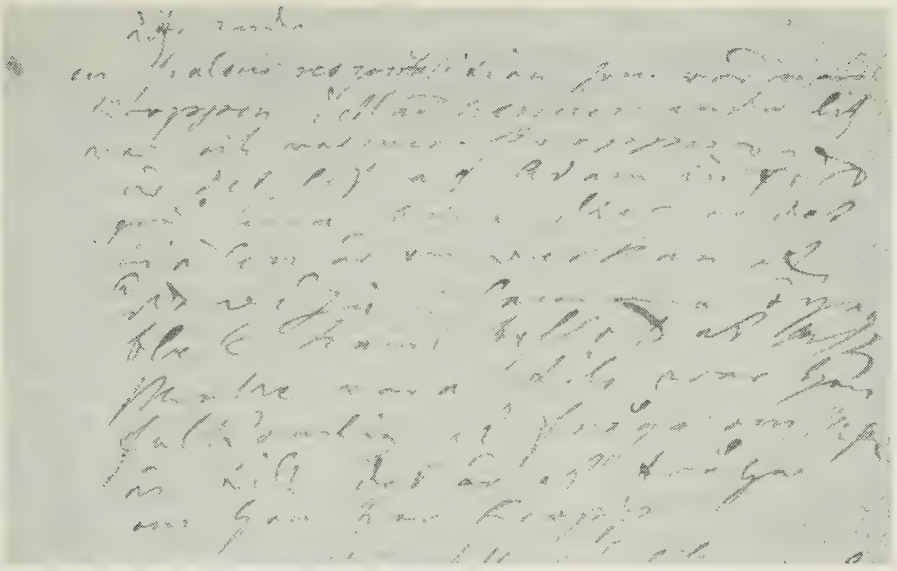

Fig. 7. Utdrag ur anteckningar förda av Carl Johan Lindegren under magnetisk sömn (Frugårdsarkivet).

återspeglar magnetisörens föreställningsvärld. I Nordenskjölds fall är ett samband ovedersägligt. Nästa led blir då att klargöra huruvida medierna personligen var insatta i den aktuella begreppsvärlden. Nordenskjöld lämnar mycket få personuppgifter om sina försökspersoner. Identiteten har i ett fall dock kunnat fastställas. Det gäller Carl Johan Lindegren (1770–1815), sedermera bekant som författare till en rad populära teaterstycken i den sentimentala genren. År 1792–93 vistades han som informator hos Nordenskjöldarna på Frugård och gjorde sig där känd som »ett förträffligt somnambulistiskt medium».[1] Lindegren bekände sig inte ursprungligen till den swedenborgska läran, men blev omvänd sedan han magnetiserats i samband med en sjukdom och under sömnen kommit i kontakt med sin nyligen avlidne vän, rådman Josef Häggroth.[2] Också efter sitt tillfrisknande ställde han sig till förfogande som magnetiskt medium med uppgift att förmedla budskap från andevärlden; hans förmåga väckte stor uppmärksamhet och berättelser härom spreds bland swedenborgarna. Uppenbarelserna protokollfördes och finns åtminstone delvis bevarade i Frugårdsarkivet. Materialet består dels av formfulländade verser och poetiska beskrivningar av andevärlden, nedtecknade efter diktamen, dels av osystematiska utläggningar av den swedenborgska läran och magnetismens natur, vilka tycks vara nedskrivna av Lindegren

---

[1] F. Westin, Carl Johan Lindegren, Ekenäs 1940, 64.

[2] Lenhammar, 311.

själv under den magnetiska sömnen.[1] Huruvida han verkligen befann sig i sömn är dock naturligtvis omöjligt att fastställa. Förutom att man klart kan fastslå speglingar av en swedenborgsk föreställningsvärld, är det av speciellt intresse att studera Lindegrens utläggningar om magnetismen. Han uttalar sig dels om dess natur som läkemedel, dels om dess funktion som kontaktöppnare mellan sinnevärlden och andevärlden, dvs. det är en uppdelning som stämmer överens med den Nordenskjöld själv gjort.

Magnetismen *som läkemedel* sätter Lindegren i relation till en rent iatromekanisk sjukdomslära — med ursprung i 1600-talsläkaren Santorio och i Sverige företrädd av bland andra Linné — om sjukdom som grundad i ett förhindrat utflöde av de ṗödvändiga kroppsutdunstningarna. Magnetismens botande kraft består i dess karaktär av ett fint »effluvium» som öppnar porerna och därmed vägen till normal perspiration. Frågan varför då alla inte är mottagliga för detta effluvium besvaras med att »det är symphatien och antiphatien, obetydligt sjukdomens beskaff[enhet]». Lindegren ansluter sig således här till en närmast fluidistisk tolkningslinje och fjärmar sig helt från den swedenborgska sjukdomsläran och därmed en andlig tolkning av magnetismens terapeutiska roll. Dess kraft att *öppna kommunikationer med en rent andlig värld* måste dock förklaras på annat sätt; den har sin grund i somnambulens förmåga att under sömnen (kroppens insövning) uppta alla impressioner »directe till själen utan at communiceras genom de kroppsliga sinnen». Abstraherade från alla sinnliga former blir dessa föreställningar fullkomligt rena — »huru kan vatten som går genom orent kläde vara rent?» — och befriade från allt av jordisk karaktär är så förutsättningarna uppnådda för jämbördig kontakt med andevärlden. Att direkt applicera dessa tankegångar på Nordenskjöld är naturligtvis ytterst vanskligt. Hans egen framställning i Fragmentariska antekningar avbryts abrupt just på den aktuella punkten, dvs. då han skall presentera sin tolkning av de andliga fenomenen. Men då han ursprungligen definierat magnetismen just som sinnenas insövning, är det troligt att han anslöt sig till en Lindegren näraliggande uppfattning.

För Lindegren blev intresset för både magnetismen och swedenborgianismen kortvarigt; det tycks ha upphört samtidigt som han lämnade Finland. Enligt Bergklint ville han senare inte kännas vid sin verksamhet som magnetiskt medium.[2] Då han år 1805 publicerade sina Samlade arbeten, ingick bland innehållet en dikt där magnetismen behandlades med kraftig ironisk udd.[3]

---

[1] Materialet omfattar ca 25 sidor av skiftande format, somliga dubletter. Verserna återfinns förutom i FA också i Lindegrens Samlade arbeten, II, 275 ff, samt i en handskrift av Carl Deleen under titeln Verser författade av [Lindegren] då han var [magnetiserad] till [sömns], KB. (Meddelat av N. Afzelius i Konventvisor och andra politiska dikter från revolutionsåren 1792–93, Samlaren 1923). Orden inom klammer är skrivna med Deleens speciella stenografiska tecken. Dateringarna i Samlade arbeten stämmer inte överens med dem i Deleens och FA:s handskrifter, som sinsemellan är lika.

[2] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 23/5 1796, FA.

[3] Ursäkt för en försummad magnetisering dagen efter en bal (i Samlade arbeten, I, 280 f).

En summering av Nordenskjölds magnetiska verksamhet ger vid handen att han byggde sin uppfattning dels på inflytelser från olika utländska magnetisörer, dels på en swedenborgsk tradition. Att han tagit del av den högflod av magnetisk litteratur som utgavs i Tyskland från och med 1800-talets första år är tydligt. På detta tyder i första hand vissa notiser om det rent praktiska förfarandet i samband med magnetisering av sjuka. Så är han t. ex. införstådd med den s. k. magnetiska skalan, systematiserad först år 1811 av Kluge. Han är också medveten om de särskilda fysiska relationerna mellan magnetiserad och magnetisör, något som först de tyska magnetisörerna uppmärksammat och som i allmänhet kom att användas som stöd för föreställningen om magnetismen som en direkt kraftöverföring. Båda dessa punkter hade i första hand tagits upp av Kluge. Märkligt nog översattes aldrig hans ryktbara systematik till svenska. Däremot publicerades ett sammandrag av boken i svensk översättning 1816, där både den magnetiska skalans olika grader och den magnetiska kraftöverföringen utförligt redovisades.[1] Också Jean Paul, den enda författare Nordenskjöld själv hänvisar till, hade ingående diskuterat det praktiska förfarandet vid magnetisering. Det arbete av denne som Nordenskjöld hade tillgång till var sannolikt Reflexioner öfver animaliska magnetismen, tryckt på svenska 1817. En tredje magnetisör som Nordenskjöld uppenbarligen influerats av, framför allt i tolkningen av sjuka somnambulers paranormala förmågor, var den naturfilosofiska skolans huvudman Dietrich Georg Kieser. Skrifter av denne publicerades dock inte på svenska förrän år 1822, i översättning av Johan Lagberg.[2]

I sin tillämpning av en andlig magnetism utgick Nordenskjöld naturligt från swedenborgsk grund. Han var väl insatt i Swedenborgs både teologiska och naturvetenskapliga skrifter. Dennes andelära direkt sammankopplad med magnetismen hade han också kunnat studera i spiritualisten Jung-Stillings Andelära, utgiven på svenska 1812. Hans uppfattning av en icke-fysisk magnetism uppvisar större släktskap just med de tidiga tyska spiritualisterna än med de svenska swedenborgarna. Också för spiritualisterna var den swedenborgska andeläran en av de teoretiska förutsättningarna, men man hade inte renodlat den på samma sätt som i Sverige utan sökt samordna den med en världsbild formad av fysiska lagar. Samma dubbelbottnade utgångsläge återfinns hos Nordenskjöld. Den natursyn han framlägger visar influenser inte bara från Swedenborgs skapelseteorier, från Descartes' mekanistiska naturfilosofi och Leonhard Eulers matematiska eterteori utan ger också plats för hård polemik mot den newtonska kosmologin.[3] Att också en spiritualistiskt tolkad magnetism skulle tillskrivas

---

[1] Kort och tydlig underrättelse om magnetismen, Sthlm 1816; jfr nedan, 224.

[2] D. G. Kieser, Utkast till en philosophisk medicinens historia, Sthlm 1822; Archiv för mennskolifwets telluriska eller nattsida, Sthlm 1822, jfr nedan, 228 ff.

[3] Förutom Fragmentariska antekningar se Nordenskjölds ovannämnda tidningsartikel, version 1, samt dens., Sammandrag af et nytt systeme om liuset, tyngden och planeternas rörelse, FA.

rätten att kallas vetenskap ansåg han självklart, även om han aldrig lyckades att genom rent fysikaliska lagar belägga den magnetiska kraftens »förandligande» kapacitet.

Också på andra punkter avviker Nordenskjöld från de swedenborgska magnetisörerna. Under deras seanser hade inte förekommit någonting av det visionära som kännetecknade de spiritualistiska och nordenskjöldska mediernas uppenbarelser. I stället hade man rört sig i en tämligen krass begreppsvärld, där frågor av dogmatisk eller personlig karaktär avhandlats under samvaron med andarna. Inga beskrivningar av andevärldens paradisiska fulländning eller solsystemets oändliga urkraft återfinns i deras rapporter. Detta pekar återigen mot hypotesen om de somnambula uppenbarelserna som en direkt spegling av magnetisörens önskningar och syften (jfr ovan s. 81 f). För de stockholmska magnetisörerna var magnetismen ett medel att bevisa andevärldens existens och människans kommunikationsmöjligheter med denna; följaktligen gällde det för deras somnambuler att ge påtagliga och konkreta bevis på detta genom att dels besvara frågor med andeinspirerad auktoritet, dels förmedla direktkontakt med andarna. För Nordenskjöld var ett sådant syfte inte aktuellt. För honom var magnetismen inte som för de stockholmska swedenborgarna en principiellt sekundär företeelse varmed någonting annat skulle bevisas. I stället blev det just den magnetiska sömnens paranormala fenomen som han uppfattade som den slutliga bekräftelsen på en faktisk korrespondens mellan andligt och jordiskt. Sedan han ursprungligen ställt sig tveksam till den swedenborgska andeläran, blev således magnetismen det medel varigenom han kunde acceptera den till fullo.

Mårten Sturtzenbecher

Mårten Sturtzenbecher, officer, ingenjör och begabbad skribent, var under 1780-talet en av de aktivaste swedenborgarna, både genom sitt nit för de swedenborgska lärornas spridning och fortbestånd och genom sin magnetiska verksamhet (jfr ovan s. 53, 78 ff). Trots att han i teologiska frågor på vissa punkter avvek från den swedenborgska traditionen, och på det magnetiska området inte anknöt vare sig till en swedenborgskt spiritualistisk eller en fysiskt fluidistisk tolkning, gav detta inte upphov till någon splittring med de övriga swedenborgarna. Under 1780-talets senare hälft var man fullt upptagen med att bilda gemensam front mot de tätnande attackerna utifrån. Sedan striderna ebbat ut och den yttre sammanhållande länken, Exegetiska och Philantropiska sällskapet, upplösts blev meningsskiljaktigheterna mera uppenbara. Åsiktsbrytningar blev förutom i Sturtzenbechers fall aktuella också i samband med t. ex. Göran Ulrik Silfverhjelm och Johan Halldin. Det var sedan Sturtzenbecher år 1792 återvänt från en tvåårig resa till Konstantinopel, som alltfler började notera hans egenart. Så beklagade exempelvis Carl Johan Knös hans fallenhet för »underliga funderingar»

och andra fann honom balansera oroväckande nära »den swindlande spekulationens brantaste spetsar och slipprigaste ytterligheter».[1] Sturtzenbecher själv sträckte sig sedermera så långt som att mer eller mindre direkt ta avstånd från epitetet swedenborgare.[2]

Det ömsesidiga avståndstagandet gällde främst teologiska frågor men i viss mån också naturfilosofiska, båda områden där Sturzenbecher ägnade sig åt en omfattande publicistik efter sekelskiftet 1800. I teologiska frågor kom han att från sin swedenborgska utgångspunkt ställa flera huvudpunkter på sin spets. Det gällde i första hand problemet med människans fria vilja och Guds allmakt. Enligt gängse swedenborgsk och evangelisk uppfattning hade människan en fri vilja vars missbruk var det ondas upphov (syndafallet). Det onda var stridande mot Guds vilja och föranledde honom att förkasta det ondas utövare. Genom att skänka människan en fri vilja som kunde utnyttjas i onda syften, skulle Gud alltså tillåta någonting som han inte ville, och sedan förkasta någonting som han tillåtit. Sturtzenbecher fann en sådan tankegång otillfredsställande. Att Gud skulle kunna låta någonting ske mot sin vilja vore en inskränkning av hans allmakt. Gud ville *allt* som skedde, menade Sturtzenbecher, han var alltid den ytterst ansvarige, även för det skenbart onda.[3] Den brottslige var inte brottslig i egentlig bemärkelse, utan underkastad en högre lag som gjorde honom principiellt oansvarig för sina handlingar. Skulle Gud således inte bara tillåta utan också vilja det onda? Denna skenbara paradox förklarar Sturtzenbecher i anslutning till den urgamla teodicélösningen, via Leibniz uppblomstrad under upplysningstiden med tanken på »den bästa bland världar». Det onda är inte ont i sig, det är bara ur vår snäva och begränsade synvinkel som det ter sig ont, medan det i tillvarons större sammanhang kan vara någonting gott.[4]

Inte bara av swedenborgarna utan också av den officiella kyrkans representanter kom Sturtzenbechers åsikter självfallet att betraktas som högst kontroversiella. Framför allt väckte tanken om den brottsliges oansvarighet, utformad och publicerad i tryck år 1817 under titeln Tröst för den brottslige, stort uppseende.[5] Innehållet stred dels mot Guds ord om den fria viljan, dels undergrävde det försoningstanken, hävdade man. Det var dessutom farligt ur samhällsrättslig synpunkt, eftersom hypotesen om den brottsliges oansvarighet inför Gud också måste innebära att han fritogs från samhälleligt och medrättsligt ansvar.[6] Skriften föranledde åtal, men Sturtzenbecher frikändes efter ett försvarstal lagt i ansvarige utgivaren Carl Deleens mun.[7] Till de som offentligen förkastade

---

[1] C. J. Knös t. H. E. Knös 1/10 1793, UUB, X 269 ae; Kahl, Nya kyrkan, IV (1864), 5.
[2] M. Sturtzenbecher, Fördomsfria tankar om åtskilliga ämnen, Sthlm 1835, 8.
[3] [M. Sturtzenbecher], Tröst för den brottslige, Sthlm 1817, 23, 33 ff.
[4] Ibid., 26; Fördomsfria tankar, 41 f.
[5] Se Kahl, Nya kyrkan, IV, 1 ff; H. Lenhammar, Religion och tryckfrihet, Uppsala 1974, 55 ff.
[6] Rättegångshandlingar i anledning av skriften kallad Tröst för den brottslige, Sthlm 1821, 104 f.
[7] Ibid., 106 ff.

Sturtzenbechers oansvarighetslära hörde Johan Olof Wallin, Carl Johan Knös, Johan Tybeck och Lorenzo Hammarsköld.[1]

Också på andra områden — matematik, geometri, färg- och elementlära — präglades Sturtzenbechers uppfattning av en påtaglig individualism, av somliga uppfattad som utslag av ett djupare sanningssökande, av många bara som förvirrat fantasteri. Ett genomgående drag är analogiperspektivet, en allting omfattande harmonilära om varje minsta och ringaste naturföreteelses motsvarighet i högre form, en tanke hämtad dels från Swedenborgs korrespondenslära, dels från den tyska naturfilosofin. Det var också genom släktskapet med denna »Tysklands nyaste filosofi» som Sturtzenbecher kände sig uppmuntrad att i tryck framlägga sin harmonilära.[2] Som djärvt måste hans försök att med hjälp av geometriska satser bekräfta moraliska sanningar uppfattas. Mellan åren 1802 och 1830 utkom i flera olika upplagor hans Geometri på ett alldeles nytt sätt betraktad.[3] Här hävdar Sturtzenbecher att geometrin är den högsta av alla kunskapsarter och att den härigenom bör vara tillämplig på »menniskans högre förmögenheter».[4] Med utgångspunkt härifrån presenterar han en fantastisk geometrisk-moralisk analogilära där punkten, »det första och sista af all storlek» representerar livet, »det första och sista af all kraft»; linjen, »punktens framflytande» representerar begären, »lifvets hela verksamhet» osv.[5] Lika oantastliga och absoluta som de geometriska sanningarna är, lika oantastliga och absoluta blir de moraliska sanningar som härletts ur dessa. Med sin geometri vill Sturtzenbecher också polemisera mot den ensidiga matematiska syn som präglar läroböcker och undervisning vid skolor och universitet. Under hänvisning till en rad författare, däribland paradoxalt nog empiristen d'Alembert, vill han vidga matematikens tillämplighetsområden. Det är orimligt, anser han, att matematiken skulle låta sig framställas enbart som livlös form. Först i sin moraliska tillämpning förklaras formen, »uppstår ifrån sitt döda tillstånd och förhärligas till högsta möjliga värde för menniskan».[6] I tredje hand kunde en geometrisk bevisföring användas för att stödja teologiska slutledningar om människans principiella ansvarsfrihet och om det slutgiltigt goda i det skenbart onda. »Här kunna icke förekomma tillämpningar ifrån Geometrien, till något som skulle kunna anses osant eller lastbart: ty Geometrien medför den säkraste öfvertygelse som är möjlig för menniskan, och gifver visst ingen ond böjelse.»[7]

I Några delar af naturkunnigheten (1–6 försöken 1815–29) vidgar Sturtzenbecher ytterligare sin analogilära. Hela naturen framställs som ett »moralcompendium i allegorier».[8] Människans både rättighet och skyldighet, menar

[1] Kahl, Nya kyrkan, IV, 4.
[2] Geometri 1812, inledningen.
[3] 1. uppl. 1802 (1–2 försöken) och 1812 (3 försöket) utg. under pseudonymen P. Enander (hämtad från hustruns namn Petronella Enander); 2. uppl. 1821; 3. uppl. 1826; 4. uppl. 1830. 1. uppl. översattes 1804 delvis till tyska under titeln Geometri auf eine ganz neue Weise betrachtet (i Schwedisches Museum, I: 2 (1804), 101 ff).
[4] Geometri 1802, inledningen.
[5] Ibid., 5 f.
[6] Geometri 1830, 5; 1826, 9.
[7] Geometri 1802, 7.
[8] SLT 27/5 1815.

Sturtzenbecher, är att i egenskap av naturens högsta skapelse söka motsvarigheter till sina »begär, medel och förmögenheter» i hela den övriga naturen. Härigenom uppnås vidgade kunskaper om henne själv, men samtidigt bevisar det lägres ständiga motsvarighet i det högre att skapelsen är en enda gränslös harmoni — människan får »känna den oändliga vishet och ordning, som är nedlagd i det hela och i hvarje dess del».[1] Med utgångspunkt i detta analogiperspektiv tar Sturtzenbecher upp företeelser från naturens alla områden: element som eld, jord, vatten och luft, krafter som gravitation, elektricitet och galvanism, egenskaper som form, färg, smak och lukt, begrepp som kraft, rörelse, vila och tid etc. Hela femte och större delen av sjätte försöket ägnar han den animala magnetismen.

År 1793 hade Sturtzenbecher meddelat A. G. Nordenskjöld att han sedan tre år tillbaka upphört att praktiskt utöva magnetismen.[2] En period av intensiv magnetiseringsverksamhet i Vänersborg 1789–90, som medfört mycken framgång men också mycken försmädelse, hade avbrutits av en utlandsresa på sommaren 1790. Den sista patienten magnetiserades i början av maj samma år. Vid hemkomsten i slutet av år 1792 hade det kort och intensivt uppflammande intresset för magnetismen i Sverige redan slocknat. Sturtzenbecher själv kunde konstatera att den tycktes vara i det närmaste bortglömd eller uppblandad med allehanda »mystiska föreställningar».[3] Inte heller fanns skrifter tillgängliga i ämnet, »som inte utur orätt synpunkt anser den saken».[4] Ännu 1793 tycks han dock ha betraktat magnetismen med stort intresse att döma av brevserien till A. G. Nordenskjöld. Vid denna tidpunkt var ju också Nordenskjöld en av de ytterst få magnetisörer som fortfarande var verksamma. Så småningom tycks emellertid också Sturtzenbechers intresse för saken ha bleknat. Under en lång följd av år låg all magnetisk verksamhet nere.

I oktober 1814 inledde Sturtzenbecher emellertid på nytt en serie experiment med handpåläggning och fortsatte därefter sin magnetiska verksamhet ända fram till augusti 1829. Resultaten som framlades i Några delar af naturkunnigheten 1817 och 1829, sades bygga på erfarenheter från »100-tals lyckliga verkningar af magnetismen» och kompletterades med en förteckning över utförda experiment från de båda perioderna 1787–90 och 1814–29.[5] Den uppfattning av magnetismen som läkemedel som Sturtzenbecher här framlägger, bygger i stort sett på de föreställningar som redovisats i breven till A. G. Nordenskjöld 1793. Utgångspunkten är den swedenborgska sjukdomsläran om kroppstillståndets beroende av själstillståndet: »själens lidande är väl det som kallas sjukdom: kroppen kan inte

---

[1] Några delar af naturkunnigheten, I, inledningen.
[2] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 1/2 1793, FA.
[3] Ibid.
[4] Sturtzenbecher t. A. G. Nordenskjöld 19/6 1793, FA.
[5] Några delar af naturkunnigheten, V, 4 f; Fördomsfria tankar, 190. Förteckningen i Några delar af naturkunnigheten, VI, 8 ff.

lida såsom varande materiel».[1] Det materiella är bara en utåtriktad men i sig passiv katalysator av en — i fall av sjukdom — negativ själslig verksamhet. Sjukdomsrotens säte i en rent andlig sfär får logiskt till följd att den bör behandlas med »andliga» läkemedel. I magnetismen ser Sturtzenbecher ett sådant andligt läkemedel, det främsta av alla; den är ingenting annat än en återuppståndelse i ny form av den helbrägdagörelse i Guds namn om vilken Bibeln berättar och »hvilken fordom ansågs som en helig och öfvernaturlig gåfwa».[2] Fortfarande är magnetismen att betrakta som en helig gåva, men inte av övernaturlig karaktär. Var och en med uppriktig vilja och tro på Herren som helar kan genom handpåläggning i hans namn bota och bli botad.

Så långt hade Sturtzenbecher framlagt sina tankar om magnetismen på 1780- och 90-talen. Tjugofem år senare är grunduppfattningen orubbad, men kompletterad med ett behov att med ytterligare argument underbygga den ur rationell synvinkel otillräckliga huvudtesen. Detta krav var otvivelaktigt frammanat av den kunskap Sturtzenbecher kunnat inhämta om de utländska magnetiska skolornas tolkningsförsök av den magnetiska kraften. Själv hade han hänfört denna kraft till en gudomlig barmhärtighetsgärning, utlöst genom en intensiv viljeansträngning i tro. Någon ytterligare tolkning hade inte krävts. Hans magnetiska verksamhet under 1780-talet hade varit intimt förknippad med en rent swedenborgsk gemenskap och begreppsvärld. Sjukas botande hade visserligen varit huvudsyftet, men detta syfte var underordnat ett högre: att i praktiken illustrera Guds allmakt och hans ord »ske dig som du tror». Den hade inte haft vetenskapliga anspråk och inte försökt nå utanför en rent swedenborgsk föreställningsvärld. Nu, 1817, var läget annorlunda. Genom att välja att presentera sin magnetiska övertygelse utanför interna swedenborgska kretsar räckte det inte längre att hänvisa till Gud som den allenarådande faktorn. Tolkningen måste byggas upp med utgångspunkt från samma frågeställningar som de övriga magnetiska skolorna gjort. *Hur* verkar magnetismen på den sjuke? Vilken är magnetisörens funktion? Om man utgår från att det är tron som verkar, vilken är då trons roll i den magnetiska akten?

Då den kommitté som år 1784 utsetts av den franska vetenskapsakademin att yttra sig över magnetismen, i sitt utlåtande avfärdat den som medicinskt värdelös, hänvisade man till att dess fenomen blott och bart framkallades genom »inbillning». Detta argument återkom sedan i flera kommissionsutslag. Inbillade fenomen kunde vare sig ha sitt upphov i vetenskapliga experiment eller åstadkomma någon reell effekt, resonerade man. Till just denna inbillning vill Sturtzenbecher hänföra den magnetiska kraftens verkan. Inbillningen, närmast synonym med tron eller känslan, utgjorde enligt honom tillsammans med minnet och förståndet själens verksamhet.[3] Minnet lär oss vad som har varit och

[1] Fördomsfria tankar, 188; jfr äv. Några delar af naturkunnigheten, IV, 27 ff.

[2] Några delar af naturkunnigheten, V, 4.

[3] Ibid., IV, 3 ff.

förståndet vad som är, men inbillningen lär oss vad som *bör* vara.[1] Denna inbillning innefattas i den sfär som omger människan och som av Swedenborg uppfattats som centrum för hennes viljekraft. Härigenom blir denna sfär »ett verksamt medel i magnetismen».[2] Inbillningskraftens verkan i den magnetiska akten kan vara av två slag. Dels kan den bestå i en ingivelse, en inflytelse från Gud, förmedlad av hans »representativum», magnetisören, och uttryckt i en varm och uppriktig tro på Guds barmhärtighet och allsmäktiga godhet. En sådan inbillningskraft har den största effekten, botandet uppnås i allmänhet utan några som helst yttre hjälpmedel. I andra fall, då patientens »otro» begränsar möjligheterna till direkt gudskontakt, måste magnetisören spela en mera aktiv förmedlarroll. Det blir nu han som vänder sig till Gud i bön och förtröstan och ber om bot för den sjuke, som sedan uppnås antingen genom att patienten i sin tur förtröstar på magnetisörens hjälpande förmåga, eller att hon försätts i sömntillstånd, varigenom magnetisörens tro eller inbillningskraft automatiskt dominerar patientens otro. Oavsett om det sker direkt eller indirekt, genom patientens eller magnetisörens inbillningskraft, är det bara genom bön och förtröstan som man kan bota eller botas. Den magnetiska kraften i sig, helbrägdagörelsen, ligger inte inom människans gränser, den kan bara mottas om den blir henne given av Gud.[3] Förmedlad genom magnetisörens tro, koncentrerad i »hans händers varma spher», överförs den till patientens kroppssfär, säte för hennes inbillningskraft. Så bekräftas gudsordet »ske dig som du tror».

För Sturtzenbecher var således magnetismen ett rent andligt läkemedel som bara kunde tolkas ur ett andligt perspektiv. Men på samma sätt som han måste tillstå att traditionella medikamenter kunde äga en viss kraft, kunde han hysa en viss förståelse för en fysiskt fluidistisk uppfattning.[4] Att de *somnambula* fenomenen kunde uppfattas som någonting materiellt föreföll honom emellertid »obegripligt».[5] Den magnetiska sömnen var långt ifrån nödvändig, ibland direkt skadlig, men i de fall clairvoyanta fenomen visade sig, kunde de bara ses som yttringar av andliga inflytelser. Men dessa andliga meddelanden kunde inte betraktas som faktiska, utan bara i relation till sin inkarnation i den sovandes inbillningskraft, dvs. på samma sätt som drömmen. Sömnens alla fenomen var strängt subjektiva; frestades man att uppfatta somnambulernas utsagor som allmängiltiga, »så kunna samhällen och andras välfärd äfventyra[s]».[6] I motsats till både svenska och utländska magnetisörer tillmätte således Sturtzenbecher de somnambula fenomenen ingen egentlig betydelse. I sin förteckning över utförda experiment avstår han också medvetet från att relatera fall av clairvoyance, telepati etc.[7]

Också i fråga om manipulationsteknik är Sturzenbecher betydligt mera asketisk än övriga magnetisörer: »här böra inga konstiga strykningar förekomma, inga

---

[1] Ibid., 13.
[2] Ibid., V, 15.
[3] Ibid., 15 f., 42.
[4] Ibid., IV, 36 f.
[5] Ibid., V, 37.
[6] Ibid., 35 ff.
[7] Ibid., VI, 7.

Sammandrag av Sturtzenbechers förteckning över sina magnetiska kurer (i Några delar af naturkunnigheten, VI, s. 8–22)

år	*patient*	*symtom*	*resultat*
1787	tiggargumma	rosen	behandlingen avbruten
	adjutant	huvudvärk	mycket bättre
	dräng	tandvärk	frisk
	piga	gikt	frisk
	piga	värk	frisk
	pojke 9 år	binnikemask	—
	båtsmanshustru	fallandesot	bättre
	piga	—	frisk
	gammal man	blindhet	—
	fru	tandvärk, gulsot	frisk
	fröken	gikt	bättre
	madame	gikt	frisk
	piga	matthet	frisk
	timmerkarlshustru	—	bättre
	betjänt	depression	bättre
	mamsell	—	bättre
	handelsman	gikt	frisk
	räntmästare	gikt i ögonen	värken förflyttad till axeln
	M. Wahlgren	fallandesot	rätt frisk
	torpardotter	svullen hals	bättre
	rättarhustru	—	bättre
	flicka 4 år	—	bättre
	torpardotter	blind, ögonvärk	värken försvunnen, synen förbättrad
	flicka 8 år	konvulsioner	tycktes bättre
	bondhustru	dålig syn	förbättrad syn
	torparhustru	vattusot	bättre
	soldatänka	värk i buk o. ben	sade sig frisk
	Jan Åkerlund	synfel	bättre
	tiggargumma	blindhet	synen förbättrad
	löjtnant	halssvullnad o. värk	sade sig fri värken
	torparhustru	värk	värken borta
	torpare	frossfeber	frisk
1788	slottsvaktmästare	gikt, lamhet	kunde röra sig
1789	flicka 9 år	tandvärk	fri sin värk
1790	Anna Wiberg	svullnad mel. ögonen	svullnaden borta
	skutskeppare	blindhet	synen starkt förbättrad
	gevaldiger	dövhet	frisk
	bondgosse	lamhet	mycket bättre
1814	gosse 8 år	lamhet	helsans återställande
1818	fru A. S. B.,	»mycket sjuk»	inga plågor
1827	fröken E. af E.	värk i höft o. knä	alldeles frisk
	mamsell E. O.	höftvärk	frisk
	major V. Y.	bråckskada, rörelse-hindrad	gick utan krycka
1828	fröken af E. d. ä.	illamående, ingen aptit	sade sig frisk
	fru af E.	mässling	frisk
	mamsell E.	»mycket sjuklig»	mycket förbättrad
1829	fru J. H. F.,	frossa	frisk
	fabrikör C. E. L.	lungsot, värk	sade sig frisk

mystiska raporter, här böra allt vara enkelt och oskyldigt».[1] I behov av sömnframkallning kan han låta »sina händers varma spher komma nära öfver patientens ögon», men ofta räcker det med att låta »stillheten verka, eller säga allenast ett ord: Tror du att jag kan detta göra Dig? Hjelper icke Herren dig, hvadan skulle jag hjelpa Dig?»[2] Det är inte manipulation som här kommer ifråga, »det är inbildning, det är tro». I enlighet härmed krävs ingen vidsträckt lärdom eller vetenskaplig bildning av vare sig magnetisör eller patient. Intellektuell träning kan snarare vara till skada, genom att fresta många till att »icke tro mera än de förstå».[3] I likhet med Bibelns helbrägdagjorda har också Sturtzenbecher bland sina patienter främst haft »okunnige eller af sämre folk». Har personer ur högre samhällsklasser behandlats har det i allmänhet varit kvinnor, som ifråga om bildningsnivå sällan kunde hävda sig mot sina manliga klassbröder.

Detta bekräftas av förteckningen över utförda experiment vad gäller den första magnetiseringsperioden 1787–90; däremot tycks en glidning mot högre samhällsklasser ha ägt rum under den andra 1814–29. Detta torde sammanhänga med att Sturtzenbecher under den förra perioden genom sina många resor som officer kom i naturlig kontakt med landsbygdens befolkningsgrupper, medan hans bosättning i Stockholm vid 1800-talets början medförde ett annat patientunderlag. I sin förteckning nämner han 48 fall individuellt. Till denna siffra kommer ommagnetiseringar av en och samma person samt periodvisa magnetiseringar av ett större antal personer samtidigt. De nämnda fallen säges dessutom bara vara ett urval av ett betydligt större antal, men verkningarna har där varit »mindre märkbara».[4] Detta gäller i synnerhet den andra perioden 1814–29, då endast tio fall redovisas separat. Patienternas sociala tillhörighet anges för den första perioden tämligen noggrannt, medan de under den senare av diskretionsskäl döljs under initialer.[5] För båda perioder gäller att symtom mestadels anges, medan magnetisk reagens och medicinskt resultat ofta får en påfallande vag formulering. Från 1814 och framåt kompletteras fallen flerstädes med intyg från den sjuke eller dennes anförvanter, där behandlingens lyckliga och bestående verkan betygas.

Det var efter lång tvekan som Sturtzenbecher beslutat att offentliggöra sina tankar över magnetismen. »Deras olikhet med andras, både magnetismens anhängares och försmädares, föreså g jag skulle väcka missnöje, och att jag vågade frångå så de förras som de sednares grundsatser och systemer.»[6] Inga som helst referenser till övriga magnetiska författare förekommer heller. Den riktning som det ligger närmast till hands att förknippa Sturtzenbechers namn med är den barbarinska. En sammanfattning av barbarinisternas lära hade publicerats av Göran Ulrik Silfverhjelm 1787.[7] I likhet med Sturtzenbecher hade de betonat

---

[1] Ibid., V, 40 f.
[2] Ibid., 41 f.
[3] Ibid., 31.
[4] Ibid., VI, 22.
[5] Ibid., 6.
[6] Ibid., V, 1.
[7] [G. U. Silfverhjelm], Inledning ... Första fortsättningen, 46 ff.

magnetismens anknytning till den bibliska helbrägdagörelsen, den hade ingenting av fysisk natur i sig utan var en kraft förmedlad av Gud. Men medan Sturtzenbecher uppfattade denna kraft som existerande enbart i och med patientens inbillning eller tro, såg barbarinisterna den som ett andligt fluidum, dirigerat av magnetisörens viljekraft. Den sjuke själv tillmättes inte någon aktiv roll i den magnetiska akten. Inte heller med de tyska spiritualisterna uppvisar Sturtzenbecher något egentligt släktskap. Den huvudvikt de lade vid de somnambula fenomenen var honom helt främmande.

Själv tycks Sturtzenbecher ha känt sig närmast förbunden med det naturfilosofiska idésystemet. Orsaken att han så länge väntat att offentliggöra sin magnetiska övertygelse uppgav han vara att han först nu (1817) funnit »tiden dertill vara någorlunda passande».[1] Otvivelaktigt syftade han då på den betydelse den tyska naturfilosofins inträngande på svensk mark förhoppningsvis kunde ha för en fördomsfri bedömning av ett rent spekulativt system utan empirisk förankring. Också Pehr Gustaf Cederschjölds anslutning till en tyskinspirerad huvudlinje bör ha ingivit honom visst mod.[2] Vad gäller Sturtzenbechers naturfilosofiska skrifter är inflytelser från romantikens begreppsvärld uppenbara, även om de här fått ingå en ofta motsägelsefull förening med rent swedenborgska föreställningar. Så förnekar Sturtzenbecher exempelvis dynamismen som materiens egenskap och undviker helt polaritetsbegreppet; båda var »fysiska» problem som låg utanför hans egentliga intressesfär. Det var den romantiska harmoniläran som Sturtzenbecher gjorde till sin för att utveckla i sin ytterst konkreta konsekvens: tanken på hela naturen som en återspegling på skilda stadier av en högsta urform. Denna urform definierade Sturtzenbecher, som god swedenborgare, med människan själv, Guds avbild och högsta skapelse. Det var hennes själsförmögenheter som fick utgöra den självklara utgångspunkten i analogisystemet: »allt i naturen afbildar och föreställer människans högre förmögenheter, för att, ifrån kännedomen af denna högsta urbild, finna ordningar och egenskaper hos de lägre varelserna ... samt tvärtom, för att, ifrån kunskapen om de lägre tingens beskaffenhet, framleta egenskaper hos människan».[3] Naturfilosoferna däremot, placerade aldrig på samma sätt människan i skapelsens absoluta centrum, även om Schelling hävdat att en fulländad morallära naturligt var integrerad i det allomfattande systemet.[4] För dem var allting i naturen besjälat, skillnaden var bara en gradskillnad. Den absoluta motsats Sturtzenbecher såg mellan ande och materia var för dem att förneka skapelsens själva grundprincip.

Än märkligare blir Sturtzenbechers hänvisning till naturfilosofin vad gäller magnetismen. Att han hade för avsikt att inordna också denna i sin harmonilära,

---

[1] Några delar af naturkunnigheten, V. 4.

[2] Sturtzenbecher var vid några tillfällen närvarande vid Cederschjölds magnetiseringar (Cederschjöld, Med. pract. antekningar, 77; dens. Journal för animal magnetism, II, Sthlm 1821, 97).

[3] Några delar af naturkunnigheten, V. 44.

[4] Liedman, Det organiska livet i tysk debatt, 65.

framgår av den summering i tabellform som avslutar femte försöket av Några delar af naturkunnigheten. Den inkonsekvens detta måste innebära med tanke på hans tolkning av den magnetiska kraften, är dock uppenbar. Hur skulle en kraft som tillskrevs ett rent gudomligt ursprung kunna inordnas i ett naturligt eller materiellt analogisystem? Visserligen kunde naturens styrande hand, harmonins sammanhållande kraft, fattas som den allerstädes närvarande Guden, men vad gäller magnetismen drog Sturtzenbecher aldrig en sådan parallell. Den panteistiska terminologi med begrepp som »Högsta väsendet» och »Högsta förnuft» som han tillämpar i sina naturfilosofiska skrifter, motsvaras i hans magnetiska genomgående av ett rent bibliskt gudsbegrepp. Således bekräftar redan ordvalet att Sturtzenbecher klart underordnar sin magnetiska tolkning mera ett nytestamentligt religiöst än ett naturfilosofiskt system. Ingenting av det för de naturfilosofiska magnetisörerna kännetecknande — den vikt de lade vid de somnambula fenomenen, experimentintresset (med metaller, glas, vatten etc.), strävan att förklara magnetismen som en naturlig process — återfinns hos Sturzenbecher. En svensk romantiker som Carl Magnus Arrhenius ansåg heller inte att magnetismens teori blivit »en hårsmån befordrad» genom Sturtzenbechers insats på området.[1]

Reaktionen på Sturtzenbechers skrifter kom överlag att inskränkas till allmän skepsis. Så sent som 1829 kunde Sturtzenbecher själv med bitterhet konstatera att han varken i magnetiska, religiösa, filosofiska eller matematiska frågor »varit nog lycklig at för många kunna skingra fördomarnas qväfvande dimma».[2] Inte ens hos sina förmenta meningsfränder, de svenska romantikerna, mötte han någon egentlig förståelse, även om hans skrifter genomgående bemöttes med större välvilja i den nya skolans organ Svensk Literatur-Tidning än i övrig press. Hans extrema spekulationer och förmåga att driva en tes in absurdum medförde att han av många kom att betraktas som en fantast, inte värd att riktigt tas på allvar. Varken Geometri eller Några delar af naturkunnigheten väckte någon entusiasm bland recensenterna. Allmänna Journalens anmälare sade sig blygas å förnuftets vägnar, då han till sin stora förundran funnit att sådana tankar kunde vara »någon mensklig varelses fulla allwar». De inte bara trotsade kunskapens, vetenskapens och moralens alla lagar utan utgjorde ett grovt förståndsmissbruk, varigenom allehanda svärmiska yttringar kunde befrämjas.[3] Lika kritisk var tidskriften Lifvet och döden. »Oredigt prat» var den enda adekvata benämningen på Sturtzenbechers fantasier, menade man.[4] För Svensk Literatur-Tidnings recensent var situationen mera komplicerad. Han kunde inte lika kategoriskt avfärda Sturtzenbecher, utan sade sig i sak sympatisera med honom och hysa principiell aktning för hans sökande efter ett djupare sammanhang mellan tingen.[5] Trots »en icke ringa grad af speculatif skarpsinnighet»

[1] SLT 19/2 1820.
[2] Några delar af naturkunnigheten, VI, 4.
[3] AJ 29/8 1815.
[4] Lifvet och döden 22/1 1816.
[5] SLT 17/8 1816.

ansåg han dock att Sturtzenbecher inte rätt och klart förmått fullfölja sitt i och för sig föredömliga syfte: »det hela är och förblifver en haltlös på måfå sammanföst, disparat massa, föga tillfredsställande för wettenskapsidkaren, och för den oinvigde en stötesten».[1] Enstaka sympatisörer tycks Sturtzenbecher ändå ha fått bland de svenska romantikerna. Lorenzo Hammarsköld nämner honom på ett par ställen i sina filosofihistoriska verk, Atterbom visade bl. a. intresse för hans geometrilära, och hans inflytande på Carl Jonas Love Almqvist är flerstädes dokumenterat.[2]

På det magnetiska liksom på andra områden framstår således Sturtzenbecher i mycket som en ensamvarg. På samma sätt som han under 1780-talet inte kunnat acceptera en mesmeristisk eller en swedenborgskt spiritistisk tolkning, kan han nu inte inordna sin magnetiska teori inom ramarna för någon av de aktuella skolorna. Magnetismen måste betraktas ur synvinkeln av ytterligare ett annat plan: den är en akt där den allsmäktige Guden tillsammans med magnetisör och magnetiserad spelar den enda rollen och där hans barmhärtighet och människans tro på denna barmhärtighet är den enda avgörande faktorn.

Trots att Sturtzenbecher baserade sin magnetiska teori på spekulation och inte på erfarenhetsgrund och trots att han ytterst hänförde den magnetiska kraften till ett översinnligt väsende, uppvisar han ur modern synvinkel på flera punkter en påfallande klarsynthet, framför allt i fråga om den sjukes aktiva roll i den magnetiska akten. Denna klarsynthet illustreras också i hans klart uttalade erfarenhet att magnetismen fyllde en botande funktion främst i samband med personer av enkel härkomst och bildning, som inte lät »lärdom och förnuft» styra sitt själsliv, eller — med en modernare terminologi — som var mottagliga för känslomässig suggestion utan behov av intellektuell argumentering. Detta hade uppmärksammats redan av Puységur i samband med hans behandlingar av bönder på den nordfranska landsbygden, men sedan blivit en viktig faktor som försummats. Så analyseras exempelvis de magnetiserades sociala tillhörighet knappast av någon av de tyska magnetisörerna, trots att samma »folkliga» linje i patientunderlaget tycks ha varit tydlig. Att tron, viljan eller »inbillningskraften» kan åstadkomma medicinska under är också det ett faktum som bekräftats inte bara genom religionspsykologisk och hypnosterapeutisk forskning, utan också inom allmän sjukpraktik (placeboeffekten) och inom medicinvetenskapligt oetablerade grenar som homeopatin.[3]

I en artikel publicerad 1834 drog Sturtzenbecher själv paralleller mellan magnetismen och den då relativt nyligen introducerade, men i Sverige föga

---

[1] Ibid. 30/9 1815.

[2] L. Hammarsköld, Grunddragen af philosophiens historia, III: 2, Sthlm 1827, 785; dens., Historiska anteckningar rörande fortgången och utvecklingen af det philosophiska studium i Sverige, Sthlm 1821, 242 f; Sturtzenbecher t. Atterbom 29/12 1835, UUB, G 8 k: 4; H. Olsson, Carl Jonas Love Almqvist till 1836, Sthlm 1937, 73 ff.

[3] Se härom R. Dubos, Man adapting, London 1965.

beaktade homeopatin.[1] De homeopatiska läkedosernas »ur materiell synvinkel nästan omätliga litenhet» fick honom att uppfatta dem som jämförbara med rent andliga läkemedel. I förhållande till magnetismen fann han homeopatin till och med vara denna överlägsen genom att »den väljer en renare väg, och värdigare ändamål, än somnambulism, clairvoyance m. m., den väljer endast helsan».[2] Av stort intresse är att konstatera att han inte längre tillskriver något översinnligt väsen del i den botande kraften, och att han låter denna tes också omfatta magnetismen: »mig synes det som den tanken och öfvertygelsen mer och mer segrar, at det själlika, det Hyperhyliska, det Psychiska är det kraftigaste, så väl i den ena som i den andra kurmethoden».[3] Samma tanke hade framförts av Carl Magnus Arrhenius i Svensk Literatur-Tidning 1820, som då också hävdat att det var en uppfattning som alltmer utbredde sig »bland magnetismens vänner».[4] Detta hade sagts som stöd för Sturtzenbechers teori om inbillningskraftens viktiga roll i den magnetiska akten. Men det var således inte förrän på 1830-talet som Sturtzenbecher tog steget fullt ut att reducera magnetismen till en helt och hållet naturlig process. Avståndet var mycket stort mellan 1780-talets uppfattning av magnetismen som en rent gudomlig manifestering, ett heligt sakrament, över 1810-talets betonande av en samverkan mellan gudomliga och mänskliga krafter, och fram till insikten om att rent psykiska faktorer utgjorde den magnetiska kraftens kärna.

Det var just denna klart formulerade insikt som slutgiltigt skulle ge magnetismen vetenskapligt erkännande. Men dessförinnan hann en rad både svenska och utländska magnetisörer fortsätta att söka gåtans lösning utanför människan själv. I Sverige kom ett mer eller mindre klart markerat inflytande från den tyska naturfilosofin att bestämma de flesta av 1800-talets magnetiska försök.

---

[1] Fördomsfria tankar, 187 ff. Om Hahnemann och homeopatin se L. King, The medical world of the eighteenth century, 157 ff; i Sverige presenterades homeopatin för första gången redan 1797 (Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer, V: 2, 35 ff), men först på 1820-talet fick den här enstaka anhängare.

[2] Fördomsfria tankar, 191.

[3] Ibid.

[4] SLT 5/2 1820.

8. Magnetismen och den romantiska medicinen

Då Allmänna Journalens recensent år 1815 anmälde en av Sturtzenbechers skrifter, vände han sig med kraft mot dess starkt spekulativa anda, varigenom han sade sig frukta att »allt slags svärmerie under Swedenborgianismens, Mesmerismens och Schellingianismens trefärgade fana med fräckhet [skulle] uppresa sitt hufvud».[1] Att i polemiskt syfte sammanföra Swedenborgs, Mesmers och Schellings namn reflekterar för magnetismens del den strykpojksroll den tidigare fått spela. På samma sätt som den på 1780-talet fått stå som utlösande faktor för ett frontalangrepp på hela swedenborgianismen, får den nu spela en likartad roll i samband med kritiken av den romantiska naturfilosofin. Magnetismen var lätt att framställa i suspekt dager och kunde genom att sammankopplas med olika åsiktsriktningar på ett effektivt sätt bidra till att misstänkliggöra dessa i sin helhet. Dess ömtåliga natur utnyttjades också verkningsfullt genom att den gärna jämfördes med svärmiska sekteristbildningar av religiös-fanatisk karaktär.[2] Allmänna Journalen, upplysningsrationalismens språkrör, publicerade konsekvent mot magnetismen kritiska inlägg vid sidan av antinaturfilosofiska, och dess stridbare redaktör P. A. Wallmark signerade 1817 själv en artikel som direkt behandlade Nya skolans »enthousiasme» för den »widskeppliga» magnetismen.[3]

Att år 1815 sätta det återuppväckta intresset för magnetismen i samband med den inbrytande naturfilosofin var naturligtvis helt riktigt. I Tyskland kom som tidigare påpekats debatten kring magnetismen att samtidigt utgöra en förutsättning för och en yttring av den spekulativa naturvetenskapens framväxt. I Sverige upplevde inte magnetismen någon kontinuerlig utveckling — under 1800-talets första decennium var den som vi sett helt avbruten — och någon självständig, vetenskapligt grundad teoribildning kom inte till stånd. Då den omkring 1810 aktualiserades i ny form övertogs denna direkt från tyska förebilder, den utgjorde som regel en länk i anammandet av ett helt filosofiskt och vetenskapligt idésystem och till skillnad från på 1700-talet kom magnetismen nu varken att betraktas som en unik kraft eller att teoretiskt omvandlas efter olika syften. I stället lät den sig naturligt inlemmas i alla den romantiska naturfilosofins medicinska system och dess utveckling kan också direkt hänföras till de nya idéernas genombrott och spridning på svensk mark.

---

[1] AJ 29/8 1815.
[2] Ibid. 19/8 1815.
[3] Ibid. 18/8, 19/8 1815; 11/6, 29/7, 15/8, 16/10 1816; 22/3 1817; 17/6, 7/7, 21/10, 27/10, 28/10 1818; 8/2, 27/3, 21/5 1819. Wallmarks. artikel 22/3 1817; om denne jfr nedan 200 f, 237 f.

Vitalism, brownianism, naturfilosofi

Sverige hade omkring sekelskiftet 1800 nåtts av de spekulativa strömningarna inom medicinen, framvuxna i reaktion mot 1700-talets mekanistiska syn på naturprocesserna och den exakta naturforskningens otillräckliga metoder. Naturen var långt mera komplicerad än att den med hjälp av enkel empiri skulle låta sig reduceras till en serie mekaniska processer. Den vitalistiska livskraftsteorin, framsprungen i Frankrike, hävdade att de levande organismernas teleologiska karaktär förutsatte en organisk grundprincip, en särskild livskraft, som i kroppen var överordnad dess mekaniska krafter. Ämnet återspeglades livligt i biologisk och medicinsk debatt i Tyskland åren kring sekelskiftet med namn som J. C. Reil, J. F. Blumenbach och G. R. Treviranus i diskussionens mittpunkt. Med utgångspunkt i en vitalistisk tolkning av livsprocessen kunde sjukdom diagnostiskt schematiseras till en disproportion i själva livskraften och terapeutiskt hävas genom en enda grundprincip: att genom olika åtgärder återställa den nödvändiga balansen.[1]

Stor betydelse fick också de spekulativa sjukdomsteorier som utvecklades av Edinburghläkarna William Cullen (1710–1790) och John Brown (1735–1788). Cullen utgick från Albrecht von Hallers slutledningar rörande nervsystemet, vars funktion han kartlagt genom begreppen sensibilitet och irritabilitet — ett organ var sensibelt om det vid retning registrerade ett »själsligt» intryck, irritabelt om det vid motsvarande retning kontraherades. Med utgångspunkt härifrån tillskrev Cullen nervsystemet en avgörande roll i organismens både fysiologiska och patologiska processer och hävdade att varje sjukdomsorsak var att söka i en rubbning av nervsystemet. Tanken utvecklades ytterligare av Brown, som uppfattade nervsystemets *retbarhet*, dvs. mottaglighet för retningar, som bestämmande för alla livsprocesser. Organiskt liv i sig existerade inte, liv var ett »genom retningar framtvingat, bara genom retningar bibehållet tillstånd». Förutsättningen för en frisk kropp var ett proportionellt förhållande mellan retbarhet och retningar, antingen dessa kom utifrån eller från den egna kroppen. Sjukdom hade sin grund antingen i att retningarna var för starka i förhållande till retbarheten (steniska sjukdomar) eller för svaga (asteniska sjukdomar). Terapeutiskt innebar Browns system en principiellt enhetlig medicinering vid både steniska och asteniska sjukdomstillstånd, det betstämmande var mängden eller graden av det använda medikamentet.[2]

I sin ursprungliga form vann brownianismen ingen större framgång, men aktualiserades i modifierad form under namn av irritationsteorin (die Erregungstheorie) främst genom bambergläkaren Andreas Röschlaub (1768–1835). Röschlaub menade att det inte var retningarna i sig som var bestämmande för

---

1 Om vitalismen se H. Driesch, Geschichte des Vitalismus, Leipzig 1922; äv. Liedman, Det organiska livet i tysk debatt, 29 ff.

2 Om Cullen och Brown se King, The medica world of the eighteenth century, 139 ff; Leibbrand, 75 ff.

livsprocessen, utan den aktiva självverksamhet de åstadkom i organismen. Liv bestod i en aktiv reaktionskraft utlöst genom konfrontationen mellan yttre retning och inre retbarhet. Med utgångspunkt från denna tes ansåg Röschlaub att det brownska systemet skulle vara tillämpligt också i vidare fysiologiska sammanhang. Det kom också snart att underordnas mera generella system, först det vitalistiska och så småningom det naturfilosofiska. I Schellings naturfilosofi kom brownianska och vitalistiska tankegångar att ingå som viktiga element. Den vitalistiska tanken om en specifik organisk livskraft förkastades till förmån för en enhetlig, bara gradskild grundkraft för såväl levande som död materia, utlöst genom en dynamisk spänning mellan flera motsatta krafter. I den fysiologiska processen räknade Schelling med tre grundfaktorer, sensibiliteten, irritabiliteten och reproduktiviteten, vilkas relationer inbördes och i förhållande till yttre retning var bestämmande för sjukdom respektive hälsa. Den brownska läran om liv som ett spänningsförhållande mellan två motsatta krafter uppfattades överhuvudtaget som stöd för den allmänna polariteten, och brownianismen kom så småningom att betraktas som den romantiska naturfilosofins speciella tillämpning på medicinens område.[1]

Gemensamt för vitalismen, brownianismen och naturfilosofin var således att liv och därmed sammanhängande sjukdom och hälsa betraktades som avhängiga antingen av en enda grundkraft eller ett dynamiskt förhållande mellan flera motsatta krafter. Livsuppfattningen fick sedan utgöra naturlig grund för patologi och terapi. Sjukdom uppfattades som en störning av livsprocessen i stort, det var bara graden och arten av störningen som bestämde sjukdomens karaktär och symtom. Terapeutiskt gällde det att återföra livsprocessen till normal balans genom förstärkning, försvagning eller omfördelning av grundkrafterna. Det var i detta sammanhang som magnetismen kom att tilldra sig intresse genom att den kunde utgöra teoretiskt liksom praktiskt stöd för både den vitalistiska livskraftuppfattningen, den brownianska irritationsteorin och den naturfilosofiska polaritetsläran.

Spekulativ medicin i Sverige

Den spekulativa medicinens främste representant i Sverige blev Israel Hwasser, som under inflytande från vitalism och naturfilosofi i kombination med platonsk idealism utvecklade en extremt spekulativ sjukdomslära: sjukdom var en genom organisk assimilation från omvärlden självbestämd process, den var därmed ett avfall från livet och det gudomliga och identisk med det onda eller synden.[2] Hwassers verksamhetsperiod inföll dock så sent som omkring 1830–50. Något tidigare uppställde Carl Adolph Agardh och Elias Fries inom det medicinen

[1] Liedman, Det organiska livet i tysk debatt, 55 ff.

[2] S.-E. Liedman, Israel Hwasser, Uppsala 1971; jfr om Hwasser äv. nedan, 248.

närbesläktade ämnet biologi naturfilosofiskt inspirerade system.[1] Men redan långt tidigare hade spekulativa strömningar inom medicinen låtit tala om sig i Sverige. Cullens och Browns läror inhämtades av bland andra Pehr von Afzelius under en studieresa till Edinburgh 1785–86, och sedermera professorn i teoretisk medicin i Lund, Johan Henrik Engelhart, sades efter sin treåriga vistelse vid samma universitet i början av 1780-talet göra »storordig parad» med sina nyförvärvade nervpatologiska lärdomar.[2] Hos Röschlaub i Bamberg lärde vidare göteborgsläkaren Johan Jacob Ekman känna det brownska systemet.[3] Under 1790-talet blev Cullens och Browns läror föremål för utförlig behandling i flera medicinska tidskrifter, de var ett ofta återkommande ämne i medicinska examina enligt fakulteternas protokoll i både Uppsala och Lund, och i synnerhet brownianismen diskuterades livligt läkare emellan. Inställningen präglades dock överlag av stor försiktighet; man pekade på brownianismens ensidighet och brister i den praktiska tillämpningen och underströk att den måste begagnas bara med största varsamhet. Göteborgsläkaren Christoffer Carlander menade att dess främsta intresse låg i att den presenterade en radikalt ny patologi och ifrågasatte den traditionella, i hans mening bristfälliga terapin.[4] Pehr von Afzelius ansåg Browns »Pathologia generalis den mest philosophiska, och utan tvifvel den sannaste som hittills blifvit uppgjord», men varnade också han för okritisk anslutning innan systemet prövats av erfarenheten.[5] En liknande inställning intogs av hans efterträdare på professorsstolen i Uppsala, Carl Zetterström, som 1802 för första gången gjorde brownianismen till föremål för behandling i en svensk dissertation; Browns lära hade stort teoretiskt intresse, men kunde i sin praktiska tillämpning få farliga konsekvenser.[6] Någon större praktisk betydelse kom det brownska systemet heller inte att få, inte heller sedan den i form av »die Erregungstheorie» aktualiserats i samband med naturfilosofin på 1810-talet.

Det samma kan sägas om vitalismen, vars livskraftsteori kom att tas upp av flera naturfilosofiskt inspirerade naturvetare under 1810-talet, men som redan tidigare förekommit i den akademiska undervisningen. Så hade t. ex. Adam Afzelius i en föreläsningsserie i botanik vårterminen 1805 utvecklat en vitalistiskt färgad grundsyn.[7] Inom medicinsk terapi hade vitalismen gärna tagit sig uttryck i experiment med elektricitet, galvanism och magnetism som uppfattades som med livskraften homogena kraftströmmar. Elektroterapin hade i Sverige redan på 1750- och 60-talen tilldragit sig intresse och aktualiserades nu genom

---

[1] Se härom Eriksson, Elias Fries och den romantiska biologien, Uppsala 1962.

[2] Skrivelse från Sven Hedin t. Lars v. Engeström 14/3 1811 (i Cons. bref, 1811), RA. Afzelius' resebrev i UUB, G 2 och G 2 e.

[3] E. Salingre, Johan Jacob Ekman och hans medicinska studieresor (i Lychnos 1957/58).

[4] Carlander t. Gistrén 13/11 1795; 25/10 1797 (tr. i P. H. Malmstens minnesteckning över Christoffer Carlander, Sthlm 1849, s. LVIII), RA, Carlanderska brevsaml.

[5] P. Afzelius t. Carlander dec. 1795, RA (tr. Malmsten, s. LXIX); jfr äv. Afzelius' föreläsningar över pathologia och therapia specialis (1804), UUB, D 839, 30.

[6] F. Berg, Oftalmologin i Sverige under 1800-talet, Uppsala 1965, 25.

[7] Eriksson, 51.

bland andra Pehr von Afzelius.[1] Förutom att den »med största nytta» kunde användas vid behandling av paralytiska tillstånd, ansåg han den ha stort allmänterapeutiskt värde dels för att väcka livskraften överhuvud, dels för att befordra blodomloppet genom sin förmåga att öka hjärtats irritabilitet.[2] Galvanismen praktiserades med synbar framgång i början av 1800-talet av vissa läkare i Göteborg.[3] Experimentet kommenterades ironiskt av Christoffer Carlander: »alla människor galvaniseras utan undantag, och alla botas; de döfve se, de blinda höra, de spetälske gå och de halte göras rena».[4] Men ironin var uppenbarligen inte så allvarligt menad. I flera fall prövade Carlander själv galvanismen, av allt att döma under intryck av Pehr von Afzelius som ansåg att den som terapeutiskt medel kunde jämställas med elektriciteten.[5] Också magnetismen tilldrog sig i detta sammanhang visst intresse i Göteborg. Redan 1805 lät Carlander från Tyskland skicka efter magnetiska tidskrifter, och då fältläkaren Daniel Haij några år senare befann sig i Berlin, uppmanades han av den Carlanderska societeten att förmedla upplysningar om magnetismen.[6] Helt åt magnetismen ägnade sig också Johan Jacob Ekman i sitt tal som avgående preses i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle år 1809. Ekman var starkt fängslad både av vitalismen och brownianismen och utan tvivel inlemmades magnetismen här också i ett större medicinskt sammanhang.[7]

Irritations- och livskraftsteorierna aktualiserades som nämnts i samband med den schellingska naturfilosofins introduktion. Medan den litterära romantiken fick sitt starkaste fäste i Uppsala, tycks lundamiljön ha varit mera mottaglig för de nya idéerna på det vetenskapliga området. Närheten till Danmark och kontinenten spelade här säkerligen en avgörande roll. Schellings naturfilosofi introducerades i Danmark redan i början av seklet genom den norskfödde mineralogen och filosofen Henrik Steffens' ryktbara föreläsningsserie 1802–1804. Viktiga impulser förmedlades också av fysikern Hans Christian Örsted, elektromagnetismens upptäckare, vars Aanden i naturen, en samling naturfilosofiska avhandlingar sedermera kom att få stor betydelse. I Sverige behandlades Örsteds verk av bland andra astronomi- och fysikprofessorn Jonas Brag.[8]

---

[1] Om elektroterapi i Sverige se S. Lindroth, Vardagsro och söndagslust. Kring Hjortbergstavlan i Släps kyrka (i Lychnos 1956), 156 ff; dens., Vetenskapsakademiens historia, I: 2, 718 ff.

[2] Afzelius' föreläsningar över pathologia och therapia specialis, UUB, D 839, 48, 79, 84.

[3] Carlander t. P. Afzelius 20/1 1802; dens. t. Gistrén 31/3 1804, RA, Carlanderska brevsaml. (tr. Malmsten, s. LXX, 30f); C. J. Evert, Berättelse om galvanismens verkan i en paralysie (i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles Handl., 2. serien, nya Handl. 1808). Galvanismen presenterades för första gången i Sverige av P. G. Tengmalm i Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer, I: 3 (1794).

[4] Carlander t. Gistrén 31/3 1804, RA, Carlanderska brevsaml.

[5] Carlander t. P. Afzelius 20/1, 22/9 1802; dens. t. Gistrén 15/1, 12/9 1803, RA, Carlanderska brevsaml.

[6] Carlander t. Gistrén 4/3 1806; Haij t. Carlander 12/10 1813, RA Carlanderska brevsaml. Om Carlanderska societeten se H. Nordlunds uppsats i Svenska läkartidningen 1929, nr 15.

[7] Om Ekmans tal jfr nedan, 209 f.

[8] Cons. bref, 1814, föreläsningsdiarier dec. 1813, febr. 1814, RA; jfr Eriksson, 121 ff.

Schelling introducerades på svensk mark av professorn i teoretisk filosofi vid Lunds akademi Matthias Fremling, som från och med oktober 1810 föreläste över dennes Einleitung zur Naturphilosophie.[1] Även om Fremling inte oreserverat anslöt sig till den romantiska åskådningen, stödde han dess grundprinciper i stort. I en föreläsningsserie 1812 under rubriken »Naturfilosofi är rationell naturkännedom» framlade han sitt försvar för en spekulativ naturforskning, som visserligen inte fick renodlas men som på basis av viss empirisk erfarenhet var den enda väg som gav den sanna bilden av naturen: »Förnuftet framställer hvad som verkligen är, erfarenheten hvad som synes vara. Empirisk naturkännedom... kan ej höjas till sträng vetenskap.»[2] Redan på våren 1810 hade Fremling tagit upp både livskraften och steniska och asteniska affekter i sin undervisning; till livskraftsfrågan återkom han sendare vid flera tillfällen. Eberhard Zacharias Munck af Rosenschöld, läkare och professor i teoretisk medicin, utvecklade från och med våren 1812 en starkt naturfilosofiskt färgad fysiologi och patologi, där livskrafts- och irritationsteorierna ägnades stort utrymme. Över brownianismen föreläste Johan Henrik Engelhart höstterminen 1810 och 1814, och hans lärjunge och efterträdare Jacob Sönnerberg behandlade i flera föreläsningar 1812–1818 både brownianism, vitalism och naturfilosofi. Vidare uppträdde, som Gunnar Eriksson visat, något senare Johan Bernhard Pramberg och Johan Rabbén som representanter för en naturfilosofiskt tolkad medicin.[3] Att entusiasmen för de nya idéerna dock inte var allmän illustreras av P. G. Ahnfelt i dennes studentminnen från Lund: det Schellingporträtt som fanns i universitetsbibliotekets ägo hade hängts upp och ned, »till att beteckna ... att den författaren i sina skrifter alltid står på hufvudet».[4]

Naturfilosofin och magnetismen

I Tyskland hade den spekulativa medicinen medfört ett kraftigt ökat intresse för den animala magnetismen, som väl kunde inlemmas i och stödja en både vitalistiskt, brownianskt och naturfilosofiskt tolkad fysiologi. Också i Sverige gjorde ett motsvarande intresse sig gällande, om än i långt mindre utsträckning och utan att annat än i enstaka fall omsättas i någon praktisk tillämpning. Det var främst i den akademiska undervisningen och i samband med naturfilosofin i stort som ämnet togs upp. Magnetismen som polär grundkraft behandlades höstterminen 1812 av Matthias Fremling, som efter Schelling föreläste om materiens tre fysikaliska funktioner magnetism, elektricitet och kemisk process, vilka hade sina organiska motsvarigheter i sensibiliteten, irritabiliteten och reproduktiviteten (bildningsdriften), och sina geometriska ekvivalenter i de tre dimensionerna längd, bredd och djup.[5] I mars 1813 återkom han till magnetismen

[1] Ibid. 1810, diarium okt.
[2] Ibid. 1812, diarium okt.
[3] Eriksson, 120 f.
[4] P. G. Ahnfelt, Studentminnen, 2. uppl., I, Norrköping 1882, 74.
[5] Cons. bref, 1812, diarium dec., RA.

och behandlade då dess »själsliga effekter», den magnetiska sömnen eller somnambulismen. I likhet med Sturtzenbecher tillskrev Fremling »inbildningskraften» en avgörande roll i en rad psykiska processer, som drömmar, sömngående, clairvoyance, hallucinationer etc., och också magnetismen tycks av föreläsningsrubrikerna att döma ha inbegripits i ett sådant orsaksförhållande.[1] Inbillningskraften var för Fremling liksom för Sturtzenbecher tillsammans med minnet och förståndet en av själslivets tre huvudfunktioner, den var nära samordnad med viljan och hade som begrepp ingenting av den pejorativa klang den tidigare fått i samband med magnetismen. Uppfattningen av den magnetiska sömnen som ett inbillningsfenomen uteslöt således för Fremlings del ingalunda en tro på dess realitet och terapeutiska värde.

I egenskap av läkare ägnade Eberhard Zacharias Munck af Rosenschöld magnetismen intresse ur både teoretisk och praktisk synvinkel. Den prövades terapeutiskt främst i sådana fall av nervsjukdomar, som inte lät sig hävas med ordinarie medikamenter.[2] Likaså experimenterade han med homeopatin, också den ett terapeutiskt system grundat på mer eller mindre spekulativ basis, och ägnade den gallska frenologin intresse.[3] Betecknande nog säges han också ha betraktat medicinen »mera som en naturlig konst än som utbildad sträng vetenskap», trots att han enligt Kahl ingalunda hörde till de läkare »som sätta medicinen i förbindelse med naturliga magien».[4] Under hela året 1813 uppehöll han sig i sina föreläsningar utförligt vid de schellingska grundbegreppen dynamisk, mekanisk och kemisk process och deras tillämpning på en rad fysiologiska förlopp, exempelvis musklernas, nervsystemets, lungornas och hjärtats verksamhet. Utöver dessa tre grundkrafter tillmätte Rosenschöld — sannolikt under intryck av Dietrich Kieser — en fjärde, kosmisk kraft betydelse för den mänskliga organismen. Som en sådan »kosmisk potens» tycks han ha betraktat magnetismen. För detta talar föreläsningsrubriker som »Om sömn, somnambulismen och animala magnetismen, månans inflytande på menniskokroppen» och »Om ljuset, elektriciteten, sol, måne i samma afseende; om animala magnetismen».[5] I anknytning till den brownska irritationsteorin tycks också Jacob Sönnerberg ha tillskrivit magnetismen ett visst medicinskt värde. I mars 1812 ägnade han sålunda en av sina föreläsningar i fysiologi åt en »jemförelse mellan

---

[1] Ibid. 1813, diarium mars; jfr ibid. 1813, diarium april; 1816, diarium april; 1817, diarium febr.–maj, RA.

[2] A. Kahl, Tegnér och hans samtida i Lund, Lund 1851, 252.

[3] Frenologin lanserades omkring år 1800 av den österrikiske läkaren Franz J. Gall. Han menade att varje psykisk funktion hade sitt särskilda organ i hjärnan; dessa organ avspeglades i kraniets form, så att man av skallformen kunde sluta sig till den psykiska konstitutionen. Munck af Rosenschöld planerade att utge en bok över Gall, men planerna förverkligades aldrig. Se Carlander t. Munck af Rosenschöld 22/1, 5/3, 5/7 1806, RA, Carlanderska brevsaml.

[4] Kahl, Tegnér, 252.

[5] Cons. bref, 1813, diarium april–maj; ibid. 1815, diarium febr., RA.

retbara organer och magnetisme och elektricitet».[1] Elektricitetens terapeutiska nytta behandlade han dessutom vid flera tillfällen i juni 1816.[2]

Också utanför den egentliga akademiska undervisningen tilldrog sig magnetismen intresse i 1810-talets Lund. Munck af Rosenschöld lät som vi sett omsätta sitt ursprungligen rent teoretiskt förankrade intresse för magnetismen i intresse också för dess praktiska tillämpning. Det samma gäller Carl Adolph Agardh, som tagit djupa intryck av den schellingska naturåskådningen och som senare blev personlig vän med flera av den tyska naturfilosofins huvudrepresentanter. Genom förmedling av Christian Nees von Esenbeck publicerade han 1822 i Archiv für den thierischen Magnetismus en artikel som behandlade ett fall av magnetisk somnambulism i Halmstad.[3] Patienten, en 15-årig tyfussjuk pojke med disposition för autosuggererade trancetillstånd, hade efter viss tvekan magnetiserats av en tillkallad läkare. Under sömnen demonstrerade han alla de fenomen som hörde till standardrepertoaren i tysk magnetisk praxis, dvs. han läste med tillslutna ögon brev och böcker, diagnostiserade sin sjukdom, talade främmande språk som han i normala fall inte behärskade osv. Fallet hade utspelats på vintern 1818. Att Agardh tillskrev det betydelse visas av att han i april samma år vände sig till Pehr Gustaf Cederschjöld, Sveriges auktoritet på området, och för denne redogjorde för sina intryck.[4] Det tycks dock ha varit mera tillfälligtvis som Agardh kom i kontakt med fallet; att han skulle ha ägnat magnetismen någon ytterligare uppmärksamhet finns det ingenting som tyder på.

Förankrade i ett vidare naturfilosofiskt sammanhang var också de magnetiska experimentserier som utfördes av de båda läkarna Carl Gustaf Schönbeck och Otto Christian Ekman, och som kom att tilldra sig stor uppmärksamhet i 1810-talets Lund (jfr nedan 206 ff). Bland de många som deltog i seanserna befann sig flera av universitetets lärare, av vilka obstetrikprofessorn Carl Fredrik Liljewalch skall ha varit den som visade sig »mest böjd för förtroende till saken».[5] Ungefär samtidigt deltog hans kollega Caspar Trendelenburg, också han obstetriker och stadsläkare i Karlshamn, i en serie magnetiseringar i Malmö. Han skall då ha visat sig »deraf särdeles intresserad och road», bistod magnetisören med goda råd och upplysningar och ställde sig också själv till förfogande för demonstrationer av patientens paranormala förmågor.[6]

Om således intresset för magnetismen än var tämligen utbrett i lundamiljön, stannade det vid sporadiska experiment som bara undantagsvis, som i Munck af Rosenschölds fall, ledde till en mera regelbunden terapeutisk tillämpning. Inga

---

[1] Ibid. 1812, diarium mars, RA.

[2] Ibid. 1816, diarium juni, RA.

[3] C. A. Agardh, Geschichte eines automagnetischen Kranken zu Halmstad in Halland (i Archiv für den thierischen Magnetismus, X: 2 (1822), 121 ff).

[4] Cederschjöld refererade 1822 Agardhs rapport vid ett av Svenska Läkaresällskapets sammankomster (prot. 27/8 1822, RA; jfr Årsberättelse 1822, 26 ff). Ett sammandrag av fallet finns också i Cederschjölds Med. prakt. antekningar, 176, MM.

[5] N. Åkerman t. A. J. Hagströmer 28/9 1818, KI, Ms 45: 108.

[6] Ibid.; O. Chr. Ekman, Animala magnetismen använd såsom läkemedel, Lund 1819, 9 f.

försök att formulera en självständig magnetisk teori gjordes heller. Sambandet med den tyska naturfilosofin är overdersägligt, men kan bara vagt och allmänt påvisas; analyser i förhållande till exempelvis dynamismen och polariteten är sällsynta. Också för den övriga magnetiska verksamheten i Sverige i naturfilosofins spår blev samma flyktiga karaktär och relativa teoretiska ointresse utmärkande — med ett enda undantag, Pehr Gustaf Cederschjöld.

9. Pehr Gustaf Cederschjöld

Studietiden

Pehr Gustaf Cederschjöld (1782–1848) är det främsta namnet i den svenska magnetismens historia. Efter avslutad skolgång i Växjö inskrevs han som sextonåring vid Lunds universitet, där han efter att ursprungligen ha ägnat sig åt filosofiska studier avlade examen medicum 1808 och samma år disputerade för medicine doktorsgraden. Ett par år senare blev han prosektor anatomicus vid akademien och förordnades ytterligare två år senare som lärare i pastoralmedicin, ett genom riksdagsbeslut 1809 nyinrättat ämne, genom vilket man ville söka häva den akuta läkarbristen i landet.[1] Efter flera bakslag på befordringsvägen[2] lämnade han 1813 Lund för Stockholm, där han anställdes vid barnbördshuset Pro Patria och så småningom också öppnade allmänpraktik. 1817 blev han extra ordinarie och fem år senare ordinarie professor obstetricus vid Karolinska institutet samtidigt som han utsågs till direktör för Allmänna barnbördshuset. Som akademisk lärare, handboksförfattare och praktisk organisatör kom Cederschjöld att göra viktiga insatser på obstetrikens område. Hans bidrag till barnsängsantiseptiken har betecknats som banbrytande.[3] Vid sidan av sin medicinska verksamhet gjorde han sig också känd som aktiv riksdagsdebattör och politisk skriftställare. Störst uppmärksamhet kom han dock att tilldra sig som stridbar förespråkare för den animala magnetismen. Hans omfattande experimentserier under perioden 1815–21 väckte allmänt uppseende och hans Journal för animal magnetism, som utkom i sju häften under samma period, blev under några år

[1] Om prästmedicinen se Hjelt, I, 516 ff; G. Dahmén, Prästmedicinen (i Kyrkohistorisk årsskrift 1943); K. Gierow, Lunds universitets historia, III, Lund 1971, 191 ff; H. Goerke, Medizinische Ausbildung von Theologiestudenten an der Universität Lund von 1813 bis 1840 (i Medizingeschichte in unsrer Zeit, Stuttgart 1971).

[2] Cons. bref, 1813, skrivelser från Cederschjöld t. Lars von Engeström 31/12 1812, 7/1, 14/1, 28/1, 23/6, 26/9 1813, RA. Innehållet i dessa har summerats i en skrivelse av mera privat karaktär till von Engeström 11/2 1813, KB, Ep E 10: 13. Han ber här att Engeström »nådigast skulle täckas nu göra mig till Professor. En tid vågade jag hoppas, att jag möjligtvis skulle kunna blifva professor uti Medicina Pastoralis eller något dylikt. Derefter väckte Engelhart hos mig det hopp att blifva hans efterträdare ... Huru outsägligen lycklig skulle jag ej kunna skatta mig om denna min yttersta önskan kunde uppfyllas! Men måste jag verkligen derpå öfvergifva allt hopp, så återstår för mig ingenting annat än att söka min lycka på annat håll».

[3] E. Essen-Möller, Föreläsningar i obstetrik, 6. uppl., Sthlm 1914, 18 f; Nachmanson, 158 ff; jfr härtill E. Bovin, Var P. G. Cederschjöld en föregångare till Semmelweiss? (i Lychnos 1946/47).

hett debattstoff i skilda kretsar. Cederschjölds biografi har utförligt behandlats av Ernst Nachmanson. En kortare biografi, med utgångspunkt i Nachmansons arbete, har dessutom sammanställts av Robin Fåhræus. Poul Bjerre slutligen, har ägnat Cederschjölds magnetiska experiment en särskild studie.[1]

Cederschjölds aktiva studieperiod i Lund inföll samtidigt med den tyska naturfilosofins introduktion i den akademiska undervisningen. Det samtidigt aktualiserade intresset för spekulativ medicin i stort kom honom således till del. Hans lärare i teoretisk medicin var den brownianskt influerade J. H. Engelhart, under vars presidium han försvarade sin gradualdissertation De exhalatione per cutem, författad av respondenten själv och försedd med en dedikation till Engelhart. Sitt intresse för den brownska nervpatologin överförde denne till Cederschjöld. En andra dissertation från 1810 ägnades helt irritationsteorin i belysning av Albrecht von Hallers, Browns och Röschlaubs teorier och konfronterad med humoralpatologins gängse evakuationsterapi. Cederschjöld menar att även om han sympatiserar med irritationsterapin i stort, kan denna inte konsekvent tillämpas; i vissa fall måste traditionella medel prioriteras.[2] Intresset för brownianismen och den litteratur han därvid kom i kontakt med ledde honom osökt in på den schellingska naturfilosofin. Då han 1813 hos kansler Lars von Engeström ansökte om permission för ett studiebesök i Köpenhamn påpekade han, att han sedan länge ägnat sig åt forskningar i detta »det nu rådande systemet».[3] Ansökan rann ut i sanden, men Cederschjöld hade redan två år tidigare fått tillfälle att en längre tid uppehålla sig i Köpenhamn, då som elev vid Fødselstiftelsen, som under Matthias och Johan Sylwester Saxtorph nått stor ryktbarhet. I Köpenhamn sammanträffade Cederschjöld också med H. C. Örsted, varvid naturfilosofiska problem diskuterades — då Cederschjöld ansöker om sin ovannämnda permissionsresa är det för att just hos Örsted fördjupa sina naturfilosofiska kunskaper. Köpenhamnsvistelsens studier omsattes efter hemkomsten till Lund i april 1811 i ytterligare två dissertationer, den ena en redogörelse för den saxtorphska metoden vid barnsängsfeber, den andra ett försök att kartlägga lungornas verksamhet i andningsprocessen med utgångspunkt från den schellingska dynamismen.[4] Anknytningen till Schelling redovisas redan inledningsvis genom ett citat om vår andes strävan efter enhet i sitt kunskapssystem. Andningsprocessen framläggs efter Carl Friedrich Burdachs berömda Physiologia från 1810 med utgångspunkt från gängse naturfilosofiskt mönster som ett dynamiskt för-

[1] E. Nachmanson, Bidrag till kännedomen om Pehr Gustaf Cederschjölds liv och verksamhet, Sthlm 1927; R. Fåhræus, Pehr Gustaf Cederschjöld — Minnesteckning (i KVA:s årsbok 1956, Sthlm 1956); P. Bjerre, Pehr Gustaf Cederschiöld och hans Journal för animal magnetism (i Studier i själsläkekonst, Sthlm 1925); en kortfattad biografi även i KVA:s Handlingar för år 1848, II, Sthlm 1849, 449 ff. Jfr även Bjelfvenstam, 203 ff; F. Lennmalm, Svenska Läkaresällskapets historia 1808–1908, Sthlm 1908, 101, 161 ff.

[2] De evacuationum in morbis asthenicis interdum neccessario usu, doctrinae Brunonis haud inimico, diss. Lund 1810.

[3] Cons. bref, 1813, skrivelser 7/1, 14/1, RA.

[4] De nova Cl:i Saxtorph febri puerperali medendi ratione, diss. Lund 1811; Dissertatio physiologica de respiratione, I–II, Lund 1812; jfr Eriksson, 118.

hållande mellan två motsatta krafter, den kontraktiva och den expansiva, vilka får sina motsvarigheter i inandning och utandning. En motsvarande dynamisk spänning är enligt Cederschjöld utmärkande och grundläggande för musklernas, nervernas och skilda kroppsorgans verksamhet. I hans senare framställning av magnetismens teori kom också dynamismbegreppet att spela en viktig roll.

Idéförankring och vetenskaplig metod

Då Cederschjöld 1815 började utge sin Journal för animal magnetism inleddes den med ett Hippokratescitat om människans begränsade kunskapsmöjligheter inför naturens under. Denna ödmjuka inställning till naturen hade inom den tyska naturfilosofin inneburit ett förkastande av 1700-talets trygga tilltro till den renodlat empiriska kunskapsmetoden, men också kompletterats med tron på människans förmåga att med spekulationens, fantasins och analogiernas hjälp ana sig till de djupare sammanhangen. Det är till denna sida av naturfilosofin som Cederschjöld till en början knyter an sin magnetiska teori. Inledningen utformas till ett polemiskt angrepp på upplysningsideologin, liknad vid »en i diket liggande groda», och utmynnande i mekanistisk ytlighet och förnekande av allt som inte kan bevisas som påtagliga fakta. Denna förnuftsdogmatism hade bildat effektivt motstånd mot en rad viktiga upptäckters möjlighet att vinna erkännande — upptäckter som haft oturen att ske »mycket för tidigt, innan en högre filosofi ännu hunnit derföre bana väg och bereda sinnena derpå».[1] Att empiriskt svårgripbara system som exempelvis magnetismen i en sådan tid skulle anses för galenskap var helt konsekvent. Först sedan den tyska naturfilosofin — den *sanna* upplysningen — börjat sprida nytt ljus över naturen, sedan man blivit medveten om förnuftets gränser och att »allt i Naturen, äfven det alldagligaste, är i grunden lika obegripligt», hade magnetismen kunnat vinna gehör. Cederschjöld uttrycker sin förhoppning att också i Sverige »jorden nu hunnit att åtminstone fläckvis upptinas af den milda vårsolen».[2]

Inledningen utformades således till en högstämd apoteos över den tyska naturfilosofin och dess banbrytande mod att erkänna empirismens begränsning som kunskapsmetod. De magnetiska fenomenen kunde förstås först efter insikten om att naturen ständigt spelade med fördolda krafter, att varje minsta naturföreteelse bortom sin yttre åtkomliga form gömde en inre oåtkomlig hemlighet. Och en outgrundlighet som djupast sett gällde varje företeelse uteslöt också all gradering — det ena var inte mera gripbart än det andra och det med förnuftet fattbara utgjorde inte längre sanningens naturliga gräns.[3] En sådan uppfattning var mycket väl lämpad att stödja tron på magnetismens hemlighetsfulla kraft. Men det skulle visa sig att Cederschjölds förhållande till naturfilosofin mycket snart skulle kompliceras och förändras. Någon djupt rotad övertygelse

[1] Journal för animal magnetism, I: 1, 2.
[2] Ibid.
[3] Jfr Hufeland, Magnetismus, 106.

blev den aldrig. Detta fanns antytt redan i det ultimatum han ställde sin vetenskapliga karriär inför i de ovannämnda skrivelserna till Lars von Engeström 1813: antingen naturfilosofiska studier hos Örsted i Köpenhamn eller kliniskt arbete under någon erfaren stockholmspraktikers ledning.[1] Det spekulativa intresse som odlats och stimulerats i lundamiljön kom också i det kärvare stockholmsklimatet successivt att ersättas med en praktikers nyktra saklighet. Tendensen speglas tydligt i Journal för animal magnetism, vars både rent magnetisk-teoretiska slutsatser och generella syn på vetenskaplig metodik präglas av ett allt större fjärmande från den naturfilosofiska utgångspunkten. Då sonen F. A. Cederschjöld på 1850-talet lät publicera en fragmentarisk utgåva av faderns efterlämnade anteckningar, valde han också som motto för dennes vetenskapliga grundsyn ett citat som speglar en rent antispekulativ hållning: »En författare bör aldrig söka utsträcka sin framställning till yttersta gränsen af sitt vetande, ty då blir han dunkel, osäker och liksom sväfvande på målet. Han gör derföre bättre att söka inskränka sig till en trångare krets, och icke afhandla annat än hvad han ser klart och sålunda kan bestämt uttrycka.»[2] Detta är ju empirismens gyllene regel, långt fjärmad från den schellingska filosofins påbud att på spekulativ väg söka vidga naturforskningens gränser. Möjligheten att inom samma ramar låta empiri och spekulation komplettera och verifiera varandra tycks Cederschjöld märkligt nog undvikit. Konfrontationen mellan studietidens teori och yrkesverksamhetens praktik växte i stället till ett svårbemästrat problem, som kom att tvinga honom till uppenbara inkonsekvenser. Inte minst gäller detta hans ställningstaganden i samband med den animala magnetismen.

Journal för animal magnetism utkom i sju olika häften under en tidsrymd av sex år.[3] Den konfliktladdade motsättningen mellan två skilda vetenskapliga metoder speglas märkbart i de första häftena, där angrepp på trångsynta empiriker blandas med utfall mot svärmande teoretiker. Men lika märkbar är den prioritering av den rent empiriska kunskapsmetoden som gör sig gällande allt eftersom utgivningen av journalen framskrider. Cederschjöld vinnlägger sig alltmer att dokumentera sin experimentella metod — stundom tycks han nästan kokettera med en empirikers orubbliga misstro till vad sinnet och förnuftet inte kan bekräfta — och ger parallellt härmed allt starkare uttryck för sin bitterhet att av somliga kallas svärmare. Bara i det första häftet nämns naturfilosofin vid namn, och här är också polemiken mot »förnuftsdryga» dogmatiker som häftigast. Redan i de närmast följande häftena understryker Cederschjöld att han arbetar som ren »empiricus» utan att försöka sig på någon som helst teoretisering, och betonar den »förödmjukelse» han känner att behöva tro på ting som förnufts-

---

[1] Jfr ovan, 163, not.

[2] F. A. Cederschjöld (utg.), Några blad ur P. G. Cederschjölds efterlemnade anteckningar, Sthlm 1857, [1].

[3] Journal för animal magnetism (fortsättningsvis förkortad Journal), I: 1 (1815); I: 2 (1815); I: 3 (1816); I: 4–5 (1817); I: 6 (1821); II (1821). Första bandets häften är löpande paginerade.

mässigt inte kan fattas.[1] Den aggressiva polemiken mot förnuftstänkarna mildras nu till ett stilla beklagande av de praktiker som inte förmått höja sig över naturbetraktandets »lägre ståndpunkt» — de som ser utan att acceptera vad de ser.[2] I de sista häftena försvinner så helt alla hänvisningar till en möjlig icke-experimentellt bekräftad sanning och Cederschjöld betonar gång på gång att de magnetiska fenomenen inte får fresta till några som helst slutsatser utöver vad den kliniska observationsmetoden ger för handen. »Den kritiska noggrannheten vid undersökningen, och den varsamma återhållsamheten i slutsatser och tillämpningar» måste vara den sanne naturforskarens enda riktlinjer.[3]

Vilka var då orsakerna till denna utveckling? Enligt egen utsago hade Cederschjölds intresse för magnetismen sjunkit tillbaka samtidigt med att han lämnade Lund.[4] Delvis sammanhängde detta naturligtvis med att hans tillvaro i Stockholm kom att upptas av tidskrävande praktiskt arbete, men främst med att han lämnade den ur teoretisk synvinkel betydligt mera stimulerande lundamiljön. Då intresset något år senare väcktes på nytt, och då han för första gången uttalade sig offentligt i ämnet, blev det helt oreflekterat självklart att knyta an till samma intresseförutsättningar som i Lund, dvs. en inplacering av magnetismen i ett allmänt naturfilosofiskt sammanhang. Men parallellt med växande praktisk erfarenhet kom denna spekulativa infallsvinkel på det magnetiska problemet så småningom att upplevas som vag och otillräcklig. Härtill bidrog inte minst hård kritik från empiriskt håll. Utgångspunkten försköts i sin motsats: skulle teorier byggas, måste de byggas på rent empirisk grund, dvs. genom generaliseringar av experimentellt bekräftade fakta.

Cederschjölds gradvisa avståndstagande från en naturfilosofiskt tolkad syn på den animala magnetismen kan illustreras på tre olika punkter:

1. Medan han således inledningsvis inlemmat de magnetiska fenomenen i bilden av en djupast sett outgrundlig natur, vars kärna bara glimtvis lät sig anas, gör sig snart tendensen gällande att befria magnetismen från all mystik och i stället framställa den som *en helt avmystifierad företeelse*, påvisad av årtusendes erfarenhet. Den blir inte längre en gåtfull och outgrundlig kraft utan ett artificiellt, rent mekaniskt framkallande av de fullkomligt naturliga tillstånd som under namn av katalepsi och somnambulism observerats sedan äldsta tider.[5] Denna tolkning av magnetismen var av allt att döma ursprungligen taktiskt betingad, men accentueras alltmer och blir så småningom liktydig med Cederschjölds definition av den magnetiska kraften överhuvud. Medan på så sätt misstron mot magnetismen inledningsvis uppfattats som grundad i bristande insikt om naturens fördolda kraftspel, tillskrivs snart samma misstro tvärtom den bristande insikten om magnetismens verkningar som fullt naturliga symtom av fullt naturliga

---

[1] Journal I: 2, s. VI; I: 3, 132.
[2] Ibid. I: 3, 138 f.
[3] Ibid. I: 4-5, s. X.
[4] Ibid. I: 3, 130.
[5] Ibid. I: 2, 67 f.

tillstånd. »Naturligt» används nu synonymt med det experimentellt och erfarenhetsmässigt bekräftade.

2. I andra häftet av sin Journal nämner Cederschjöld själv, att han vill inrikta sig på rent experimentellt faktasökande och undvika all teoretisering.[1] För de tyska naturfilosofiska magnetisörerna hade däremot huvudintresset i magnetismen legat i att den kunde bekräfta rent spekulativt grundade teorier. I första hand gällde detta tanken om naturen som en oupplösligt sammanfogad kedja, vars länkar bara skiljde sig från varandra genom att befinna sig på olika stadier av medvetenhet. Somnambulens paranormala förmåga, förmåga till en medvetandegrad bortom det normalas gräns, tolkades som uppenbara bekräftelser på denna tes. För denna sida av magnetismen hade Cederschjöld inget intresse. Den var för honom ingenting utöver ett rent läkemedel, att användas enbart i sjukdomsfall, tillika med största försiktighet och först sedan andra läkemedel prövats och befunnits verkningslösa. Föreställningen om magnetismen som ett universalläkemedel förkastades med skärpa.[2] Vad han däremot direkt hämtade från naturfilosofin var dynamism- och polaritetsföreställningarna. Det var ju också denna sida av naturfilosofin som återspeglades i hans tidiga lundadissertationer och det var via dynamismbegreppet som han ursprungligen kommit att intressera sig för magnetismen; den ansågs i direkt bemärkelse spegla denna naturens grundmanifestation.

3. Cederschjöld säger sig i första häftet ha läst »flere aktningsvärde författare» i ämnet. Redan då han besökte Örsted år 1811 i Köpenhamn hade han genom sina studier i tysk vetenskaplig litteratur övertygats om magnetismens realitet och terapeutiska värde. Vilka är då de författare Cederschjöld hänvisar till? Journals andra häfte inleds med ett citat av Eberhard Gmelin, och denne står också först i raden då Cederschjöld redovisar vilka han anser vara magnetismens mest auktoritativa namn.[3] Gmelin tillhörde som vi sett den nyktra fysiska och rent empiriska riktningen i Tyskland (Bremenskolan). Detsamma gäller Wienholt, Heinecken och Lentin, den sistnämnde för övrigt den som introducerade ämnet i Hufelands Journal der praktischen Heilkunde, och då just i form av en presentation av Bremenskolan.[4] Vidare omnämns Wolfart, magnetisör i mesmersk anda och djupt beundrad av Cederschjöld ända fram till Berlinresan 1816 (se nedan), vitalisten G. R. Treviranus, samt den ryktbara Hufelandlärjungen C. A. Kluge. Bland auktoriteter som visserligen inte aktivt verkat som magnetisörer, men inte desto mindre stött saken i skrift, nämns de fyra stora C. W. Hufeland, Reil, Autenrieth och Burdach, vilka alla i viss utsträckning tangerade en naturfilosofisk grundsyn, men samtidigt underströk att spekulationen aldrig fick bli autonom, utan ständigt måste kompletteras och

---

[1] Ibid., s. VI.
[2] Ibid. I: 3, 133; I: 4–5, s. VI f.
[3] Ibid. I: 2, s. IV f; I: 3, s. V.
[4] I. F. L. Lentin, Etwas vom thierischen Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XI: 2 (1800), 130 ff).

korrigeras av erfarenheten.[1] Borgar inte dessa namn för att magnetismen är värd att beaktas, kan dessa vetenskapsmän kanske kallas »äreförgätne Bedragare, förvillade Svärmare eller enfaldiga Dårar», utropar Cederschjöld.[2] Vad som genast faller i ögonen är frånvaron av de främsta naturfilosofiskt inspirerade magnetisörerna Kieser, Eschenmeyer och Nasse, trots att deras stora Archiv für den thierischen Magnetismus inköpts till Svenska Läkaresällskapet på förslag av Cederschjöld och också recenserats av denne vid flera av sällskapets sammankomster.[3] På det enda ställe Cederschjöld hänvisar till Archiv gör han en reservation angående materialets tillförlitlighet.[4] Det namn som oftast åberopas är i stället C. W. Hufelands. Denne hade i en tid av lavinartade framgångar för spekulativa strömningar i Tyskland gått i spetsen för dem som betonat att empirismen måste vara vetenskapens första grundregel. »Also das *Factum*, das *Factum*, und seine völlige Begründung — dies allein — nicht Raisonnement, ist was uns Noth thut.»[5] Detta gällde inte minst studiet av den animala magnetismen. I flera artiklar i sin Journal der praktischen Heilkunde uppmanade han också sina kolleger att behandla magnetismen med större kritisk skärpa — i formuleringar så tillspetsade att de uppfattades som rent fientliga, med följd att han tvingades till en offentlig principdeklaration om magnetismens medicinska nytta.[6] Som regel kompletterade han också de utdrag ur olika magnetisörers journaler som han publicerade med kritiska inledningar och kommentarer. De utländska exempel som Cederschjöld sedan lät införa i sin Journal var nästan samtliga hämtade från Journal der praktischen Heilkunde. En jämförelse mellan Hufelands och Cederschjölds försiktiga sammanfattningar av sina respektive teorier pekar också på en ofta identisk grunduppfattning. Med sin försiktigt prövande hållning och absoluta motstånd till allt »svärmeri» kom Hufeland utan tvivel att framstå som vetenskapligt ideal för Cederschjöld. Hufeland var empiriker, men en empiriker som förmådde höja sig över naturbetraktandets »lägre grad».

Det var således med relativt stor beläsenhet, men utan någon egentlig praktisk erfarenhet som Cederschjöld startade sin magnetiska verksamhet. Hans metodiska utgångspunkt kom redan från början att bli rent empirisk, de experimentella resultaten användes aldrig för att stödja spekulativt grundade föreställningar. Men som det hade visat sig spelade också denna »objektiva» empirism, det rent kliniska intresset för framkallade symtom, roll som styrande faktor för de magnetiska fenomenens karaktär eller utformning. Ovan har flera gånger diskuterats magnetismens psykosuggestiva kraft att låta de magnetiserades göranden och uttalanden utgöra en projicering av magnetisörens förväntningar och föreställ-

---

[1] Jfr Liedman, Det organiska livet i tysk debatt, passim.
[2] Journal I: 3, s. V.
[3] SLS:s prot. 17/12 1816, 8/8 1820, 4/9 1821, RA; SLS:s Årsberättelse 1820, 6; 1821, 6.
[4] Journal I: 4–5, 199 f.
[5] Hufeland, Magnetismus, 96, 99.
[6] Ibid., 87 ff.

ningar. Frimurarnas medier hade presterat profetior av utopisk, ordensmystisk karaktär och swedenborgarnas hade diskuterat dogmatiska frågor genom andere representanters munnar. På samma sätt skildrade spiritualisternas somnambuler den icke-materiella världens himmelska sällhet, medan naturfilosofernas var specialiserade på ett översinnligt kunskapsförmedlande. Den rena empirismen som utgångspunkt innebar i sin tur att man önskade framkalla en kvantitativt betydande mängd fenomen, vilka lät sig objektivt registreras, erfarenhetsmässigt bekräftas och induktivt bearbetas. Detta hade varit den tyska fysiska skolans målsättning, och mångfalden och variationen av fenomenen hade här också varit omfattande med koncentrationen lagd på solarplexusfenomen, diagnostik, läkemedelsföreskrivande och anatomiska beskrivningar av den egna kroppen, dvs. i första hand »kroppsorienterande» fenomen. Men här hade man också tidigt uppmärksammat relationen mellan magnetisörens föreställningar och den magnetiserades utsagor. Så nämner t. ex. G. H. von Schubert i sin 1819 till svenska översatta Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaften, att »Heinecke[n]s patienter begärde alltid medel, som öfverensstämde med den curmethod, deras läkare gjordt till sin egen», medan andra somnambuler på sitt håll tillämpade sina magnetisörers praxis.[1] Då Cederschjöld i sin Journal uttalar sig i frågan, går han ännu ett steg längre och konstaterar klarsynt, att det var magnetisörens styrning av sin patient som var orsaken »hvarföre magnetiserade Somnambuler gemenligen kläda sina utsagor i den drägt, som öfverensstämmer med Magnetisörens förutfattade Teori, ehuru orimlig den stundom än kan vara».[2] Men att han själv helt skulle ha kunnat undvika samma förhållande vore en paradox med tanke på magnetismens grundprincip. Också i hans fall gäller, att patienterna mestadels gav uttryck för det han förväntade sig av dem, men det var förväntningar som var formade av en magnetisör i den fysiska skolans anda.

Den magnetiska verksamheten börjar

Det var under Köpenhamnsvistelsen 1811 som Cederschjöld genom förmedling av Örsted fått sitt egentliga intresse för magnetismen väckt.[3] Örsted behandlade då ett sjukt barn med magnetism och invigde Cederschjöld i en magnetisk teori som bekräftade den uppfattning han tidigare bildat sig genom sina naturfilosofiska studier. Likaså förekom viss praktisk handledning i manipulationsteknik. Gemensamt rådgjorde de över bästa sättet att introducera detta viktiga läkemedel i Sverige. Medvetenheten om ämnets känsliga natur gjorde att man beslutade gå till väga med yttersta försiktighet, dvs. att genom anspråkslösa men kontinuerliga tidningsnotiser över magnetismens framgångar i Tyskland söka tämja »opinions-hydran». Men planen föll i glömska då Cederschjöld återvände

[1] G. H. von Schubert, Betraktelser öfver naturvetenskapens minst utredda eller ännu ej upptäckta problemer, Sthlm 1819, 336.

[2] Journal I: 3, 191.

[3] Ibid., 129 f.

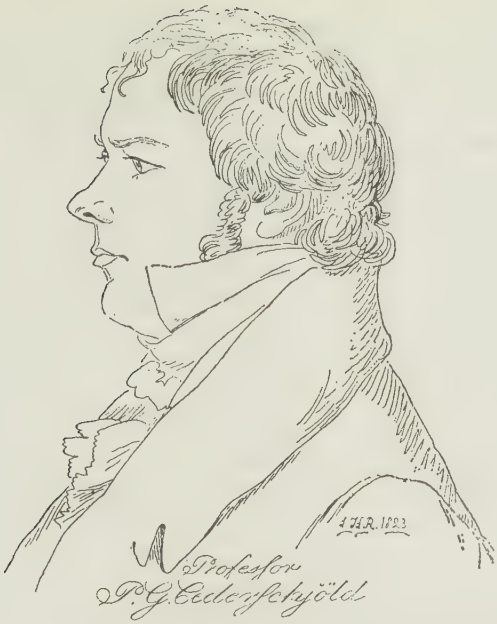

Fig. 8. Pehr Gustaf Cederschjöld. Etsning av L. H. Roos af Hjelmsäter i dennes porträttserie över 1823 års riksdagsmän.

till Lund, och det var inte förrän tre år senare, sedan han bosatt sig i Stockholm, som han för första gången magnetiserade en patient. Framgången vid detta första försök fick emellertid intresset att blomma upp med våldsam kraft, och betecknades patetiskt som en händelse som »fästade, med oupplösliga band, mitt öde för evigt vid den lära, åt hvars befrämjande hela mitt lif nu måste egnas».[1] Detta var på hösten 1814. Denna första och följande magnetiseringar registrerade Cederschjöld utförligt i sin privata sjukjournal, kallad Medicinskt practiska antekningar.[2] Efter vissa omredigeringar, uteslutningar och tillägg, men utan några större förändringar i sak, trycktes de flesta av de här behandlade fallen efterhand i Journal för animal magnetism. Vissa fall av ringa intresse har dock utelämnats i den tryckta journalen, men denna har i sin tur kompletterats med flera utförliga rapporter som inte finns i de handskrivna anteckningarna. Troligtvis fanns ytterligare sjukjournaler, eventuellt identiska med det rikliga material »af ganska stort intresse» som sonen F. A. Cederschjöld säger sig ha funnit i faderns efterlämnade anteckningar.[3] Någon möjlighet att i dag få en fullständig uppfattning om omfattningen av den magnetiska verksamheten föreligger knappast. Att de i Medicinskt practiska antekningar och Journal samman-

[1] Ibid.

[2] Handskriften förvaras i Medicinhistoriska museet, Sthlm.

[3] F. A. Cederschjöld, Några blad, [2].

lagt 13 redovisade fallen endast är ett representativt urval är dock högst sannolikt.[1]

Av sin första magnetisering har Cederschjöld givit något olika versioner. Patienten var en lungsjuk 20-årig flicka, vars tillstånd periodiskt förbättrats i anslutning till autosomnambula tillstånd med inslag av clairvoyance. I Journals första häfte berättar Cederschjöld att han i oktober 1814 kallats till flickan sedan hennes tillstånd hastigt försämrats. Han fann henne i kramper och svåra hostattacker och beslöt då genast »följa naturens vink» att genom magnetisering på konstlad väg försätta henne i samma somnambula tillstånd som tidigare visat sig ha gynnsam verkan. »Så började jag strax för första gången utöfva den förunderliga konsten att medelst händers påläggning bota sjukdomar».[2] I tredje häftet ges emellertid en helt annan version av händelseförloppet.[3] Sitt forna intresse för magnetismen säger sig Cederschjöld här helt ha slagit ur hågen, då han i oktober 1814 i ett sällskap kom att diskutera magnetismen med en person, vilken som ett föregivet bevis på dess verklighet demonstrerade det s. k. pendelförsöket.[4] Efter fåfänga försök att undvika hela frågan provocerades då Cederschjöld att demonstrera ett mera övertygande försök, och erhöll tillstånd att magnetisera husets sjukliga dotter, N. Operationen inleddes i en stämning av »misstroende till min förmåga», som emellertid snart förbyttes i överraskning över de påtagliga verkningar som blev följden av »min, till utseendet så obetydliga åtgärd ... Detta var allraförsta gången jag försökte att magnetisera.» Skillnaden mellan versionerna är intressant. Inkonsekvensen är inte bara saklig, utan pekar på en attitydförändring. Första häftets version andas en trosviss tilltro till ett unikt och epokgörande läkemedel — observera uttrycket »händers påläggning» — som starkt kontrasterar mot den senare betydligt krassare versionen, publicerad i en situation då Cederschjöld fått utstå svidande kritik efter två tidigare häften. Än en gång åskådliggörs uppbrottet från en spekulativ, optimistiskt bestämd vetenskapssyn till en saklig och reserverad empirism. Skepsisen, inte entusiasmen, blir därmed naturforskarens nödvändiga utgångspunkt.

Praktik

Av de fall Cederschjöld behandlar i sin Journal hör just fallet N. till de mera märkliga. Det utgör i första hand ett åskådligt exempel på de magnetiska s. k. solarplexus-fenomenen, dvs. en till magtrakten koncentrerad clairvoyant förmåga. Dessutom skall ytterligare tre fall närmare redovisas: fallet Ö. som illustration till självskådningsförmågan, den anatomiska beskrivningen av den

[1] Jfr Journal I: 6, 292; Lifwet och Döden 30/11 1815, anm.
[2] Journal I: 1, 11.
[3] Ibid. I: 3, 130 ff.
[4] Detta ofta förevisade försök innebar att man höll en tråd med en ring fäst i ena änden, som uppgavs svänga i ellipser även om handen hölls fullkomligt stilla; se Archiv für den thierischen Magnetismus, III: 2 (1818), 28 ff; IV: 2 (1819), 29 ff; Kieser, System des Tellurismus, I, 165 ff.

egna kroppen, fallet O. som exempel på den extatiska somnambulismen, samt slutligen fallet E, det ryktbara s. k. »fruntimret i Stockholms Polisgränd».

N. (Edela Neijber) beskrivs som fysiskt bräcklig, men med ett sensibelt och viljestarkt psyke: »kroppskrafterna tycktes [ofta] endast uppehållas af en stark spänning i själen».[1] Detta är den nästan klassiska beskrivningen av den konstitutionsmässigt ideala magnetiska patienten. Under tre perioder magnetiserades hon sammanlagt 31 gånger av Cederschjöld, men det är endast under den första och i viss mån andra perioden som mera uppseendeväckande fenomen demonstrerades. Sitt manipulationstekniska förfarande har Cederschjöld utförligt beskrivit i Medicinskt practiska Antekningar, en beskrivning som uppvisar en nästan identisk likhet med föreskrifterna hos Kluge.[2] »Efter att genom en högtidlig praeparation hafva fängslat hennes sinne, lät jag henne sitta i en soffa och satte mig på en stol midt framför henne. Sedan jag med en genomträngande blick starkt hade fixerat henne, trycktes alla fingrarne, något böjda och åtskilda på främre delen af hufvudet, så att båda tummarne kommo att stå midt i pannan, och Lillfingrarne vid främre kanten af örat. Derefter flytt[ad]es tummarne ned och ställdes ett ögonblick på ögonlocken, hvarefter fingerspetsarne fördes i ungefär 1. tums afstånd från kroppen öfver ansigtet, halsen, axlarne, armar och händer, då mina tummar för ett ögonblick sattes i berörelse med henne. — Derefter åtskildes mina händer så långt som var möjligt. Derpå ställdes de åter med en viss ansträngning på maggropen, så att tummarne stodo midt uti, och de öfrige fingrarne åt sidorne. Sedan de sålunda stått en stund, fördes fingerspetsarne åter i 1. tums afstånd från kroppen öfver magen, låren, benen och fötterne; då tummarne en stund höllos på stortårna, innan händerne fullkomligen åtskildes. Efter att sålunda hafva förfarit ungefär 10. minuter började ögonlocken blifva tunga, och ej riktigt kunna öpnas. På tillfrågan: huru hon mådde? Svarades: bra, men jag blir så tung, och kan ej hålla ögonen öppna. Operationen återtogs, då efter några minuter ögonen föllo ganska fast tillsamman. Då tillsades öfriga Sellskapet, som inkom ... Alla blefvo betagne af en häpen förundran, liksom de sett en Andesyn.»[3]

Patienten befanns sålunda vara förhållandevis lättsövd. Under den följande behandlingen kom hon att demonstrera en rad av de av Kluge systematiserade magnetiska fenomenen. Även om de experimentella betingelserna knappast kan sägas ha uppfyllt höga krav på akribi, tycks någon form av paranormal förmåga ha förelegat. Hon kunde snart diagnostisera sin sjukdom som en skada på ena lungan, utförligt beskriva skadans utseende och karaktär, och fastslå att här ingenting annat kunde hjälpa än magnetismen. Flera experiment bekräftade också en viss telepatisk kontakt mellan henne och Cederschjöld. Hennes mest frap-

---

[1] Fallet N. redovisas Journal I: 1, 8–34; I: 2, 107–120; I: 6, 303–313; Med. pract. antekningar, 55–63, 75–78, 154–162, MM. Jfr också Nachmanson, 190 f; Bjelfvenstam, 205 ff.

[2] Kluge, 388 ff.

[3] Med. pract. antekningar, 55 f, MM.

perande magnetiska talang var emellertid hennes starkt utvecklade s. k. *magsyn*, dvs. förmåga att utan ögonens hjälp urskilja föremål som lagts över magen (jfr ovan s. 129). Cederschjöld råkade vid ett tillfälle — av en ren slump, uppger han själv — lämna henne ett kopparmynt, vars valör och årtal hon på förfrågan angav helt korrekt. Då försöket upprepades med flera olika slags mynt och sedlar, så småningom också med textpartier ur böcker, erhölls samma resultat. Något otydligt, men ordagrannt riktigt återgav somnambulen den angivna texten — ögonen var då slutna, men ett svagt ljus rådde i rummet. Så småningom upptäckte Cederschjöld att hon överhuvudtaget inte höll boken framför ögonen, utan snarare för bröstet eller magtrakten. På förfrågan förnekade hon också bestämt att ögonen på minsta sätt skulle vara delaktiga i seendet, utan uppgav att det var »maggropen, som tjente henne i stället för ögon».[1]

Även om Cederschjöld naturligtvis kände till fenomenet från Kluge, är det naturligt att han vid en direktkonfrontation skulle känna en viss förvirring och skepsis. Emfatiskt uttrycker han sin förhoppning att kunna avslöja det hela som ren illusion och därmed söndersmula det för förnuftet så ofattbara. Experimenten upprepades därför under än noggrannare betingelser. Men resultatet blev detsamma, obehindrat läste patienten alla texter som förelades henne, och Cederschjöld måste acceptera vad som tycktes honom vara uppenbara fakta. Synförmågan utvecklades alltmer under behandlingens gång, N. förmådde så småningom läsa i fullkomligt mörker, hon behövde inte längre vidröra boken och behärskade komplicerade texter med latinska citat, fackterminologi, främmande skrifttyper etc. Varje läsning föregicks av att hon tyckte sig se magen helt eller delvis utstråla ett »sken», vars intensitet Cederschjöld uppfattade som proportionellt till viljeansträngningen. Själv kunde han efter avslutad operation konstatera tydliga negativa symtom hos sig själv i form av nedstämdhet, matthet, matsmältningsbesvär m. m., dvs. exakt samma erfarenheter som den fysiska skolans magnetisörer gjort, och som sammanhängde med deras uppfattning av magnetismen som en direkt kraftöverföring.

Så småningom började emellertid N visa allt större motvilja mot att demonstrera sin magsyn, och varje experiment började följas av försämringar av kroppstillståndet. Cederschjöld beslutade därför inställa alla vidare försök av denna typ med beklagan att därmed mista värdefulla experimentella möjligheter ur magnetisk-teoretisk synvinkel. I vad bottnade då N:s plötsliga motvilja? Redan under den första magnetiseringsperioden stod det klart, att hennes anhöriga betraktade den magnetiska behandlingen med skepsis. Cederschjöld beklagar på flera ställen att han inte tilläts magnetisera patienten så ofta som han hade önskat.[2] Under den andra perioden blev oviljan än starkare. Cederschjöld uppmanades gång på gång att gå diskret till väga och att inte låta främmande personer

---

[1] Journal I: 1, 24.

[2] Ibid., 17, 27.

närvara vid experimenten, då man fruktade »alltför stor ryktbarhet». Denna period avbröts också abrupt genom ett direkt förbud att vidare magnetisera flickan, ett förbud just i anslutning till att hon vid ett tillfälle återkommit till sin tidigare magsynsförmåga. Den tredje behandlingsperioden slutligen, kom till stånd först sedan N. efter trägna övertalningsförsök givit sitt tillstånd — hon hade »redan, genom oförståndiga menniskors skämt och åtlöje fått utstå så många ledsamheter för den förra magnetiseringens skull, att hon nu hellre ville dö, än å nyo underkasta sig en dylik behandling».[1] Citatet är belysande för omgivningens syn på Cederschjölds experiment. Otvivelaktigt var det just »magsynen» som tilldragit sig det åsyftade löjet.[2] I Allmänna Journalens kommentar till fallet ser man också, att det är just denna man tagit till utgångspunkt för sin starkt ironiserande polemik mot magnetismen överhuvud. Cederschjöld själv avstår i sammanhanget från att göra några kommentarer. Av hans senare sammandrag av sin magnetiska teori framgår emellertid, att han anslöt sig till föreställningen om den förhöjda perceptionsförmågan som grundad i att »själen» koncentrerats till solarplexus-trakten, sedan det cerebrala nervsystemet satts ur funktion.[3] Värt att notera är att magnetismen också under denna tredje period verkade lika starkt, trots att patienten bara »med största ovilja» lät sig sövas. Men självfallet demonstrerades nu inga som helst clairvoyanta fenomen. I fysiskt hänseende resulterade kuren denna gång i att alla sjuksymtom försvann.

Fallet *Ö.* (Eva Andrietta Öjmark) exemplifierar ett annat av de mera kända magnetiska fenomenen: autoscopin eller självskådningen.[4] Ö. beskrivs som en 27-årig kvinna av medelklass som drabbats av en plötslig och smärtsam ögonåkomma. Hon hade tidigare behandlats av kirurgen Per af Bjerkén, som förgäves prövat såväl gängse evakuationsmedikamenter som badterapi. I slutet av augusti 1814 kom hon under Cederschjölds vård. Den uppfattning han bildar sig av arten av henns sjukdom är av intresse då den i hög grad belyser en tidstypisk diagnostik. Han antar att Ö. genom överansträngning av synen ådragit sig en viss »ögonsvaghet», vilken medfört att ögonen fått »ett stort anlag till svårare åkommor, och lätt kunna angripas af allmänt verkande sjukdoms-orsaker, samt nära deltaga i andra kroppsdelars tillfälliga lidanden».[5] Ögonvärken skulle således vara ett fokus för ett större och allmännare sjukdomstillstånd, men inte ett självständigt symtom, oavhängigt av övriga kroppsfunktioner. Detta knyter direkt an till tysk spekulativ medicin, där sjukdom som regel uppfattats som en störning av livsprocessen i stort (ovan s. 156). Av olika omständigheter drog Cederschjöld slutsatsen att Ö:s sjukdom måste vara av reumatisk natur och beslutade behandla den med härför brukliga läkemedel. Men då medicineringen ännu efter flera månaders behandling visade sig resultatlös, beslöt han pröva magnetismen.

[1] Ibid. I: 6, 304.
[2] Jfr Lifwet och Döden 30/11 1815.
[3] Journal I: 6, 366.
[4] Fallet Ö. redovisas Journal I: 1, 35–45; I: 2, 120–121; Med. pract. antekningar, 33–35, 64–71, MM. Jfr också Nachmanson, 201 f.
[5] Journal I: 1, 35 f.

Till skillnad från N. visade sig Ö. vara svårsövd, magnetisk sömn uppnåddes först vid tredje försöket. De närmast följande gångerna blev sömnen orolig och ofullständig, även om en klar förbättring av allmäntillståndet kunde konstateras. Från och med den nionde behandlingen ändrade det magnetiska tillståndet radikalt karaktär. Patienten inträdde nu i »en högre grad af somnambulistisk fullkomlighet» med förmåga att genomskåda sin egen kropp. Var och en av dessa magnetiseringar inleddes med att Ö. sövdes på vanligt sätt. Efter en stunds sömn inställde sig kramper samt därefter kraftiga smärtor successivt i skilda delar av huvudet, varvid varje smärtzon i tur och ordning uppfattades som upplyst av ett »sken». Det var med hjälp av detta sken som patienten tyckte sig kunna urskilja anatomiska detaljer inuti sitt eget huvud. Sålunda lämnas en utförlig beskrivning av ögats uppbyggnad: »Ögats yttre del eller skal, sade hon, bestod af 3 omedelbarligen på hvarandra liggande hinnor af olika tjocklek: midt inuti var fullkomligt mörker, så att hon der ej kunde skönja det ringaste. Omkring ögats bakre sida lågo 5 strängar, af hvilka en, som tycketes komma nedifrån gommen, krökte sig uppåt, och sträckte sig under ögat fram åt ansigtet. Strängarne, af hvilka ingen trängde in i sjelfva ögat, voro liksom omgifvna af ett flammande sken, då deremot kringliggande delarne voro mera dunkla. Alla desse delar tycktes vara sammanbundna medelst fina mörka trådar, hvilka voro förunderligen sammanflätade, nästan såsom ett nät.»[1] Beskrivningen uppvisar otvivelaktigt en viss sakkunskap. De tre hinnorna syftar förmodligen på senhinnan, åderhinnan och näthinnan och de fem strängarna på ögats muskler (egentligen 6 till antalet). De mörka trådarna slutligen, motsvarar av allt att döma ögats finförgrenade kärlsystem. Också den beskrivning patienten lämnade av sin hjärna var i huvudsak anatomiskt korrekt. Hon kände till dess utseende och form, dess uppbyggnad i vindlingar och fåror, den skyddande hinnan etc. I hjärnan »såg» hon också upphovet till sin sjukdom: två håligheter i bakhuvudet uppgavs vara fyllda av någon främmande materia. De läkemedel hon föreskrev för sitt botande visade sig dock inte ha någon verkan. I samband med den 17:e magnetiseringen upphörde förmågan till anatomiskt klarseende lika hastigt som den kommit, och under den följande behandlingen (ytterligare 31 gånger) skedde ingenting av sensationell natur. Vid behandlingens slut hade ögonvärken visserligen lindrats, men förbättringen blev inte bestående.[2]

Hur var nu denna självskådningsförmåga möjlig? Cederschjöld själv hävdade i vad som förefaller vara ett cirkelresonemang, att den skulle vara en helt naturlig följd av det somnambula tillståndet. Fenomenet var ju ingalunda obekant och hade exemplifierats av en rad magnetisörer. Kluge återkom till det på flera ställen, Wolfart hade skildrat ett fall av självskådning av just öga och hjärna, och Jean Paul hade sammanfattat fenomenet i formeln »levande anatomiserar

---

[1] Ibid., 40.

[2] Ibid I: 2, 120 f.

[somnambulen] sig sjelf inför anatomen».[1] Men att det rörde sig om en faktisk förmåga tål naturligtvis att diskuteras. Innan Ö. kom under Cederschjölds vård hade hon behandlats av andra läkare, som Bjerkén och Böcker. Att hon under denna tid själv börjat studera läkarböcker och memorerat partier ur dessa, får inte betraktas som uteslutet. För detta talar att Ö. under det magnetiska tillståndet aldrig tycks ha befunnit sig i verklig sömn. I vaket tillstånd kunde hon rekonstruera vad som passerat under sömnen, liksom hon under denna var fullkomligt medveten om sitt vakna jag.

Fallet *O.* är det fall som beskrivs utförligast i Journals första band.[2] Det presenteras inte som de båda tidigare som en tillrättalagd version av Cederschjölds privata anteckningar, utan genom en daglig och till synes oredigerad sjukjournal, dessutom kompletterad med utdrag ur patientens egen dagbok. Som Emil Liedgren och Nachmanson visat, var O. identisk med Sophia Margareta Runevall, under en tid trolovad med Johan Olof Wallin, men i juni 1815 gift med fältkamreren Philip Osengius.[3] Hon hade en längre tid varit sjuklig, då hon i februari 1816 uppmanades att söka Cederschjölds hjälp. Under en tvåmånadersperiod behandlade denne henne dagligen med magnetism, en förbindelse som lakoniskt kommenterats av P. A. Wallmark i en biografi över Johan Olof Wallin: »Wallins trolovade blef sedermera sjuklig och magnetisörer fingo henne om händer, så att hon till och med uppfördes på slottet för att magnetiseras med», ett uttalande som understryker Wallmarks kritiska inställning till magnetismen.[4]

Av Cederschjöld beskrivs O. som »af ett i hög grad lifligt och retligt (*koleriskt*) temperament, en klen kroppsbyggnad och exalterad själsbildning, samt en romantiskt svärmande fantasi, i förening med ett ganska ljust och odladt förstånd».[5] Listan över hennes sjuksymtom är lång, men koncentrerad till en »svidande sugning» i sidan och periodiska krampanfall av epileptisk karaktär. Vi får vidare veta att sjukdomen förvärrats i samband med hennes giftermål på sommaren 1815, samt att hon ofta fallit i ett dvalliknande sömntillstånd, i synnerhet efter att ha åhört »en viss präst» (Wallins) predikningar. All tidigare behandling, bl. a. av den välrenommerade professor Gadelius, hade visat sig fruktlös. Det är tydligt att det rör sig om en patient med uttalat hysteroid läggning. Förhållandet till läkaren-Cederschjöld kom också att kännetecknas av en starkt känslomässig, stundom erotiskt färgad bindning. Av Cederschjöld kom

---

[1] Kluge, 344 ff; C. C. Wolfart, Geschichte einer lebensmagnetischer Kur, Berlin 1812, 21; Jean Paul, Reflexioner öfver animaliska magnetismen, Sthlm 1816, 9.

[2] Journal I: 3, 186–92; I: 4–5, 219–281; I: 6, 314–353; jfr Nachmanson, 207 f.

[3] E. Liedgren, Johan Olof Wallin i yngre år, Sthlm 1929, 233 ff, 260 ff; Nachmanson, 207 f.

[4] P. A. Wallmark, biografi över Johan Olof Wallin, KB, Ep V 4: 21. Biografin tr. hos T. Ekelund, Vittra skuggbilder, Sthlm 1886, 161 ff. Observera dock att Ekelund och efter honom Nachmanson återgivit citatet något felaktigt. Uppgiften att Cederschjöld skulle ha magnetiserat O. på slottet, torde vara riktig; jfr Medicinskt pract. antekningar, 84; Jacob Adlerbeths dagbok 22/6 1816, UUB, F 850 a.

[5] Journal I: 3, 186; jfr äv. Wallmarks biografi över Wallin.

fallet O. att i »vettenskapligt afseende» sättas mycket högt och det var med utgångspunkt härifrån som han för första gången vågade dra några teoretiska slutsatser av sin samlade erfarenhet. Tidigare hade den teoretiska neutraliteten varit helt självklar, påpekar han, »som jag ännu ej hyllade någon viss Teori; eller kände någon, enligt hvilken jag ansåg fenomenen någorlunda nöjaktigt kunna förklaras».[1] Också nu blir observationen och det systematiska insamlandet av fakta det primära, men redan i journalmaterialet förekommer vissa generaliseringar mot vad som åtsminstone kan kallas fragment av en teori.

Då man nu ger sig i kast med journalen (109 tättryckta sidor), finner man emellertid att det inte är något speciellt intresseväckande som passerar i samband med den magnetiska sömnen. O. är en patient med utpräglad disposition för sinnesfrånvända hänryckningstillstånd med inslag av andeskåderi etc. I en spiritualistisk magnetisörs händer skulle hon säkerligen kunnat utvecklas till ett betydande spiritualistiskt medium. Exaltationstillstånden framkallas till en början vid varje magnetiseringstillfälle. Hon känner sig förflyttad till högre rymder, upptagen i gemenskap med andar och högre väsenden och nalkas stundom gudomen själv. Enligt ett lite märkligt uttalande av Liedgren skulle fantasierna kunna »nästan vara direkt lånade ur Wallins predikningar, så typiskt återge de det andliga tidslynne, som däri speglar sig».[2] I enlighet med varningarna hos Hufeland och Kluge betraktade Cederschjöld dessa vad han kallar »drömmar» med stort ogillande. På olika sätt prövade han att söka förekomma dem genom att i stället koncentrera patienten på sig själv och sitt kroppsliga tillstånd, men hon reagerade med oro och ångest. Halvt resignerat beslutade han då »att såsom en psychisk medicin stundom låta hennes själ skaka sig sjelf», för att därigenom kanske åstadkomma en ökad stimulans av livskraften.[3] Så småningom tycks dock exaltationstillstånden ha upphört av sig själv.

Man frågar sig vad det då var som Cederschjöld fann så märkligt och lärorikt med fallet O. För det första var naturligtvis möjligheten att under en sammanhängande period dagligen få observera en patient ett unikt tillfälle. Alla förändringar i primära kroppsfunktioner kunde omedelbart registreras. Han kunde också i enlighet med Kluges anvisningar för första gången göra gradindelningar av de magnetiska tillstånden, samt systematiskt studera sina egna fysiska och psykiska reaktioner — det är med utgångspunkt härifrån som han försiktigtvis vågar anta, att »en vexelvärkan uppstår emellan Magnetisören och Patienten».[4] Den dagliga kontakten gav vidare möjlighet till metodiskt upprepade experiment. Både betingelserna kring dessa experiment och Cederschjölds slutsatser ur dem är dock av högst skiftande kvalitet. Å ena sidan utför han med kritisk skärpa en rad »blindförsök», som visar att O. reagerar identiskt som vid faktiska försök, och — som Cederschjöld mycket riktigt konstaterar — bevisar »själens mägtiga

[1] Ibid., 191.
[2] Liedgren, 262.
[3] Journal I: 4–5, 243.
[4] Ibid., 222.

inflytande på kroppen».[1] Men då han å andra sidan finner det uppseendeväckande att O. i det magnetiska tillståndet märker då han betraktar henne, eller drömmer om honom »på uppmaning», framstår hans omdöme i mera tveksam dager. O:s magnetiska symtom förefaller överhuvudtaget vara diskutabla. Någon egentlig sömn infinner sig ytterst sällan och inga exempel på paranormala förmågor demonstreras. Hon visar själv stort intresse för »att utforska beskaffenheten af sitt magnetiska tillstånd» och tar initiativet till olika försök, vilkas utformning hon också ofta själv föreslår. Hon är vidare väl medveten om det speciella intresse som koncentrerats till somnambulernas solarplexus och de särskilda förmågor som hänförts hit. Alla experiment för att utröna en eventuell förfinad perceptionsförmåga i hennes egen magtrakt ger dock inget resultat.

O:s hälsa förbättrades avsevärt under Cederschjölds behandling, men tillståndet tycks snart åter ha försämrats och hon avled på sommaren 1817. En kuriös notis är att Cederschjöld publicerade det sista utdraget ur hennes journal så sent som 1821, dvs. fyra år efter hennes död, men utan att denna då omnämns.

Det sista fallet som här skall behandlas presenterades 1821 i Journals andra band under titeln »Berättelse om det så mycket omtalte fruntimrets, i Stockholms Polis-gränd, sjukdom och kur». Fallet hade utspelats på sommaren 1821 och väckte som titeln anger stort uppseende i Stockholm. »Hvar man kom, i sällskaper, på promenader, på embetsrum, på spektakler, — i kyrkan till och med — var gemensam fråga: har Ni hört det? Är det ej förundransvärt? Kan Ni twifla mera på Magnetismen?»[2] Ett stort antal personer, representerande vitt skilda kategorier, kom också att närvara vid försöken som sträckte sig över en tidsrymd av nästan exakt fyra månader. Patienten var en 26-årig värdshusjungfru, *E.* (Christina W. A. Eldström), som en längre tid företett en rad dunkla sjuksymtom, då hon i juli 1820 började visa alla tecken på havandeskap. I mitten av april 1821, ca 280 dagar efter beräknad befruktning, inställde sig förlossningsliknande värkar, varvid en mängd blod och »liksom barnvatten» avgick. Då värkarna inte ville upphöra tillkallades i slutet av maj (!) Cederschjöld. Vid undersökningen fann han buken uppsvälld som vid normal fullgången graviditet, men inga delar av foster kunde urskiljas och heller ingenting som tydde på närstående förlossning. Han misstänkte utomkveds havandeskap. Under konsultation med professorerna Gistrén och Gadelius sattes en rad åtgärder in, men tillståndet försämrades samtidigt som nya symtom tillstötte: epilepsiliknande anfall, periodiska förlamningar, tungkramp m. m.

Den 14 juni yttrade patienten, »att fostret nu helt visst dog».[3] Hon tycks själv ha varit övertygad om att en faktisk graviditet förelåg, medan Cederschjöld snart ställde sig tvivlande. Fallet tycks redan på detta tidiga stadium ha väckt enorm uppmärksamhet i Stockholm, de mest orimliga rykten utspreds, folk strömmade

[1] Ibid., 246 f.
[2] AJ 1/11 1821.
[3] Journal II, 7.

till Polisgränden och många lyckades genom en slags inträdesavgift få »skåda det förmente vidundret».[1] I mitten av juli såg sig Cederschjöld tvingad att genom en annons i Dagligt Allehanda avliva felaktiga rykten och störande uppmärksamhet. E. var inte havande, utan led av en tills vidare odefinierad underlivssvulst.[2] Behandlingen fortsattes emellertid. Den 17 juli övertalades Cederschjöld av greve Carl Axel Löwenhielm[3] att pröva magnetismen. E. magnetiserades, somnade nästan omedelbart och befanns vara en osedvanligt språksam somnambul. Redan första gången utspann sig ett längre samtal med Cederschjöld. På dennes fråga i vad magsvulsten bestod, svarade hon att den innehöll ett dött barn, 1 år och 3 dagar gammalt, och placerat utanför livmodern; det måste därför »upplösas och bortflyta; och det som ej kan upplösas, utkommer helt». För att befrämja upplösningen skulle roten av ett visst blodrenande träd användas, vilket E. också utpekade i somnambult tillstånd.[4]

Det är nu fallet når sin dramatiska höjdpunkt och väl också egentliga ryktbarhet. Cederschjölds förtroende för sin patients tillförlitlighet tycks redan från början ha varit starkt underminerat, men han beslutade tills vidare följa hennes ordinationer. Roten från det blodrenande trädet hämtades under en märklig färd till Danderyds kyrka. En rad magnetiseringar följde, varvid patienten efter att ha intagit sin »medicin», lämnade detaljerade beskrivningar av fostrets utseende och läge, redogjorde för upplösningsprocessens faser samt de upplösta fosterdelarnas utstötande via vagina och ändtarm.

Den 28 juli började så fosteravgången, varvid »något körtelliknande», diverse benskärvor och broskfragment samt två större ben bortgick. Vid undersökningen av de sistnämnda kunde emellertid Cederschjöld snabbt konstatera att de knappast härrörde från ett människofoster, *utan från en fågel*. Bedrägeriet var således redan nu uppenbart. Cederschjöld beslutade emellertid avvakta utvecklingen, magnetiseringarna fortsattes som tidigare och E. fortfor att under uppseendeväckande former och i närvaro av ett stort antal personer prestera allehanda »fosterdelar». Men så småningom kunde hon överbevisas om sitt bedrägliga förfarande och Cederschjöld lyckades till sist också pressa fram en bekännelse.[5] Men inte heller nu avbröts behandlingen. Under de följande magnetiseringarna övergick E. till att enligt traditionellt mönster ordinera olika medel för sitt botande, och sedan hennes föreskrifter följts till punkt och pricka började också svulsten minska samtidigt som övriga sjuksymtom försvann. I slutet av september ansågs E. vara fullkomligt till hälsan återställd.

Fallet innehåller många dunkla punkter. Det tycks ursprungligen ha rört sig om en »faktisk» hysterisk graviditet utan tanke på medvetet bedrägeri, innan E.

[1] Ibid., 12.
[2] DA 18/7 1821.
[3] Se om denne nedan, 211 ff.
[4] Journal II, 14. Ett motsvarande fall, där somnambulen på exakt samma sätt utpekat medlet för sitt botande, hade rapporterats av Wienholt. Detta hade återberättats dels av Kluge, 305, dels av G. H. von Schubert, Drömmarnas symbolik, Sthlm 1820, 116.
[5] Journal II, 67 f.

upptäckt vilket uppseende hennes fall väckte. Men att som Bjerre och Nachmanson tillämpa begreppet »det undermedvetna bedrägeriet» på hela händelseförloppet, är otillfredsställande med tanke på dess många utstuderade detaljer. Motivet tycks ha varit helt krasst: E. upptäckte snart att hon genom sina förmenta somnambula uppvisningar inte bara kunde tilldra sig en angenäm uppmärksamhet utan också betydande pekuniära fördelar. »Alltsammans är knep af henne, för att få penningunderstöd», som P. A. Becker formulerade det i ett brev till J. C. Askelöf.[1] Uppslaget till hela händelseförloppet hade hon troligen fått från ett uppmärksammat fall några år tidigare i Stockholm, då en kvinna uppgavs ha utstött ett foster på samma sätt som här förespeglades.[2]

Cederschjölds uppfattning av fallet är mera svåråtkomlig. Berättelsen kännetecknas genomgående av en märklig vaghet vad gäller attityder, resonemang och slutsatser. Diagnostiskt intar han under hela behandlingens gång en obeslutsam inställning. Den grundläggande attityden, misstron mot patienten, finns med redan vid behandlingens början, formulerad efter likartade linjer återkommer den gång på gång och bekräftas intill visshet om uppenbart bedrägeri, utan att detta får några som helst radikala konsekvenser vare sig för behandlingens utformning eller Cederschjölds agerande. Skälen till detta har han själv sökt redogöra för. För det första säger han sitt huvudsyfte vara att *bota*, oavsett under vilka former detta sker. Och om än bedrägeri föreligger, måste detta betraktas som grundat i »moralisk själs-sjukdom», potentierad under den magnetiska sömnen och därmed utanför patientens kontroll.[3] Men om också dessa punkter skulle kunna motivera Cederschjölds förhållningssätt, framstår det faktum som helt paradoxalt, att behandlingen fortsattes som tidigare också sedan det framkommit att patientens magnetisk-somnambula tillstånd varit låtsade.[4] Därmed borde magnetismen i sammanhanget vara helt satt ur spel. Om Cederschjöld trots detta tillskrev magnetismen en roll i botandeprocessen är oklart — helt visst är han åtminstone ville låta omvärlden tro detta. En successiv förbättring av patientens tillstånd var ju otvivelaktig, även om denna ur synvinkeln av en korrekt diagnos (hysterisk graviditet) på intet sätt var märklig.

Varför åsidosatte då Cederschjöld denna gång all sin kritiska skärpa för att till bokstavligen varje pris bevisa magnetismens läkande kraft? Förmodligen kände han sig helt enkelt pressad av den enorma uppmärksamhet fallet väckt. En lyckosam utgång skulle innebära en ovärderlig framgång för magnetismens sak. Att å andra sidan inför hela offentlighetens ögon avbryta behandlingen och erkänna sig duperad skulle ha inneburit en alltför begärlig triumf för magnetismens motståndare. Det faktum att patienten otvivelaktigt botats, reducerade åtminstone det hela till ett halvt misslyckande. Men då Cederschjöld i berättelsens slutord

---

[1] P. A. Becker t. J. C. Askelöf 21/8 1821; jfr ibid. 20/7 1821, KB, Ep A 13: 1.

[2] SP 15/10 1821.

[3] Jfr C. H. Pfaff, Den animala magnetismen inför den sunda pröfningens domstol, Sthlm 1822, 171 ff.

[4] Se Cederschjölds resonemang Journal II, 113 ff.

summerar sina erfarenheter, väjer han inte för klart uttalad desillusionism. En grundföreställning inom nästan all magnetisk teori hade varit att patienten under den magnetiska sömnen försattes i ett tillstånd av högsta moraliska renhet och oförvitlighet. Denna föreställning, menade Cederschjöld, kunde han nu avliva som felaktig. Om intet annat så hade hans ledsamma erfarenheter därmed kunnat sprida nytt ljus över somnambulismens teori, och därmed ansåg han sig också tillräckligt belönad för sina forskningsmödor.

Men detta var ändå inte sista gången Cederschjöld magnetiserade. Redan några dagar efter det att Polisgrändhistorien hade avslutats, utbad sig nämligen den gamle swedenborgaren Johan Tybeck brevledes Cederschjölds hjälp för en svår ögonåkomma.[1] Hans eget förslag var att detta skulle ske genom animal-magnetisk behandling på avstånd och erinrade i sammanhanget om en underbar magnetisk kur han sett utföras av baron Silfverhjelm år 1787. Skulle nu Cederschjöld kunna åstadkomma samma lyckosamma verkningar vad gällde honom själv, lovade han att offentligt kungöra detta »med tillägg af Reflectioner, som till ävfentyrs mer än mycket annat skulle kunna sätta magnetismens värde och verkan utom alla tvifvelsmål och bringa dess motståndare till tystnad och äfven till blygd.»

Cederschjölds svar bör återges i sin helhet: »Jag vill d. 10de dennes börja magnetisera Tit. i mina tankar kl. 6 eft.m. och dermed fortfara 1/2 timme alla dagar vid samma tid, tills jag erhåller underrättelse om verkan. Var vid denna tid alltid ensam, samt påminn sig, hvad som då förehafves för Tit[1] skull. — Jag vill härigenom blott försöka, hvad patientens inbildning kan förmå vid ett tillfälle som detta, och om det skulle kunna lyckas att sålunda begagna den till hans räddning.»[2] Svaret var daterat den 2/10 och bevittnat av Clas Livijn och Christoffer Carlander.

Utgången av experimentet kommenterades av Tybeck en dryg månad senare i ett brev till C. J. Schönherr. Med spänning hade han inväntat det uppgjorda klockslaget, men ingenting sensationellt hade inträffat. Resultatet meddelades Cederschjöld, som nu i stället ordinerade ett visst pulver att intas dagligen varannan timme. Denna gång gav kuren resultat och Tybeck fann sig redan efter en dags medicinering återställd »antingen nu magnetismen eller detta Pulver skaffade mig hjelp».[3] Av ett brev några månader senare framgår dock att förbättringen inte blev bestående.[4]

Detta märkliga försök kan knappast sägas vara i överensstämmelse vare sig med Cederschjölds empiriska observationsmetod eller föreställning om den magnetiska kraften. Det kan å andra sidan naturligtvis hävdas att försökets utformning exemplifierar medvetenheten om suggestionsmekanismen (jfr nedan). Men experimenttypen måste ha legat honom fjärran och förslaget om magnetisk be-

[1] J. Tybeck t. Cederschjöld 27/9 1821 (i kopia hos doc. H. Lenhammar, Uppsala).
[2] Cederschjöld t. Tybeck 2/10 1821 (i Tybeck t. Cederschjöld 27/9 1821).
[3] Tybeck t. C. J. Schönherr 9/11 1821, Swedenborg society, London.
[4] Ibid. 6/3 1822.

handling på avstånd var ju också Tybecks. Att det överhuvudtaget antogs av Cederschjöld var troligtvis ett sista försök till upprättelse av magnetismens sak efter den pinsamma Polisgrändhistorien. Tybecks löfte om goodwill måste ha tyckts attraktivt. Experimentet gav dock knappast det önskade resultatet och det blev också det sista Cederschjöld kom att utföra under den aktuella perioden. Helt släppte han dock aldrig sin tro på magnetismens terapeutiska nytta. Så förordade han så sent som 1839 i sin Lärobok i vården af qvinnans slägtlif vid några tillfällen magnetisk behandling, om än i mycket försiktiga ordalag.[1]

Teori

Poul Bjerre har i sin studie över Cederschjöld hävdat att denne i sina slutledningar över magnetismen på ett unikt sätt föregrep den moderna hypnosens teoretiker.[2] Uttalandet grundar sig på några punkter i Cederschjölds fragmentariskt sammanfattade teori, publicerad på skilda ställen i Journal delvis under beteckningen Sammandrag af min erfarenhet rörande magnetismen.[3] Den är delvis ett kompilat av gängse tyska teorier, där viktiga influenser hämtats både från hufelandska artiklar i Journal der praktischen Heilkunde, från den fysiska skolans skrifter och från naturfilosofiska grundföreställningar.[4] Men samtidigt är en stor och viktig del resultatet av Cederschjölds helt egna iakttagelser. Sammanfattningsvis kan tre huvudpunkter urskiljas:

1. Magnetismen innebär ett artificiellt framkallande av de nervösa tillstånden somnambulism och katalepsi, i sin tur symtom av vissa nervsjukdomar.
2. Framkallandet av dessa tillstånd möjliggörs genom en dynamisk växelverkan mellan två skilda organismer (magnetisör och magnetiserad).
3. Under de på så sätt framkallade tillstånden tillåts viljan eller själen att aktivt påverka fysiologiska processer inom organismen.

Att söka legitimera magnetismen genom att peka på dess paralleller med de sedan äldsta tider kända autosomnambula och autokataleptiska tillstånden hade prövats sedan magnetismens tidigaste historia, i Sverige bl. a. av G. U. Silfverhielm. Genom att reduceras till något »naturligt» och välkänt kunde de magnetiska tillstånden effektivt avdramatiseras. Journal der praktischen Heilkunde ägnade tidigt stort utrymme åt utförliga rapporter över fall av autosomnambulism, och i en allt stridare ström översvämmade också mer eller mindre givande exempel andra magnetiska tidskrifter. Då Cederschjöld knöt an till denna tradition, innebar det ett stort steg bort från den naturfilosofiskt förankrade sublimeringen av den magnetiska kraften mot en anknytning till

---

[1] P. G. Cederschjöld, Lärobok i vården af qvinnans slägtlif, III, Sthlm 1839, 258, 264, 267 f.

[2] Bjerre, Pehr Gustaf Cederschiöld, 25 f. Bjerre, läkare och professor, var en av de tidigaste förespråkarna för psykoanalysen i Sverige.

[3] Journal I: 4–5, 282–88; I: 6, 357–366.

[4] Journal der praktischen Heilkunde, XXIX: 8 (1809), 1 ff; XXXXIV: 3 (1817), 87 ff.

empiriskt givna fakta i hufelandsk anda. Hufeland hade i flera artiklar omkring 1810 framfört just parallellismtanken som en av sina huvudteser, och också presenterat en rad bestickande argument och exempel.[1] Då också Cederschjöld började ägna ämnet utrymme i sin Journal skedde det just via översättningar av hufelandska artiklar och tyskt journalmaterial, men också genom egna exempel, bl. a. ur den isländska sagan. Resultatet av den stora möda man ägnade sådana paralleller kan tyckas litet. Genom att identifieras med redan kända abnorma nervtillstånd, ansåg man sig visserligen definitivt kunna bekräfta magnetismens inflytande på nervsystemet, men huvudsyftet var otvivelaktigt taktiskt — en vädjan till medicinska auktoriteter. Inlemmad i ett etablerat medicinskt sammanhang borde magnetismen slutgiltigt kunna befrias från sin aura av mysticism.

Också på den andra punkten anknyter Cederschjöld till gängse föreställningar. Dynamism- och polaritetsföreställningarna kvarstår som reminiscenser av hans ursprungliga naturfilosofiska förankring. Dynamismbegreppet presenterades emellertid på ett betydligt konkretare plan än vad som var vanligt bland naturfilosofer och som snarare anknöt till den fysiska skolans magnetisörer. Genom att systematiskt studera sina egna reaktioner jämsides med den magnetiserade patientens kunde han som bevis för ett faktiskt dynamiskt förhållande konstatera, att hans egna krafter minskade samtidigt som patientens tilltog, att hans pulsförändringar stod i ett proportionellt förhållande till patientens, likaså kroppsvärmen till den tid han manipulerade osv. Sådana yttringar skulle av en Gmelin eller Wienholt ha uppfattats som bekräftelse på att magnetismen bestod i en reell kraftöverföring, och Cederschjöld tycks också ha tvekat på denna punkt. På ett par ställen modifieras dynamismbegreppet från en »självaktiv» kraft till ett spänningsförhållande utlöst genom verkan av ett vitalt ämne, gemensamt för alla människor och med kroppsvärmen som ledare.[2] Han för också fram den urgamla sympatihypotesen, likaså ett av naturfilosoferna tillämpat begrepp, enligt vilket det existerade en universell attraktionskraft som i vissa fall kunde tillämpas inom medicinsk terapi. På det hela taget tycks Cederschjölds uppfattning i den komplicerade frågan om den magnetiska kraftens natur ha varit diffus. Som alltmer renodlat empiriker blev den säkerligen också allt mindre aktuell. Det viktiga var knappast varför den magnetiska kraften verkade, utan *hur* den verkade.

Det är på den tredje punkten Cederschjöld framstår som helt självständig teoretiker, vars slutledningar till skillnad från nästan all samtida magnetisk teori är slagkraftiga än idag. Att magnetismen i sig skulle ha någon botande kraft förnekade han bestämt, utan hävdade att den i stället stimulerade fysiologiska och själsliga processer till självverksamhet, och att den därmed helt enkelt understödde naturens självläkande kraft — vis medicatrix naturae.[3] Det var upptäckten

---

[1] Ibid. XXXX: 2 (1815), 3 ff; XXXXIV: 3 (1817), 93, 140 ff. Jfr Journal I: 2, 69 ff.
[2] Journal I: 6, 357.
[3] Ibid. I: 4–5, s. VI, XXXIV; jfr M. Neuburger, Die Lehre von der Heilkraft der Natur im Wandel der Zeiten, Stuttgart 1926, 145.

att en på så sätt uppkommen själslig aktivitet medvetet kunde användas som instrument för att styra organiska förlopp, som väckte en helt ny insikt hos Cederschjöld. Omsatt i praktisk tillämpning kom denna att leda till försök delvis identiska med de Liébeault och Charcot skulle utföra ett halvsekel senare och som i sin tur kom att ligga till grund för hela den moderna hypnosterapin. Det var i samband med fallet O. som Cederschjöld först upptäckt det direkta sambandet mellan psykisk och fysisk status. I ett akut läge hade han då prövat att »i ett rörande och förtroligt samtal starkt skaka [patientens] själ». Följande dag sade hon sig »aldrig ha känt sig så frisk» och tillskrev själv förbättringen gårdagens tröstande samtal.[1] Att Cederschjöld så småningom blev fullt på det klara med suggestionsmekanismen belyses än tydligare av ett annat exempel. Det rörde sig om en sedan länge sjuklig patient som ständigt plågades av fruktan för recidiv. Cederschjöld berättar härom, att det fallit honom in att göra ett nytt slags experiment: »Jag lade min hand på Patientens panna, och den andra öfver hennes maggrop, samt tilltalade henne med viss högtidlighet på följande sätt: — Ni vet, huru väl jag vill Eder. Ni vet huru fullkomlig tillit ni kan hafva till mina ord. Ni känner huru stor magt jag har öfver Eder. — — Jag tillsäger Eder nu att ifrån denna stund anse Eder som fullkomligt frisk, och aldrig, hvarken som vaken, eller som sofvande, eller som Somnambul, låta någon tanke på recidif uppstå i Eder själ: utan med lugn och tillförsigt öfverlemna Eder åt Försynens skickelse ... Detta Fruntimmer har allt sedan njutit en ostörd helsa.»[2]

Insikten om själens mäktiga inflytande på kroppen kunde vidare stödjas genom experiment utan egentligt samband med någon sjukdomsprocess. Exempel på sådana experiment var de blindförsök som utförts i samband med fallet O. Förbluffande korrekt och insiktsfullt återger Cederschjöld också erfarenheter rörande försök med den s.k. posthypnotiska suggestionen, dvs. att en uppmaning till en somnambul att efter uppvaknandet på ett visst klockslag verkställa en viss handling, alltid utfördes med osviklig säkerhet utan att det vakna medvetandet kunde motivera handlingens utförande. Med sådana erfarenheter till grund kunde Cederschjöld summera: »Själen kan, i anseende till dess, under somnambulismen utvecklade förmåga att verka på kroppen, anses såsom ett verktyg, hvilket Magnetisören måste handtera med största varsamhet.»[3]

Än mer förbluffande är Cederschjölds medvetenhet om den s. k. autosuggestionen. Han var helt på det klara med att det var denna som låg till grund för vissa gåtfulla somnambula fenomen. Detta hade han kunnat konstatera med utgångspunkt från erfarenheten dels att de läkemedel en somnambul ordinerade sig själv alltid hade den åsyftade botande verkan, dels att förutsägelser i somnambult tillstånd rörande det egna sjukdomsförloppet alltid bekräftades. Visserligen, menar han på den första punkten, måste den rena instinkten som potentierats

[1] Ibid. I: 4–5, 242.
[2] Ibid. I: 6, 365 f.
[3] Ibid., 364.

sedan det cerebrala nervsystemet satts ur funktion, tillskrivas en viss roll. Denna skulle då medföra att patienten intuitivt kände medlet för sitt botande. »Men i anseende dertill, att Somnambulerna stundom vinna ändamålet genom medel, hvilka tyckas i sig sjelfve vara helt och hållet kraftlösa; har det synts mig möjeligt, att påföljden kunde, åtminstone vid dylika tillfällen, härröra, ej ifrån det använde medlet, utan blott *från Själens egen verksamhet* ... Genom tanken torde man kunna leda och liksom sammanföra lifskraften till hvilken del af kroppen man behagar; och allt efter som denna tanke är åtföljd af fruktan eller hopp, derigenom bidraga att åstadkomma eller bota sjukdomar.»[1]

På den andra punkten formulerar Cederschjöld autosuggestionsmekanismen i koncentrat: »Jag kan för min del knappt tvifla», säger han, »att vissa förändringar i sjukdomsförloppet inträffa blott derföre, att Patienten *förutsagt* dem.»[2]

Det är således tydligt att Cederschjöld anade hypnosens samtliga grundfaktorer, suggestionen, autosuggestionen och existensen av ett andra medvetande som under sömnen kunde aktiveras och dirigeras bortom det vakna medvetandets tröskel. Betonandet av psyket eller viljan som avgörande faktor i den magnetiska processen var en tanke som märkligt nog inte konsekvent förts fram av någon tidigare magnetisk teoretiker. Att psyket *hade del i* den magnetiska akten hade man klart för sig — detta hade inte minst betonats av Puységur, men denne hade samtidigt föreställt sig ett vitalt livskraftsämne som en förmedlande länk i botandeprocessen. För de flesta tyska magnetiska teoretiker hade psyket varit en principiellt sekundär faktor, det stimulerades och aktiverades visserligen genom magnetismen, men bara som en följd av de förändringar och omfördelningar i nervsystemet som var den magnetiska kraftens egentliga verkan. I de fall viljan, själen eller psyket blandades *direkt* in i den magnetiska botandeprocessen hade detta i allmänhet gjorts antingen av spiritualisterna eller av magnetismens kritiker: psykets kraft att omsätta yttre impulser i fysiologiska förändringar kallades i det senare fallet inbillning. Inbillningsbegreppet i denna pejorativa bemärkelse kom att användas också av klarsynta forskare som Hufeland och Berzelius.[3] Men det var just insikten om psykets avgörande betydelse som för Cederschjölds del kom att innebära ett stort steg ut ur den animala magnetismens många dunkla teoribildningar och fram mot slutledningar som låg »sanningen» ytterst nära. Hade han kunnat göra sina erfarenheter till riktlinjer för ingående studier, säger Bjerre, hade det inte dröjt länge, förrän han varit framme vid moderna uppfattningar.[4]

---

[1] Ibid., 360.
[2] Ibid., 363.
[3] Hufeland, Ueber den Magnetismus, 5, 65; Berzelius t. J. G. Gahn 10/6 1816, KVA (tr. i Brev utg. genom H. G. Söderbaum, IX, Uppsala 1922, 138).
[4] Bjerre, Pehr Gustaf Cederschiöld, 25.

Orsaken till att Cederschjöld aldrig genom egentligt metodiskt experimenterande kom att söka bekräfta sina teorier, måste sökas i flera olika faktorer. Dels kom hans tid efter 1822 — då han utnämndes till professor och direktör för Allmänna barnbördshuset — att upptas av krävande praktiskt och vetenskapligt arbete, dels kom hård tidningskritik i kombination med egen besvikelse efter den fatala Polisgrändhistorien att medföra en viss osäkerhet. Men vad som framför allt måste ha tyckts missströstande var den nästan totala bristen på förståelse och respekt från läkarhåll, inte uttryckt i aktiv och kanske sporrande kritik, utan snarare i bedövande och kränkande likgiltighet.

Cederschjöld hade redan kort efter sin bosättning i Stockholm 1813 blivit medlem av Svenska Läkaresällskapet, som redan några år efter sitt stiftande framstod som huvudforum för svensk medicinsk debatt. Enligt protokollen utmärkte han sig tidigt som aktiv nydanare i frågor av administrativ, organisatorisk och vetenskaplig art. I november 1814 valdes han till medredaktör för sällskapets handlingar.[1] Det var naturligt att han i första hand skulle vända sig till sina kolleger här för att diskutera sina rön rörande den animala magnetismen. I början av april 1815 kunde han till sällskapets bibliotek överlämna första häftet av sin Journal. Att han dessförinnan kunnat väcka ett visst intresse för sin sak framgår av att flera av sällskapets medlemmar varit närvarande vid de där behandlade fallen. Så deltog Christoffer Carlander, som 1814 åter bosatt sig i Stockholm, redan i slutet av oktober vid en magnetisering av fallet N. och återkom några dagar senare, då i sällskap med professorerna Gistrén och Bjerkén, den sistnämnde patientens tidigare läkare. Bland övriga närvarande under vintern 1814–15 kan nämnas David von Schultzenheim, Magnus Martin af Pontin, Carl Johan Ekström och Berzelius.[2] Det är naturligtvis vanskligt att gissa sig till vilken uppfattning man därvid bildade sig. Det faktum att åtminstone ingen av de närvarande offentligt vederlade försöken, måste ses som ett positivt tecken, menade Cederschjöld själv.[3] I samtida medicinska tidskrifter och läkarkorrespondenser återfinns märkligt få egentliga ställningstaganden till de cederschjöldska experimenten. Troligt är dock att man i sin bedömning åtminstone i viss utsträckning lät sig präglas av sin personliga uppfattning av Cederschjöld. Att Carlander hade en mycket hög uppfattning av honom som vetenskapsman framgår av ett brev till Gistrén 1814.[4] Carlander hade redan under sin Göteborgsperiod visat intresse för magnetismen och kom också att bli flitig deltagare vid magnetiseringarna i Polisgränd 1821. Gistrén däremot var inte imponerad. Det var med illa dold tillfredsställelse han 1815 meddelade Carlander, att ett förslag från Cederschjöld rörande sällskapets organisation

---

[1] SLS:s prot. 22/11 1814, RA.
[2] Med. pract. antekningar, 58, 59, 61, 69, 82, MM.
[3] SP 17/2 1816.
[4] Carlander t. Gistrén 15/6 1814, RA, Carlanderska brevsaml.

avslagits,[1] och ett uttalande några år senare visar en ytterst kritisk uppfattning. Cederschjöld, heter det här, »är rik på förslager, men fattig på förstånd och vill vara ny och väcka uppseende.[2] I september 1815 kunde han berätta att han grälat med Cederschjöld angående magnetismen och ironiskt konstatera, att denne »tack och lof ej gjort någon Proselyt bland Läkare».[3] Det tycks dock ha varit med viss sakkunskap han yttrade sig i frågan, eftersom han samma år låtit inköpa Kluges handbok på en bokauktion efter den avlidne göteborgsläkaren Johan Jacob Ekman.[4]

Inte heller Berzelius' uppfattning av Cederschjöld tycks ha varit hög. Då han på sommaren 1815 i Sundhetskollegium skulle yttra sig över denne som en av de sökande till den ledigförklarade professuren i praktisk medicin vid Medikokirurgiska — sedermera Karolinska — institutet i Stockholm, tillät han sig en elak analys av Cederschjölds kvalifikationer. Efter att ha gycklat med dennes misslyckade akademiska karriär i Lund, bristfälliga praktiska meritering m. m. kom han in på hans magnetiska verksamhet: »Låt honom hafva hufvudet fullt af luftiga idéer hvilka han med serdeles romantisk ihärdighet sträfvar att bibringa dem de ej angå, likaväl som dem de kunna angå ... låt genom detta förfarande hans namn hafva kommit i hvar mans mun, och låt honom af många vara ansedd snarare såsom en narr eller lyckosökare, än som en riktigt skickelig man, låt det vara alltför tvätydigt huruvida han förtjänar något förtroende såsom practiserande Läkare.»[5] Att Berzelius' bristande respekt för Cederschjölds kvalifikationer dock inte innebar en konsekvent negativ attityd till magnetismen, skall nedan visas.

Cederschjölds magnetiska rön bemöttes således inte med något större intresse från kollegialt håll. I september 1815 refererade Läkaresällskapets sekreterare, Carl Trafvenfelt en recension av Johann Stieglitz' ryktbara kritik över magnetismen,[6] och påpekade i samband härmed att magnetismen som läkemedel måste behandlas med största varsamhet: lika nyttig som den kunde vara rätt använd, lika skadlig kunde den bli i fall av missbruk.[7] I övrigt tycks ämnet inte ha berörts i sällskapet under hösten, upprepade påstötningar från Cederschjölds sida till trots. I december beslutade han då ta saken i egna händer och inlämnade till sällskapet ett vördsamt memorial, där han formellt anhöll om »Sällskapets bestämda yttrande huru det anser Animal Magnetism».[8] Sällskapet beslutade

---

[1] Gistrén t. Carlander 4/9 1815, RA, Carlanderska brevsaml.

[2] Ibid. 29/8 1822; äv. 9/8 1819.

[3] Ibid. 4/9 1815.

[4] Prot. öfver auktion å J. J. Ekmans boksamling (1815), Göteborgs landsarkiv, A 357, III.

[5] Sundhetscollegii prot. 25/5 1815, bil., RA. Jfr härtill E. Gadelius' likartat formulerade utlåtande av samma dag: »låt honom äfven kanske sträckt sit kunskapsbegär till de ämnen af vår vetenskap, som [mera] tillfredsställa en eldig inbildningskrafts öfverdrift, än ärfarenhetens jämna men inskränkta kunskapssfer».

[6] J. Stieglitz, Ueber den thierischen Magnetismus, Hannover 1814.

[7] SLS: prot. 26/9 1815, RA. Jfr SLS:s Årsberättelse 1815, 19.

[8] SLS:s prot. 5/12 1815, bil. 2; skrivelsen tr. i Journal I: 3, s. V.

samma dag inhämta yttrande av de ledamöter, som antingen genom särskild yrkesverksamhet eller lämplig utomlandsvistelse kunde tänkas vara närmare insatta i ämnet, samt därefter ta Cederschjölds anhållan i övervägande. Till sakkunniga utsågs Berzelius och H. H. Böcker, den förstnämnde självskriven fackman, Böcker genom sina erfarenheter från en mångårig utrikes resa. Vid sammanträde den 2 januari 1816 upplästes så de bägge utlåtandena, varefter sällskapet försiktigt formulerade ett officiellt yttrande: man ansåg Cederschjölds magnetiska verksamhet berömlig, och önskade att försöken skulle fortsättas såväl av honom som av andra läkare, men samtidigt ansåg man inte ämnet vara nog utforskat för att kunna avge något bestämt omdöme.[1] Vad gäller de bägge utlåtandena anhöll Cederschjöld att få trycka dem i sin Journal, men detta bifölls inte av författarna. Han fick däremot tillstånd att ta hem dem för genomläsning, men återbördade dem aldrig till sällskapets protokollshandlingar. En anteckning från oktober 1817 bekräftar att utlåtandena ännu fanns i Cederschjölds förvar. Därmed är de försvunna för forskningen.[2] Rent allmänt kan man dock utgå från att de knappast kan ha givit uttryck för ett definitivt avståndstagande; på detta tyder både sällskapets officiella yttrande och Cederschjölds önskan om publicering.

Med detta indifferenta utlåtande sjönk ämnet återigen undan i Läkaresällskapet. Under våren invaldes den ovannämnde Stieglitz som utländsk ledamot, och man beslutade på förslag av Eric Gadelius inköpa den franska Annales du magnetisme animal, vars tredje band bl. a. behandlade swedenborgsk magnetisk verksamhet i Sverige.[3] Men härvid stannade det. Cederschjöld hade vid det här laget hunnit ge ut tre häften av sin Journal, men inte rönt någonting av den uppmuntran han så hett eftersträvade. I förordet till tredje häftet gav han i förtäckta ordalag uttryck för sin besvikelse över sällskapets agerande och bristande vilja till ställningstagande. Viss försiktighet på grund av bristfällig sakkunskap kunde han i princip respektera, men bara bittert beklaga »dem som väl äro övertygade om sanningen, men låta en feg försigtighet binda sin tunga».[4]

Studieresa till Wolfart i Berlin

Men uppmuntran skulle komma från ett helt annat och oväntat håll. Redan i januari 1815 hade en av Cederschjölds patienter i magnetisk sömn yttrat, att denne hade många »hemliga fiender och afvundsmän», men också »gynnare och medhållare, i synnerhet ett par Excellenser».[5] Med dessa åsyftas grevarna Carl Mörner och Carl Axel Löwenhielm, vilka båda hyste ett varmt intresse för

[1] SLS:s prot. 2/1 1816; utlåtandet tr. i Journal I: 3, s. VI; SLS:s Årsberättelse 1816, 32.

[2] Anteckning 13/10 1817 på bil. 2 t. SLS:s prot. 5/12 1815; jfr Bibliografi över J. J. Berzelius utg. av Kungl. Svenska Vetenskapsakademien, II, Manuskript, Sthlm 1936, 121, anm. 1.

[3] SLS:s prot. 9/4, 22/5 1816, RA.

[4] Journal, I: 3, s. IV.

[5] Med. pract. antekningar, 84, MM.

magnetismen. Sommaren 1816 lyckades de hos konungen, Karl XIII, som ju själv under 1780- och 90-talen deltagit i exklusivt magnetiskt experimenterande i anslutning till frimurarkretsar, för Cederschjölds del utverka ett resestipendium till Berlin för att hos den vittberömde Wolfart förkovra sig i magnetismens teori och framför allt praktik. Cederschjölds glädje var stor, men Gistrén kommenterade surmulet hans avresa i ett brev till Carlander: »Några önska att man heldre skickat någon mindre förut intagen för saken.»[1]

Men farhågan att Cederschjöld i okritisk entusiasm skulle brista i omdöme och skärpa visade sig helt grundlös. Resan blev närmast ett fiasko, och den reseberättelse som han efter hemkomsten inlämnade till konungen, andas en påtaglig desillusion.[2] Wolfart visade sig inte vara den seriöse och insiktsfulle vetenskapsman Cederschjöld hoppats på. Dels opponerade han sig mot dennes stora och anspråksfulla apparatur, baqueter, magnetiserade glasskivor och flaskor etc., de senare »icke sällan stämplade liksom med Mysticismens och Signeriets insegel». Även om många patienter intygade att deras hälsa dagligen förbättrades genom dessa medel, säger sig Cederschjöld sällan ha observerat någon egentlig verkan. Betänkligare ändå fann han Wolfarts påstående att magnetismen skulle vara ett universalläkemedel med kraft att bota alla sjukdomar av både akut och kronisk art. Vissa tillfrisknanden, menade han, som av Wolfart tillskrevs magnetismen, kunde förklaras genom helt naturliga faktorer, exempelvis naturens självläkande kraft, normala organiska utvecklingsprocesser, upphörande av kraftig medicinering etc. I den mån magnetismen i sig botade, kunde detta bara ske indirekt genom en påverkan av *nervsystemet*, som i sin tur kunde stimulera organiska processer till ökad aktivitet. Wolfarts — och en gång Mesmers — påstående att den magnetiska kraften skulle verka på och upphäva själva sjukdomsorsaken fann han helt absurt. Inte heller kunde han se några egentliga förbättringar hos de av Wolfart magnetiserade patienterna. Av de drygt tjugo personer han fick tillfälle att grundligt observera, kunde han konstatera en förändring till det bättre bara i ett enda fall, och denna kunde troligtvis tillskrivas andra faktorer än magnetismen. Många sjukdomar, exempelvis skrofler, bensår, starr och ögoninflammationer, som genom traditionell behandling skulle ha botats på några veckor, såg han tydligt förvärras under den magnetiska behandlingen. »Jag har således», summerar han, »ej funnit skäl att ändra den öfvertygelse jag haft, nemligen: att Magnetismen ... endast bör användas i de sjukdomsfall, der man ej har något billigt hopp, att på annat säkrare och lättare sätt återställa helsan: och att den Magnetisör skulle vara att anse föga bättre än en mördare, som, med åsidosättande af en tillförlitlig medicin, ville använda endast den, af erfarenheten, ännu allt för litet beprövade Magnetismen.»[3]

---

[1] Gistrén t. Carlander 15/8 1816, RA, Carlanderska brevsaml.

[2] Det franska originalet förvaras i Bernadotteska familjearkivet, Sthlm. I svensk övers. trycktes berättelsen i Journal I: 4–5, I ff; SLS:s Handlingar, IV (1817), 89 ff; ett innehållsreferat äv. i SLS:s Årsberättelse 1817, 19 ff.

[3] Journal I: 4–5, s. VIII.

Inte heller besök hos övriga berlinmagnetisörer hade givit någon ljusare bild. Tvärtom utmärkte sig dessa för skrämmande dilettantism, ovetenskapliga metoder och föråldrade teorier i mesmersk efterföljd. Det var därför inte underligt att många av de läkare som anslutit sig till magnetismen, förkastade *mesmerismen*, det »brinnande fartyg som man måste söka skjuta i sank, för att rädda den öfriga flottan».[1]

Det var således en besviken Cederschjöld som i november 1816, efter 10 veckor, lämnade Berlin. På hemvägen beslutade han göra uppehåll i Köpenhamn för att där informera sig om magnetismens ställning i Danmark. Han fann att Örsteds fallna mantel hade axlats dels av Johann C. W. Wendt, överläkare vid Köpenhamns allmänna hospital, dels av den ryktbare J. D. Brandis, vars arbete Ueber Psychische Heilmittel und Magnetismus delvis publicerats i Hufelands Journal 1815.[2] Märkligt nog nämner Cederschjöld inte magnetisören Immanuel Wallich; vid flera tillfällen deltog han vid dennes behandling av en 20-årig flicka och assisterade då själv vid operationen.[3]

Den magnetiska kommittén

Det är naturligt att Berlinrapportens bekännelse till desillusionen skulle väcka sympati. På rekommendation av Sundhetskollegium ansågs berättelsen också värd att i sin helhet tryckas i Läkaresällskapets handlingar »för att komma till allmännare kännedom».[4] Men om sålunda Cederschjöld blev bittert besviken på berlinmagnetisörernas bristande förmåga till faktiska observationer och frånvaro av all självkritik, medförde detta på intet sätt ett generellt tvivel på magnetismens sak. Tvärtom, menade han, hade hans erfarenheter visat på att ämnet i hög grad förtjänade att genom noggrant och metodiskt experimenterande prövas och undersökas.[5] Det var i konsekvens härmed som han samtidigt med reseberättelsen till konungen inlämnade en anhållan om tillsättande av en kommitté för undersökning av magnetismen. Kommitténs syfte skulle vara att opartiskt granska och bedöma magnetismens vara eller icke-vara, att vid ett positivt resultat genast vidta lämpliga åtgärder för att göra den så allmänt känd som möjligt, men i motsatt fall i kraft av upplysning och förnuft förjaga »denna i mörkret spökande skugga».[6] Han presenterade också ett förslag till lämplig sammansättning av kommittén: tre ledamöter från Vetenskapsakademien,

---

[1] Ibid., s. IX; jfr Hufeland, Magnetismus, 167 f.

[2] Journal der praktischen Heilkunde, XXXXI: 2 (1815), 1 ff.

[3] [I. Wallich], Nogle af magnetismens virkninger i Kjöbenhavn, Khvn 1817, 17. Flera danska magnetisörers rön publicerades i Archiv für den thierischen Magnetismus, VIII: 3 (1821), 60 ff; IX: 1 (1821), 61 ff; IX: 2 (1821), 42 ff, 221 ff; X: 1 (1822), 83 ff; X: 2 (1822), 1 ff; XI: 1 (1822), 66 ff; XI: 2 (1822), 34 ff; X: 3 (1822), 36 ff. Se äv. Bjelfvenstam, 240 f; P. J. Retter, Hypnotism in Denmark (i Hypnotism throughout the world, Springfield, Ill. 1964).

[4] SLS:s Handlingar, IV (1817), 89 ff.

[5] Journal I: 4–5, s. XXIX.

[6] Ibid., s. XXX.

två från Sundhetskollegium och två från Läkaresällskapet, samt en plan i åtta punkter för dess arbete. Denna innebar att man till att börja med skulle undersöka magnetismen ur »fysisk synvinkel», dvs. dess existens som naturkraft, för att sedan man förvissat sig om en faktisk existens av en magnetisk kraft söka utröna dess medicinska nytta. De presumtiva kommittémedlemmarna uppmanades också att gå till väga med största möjliga opartiskhet samt vid undersökningen tillämpa all nödvändig diskretion.

Skrivelsen var daterad den 22 februari 1817 och remitterades tillsammans med reseberättelsen av Kongl. Maj:t till Sundhetskollegium som i ett utlåtande av den 10 mars, författat av Trafvenfelt, förklarade att Cederschjöld under sin resa använt berömlig uppmärksamhet och noggrannhet till utrönande av magnetismens verkningar och dess användning som läkemedel.[1] Man tillstyrkte således förslaget om tillsättande av en kommitté. Genom kungligt brev av den 27 mars meddelades också sådant beslut, och kommittén kunde slutligen efter hörande av Vetenskapsakademien och Svenska Läkaresällskapet stadfästas den 9 juni.[2] Representanter från Vetenskapsakademien blev A. N. Clewberg-Edelcrantz, M. M. af Pontin samt Berzelius, från Sundhetskolegium Bjerkén och Carlander och från Svenska Läkaresällskapet Gistrén och Gadelius.

I förordet till fjärde och femte häftet av sin Journal, där alla dessa handlingar trycktes, kunde Cederschjöld glädjestrålande meddela allmänheten utnämningen av kommittémedlemmarna, vars »blotta namn», tillfogar han, »äro en tillräcklig borgen för det nit, den fördomsfrihet, den oveld, den skarpsinnighet, den grundlighet, hvarmed Animala Magnetismen nu skall blifva pröfvad och undersökt; och för det välgörande ljus, som derigenom skall spridas öfver vettenskapen».[3] Han beslutade redan nu att tills vidare inställa allt offentliggörande av sina rön för att inte irritera kommitténs arbete; de i de följande häftena relaterade fallen var också bara fortsättningar på i tidigare häften påbörjade rapporter, och alla var i praktiken redan avslutade.

Men kommittén kom aldrig att sammanträda. I Svenska Läkaresällskapet kunde man visserligen under den följande tiden konstatera ett visst uppsving för intresset för magnetismen. Cederschjölds berlinrapport uppmärksammades vid flera sammanträden, ämnet för den genom vetenskapsakademien i Berlin utlysta prisfrågan över magnetismen (ovan s. 125) diskuterades och C. A. Eschenmeyers Versuch die scheinbare Magie des thierischen Magnetismus zu erklären föreläste i utdrag av Eric Gadelius.[4] I Handlingarna publicerades 1817 utöver berlinrapporten alla övriga handlingar rörande kommittén, och Cederschjölds Journal recenserades för första gången. Vidare lät man trycka en förteckning över utländska arbeten över magnetismen, och Brandis' Ueber psychische Heilmittel

---

[1] Sundhetscollegii prot. 10/3 1817, RA.
[2] SLS:s prot. 10/6 1817, bil. t. § 7, RA.
[3] Journal I: 4–5, s. XXXVII.
[4] SLS:s prot. 17/12 1816, 10/6, 17/6 1817; jfr SLS:s Årsberättelse 1817, 28.

und Magnetismus ägnades ett utförligt innehållsreferat.[1] Men därmed tycks man ha uttömt sitt intresse. Under de närmast följande åren återfinns mycket litet rörande magnetismen i sällskapets protokoll och handlingar. Även om ett flertal skrifter utkom i ämnet under perioden, tycks intresset nu överlag ha mattats. Det var ju också nu Cederschjöld sorgfälligt undvek att yttra sig i frågan. I samband med en kommentar till O. Chr. Ekmans avhandling över en magnetisk behandling i Malmö, som denne skickat in till Läkaresällskapet för bedömning, kunde också Eric Gadelius i årsberättelsen 1819 konstatera, att »magnetismen nu mera ej utgör ett dagens taleämne och sysselsätter en hop sysslolösa grillfängare».[2] Men samtidigt, fortsätter han, vore det i hög grad önskvärt om man genom en grundlig vetenskaplig granskning slutgiltigt kunde avgöra magnetismens nytta i läkarvetenskapen. Att kommittén ännu inte sammanträtt, menade Gadelius, berodde mindre på ointresse än på att man ville avvakta utgången av pristävlingen i Berlin.[3] Men denna tävling avgjordes aldrig under hänvisning till att inget av de insända bidragen var godtagbart. En kungörelse härom publicerades först 1822 i Archiv für den thierischen Magnetismus.[4] Också den tyska kommittén använde således en effektiv förhalningstaktik som knappast stimulerade den svenska kommittén till större aktivitet. Gadelius ovan anförda yttrande tyder visserligen på att han gärna sett att man gjort något försök till frågans avgörande. Kommitténs president Clewberg-Edelcrantz planerade också 1819 att sammankalla ledamöterna, och i samband härmed ersattes enligt protokollsbeslut i Sundhetskollegium den nyligen bortgångne Bjerkén med överfältläkaren Samuel Fröhlich, sedan Sparrman avböjt ledamotskap. Clewberg-Edelcrantz utbad sig också alla aktuella handlingar i frågan, vilka tillställdes honom av Cederschjöld själv.[5] Men av olika skäl blev således intet av med detta sammanträde.

Våren 1821 var det en återigen besviken Cederschjöld som tog till orda i ett sjätte häfte av sin Journal. Han påpekar här, att det varit av hänsyn till kommitténs arbete som han avstått från att vidare yttra sig över magnetismen, men då kommittén ännu efter tre år inte sammanträtt, såg han nu inte längre någon anledning att vänta med att meddela fortsättningen av sina erfarenheter och iakttagelser.[6] Därefter följer i häftet ytterligare journalmaterial rörande fallen N. och O. samt en rad exempel ur vetenskapliga och litterära källor till belysning av de magnetiska fenomenen som parallella med sådana som »af naturen sig sjelf utvecklas».[7] Den utförliga presentationen och exemplifieringen av denna tes var i detta läge klart taktiskt motiverad.

---

[1] SLS:s Handlingar, IV (1817), 89 ff, 528; V (1818), 405, 419; VI (1819), 425.

[2] SLS:s Årsberättelse 1819, 66. En recension av Ekmans skrift tr. i SLS:s Handlingar, VII (1820), 475; jfr om Ekman nedan, 207 ff.

[3] SLS:s Årsberättelse 1819, 66; jfr SLS:s prot. 27/10 1818, RA.

[4] Archiv für den thierischen Magnetisums, XI: 2 (1822), 161 ff; jfr SLT 12/6 1821.

[5] Sundhetscollegii prot. 15/3, 4/6 1819, RA.

[6] Journal I: 6, 291 f; jfr härtill SLS:s prot. 27/5 1845 (i Hygiea, VII (1845), 703 f).

[7] Journal I: 6, 292 ff.

Detta var således på våren 1821. På sommaren följde så Polisgrändhistorien. Möjligen var det på grund av Cederschjölds förstuckna vädjan, kanske helt enkelt av nyfikenhet och intresse för det onekligen sensationella fallet som flera kommittémedlemmar vid upprepade tillfällen kom att följa behandlingen. Carlander var närvarande tio gånger, Gadelius nio och Gistrén två gånger. Dessutom deltog en rad andra läkare. De flesta, däribland Carlander och Gistrén, tycks diagnostiskt snart ha anslutit sig till havandeskapsteorin efter att ursprungligen ha misstänkt »infarcter, stockningar och utgjutningar» som upphov till buksvulsten. Det var med utgångspunkt just från havandeskapsteorin som Cederschjöld i början av juli konsulterade Läkaresällskapet för rådgivning. Men de flesta av sällskapets medlemmar »ansågo det endast möjligt att vid sjelfva förlossningen bestämma hvad som då vore lämpligt att uträtta».[1] Man tycks dock överlag ha följt fallet med intresse, eftersom Cederschjöld vid de tre följande sammanträdena utförligt fick redogöra för den magnetiska behandlingens gång och sjukdomsförloppets utveckling.[2] Avslöjandet av bedrägeriet blev säkerligen en allmän antiklimax, även om Cederschjöld naturligtvis blev den som fick schavottera. »Det var en besatt löjlig utgång af Historien i Policegränd, däraf Cederschjölds urskiljning skördar föga heder», konstaterade Gistrén sarkastiskt i ett brev till Carlander.[3] Men enligt andra var det inte bara Cederschjöld som kunde lastas för godtrogenhet. P. A. Becker gav sin vän J. C. Askelöf följande kommentar till upplösningen: »Du kan föreställa dig huru många långa näsor, efter denna upptäckt, nu vandra ibland oss. — Saken skall väl nu, så vidt möjligt är, nedtystas och man vet ej säkert, hvilka som blifva föremål för det allmänna åtlöjet, antingen Cederschjöld eller de andra läkarne. — Rättast kan man le åt dem alla.»[4]

Men naturligtvis tillfogade Polisgrändhistorien Cederschjölds magnetiska verksamhet ett tillintetgörande slag. Kommittémedlemmarna kunde med gott samvete dra sig tillbaka under hänvisning till att de magnetiska tillstånden varit låtsade och de somnambula utsagorna bedrägliga. Cederschjölds egen sammanfattning av fallet stimulerade knappast heller till ytterligare aktivitet. Man undvek dock att se att hans agerande var präglat av en pressad situation och att fallet långt ifrån var representativt för hela hans magnetiska verksamhet — det var enkelt att ta ett fall för alla och alla för ett.[5]

Det råder dock ingen tvekan om att den bristande förståelse och respekt Cederschjöld mötte från i första hand Svenska Läkaresällskapet, hade sin huvudsakliga grund i att han uppfattades som representant för de medicinskt

[1] SLS:s prot. 10/7 1821, RA.
[2] Ibid. 24/7, 7/8, 21/8 1821.
[3] Gistrén t. Carlander 6/8 1821, RA, Carlanderska brevsaml.
[4] Becker t. Askelöf 21/8 (i 18/8) 1821, KB, Ep A 13: 1.
[5] Att kommittén verkligen aldrig sammanträdde framgår dels av Trafvenfelts åminnelsetal över Eric Gadelius 1828 i Vetenskapsakademien, 45, anm. 2, dels av en artikel i SLT 30/6 1823, där det ironiskt påpekas, att kommitténs »nu på 6:te året fortsatta forskningsmödor ännu icke hunnit lämna något kändt resultat»; jfr äv. SLT 5/6 1819.

spekulativa teorier i naturfilosofisk tappning som man redan från början gjort front mot. Redan i det första stadgeförslaget 1808 hade sällskapet formulerat en målsättning för sitt arbete, som innebar att man skulle gå till väga i sann empiriskt rationell anda och undvika »allt speculativt gräl eller rå empiri».[1] I ett tillägg hade Trafvenfelt ytterligare förtydligat detta program och nämnt fienden vid namn: det var konstruktioner av priori, alltså schellingiansk naturfilosofi, och i synnerhet den sammansmältning av naturfilosofi och den brownska irritationsläran som i Tyskland framförts under namn av die Erregungstheorie av bl. a. Röschlaub och Schelling. Tillägget har dock överkorsats i handlingarna, liksom Berzelius kärva sammanfattning: »med få ord: sällskapet bör döma efter det enkla, klara, sunda förnuftet.»[2]

Också i fortsättningen var sällskapet mån om att betona denna målsättning. Vid sammanträden 1811 varnade Trafvenfelt vid upprepade tillfällen för den spekulativa naturfilosofins skadliga följder för den praktiska medicinen, och i ett brev till C. P. Thunberg några år senare kunde han meddela, att man börjat ett tappert krig mot »de theologiska, filosofiska, vittra och medicinska teoremerna».[3] I årsberättelsen för år 1816 framhöll man också denna sin framgångsrika kamp mot schellingianska inflytelser, som hotat »med en kris af barbari».[4] Särskilt stark, och säkerligen taktiskt betingad blev betoningen av den empiriskt rationella linjen i skrivelser där sällskapet anhöll om ekonomiskt understöd. Så framhöll Trafvenfelt i ett försök att göra en presumtiv donator välvilligt stämd, att man hade sällskapet att tacka för »att hwarken Schellingianska filosofins eller Magnetismens ytterligheter i Hufvudstaden eller hela Riket gordt några framsteg eller skadat Vettenskapen».[5] Här blir det således helt tydligt, hur magnetismen tolkades som utslag av en renodlat spekulativ medicin och osökt kunde ställas framför samma exekutionspluton som naturfilosofin.[6] Ett visst samarbete tycks också ha etablerats med Wallmark, huvudman för den litterärfilosofiska fronten mot schellingianismen. I januari 1820 skickade denne årets Poetisk kalender, som bl.a. innehöll en längre novell under titeln Magnetisören (nedan s. 242 f), till Trafvenfelt för bedömning. I sitt svar avfärdade Trafvenfelt den som ett påtagligt exempel på »det magnetiska och naturfilosofiska bedrägeriet» och ironiserade över innehållet i termer, som av Wallmark säkerligen betraktades med stort gillande.[7]

Att Trafvenfelt så kategoriskt kunde avvisa magnetismen är desto märkligare

[1] Lennmalm, 61. Om begreppet »rå empiri» se Liedman, Hwasser, 28.
[2] Lennmalm, 61.
[3] SLS:s Årsberättelse 1811, 4; Trafvenfelt t. C. P. Thunberg 9/12 1816, UUB, G 300 ad.
[4] SLS:s Årsberättelse 1816, 73.
[5] P.M. lemnad t. framlidne Lif. med. Wenner [1818], RA, SLS:s arkiv, F III a; jfr Lennmalm, 168 f; Liedman, Hwasser, 27.
[6] Däremot understöddes livligt den teoretiskt betydligt mera lätthanterliga elektroterapin. I Sundhetskollegiums lokaler gavs under åren 1816–22 regelbundet elektrisk behandling; resultaten publicerades i utdrag i SLS:s Handlingar, IV (1817), 226 ff; VI (1819), 29 ff; VII (1820), 51 ff; VIII (1821), 40 ff.
[7] Trafvenfelt t. Wallmark 23/1 1820, KB, Ep V 4: 20. Om Wallmarks relationer med Svenska Läkaresällskapet se äv. SLT 17/1 1818.

med tanke på att han 1815 i sällskapets årsberättelse hävdat, att magnetismen under vissa förutsättningar kunde vara av stor nytta.[1] Det var också han som var den drivande kraften bakom Sundhetskollegii tillstyrkande av en magnetisk kommitté. Även om man utgår från att hans senare kritiska uttalanden delvis var taktiskt betingade, kvarstår som faktum att en attitydförändring skett som är belysande vad gäller inställningen till Cederschjöld: ett stort antal försök till trots ansågs han inte ur empirisk-rationell synvinkel ha bekräftat magnetismens medicinska värde. Även om en temporär omvärdering gjorde sig gällande tiden efter berlinresan, kom hans ursprungliga hänvisning till naturfilosofin som tolkningsmodell för magnetismen att bli bestående för den bild man gjorde sig av hans magnetiska verksamhet. Därmed var denna också dömd att motarbetas, även om en sådan målsättning aldrig klart uttalades. Ännu 1822 kunde Cederschjöld också i sällskapet redogöra för C. A. Agardhs rapport om ett fall av magnetisk somnambulism i Halmstad, vilken trycktes i årsberättelsen samma år.[2]

Då Läkaresällskapet flera decennier senare ännu en gång fick tillfälle att ta ställning till magnetismen, valde man däremot att redan från början klart formulera sitt avståndstagande (nedan s. 250 ff).

Tidningspolemik

Något stöd från medicinskt fackhåll rönte alltså inte Cederschjölds magnetiska verksamhet. De omdömen som i tidningsartiklar och recensioner kom till uttryck utanför interna fackkretsar var betydligt mer blandade, även om något mera djupgående intresse och vilja till aktivt stöd knappast kan spåras någonstans. Det var framför allt Allmänna Journalen och Svensk Literatur-Tidning som engagerade sig i ämnet. Stockholms-Posten, Argus, Nya Extra Posten och Anmärkaren upplät i skiftande utsträckning plats för olika inlägg, men tog bara undantagsvis konsekvent ställning.[3] Bland mindre tidningar startade veckoskriften Sofrosyne en ambitiöst upplagd, men redan efter två nummer avbruten artikelserie med anledning av publiceringen av Journals första häfte.[4] Den var ett kraftigt inlägg till Cederschjölds förmån, vars huvudtema var jämförelsen mellan den swedenborgska magnetiska verksamheten på 1780-talet och de Cederschjöldska experimenten. I kontrast till swedenborgarnas hemlighetsmakeri, dunkla syften och bedrägliga experimentella betingelser framställdes här Cederschjöld som den seriöse vetenskapsmannen, som obestridligt bekräftat magnetismens medicinska nytta och övertygande rehabiliterat dess skamfilade

---

[1] Jfr ovan, 188.

[2] SLS:s Årsberättelse 1822, 26 ff; om Agardhs rapport se ovan, 161.

[3] SP 18/9, 6/10, 10/10, 8/11, 7/12 1815; 31/1, 17/2, 30/12 1816; 11/1, 14/1 1817; 21/7 1818; 13/1, 2/7, 3/7, 15/10 1821; Argus 20/4, 1/5 1821; Nya Extra Posten 20/4, 1/5 1820; Anmärkaren 17/9 1817; 2/5, 19/12 1821; Swenskt National-Blad 1/9 1817.

[4] Sofrosyne, Journal för fruntimmer 8/4, 13/5 1815.

rykte. Artikelförfattaren var av allt att döma personligen bekant med eller åtminstone förhandsinformerad om innehållet i det recenserade häftet; den första artikeln trycktes också endast några dagar efter publiceringen.[1]

Av större intresse är de artiklar och recensioner som infördes i Allmänna Journalen och Svensk Literatur-Tidning, Gamla respektive Nya skolans huvudorgan och skådeplats för den litterära polemik som fr. o. m. 1810 förts mellan å ena sidan förespråkarna för en äldre akademisk och rationell riktning, å den andra de mera obundna känslobetonande romantikerna. Gamla skolans viktigaste organ var till en början Journal för Literaturen och Theatern, som drogs in år 1813, men samma år återkom som Allmänna Journalen; båda utgavs av P. A. Wallmark som tillsammans med Leopold och Johan Olof Wallin stod för de viktigaste bidragen. Nya skolan hade haft Polyfem och Auroraförbundets Phosphorus som språkrör innan Svensk Literatur-Tidning startades 1813 av Uppsalafosforisten V. F. Palmblad och med Lorenzo Hammarsköld och Atterbom som mäktiga medskribenter. Striden fördes i vågor under hela 1810-talet med kulmen omkring 1817, då Wallmark levererade en rad hätska angrepp, vilka till en början bemöttes i Svensk Literatur-Tidning och olika pamfletter, några år senare också i det fosforistiska lagarbetet Markalls sömnlösa nätter, en våldsam satir över Gamla skolans män med Wallmark i spetsen. Kort därpå ebbade striden ut sedan Atterbom i 1821 års Poetisk kalender uppmanat till fred och försoning.[2]

Som ovan antytts inlemmades omkring 1815 den animala magnetismen som tacksamt objekt i striden. Lika konsekvent som Allmänna Journalen publicerade inlägg mot magnetismen, lika konsekvent var Svensk Literatur-Tidning i sin positiva bedömning. Vid flera tillfällen blev magnetismens roll som polemiskt slagträ helt öppen, och recensioner och artiklar fick ofta ett tendentiöst syfte som sträckte sig utanför det egentliga ämnets ramar. En förutsättningslös bedömning och ett sakligt ställningstagande till Cederschjölds magnetiska verksamhet kan man knappast räkna med. En stor del av tidningspolemiken kom denne också att stå helt utanför.

Det var Svensk Literatur-Tidning som i början av juni 1815 öppnade debatten genom sin 16-spaltiga recension av Journals första häfte.[3] Här fastslogs att magnetismen som naturkraft var värd den största uppmärksamhet, att Cederschjölds allvarliga syfte och goda omdöme var odiskutabla och den öppenhet med vilken han utfört sina experiment berömlig. Visserligen sade man sig ibland sakna en strängare vetenskaplig metod och likaså skulle kontroller av auktoritativa vetenskapsmän, exempelvis Berzelius, givit saken ytterligare förtroende. I det stora hela framhöll man dock sin tacksamhet för dessa bidrag till belysning av den animala magnetismens fenomen. Cederschjöld hade tagit ett stort steg »för att skingra de dimmor af mörker och fördomar, som ännu hölja denna del

[1] Sofrosynes utgivare var protokollsekreterare Adolf Regnér. Vissa tecken tyder på att Cederschjöld själv var artikelförfattaren.

[2] Om striden mellan Gamla och Nya skolan se G. Ljunggren, IV–V.

[3] SLT 3/6 1815.

af Naturens förborgade werkningar». Det framgår att recensenten — förmodligen Carl Magnus Arrhenius — var väl bevandrad i tysk magnetisk litteratur till vilken flitiga referenser görs. Ingen hänvisning till en naturfilosofisk tolkning av magnetismen förekommer dock.

Då Allmänna Journalens recension följde några veckor senare, utformades denna däremot till ett våldsamt angrepp på den schellingska naturfilosofin och spekulativ medicin överhuvud, genom vilken den animala magnetismen grävts fram ur en fullt berättigad glömska.[1] Författare var notarie Arved Bethén, som gjort sig känd som stridbar polemiker på flera områden, men mot den inbrytande naturfilosofin i synnerhet.[2] Denna blev också redan i recensionens inledningsfras föremål för en storslagen domedagspredikan: »I en tid då Nyparacelsiska sekten dageligen utbreder sig i Tyskland, och en förståndet döwande mystik börjat inträngа sig i de medicinska Wetenskaperna, — då en stor del unga läkare djerft öfverge ... *erfarenhet och förnuft, undersökning och grundelig pröfning; och i det stället låta tomma speculationer och en yrande fantasi* förleda sig att skapa nya systemer i Materia Medica, Nosologi och Therapi, så var det ej oväntat, om Mesmers Animala Magnetism skulle uppvakna ur sin mångåriga dvala.»[3] Eftersom naturfilosoferna och mesmeristerna bara kunde mäta sig med varandra i fråga om förvirring och lösliga spekulationer, var det fullt konsekvent att de förra skulle uppta de senare till sitt bröst. Visserligen hade magnetismen blivit föremål för viss forskning i Tyskland, men samtidigt hade där »de mest kompetenta röstägare» visat på det absurda i att söka konstruera naturläran genom aprioriska teorier. Genom sin hänvisning till naturfilosofin hade Cederschjöld således inget stöd att vänta vare sig i Sverige eller annorstädes. Hans empiriskt vunna resultat fann recensenten dessutom dåligt underbyggda, otillräckligt utarbetade och överhuvud taget högst tvivelaktiga. Det är uppenbart att han i första hand irriterat sig på Cederschölds hänvisning till naturfilosofin i Journals inledning. Att någon sanning låg bakom de magnetiska fenomenen och att en person genom viss konstmässig beröring verkligen kunde påverka en annan, förnekade han inte. Men dessa fenomen kunde bara accepteras som sanna, om de undersöktes på grundval av empiriskt redan bekräftade fakta. Så borde exempelvis forskningar i kombination med galvanismen och elektriciteten vara lämpliga.

Recensionen bemöttes av Cederschjöld i ett aggressivt inlägg i Stockholms-Posten i början av oktober, och under de följande månaderna utspann sig en flerturig polemik mellan de båda kontrahenterna i Stockholms-Posten respektive Allmänna Journalen.[4] Det blev en tämligen tunn debatt där Cederschjöld i stället för att bemöta Bethéns principiella invändningar slösade utrymme på småskurna personangrepp och logiska hårklyverier. Han undvek helt att ta upp det centrala

---

[1] AJ 15/6, 16/6 1815.
[2] Gistrén t. Carlander 4/9 1815, RA, Carlanderska brevsaml.; jfr Nachmanson, 193.
[3] AJ 15/6 1815.
[4] AJ 15/6, 16/6 1815; SP 6/10, 10/10 1815; AJ 21/10, 23/10 1815; SP 8/11 1815; AJ 21/11 1815; SP 7/12 1815.

angreppet på sin magnetiska verksamhet som ett försök att i praktiken tillämpa spekulativa naturfilosofiska föreställningar. Därmed åskådliggörs än en gång hans avståndstagande från den ursprungliga hänvisningen till schellingianismen som den magnetiska lärans naturliga och nödvändiga grundval. Påfallande är också att han inte gör några som helst hänvisningar till magnetisk litteratur av vare sig naturfilosofisk eller fysisk-empirisk karaktär, trots att sådana hänvisningar otvivelaktigt skulle ha varit polemiskt effektiva. Det var en bedömning av magnetismens eventuella medicinska nytta han eftersträvade, inte av dess förankring inom det ena eller andra teoretiska systemet. Lite hjälplöst understryker han också, att han försökt arbeta »helt och hållet som Empiricus, utan att göra ringaste försök till något slags Teoretisering».[1] Det enda han kan erbjuda Bethén är att själv komma och se — just med denna uppmaning hade också på 1780-talet C. G. Silfverhjelm bemött sina tvivlare och kritiker.

Bethén gav dock inte tappt, utan försökte i sitt nästa inlägg återigen pressa Cederschjöld på huvudpunkten. På nytt framkastades anklagelsen att det var »i förlitande på transcendentala idealismens förberedande och naturfilosofernas kraftiga åtgärd att förklara de otroligaste phenomenerna» som magnetismen på nytt väckts till liv.[2] Vad han önskade veta, påpekade han vidare, var om den kunde tillämpas på ren empirisk grundval och i rent terapeutiskt syfte utan att samtidigt underminera fastställda filosofiska och vetenskapliga begrepp. På detta kunde Cederschjöld bara svara med en upprepad uppmaning: bästa sättet att förvissa sig om experimentens sanningshalt var att själv delta i dem. Debatten avslutades med ett besviket inlägg från Bethén, där han beklagade att Cederschjöld tagit sin tillflykt till en medvetet låg debattnivå och funnit så undermåliga medel att försvara magnetismens vacklande rykte. Än en gång påpekade han att han ingalunda förnekat magnetismen som naturkraft, och att han också tilltrodde den ett visst värde i medicinens tjänst, men att han inte kunde acceptera de många dunkla teoribildningar och storvulna syften som den förknippats med. Cederschjölds verksamhet hade inte gjort någonting för att befrämja magnetismens sak.

Endast några veckor senare följde en än blekare fortsättning av debatten, då Bethén recenserade det under hösten utkomna andra häftet av Journal. Härvid utlöstes en förnyad replikväxling som från Bethéns sida också innehöll en granskning av Journals tredje häfte, lika förödande som de tidigare recensionerna.[3] Någon utveckling av polemiken blev det inte heller nu fråga om. Cederschjölds hårdnackade ovilja att bemöta centrala principfrågor medförde att debatten hamnade i dödläge och de båda kontrahenterna låstes fast i aggressiva positioner, där oförsonligheten och hårklyverierna dominerade.

---

[1] SP 10/10 1815.
[2] AJ 21/10 1815.
[3] Journal I: 2 recenserades av Bethén i AJ 16/12 1815; Cederschjöld replikerade i Journal I: 3, inledningen; Bethén recenserade Journal I: 3 i AJ 25/7 1816, bemötte Cederschjölds replik i AJ 17/8 1816; Cederschjöld svarade med ett slutligt inlägg i SP 30/12 1816.

Det sista inlägget från Bethéns sida publicerades några veckor efter det att Cederschjöld avrest till Berlin, en oförsynthet från Allmänna Journalens sida som Nya skolan skyndade sig att påpeka.[1] Sedan Cederschjöld återvänt till Sverige i december 1816 följde under våren de fjärde och femte häftena av hans Journal, där hela inledningen upptogs av den sakliga desillusionerade berlinrapporten. Att dennas öppna kritik medfört en viss omsvängning till Cederschjölds förmån inom fackmedicinska instanser som Svenska Läkaresällskapet och Sundhetskollegium har ovan framgått. Att den också för Allmänna Journalens recensent, fortfarande Bethén, skulle medföra en omsvängning i positiv riktning, är naturligt.[2] Han säger sig här uppriktigt lyckönska Cederschjöld till att äntligen ha gjort avkall på sin övertygelse om magnetismens nytta och allsmäktiga kraft, och uttrycker sitt gillande över beslutet om bildandet av en kommitté för att slutgiltigt få ämnet vetenskapligt prövat och bedömt. Cederschjöld har denna gång ovedersägligt bevisat att hans syften varit seriösa, inte minst genom sin insikt om de somnambula fenomenen som yttringar av sedan länge kända tillstånd och inte som någonting för magnetismen unikt. Hade han redan från början givit uttryck för de ståndpunkter som här kommer fram, hade varken tvivel eller löje varit befogade, menar Bethén avslutningsvis. Därmed slutade debatten för denna gång i den halva försoningens tecken.

Bethén hade således velat se Cederschjölds magnetiska verksamhet som en praktisk tillämpning av spekulativa teorier inom den romantiska naturfilosofins ramar. Det var en sådan föreställning som ledde till att magnetismen samtidigt med den Cederschjöld-Bethénska debatten på ett mera principiellt plan kom att utgöra debattstoff för kombattanterna från Gamla respektive Nya skolan. I allmänhet bortsåg man nu helt från magnetismens medicinska tillämpning och eventuella nytta, och därmed blev det en debatt som mestadels kom att föras över Cederschjölds huvud.

Debatten kring magnetismen i schellingiansk tappning kom att föras med den stridslystne Wallmark som pådrivande kraft. I ett brev till Lars von Engeström i februari 1815 hade han klargjort sin inställning till naturfilosofin. Den var ett system där förnuft och sanningssträvan fått stiga tillbaka för svärmiskt förmätna spekulationer som bröt sönder givna naturlagar och uppmanade till övertro och vidskepelse.[3] Samma anklagelse framfördes någon månad senare i Allmänna Journalen.[4] Då han ungefär samtidigt tog upp magnetismen som ett påtagligt exempel på svärmeriet, blev det en taktik som påminner om Kellgrens på 1780-talet. Liksom då lämnades den medicinska aspekten av magnetismen helt därhän, och liksom då fick denna fylla funktionen av slagträ i ett långt allmängiltigare sammanhang.

Det var efter Bethéns första recension av Cederschjölds Journal som angreppen

---

[1] Poetisk kalender för år 1818, 200; SLT 3/1 1818.

[2] AJ 3/9 1817

[3] Wallmark t. von Engeström 19/2 1815, KB, Ep E 10: 17.

[4] AJ 15/3, 16/3 1815.

följde slag i slag. Utöver de många inläggen i anslutning till denna recension följde under hösten i Allmänna Journalen förintande recensioner av Sturtzenbechers och Sparrmans skrifter[1] samt en längre artikel under titeln »Om animala magnetismen och åtskilliga därmed beslägtade epidemiska speculations-ämnen», en hätsk och osaklig presentation av en rad religiöst-fanatiska »galenskapsfenomen» bland vilka också magnetismens inordnades. Artikeln avslutades med en uppmaning till alla »förnuftiga varelser», att med största misstroende betrakta allt sådant svärmeri.[2] Under perioden juni–oktober 1816 följde inte mindre än tio inlägg i olika former om magnetismen: recensioner, insändare, översättningar ur utländska journaler etc., alla utom ett (som behandlade Wolfart och försökte återföra debatten till frågan om magnetismens medicinska användning) kritiska, ironiska eller hånfulla.[3] 1817 följde bland övriga kritiska inlägg Wallmarks huvudangrepp på magnetismen i hans stora artikelserie riktad mot Nya skolan.[4] Att denna skulle motta magnetismen med entusiasm var helt naturligt, menade Wallmark här sarkastiskt, inte bara för att den understödde all vidskepelse, utan i synnerhet den som kallades naturfilosofi. Artikeln övergår därefter i en direkt polemik mot Svensk Litteratur-Tidnings uppskattande recension av Journals första häfte.

Under de följande åren kom sedan en jämn ström av antimagnetiska artiklar. 1818 trycktes bl. a. Wallmarks egen satir Fuselbrenner d. y:s resa, där magnetismen blev en litterärt tacksam skottavla (nedan s. 237 f) och samtidigt ägnades stort utrymme åt flera recensioner av C. H. Pfaffs Ueber und gegen den thierischen Magnetismus, en ryktbar kritik över magnetismen, där han varnade för spekulativa metoder och manade till större empirisk exakthet.[5] Under åren 1819–20 märks en viss avmattning i debatten. Angreppen är fortfarande många, men allt mindre ambitiösa. Avmattningen sammanhängde tydligt med den allmänna stiltje som rådde under Cederschölds »tysta» period. Men som det skulle visa sig var detta bara lugnet före stormen.

Svensk Literatur-Tidning teg till en början stilla efter sin första recension av Journal. »Denna tidning är inte ämnad till upptagande af polemiska afhandlingar», påpekade Palmblad i en avsidesreplik till Wallmark.[6] Flera artiklar pekar dock på att man långt ifrån stod främmande för en sammankoppling mellan naturfilosofin och magnetismen. Redan 1814 hyllades denna i Svensk Literatur-Tidning som ett viktigt tillskott till naturvetenskapen, som inte bara belyste naturfilosofins polaritets- och sympatibegrepp, utan också det plotinska απλωσις-begreppet, dvs. människans möjlighet att i ett tillstånd av total sinnesfrånvändhet

---

[1] AJ 25/8, 20/9 1815; om Sparrman jfr nedan, 221 f.
[2] Ibid. 18/8, 19/8 1815.
[3] Ibid. 11/6, 25/7, 29/7, 15/8, 17/8, 23/9, 26/9, 1/10, 3/10, 16/10 1816.
[4] Ibid. 17/3 ff 1817: Förmärkas inom vår litteratur några symtomer af en viss utländsk skolas regressiva bemödanden och vilka äro de? Om magnetismen 22/3.
[5] Ibid. 7/7, 21/10, 27/10, 28/10 1818.
[6] SLT 3/1 1818.

förenas med den högsta gudomen.[1] I ett annat av Nya skolans språkrör, J. C. Askelöfs och Lorenzo Hammarskölds Lifwet och Döden, följde året därpå en lång artikel under rubriken Om animal magnetism, där man bl. a. polemiserade mot »förståndsfanatikerna», som ville reducera allt till »crass handgriplighet» och därigenom orättmätigt och trångsynt förkastat magnetismen. Denna var otvivelaktigt mer spiritualistisk än fysisk, menade man, härom vittnade inte minst erfarenheter gjorda av swedenborgska magnetisörer.[2] I Svensk Literatur-Tidning och Poetisk kalender utvecklade vidare Atterbom magnetismens tillämpning med utgångspunkt från naturfilosofiska grundföreställningar. Den magnetiska somnambulismens under måste otvetydigt betraktas som ett mäktigt stöd för den schellingska identitetsläran om naturen som en symbolisk spegling av evighetens mysterier, menade han i Poetisk kalender 1816.[3] Då han i en recension av Svenska Akademiens Handlingar utförligt utvecklade identitetslärans tillämpning på språk och skaldekonst, insattes magnetismen i ett djärvt analogisystem, hämtat från Lorenz Oken. Språket, menade Atterbom här, kunde jämföras med ett malmartat ämne, ett av förnuftet dirigerat utströmmande av naturens allmänna grundegenskap *metallitet*: »menniskan är blomman af jordens metallstam och hennes språk det magnetiska fluidum, som derifrån utströmmar hennes vilja öfver verlden».[4] I ytterligare ett par artiklar i Svensk Literatur-Tidning 1815 och 1817 utvecklade Atterbom magnetismen inlemmad i en klart spiritualistiskt färgad begreppsvärld. Efter i första hand Jean Paul, Oken och von Schubert framförde han här tanken om en blott gradskild parallellism mellan den magnetiska somnambulismen i dess högsta grader och dödens tillstånd — »döden är den högsta Animaliska magnetismen» — vilket implicit innebär att somnambulen i en tillräcklig grad av sinnesfrånvändhet uppgår i en högre harmoni med det allomfattande jaget.[5] Magnetismens läkande kraft ges också en rent andlig innebörd, helbrägdagörelse genom tro, frigörelse och mottagande: »i det magnetiska tillståndet blir menniskan delaktig af en högre, läkande, frälsande, gudomlig personlighet genom den (i högre bemärkelse) magnetiska contact, i hwilken — medelst Trons ledande agens — den jordiska själen öppnar sitt fengelse för Ursjälens instrålande öga».[6]

Då Palmblad själv tog till orda 1818 var det emellertid ett betydligt mera prosaiskt inlägg som var direkt riktat mot Allmänna Journalen. Han gycklar

---

[1] Ibid. 15/1 1814; jfr härtill AJ:s kommentar 1/10 1816.

[2] Lifwet och Döden 30/11, 1/12 1815.

[3] Poetisk kalender för åren 1812–13, 2. uppl., Uppsala 1816, s. VIII f.

[4] SLT 28/10 1815. I AJ 9/1 1816 trycktes ett utdrag ur denna artikel, kompletterad med följande dikt, hämtad ur Lunds Weckoblad 9/12 1815: Naturens öra det är af metall, /kling, klingeli klang!/ och språket är endast ett återskall /från Tyskland. Pling, plingeli plang!/ Filosofens hufvud det är af metall, /kling, klingeli klang!/ en ljudande skälla, ett återskall /från Tyskland. Pling, plingeli plang! Atterbom besvarade inlägget i SLT 20/1 1816, men AJ gav ytterligare en ironisk kommentar till artikeln 1/10 1816; jfr äv. C. Santesson, Atterboms ungdomsdiktning, Sthlm 1920, 122 f.

[5] SLT 4/11 1815; jfr von Schubert, Betraktelser, 349; Jean Paul, 78 ff.

[6] SLT 15/2 1817.

här med Wallmarks dilemma att för galenskap och svärmiska spekulationer ha utropat vad som nu sanktionerats av Sveriges ledande vetenskapmän.[1] I en anonymt utgiven skrift 1819 polemiserade vidare Lorenzo Hammarsköld mot Gamla skolans teoretiska ointresse och trångsynta förnutftsraseri. Ingenting bevisade mera deras brist på insikt än deras motstånd mot den animala magnetismen, »detta vår tids märkvärdigaste Phaenomen», menade Hammarsköld.[2] »En af den nya tidens wigtigaste upptäckter» kallades också magnetismen då Svensk Literatur-Tidning slutligen 1819 recenserade häftena 2–5 av Cederschjölds Journal.[3] Att man väntat så länge med recensionen sades ha sin grund i att man velat avvakta en sammanfattning av samtliga i Sverige utgivna skrifter över magnetismen. Anmälaren är uppenbart inte densamme som tidigare, utan denna gång troligtvis L. F. Rääf.[4] Cederschjölds kvaliteter är odiskutabla, och hans verksamhet berömlig, heter det. Möjligen kan han dock inte frånkännas en viss ensidighet. »I alla rön, som han sjelf anställt eller af andra såg förrättas, har han endast intresserat sig för den animala magnetismens användbarhet i medicinen: hvilket dock inte utgör den högsta, åtminstone icke dess enda mål». Detta är en öppen bekännelse till den naturfilosofiska uppfattningen av magnetismen som i första hand ett verktyg i filosofins och den högre naturvetenskapens tjänst. Att den därför inte kunde kallas svärmeri och bedrägeri, påpekade Rääf med adress till Wallmark, visades genom att den ansetts värdig bli föremål för undersökning av en vetenskaplig kommitté. Denna gång var det också Allmänna Journalens tur att tiga stilla.

Men det återstod ännu ett kapitel av tidningspolemiken kring magnetismen, denna gång åter med Cederschjöld själv som en av de huvudagerande. Det var Polisgrändhistorien som på sommaren 1821 blev tacksamt stoff för förnyade attacker. Allmänna Journalen hade redan under våren fattat nytt mod sedan de sett att kommitténs arbete resulterade i intet, och presenterat en dräpande recension av Journals sjätte häfte.[5] Under sommaren började så artiklar droppa in, som antingen gycklade direkt med Cederschjöld eller exemplifierade olika former av religionssvärmeri och underkurer som kunde jämställas med magnetismen.[6] Det verkliga kungsangreppet kom så i och med en omfattande recension av Polis-

---

[1] Ibid. 17/1 1818.

[2] [L. Hammarsköld], Stridsfrågan i vår litteratur, framställd till hvarje bildad patriots begrundning, Sthlm 1819, 25.

[3] SLT 5/6 1819.

[4] V. F. Palmblad t. L. F. Rääf 2/8 1818 (tr. i A. Ahnfeldt, L. F. Rääf af Småland och hans litterära umgängeskrets, Sthlm 1879, 303 f), Leonard F. Rääf (1786–1872), bibliotekarie och godsägare, hade intima kontakter med fosforistkretsar. Var sedan ungdomen intresserad av fornminnen, folkvisor, folklig övertro etc. och sammanställde i sju band Svenska skrock och signerier (otr., förvarad i Svenska Vitterhetsakademien); se Ahnfeldt, 30 ff. Genom folkläkekonsten riktades Rääfs intresse på magnetismen. Vid något tillfälle magnetiserades också hans syster, Malin Rääf (J. Mortensen, Clas Livijn, Sthlm 1913, 135).

[5] AJ 4/8 1821. Recensionen bemöttes av Cederschjöld i Argus 15/9. Häftet recenserades vidare i SLT 2/7, 11/7 1821.

[6] AJ 7/9, 20/9, 30/10 1821.

grändberättelsen i november 1821.[1] Det var fortfarande Bethén som förde pennan. Recensionen utlöste ett tredje replikskifte mellan Bethén och Cederschjöld, vilket 1822 trycktes som bihang till den svenska översättningen av C. H. Pfaffs ovannämnda kritik över magnetismen. Det var just med utgångspunkt i pfaffska grundsatser som Bethén sade sig vilja analysera Cederschjölds text. I enlighet härmed utformas recensionen till en enda lång genomgång av de skilda förutsättningar under vilka Cederschjöld behandlat sin patient. Dräpande nedgörs de yttre experimentella betingelserna, Cederschjölds svävande diagnostik, hans känslosamma agerande och föga vetenskapliga språk. Mest betänkligt finner dock recensenten Cederschjölds agerande inför patientens uppenbara bedrägeri. Det var främmande för den sanne naturforskaren att så öppet låta sig bedragas och samtidigt hävda att hans omdöme var opartiskt och hans metod vetenskaplig. Detta var onekligen en fullt berättigad kritik. Cederschjöld hade heller inte mycket att bemöta den med, och Bethén kunde i sin avslutningsreplik inte bara än en gång angripa Cederschjölds tvivelaktiga vetenskaplighet, utan också beklaga hans bristande förmåga att försvara sin sak.

En lika förödande kritik riktades mot Cederschjöld i Anmärkaren någon månad senare.[2] På detta kunde en välvillig recension i Stockholms-Posten knappast hjälpa.[3] Det är fullt förståeligt att Cederschjöld drog sig tillbaka som magnetisör.

---

[1] Ibid. 1/11, 2/11, 6/11, 13/11, 20/11, 21/11 1821. Recensionen bemöttes av Cederschjöld i Argus 28/11, bihang, varpå Bethén kom med ytterligare en replik. Hela replikväxlingen trycktes som bihang till C. H. Pfaff, Magnetismen inför den sunda pröfningens domstol, Sthlm 1822.

[2] Anmärkaren 19/12 1821.

[3] SP 15/10 1821.

10. Magnetismen i Cederschjölds spår

Det är märkligt att se hur Cederschjöld fick kämpa för sin sak fullkomligt ensam, trots att hans banbrytande roll för ett nyvaknat och nyaktiverat intresse för magnetismen är uppenbar. Knappast någon av de magnetisörer som på skilda håll etablerade sig åren efter 1815 var någon auktoritet med vilja eller förmåga till aktivt stöd. Detsamma gäller det blomstrande intresset för magnetismens skilda teoretiska aspekter. Under perioden 1815–22 utkom i Sverige ett drygt tiotal skrifter med anknytning till ämnet, varav hälften var översättningar från tyskan och de övriga antingen svenska original eller kommenterade bearbetningar av utländskt material. Trots att samtliga svenska arbeten hänvisar till Cederschjöld i sina inledningar var det inte någon som utformades efter samma principer som dennes Journal, dvs. innehöll slutsatser grundade på egna observationer från empiriskt utförda undersökningar. Av de flesta tycks Cederschjöld i första hand ha begagnats som en murbräcka som fick bana den väg man själv inte haft mod till, varefter det stod envar fritt att placera magnetismen i vilka sammanhang man önskade, naturfilosofins, spiritualismens, den bibliska helbrägdatrons etc. Det var oftast framställningar som Cederschjöld stod helt främmande för, men ändå fick stå till svars för i sin självpåtagna roll som »magnetismens riddare» framför andra.[1] Inte heller de många inläggen i samtida press och skönlitteratur var ägnade att stödja Cederschjöld. De envisades så gott som samtliga med att betrakta och behandla magnetismen ur aspekter som denne bara kunde markera sitt avstånd inför.

Magnetisörer

I ett sista försök att dra läkarnas uppmärksamhet till magnetismen hävdade Cederschjöld 1821 i en tillbakablick på sin magnetiska verksamhet, att det inte dröjt länge »förr än i alla landsorter de lyckligaste kurer gjordes medelst Animal Magnetism».[2] Att detta påstående måste betraktas som betydligt överdrivet, framgår bland annat av en artikel i Svensk Literatur-Tidning 1823. »Det är allmänt kändt, att endast några enskilda magnetiska ... Casus kommit till det allmännas kännedom», heter det här.[3] Att intresset bland läkarna att terapeutiskt

[1] Journal I: 1, 4.
[2] Ibid. I: 6, 291.
[3] SLT 30/6 1823.

begagna magnetismen var försvinnande litet, är otvetydigt. Däremot tycks magnetiskt experimenterande utanför egentliga läkarkretsar ha haft en viss spridning, men detta har ofta visat sig svårt att verifiera.[1] Utöver Sturtzenbechers experiment på den mellansvenska landsbygden och verksamheten i Stockholm, ägde magnetiska försök främst rum i Lund och Göteborg. För samtliga dessa gäller, att de är koncentrerade till perioden 1815–21 och att de därför kan betraktas som mer eller mindre direkta uppföljningar av Cederschjölds verksamhet i Stockholm.

Som ovan visats hade i Lunds akademiska värld magnetismen tilldragit sig intresse i samband med den schellingska naturfilosofins introduktion och den kom också av de flesta att konsekvent inlemmas i ett större spekulativt system. Bland de akademiska lärarna hade E. Z. Munck af Rosenschöld också använt den terapeutiskt i sin praktik, medan Fredrik Lilljewalch och Caspar Trendelenburg deltagit i experiment, utförda av kolleger. Dessa på sin tid omtalade experimentserier, som dock hade helt sporadisk karaktär, utfördes av de båda läkarna Carl Gustaf Schönbeck (1786–1860) och Otto Christian Ekman (1791–1866).

Schönbeck var enligt uppgift »den förste magnetisören i Lund».[2] Han hade tidigt tagit intryck av den schellingska harmoniläran och blev så småningom en av de ledande gestalterna i det romantiska ordensförbundet Stjärnan eller Harmoniska sällskapet.[3] Huruvida han lät en romantiskt spekulativ natursyn gälla också på det vetenskapliga området är oklart, även om karaktäristiken av honom som en »genialisk men excentrisk man med telluriska funderingar» ger en antydan om hans inriktning.[4] Någon gång efter 1815 började han utföra magnetiska experiment, vilka under en tid tilldrog sig stor uppmärksamhet. »Hela Lunds stad var hänförd ... somnambulens séancer besöktes af lärde och olärde, tvifvlare och lättrogne», heter det på ett ställe.[5] Schönbeck har själv inte uttalat sig om sin magnetiska verksamhet. För att få en uppfattning om arten av denna, är man i stället hänvisad till ett par kortfattade notiser av P. G. Ahnfelt respektive Nils Åkerman, som på genomresa i Lund hösten 1818 ryktesvis hörde talas om Schönbecks seanser. Av dessa framgår att Schönbeck främst sysslade med framkallande av clairvoyanta fenomen, även om det naturligtvis är omöjligt att fastställa om hans ursprungssyfte var rent terapeutiskt. I likhet med de flesta magnetisörer lät han sina somnambuler demonstrera det till solarplexus koncentrerade klarseendet; en av hans patienter fick t. ex. under sömnen avgöra färgen på tyger, lagda över maggropen.[6] Schönbecks verksamhet som magnetisör fick emellertid ett abrupt slut. Det visade sig nämligen att han i ett fall »uptäckt för många behag hos sin sofvande Venus», som så småningom befanns vara havande, en situation som exakt motsvarade den

---

[1] Jfr Ekman, Animala magnetismen använd såsom läkemedel; Mortensen, Clas Livijn, 138.
[2] P. G. Ahnfelt 1882, I, 112.
[3] Ibid.; jfr Eriksson, 138.
[4] Ibid.
[5] P. G. Ahnfelt 1857, II, 39.
[6] N. Åkerman t. A. J. Hagströmer 28/9 1818, KI, Ms 45: 108.

som skulle leda till den i Berlin framgångrike Wolfarts snabba sorti från den magnetiska scenen. Den pinsamma upplösningen, som naturligtvis starkt misskrediterade magnetiskt experimenterande överhuvud, bekräftas av Ahnfelt. Den skandaliserade visade sig vara trolovad med prosten i Västra Sallerup, Paul Grenander, som själv fängslats av magnetismens hemlighetsfulla kraft. Då vid historiens upplösning de flesta »utkastade barnet med badvattnet», stod han också fast vid sin uppfattning av »andelifvets dunkla inflytande på jordelifvet», och förklarade sig i enlighet härmed fortfarande vilja ta sin trolovade till äkta.[1]

År 1818 blev magnetismen för första gången i Sverige föremål för en akademisk dissertation. Det var Otto Christian Ekman, senare provinsialläkare i Kalmar, som under Munck af Rosenschölds presidium försvarade sin Dissertatio academica sistens casum magnetismi animalis. Dissertationen, som byggde på journalmaterial från den magnetiska behandlingen av en 18-årig tjänsteflicka i Malmö sommaren och hösten 1818, var enligt en uppgift i förordet resultatet av en direkt uppmaning om publicering från den magnetiska kommittén i Stockholm.[2] På ytterligare anmodan översattes den 1819 i något utvidgat skick till svenska under titeln Animala Magnetismen använd såsom läkemedel. Samma år gjordes dessutom en förkortad översättning till franska.[3]

I sin inledning skriver Ekman: »Om de här förekommande underbara phenomenen må Läsaren sjelf döma, efter sitt sätt att tänka; för mig är allt i naturen lika underbart; och ingen annan sann skillnad gifwes, än den man måste antaga emellan det wanliga och owanliga ... Naturlagarna äro desamma, men sätten på hwilka de uppenbara sig för forskaren äro oändligen mångfaldiga. Huru skulle wäl den i naturen werksamma Gudamakten annorlunda tillkännagifwa sin gränslöshet?»[4] Ekman gör sig alltså här till förespråkare för en uttalat romantiskt inspirerad grundsyn: betonandet av naturens och naturfenomenens blott gradskilda enhet med ursprung i ett gudomligt och gränslöst förnuft. I Tyskland hade för många magnetisörer just naturens gåtfullhet fått utgöra den yttersta oförklarliga förklaringen till de magnetiska fenomenen. En sådan åskådning kommer exempelvis till uttryck hos Alexander Kluge, vars Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel Ekman också läst. Samma föreställning hade som vi sett också återkommit hos Cederschjöld i Journals inledning. Någon teori om magnetismens väsen säger sig Ekman heller inte vilja framlägga, han vill bara presentera fakta så som de förelegat och blivit bestyrkta av trovärdiga vittnen — att bedöma de enskilda fenomenens betydelse ur teoretisk synvinkel är en uppgift för »wetenskapliga magnetisörer».[5] Han reserverar sig också för

---

[1] P. G. Ahnfelt 1857, II, 39.

[2] Ekman, Dissertatio, inledn.; sidhänvisningar görs i det följande till den sv. upplagan.

[3] Bibliothèque du magnétisme animal, VIII (1819), 189 ff; 269 ff; jfr äv. Bjelfvenstam, 217 ff.

[4] Ekman, 3.

[5] Som ständiga vittnen fungerade Richter och Caspar Trendelenburg. I regel var dessutom flera andra — mestadels namngivna — personer närvarande vid varje behandlingstillfälle. Behandlingen som helhet har bestyrkts av Trendelenburg och prosten A. P. Gullander.

eventuella brister i experimentens kritiska behandling, vilka han hänför till alltför ringa »psychologisk» kunskap. I fråga om manipulationsteknik och systematisering av fenomenen ansluter han sig helt till Kluge, men också Wolfart och Cederschjöld anges som auktoriteter.

Ekman tillkallades ursprungligen för att som åskådare studera flickan, sedan hon försatts i magnetisk sömn. Hennes sjukdomssymtom som bestod i störningar av en rad kroppsfunktioner i kombination med akut depression, hade av hennes husbonde, en handelsman Richter, karaktäriserats som hysteri, och föranlett honom att magnetisera henne. Efter fem magnetiseringar övertogs behandlingen av Ekman. I anknytning till Richter är flera punkter värda att notera. För det första visar det faktum att Richter som medicinsk amatör kände till den magnetiska behandlingsformen, att magnetismen och dess terapeutiska nytta i samband med nervsjukdomar var en spridd och välkänd företeelse, också utanför läkarkretsar. Den sociala sammansättningen av de personer som var närvarande vid experimenten är också påfallande varierad med endast få representanter för läkarkåren.[1] För det andra är den sakkunnighet med vilken Richter behandlade sin patient anmärkningsvärd. Han var väl insatt i manipulationsteknikens alla variationer, i de olika attribut och substitut som kunde användas, i den magnetiska sömnens gradindelning och i de framkallade fenomenens systematisering. Hans kännedom om magnetiserandets mera exklusiva varianter, som magnetisering på avstånd, med patienten ovetande osv. tyder överhuvudtaget på en bred beläsenhet på området.

Flickan Anna visar i magnetiskt tillstånd paranormala förmågor som är av betydande intresse också i jämförelse med fall som rapporterats av utländska magnetisörer. Under hennes sömn förekommer alla de fenomen som ovan sammanfattats under termerna autoscopi, clairvoyance, telepati och prekognition. Hon beskriver sina inre organ som hjärna, hjärta, lever och tarmar, urskiljer med tillslutna ögon föremål som läggs mot maggropen, läser magnetisörens tankar, kommunicerar med frånvarande personer, både levande och avlidna, förutsäger sin sjukdoms förlopp m. m. Hennes förhöjda perceptionsförmåga är starkt koncentrerad till magen, med vilken hon säger sig se, höra, lukta, smaka och känna. Relationerna till magnetisören Ekman karaktäriseras under hela den magnetiska behandlingen av stark bundenhet, både känslomässigt, intellektuellt och kroppsligt. Han uppfattas som »omsvept av eld» och från hans manipulerande händer faller »liksom strålar» på hennes kropp, men hon låter sig också lätt magnetiseras genom manipulation på avstånd eller genom substitut och tankefixering. Identifikationen med Ekman blir på flera punkter mycket tydlig. Hon känner den smärta han utsätts för (däremot inte den hon själv utsätts för), avgör vad han smakar eller luktar på, får samma sjuksymtom som han osv. Känslomässigt registrerar hon vidare omedelbart bristande lojalitet, misstroende eller

[1] Sammanlagt deltog 58 olika personer under behandlingens gång, därav 14 militärer, 16 tjänstemän, 11 handelsmän, 8 präster, 4 läkare samt 5 övriga.

ointresse från Ekmans sida. Den intellektuella identifikationen visas dels i att hennes språkbruk förfinas i fråga om både uttal och ordval, dels i hennes förmåga att läsa Ekmans tankar. Speciellt märklig är hennes förmåga att läsa det Ekman samtidigt skriver, trots att hon aldrig lärt sig alfabetet. Detta förklarar Ekman själv som en naturlig följd av hennes tankeläsarförmåga: eftersom skrift inte var någonting annat än tankar uttryckta i symboler, läste inte patienten i egentlig mening, »hon wisste blott hwad jag i skriften tänkte».[1] Hennes tankeläsarförmåga får också förklara hennes stora sakkunskap enligt Kluges systematik i fråga om den magnetiska terminologin och det magnetiska tillståndets olika stadier; via telepatisk kontakt med Ekman skulle hon således reflektera dennes kunskaper.

På frågan vad magnetismen är, svarar patienten att det är en kraft som delvis kommer från magnetisören, men främst från Gud. Dess främsta syfte är inte heller botandets, utan omvändelsen till Gud: »ju swagare tro man har på Gud, ju lättare kan man blifwa magnetiserad, ty då werkar Gud mera, på det människan skall blifwa omvänd till honom».[2] Gudsförhållandet blir också så småningom det dominerande ämnet i hennes sömntal, hon prisar glädjen i sin omvändelse och tillskriver gudainspirerade andeinflytelser sin förhöjda och upphöjda perceptionsförmåga: »det är icke jag sjelf som talar, utan någon annan liksom skrifwer för mig med tryckta bokstäfwer och håller dem framför min själ ... jag ser allting med min själ: den är blåhwit, och ligger i maggropen under hjertat; jag är så glad, då denna min själ tänker på GUD».[3] Vid ett av de sista magnetiseringstillfällena yttrar hon symboliskt till Ekman: »nu reser jag från dig till GUD».[4] Hon är därefter återställd till hälsan och inte längre mottaglig för magnetisering. Efter en tid visar sig dock autosuggererade postmagnetiska tillstånd, då alla tidigare fenomen upprepas och hennes tacksamhet för gudsomvändelsen ånyo blir huvudtemat i hennes sömntal.

Hur Ekman själv såg på den andliga och världsfrånvända tolkning magnetismen fick i somnambulens mun är omöjligt att fastställa. Han tycks i varje fall inte på samma sätt som Cederschjöld ha ställt sig kategoriskt avvisande till svärmiska hänryckningstillstånd. Av journalmaterialet framgår, att det främst var de psykiska förloppen hos somnambulen som intresserade honom. Om förändringar i patientens fysiska tillstånd nämns ingenting utöver den kortfattade notisen om hennes tillfrisknande.

År 1809 höll Göteborgsläkaren Johan Jacob Ekman (1771–1814) som avgående preses ett tal i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle under rubriken Om den animala magnetismen.[5] Talet som inte är bevarat i samhällets arkiv, är ett av få nedslag av intresse för magnetismen under 1800-talets första decennium.

---

[1] Ekman, 51.
[2] Ibid., 48.
[3] Ibid., 45.
[4] Ibid., 77.
[5] J. Biörklund, Berättelse i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets handlingar, XVI (1878), 61.

Ekman hade under sin studieresa i Tyskland lärt känna brownianismen i röschlaubsk tappning och det var säkerligen genom förmedling av tysk spekulativ medicin som han kommit i kontakt med magnetismen. Han samlade tidigt ett stort och rikhaltigt bibliotek, som efter hans död 1815 försåldes på auktion och i samband härmed förtecknades i en tryckt katalog.[1] Innehållet ger en god överblick över Ekmans specialintressen. Här finns en stor litteratur av irritationsteorins teoretiker som Cullen, Brown och Röschlaub, spekulativa empiriker som Reil och Autenrieth, naturfilosofins centralgestalter som Schelling, Oken och J. J. Wagner. Vidare ett stort antal titlar över aktualiserade terapeutiska medel som elektriciteten, galvanismen och magnetismen. Bland den magnetiska litteraturen saknas varken Kluge, Wienholt eller Wolfart, Stieglitz kritiska granskning, Nordhoffs Archiv des thierischen Magnetismus eller Hufelands Journal der praktischen Heilkunde. Att Ekman med intresse tog del av magnetismens teori är således uppenbart, men att detta intresse också skulle ha omsatts i praktisk tillämpning har inte kunnat beläggas.

I en förteckning över köpare vid auktionen av det Ekmanska biblioteket förekommer i samband med animal-magnetiska titlar påfallande ofta namnet Lars Hollberg (1768–1823).[2] Denne var läkare vid Sahlgrenska sjukhuset och tycks från och med 1816 tillsammans med stadsläkaren Lars Peter Nordqvist och en stadsmajor Wirgin ha bedrivit en viss magnetisk praktik i Göteborg, om vilken den mångkunnige göteborgsläkaren Pehr Dubb kunde rapportera till Carlander. Någon större respekt hyste Dubb emellertid inte för detta »Triumvirat av magnetisörer». »Dr Cederschjöld behöfvde att se Charlataneriets former, för att icke uti enthousiasmen falla oskyldig inibland dem», skriver han i januari 1817 med hänvisning på Hollberg.[3] Denne tycks också trots idoga experiment ha haft svårigheter att uppvisa någon egentlig somnambul. Ett par patienter hade visserligen somnat och besvarat frågor om sin sjukdoms natur och botande, men samtalen hade haft rent klinisk karaktär, och läkemedelsföreskrivningen hade dessutom varit en avspegling av Hollbergs gängse ordinationer — »sålunda äro vi ännu idioter härstädes», summerar Dubb ironiskt.[4]

En mindre kategorisk attityd tycks dock framgå av en märklig rapport till Carlander om en person vid namn Edelhjerta,[5] som efter en längre tids vistelse i Amerika på hösten 1821 uppenbarade sig i Göteborg på jakt efter ett förkommet arv. Edelhjerta var vid sin ankomst döv och stum, skakade av oupphörliga konvulsioner och kunde göra sig förstådd endast med hjälp av en griffeltavla;

---

[1] Catalog öfver framl. med.doct. Joh. Jac. Ekmans efterlämnade boksamling, Göteborg 1815.

[2] Prot. över auktion å J. J. Ekmans boksamling 1815, Göteborgs landsarkiv, A 357, III.

[3] Dubb t. Carlander 15/1 1817, RA, Lovénska släktarkivet.

[4] Ibid. 13/7 1817.

[5] Emanuel Sundelius-Sundels-Edelhjerta (1794–1852?). Om dennes märkliga levnadsöden se A. Paulin, Edelhjertas öden. Ett forskningsäventyr, Sthlm 1961. Om Edelhjertas sjukdom och Göteborgsvistelse se 94 ff.

med sig hade han en rekommendation från en amerikansk läkare att i Sverige pröva elektriciteten. Sedan Dubb konsulterats, beslöt denne iordningställa en elektricitetsmaskin, som kopplades till patienten. Kraftströmmen visade sig ha oanad effekt. »Stötarna hade knappast räckt en half minut då Han började spänna ut den ena lemmen efter den andra och hufvudet draga sig bakut, hvarigenom Han sakteligen åkte ner utaf stolen och blev cataleptiskt rak och stel liggande på golfvet, rak och styf som en planka bars Han in och lades på sängen och somnade med det samma, denne sömn varade i 5 timmar.»[1] På grund av den våldsamma verkningen beslöt Dubb att inte vidare använda elektriciteten, »utan vi togo till Magnetismen i stället». Magnetisör blev Hollberg. Denne lyckades med några få strykningar stilla konvulsionerna, patienten somnade snart och besvarade med hjälp av sin griffeltavla de frågor Hollberg ställde. De somnambula utsagorna hade dock ingen som helst sensationell karaktär, menade Dubb, och ordinationerna upprepade vad som tidigare sagts i vaket tillstånd. Vid uppvaknandet var patienten förvirrad, »skref Svenska, Engelska och Latin om hvartannat». Någon dag senare fortsatte han sin resa.

Att döma av Dubb präglades Hollbergs magnetiska verksamhet av påtaglig dilettantism och faiblesse för »undercurer»,[2] och läkarprofessionen till trots tycks knappast några allvarliga terapeutiska intressen ha legat bakom seanserna.

Bland stockholmsläkarna tycks de flesta ha varit närvarande vid någon av Cederschjölds magnetiseringar.[3] En och annan rekommenderade vid något tillfälle en cederschjöldsk konsultation i fall där traditionella kurförsök slagit slint, och i ett fall fullföljde läkaren Lars Trobeck under några månaders tid en behandling som Cederschjöld själv var förhindrad att avsluta.[4] Någon självständig magnetisk verksamhet bland övriga läkare har däremot inte gått att bekräfta. Stockholms mest nitiske magnetisör vid sidan av Cederschjöld blev i stället en ren lekman, generallöjtnanten och diplomaten Carl Axel Löwenhielm (1772–1861). Denne var en av de få svenskar som kommit i personlig beröring med Mesmer. Under en vistelse i Strasbourg 1783 hade han tillsammans med sin far inviterats av en doktor Ostertag, som var en av Mesmers första lärjungar och som grundat ett magnetiskt sällskap i Strasbourg,[5] att övervara en serie magnetiska experiment. Händelsen, skriver Löwenhielm i sina memoarer, som då tycktes som en likgiltig tillfällighet, »blef [sedan] mycket verkande på min lefnad».[6]

Det var under sin tid som svensk delegat vid Wienkongressen 1814–15 som Löwenhielm kom att återknyta bekantskapen med magnetismen. Under kongress-

---

[1] Dubb t. Carlander 19/10 1821, RA, Lovénska släktarkivet.
[2] Ibid. 4/2 1815.
[3] Se Med. pract. antekningar, 58–82, MM; förteckningen över närvarande personer i Journal II; SP 17/2 1816.
[4] Journal I: 3, 167 ff.
[5] Om denne se Journal der praktischen Heilkunde, XV: 2 (1802), 85 ff.
[6] C. A. Löwenhielm, Min lefvernes beskrifvning, Sthlm 1823, 30.

tiden utfördes i kretsar kring auktoriteter som Puységur och Deleuze[1] magnetiska experimentserier som tilldrog sig uppmärksamhet över hela Europa.[2] Löwenhielm fick inte bara tillfälle att bevittna somnambula seanser utan undervisades också i manipulationsteknik; den magnetiska clairvoyancens under grep honom djupt. Här uppgjordes också planer på att i Frankrike grunda ett magnetiskt sällskap efter mönster av 1780-talets societés harmoniques. Då Societé du magnétisme animal kom till stånd i juni 1815 stod Löwenhielm som en av stiftarna vid sidan av Puységur och Deleuze.[3] Sällskapets syfte sades kort och gott vara att utveckla och sprida den magnetiska läran; i en publikation kallad Bibliothèque du magnétisme animal ämnade man för allmän kännedom publicera sina rön. Redan vid starten ansåg sig sällskapet som medlemmar kunna räkna en rad framstående läkare.[4]

Vid sin hemkomst till Sverige på våren 1816 knöt Löwenhielm genast kontakt med Cederschjöld, en kontakt som för dennes del kom att innebära ett tacksamt och värdefullt stöd. Med intresse följde Löwenhielm Cederschjölds verksamhet och bistod inte minst i Polisgrändhistorien med goda råd och upplysningar.[5] Strax efter sin hemkomst öppnade han också i Hornska huset en privat magnetiseringssalong, där han med assistans av olika personer gav magnetisk behandling åt en företrädesvis kvinnlig patientkrets. Hur en sådan behandling kunde gestalta sig har Löwenhielm själv redogjort för i ett par berättelser, inlämnade till Societé du magnétisme animal sommaren 1818, vilka samma år trycktes i sällskapets Bibliothèque.[6] I synnerhet det första fallet, menade Löwenhielm, uppvisade märkliga fenomen värda all uppmärksamhet. Det rörde sig om en kvinna, 56 år gammal och sedan länge sjuklig, som genom ett fall ådragit sig en plågsam huvudvärk av kronisk karaktär. Hon hade under ett års tid utan framgång behandlats av Bjerkén, då Löwenhielm på sommaren 1816 ombads åta sig fallet för att genom magnetisk behandling söka åstadkomma någon förbättring. Patienten var till en början ogynnsamt inställd till behandlingen, men nådde inte desto mindre snart en höggradig clairvoyance. På frågan i vad hennes sjukdom bestod, svarade hon utförligt: i hjärnans högra del fanns två varfyllda håligheter, som bara magnetisk behandling kunde råda bot på. Genom sin blotta vilja och en lätt handrörelse skulle Löwenhielm kunna dirigera varet mot trumhinnan,

---

[1] J. P. F. Deleuze (1753–1835) var Puységurs främste lärjunge. Han skrev en lång rad böcker över magnetismen, av vilka Histoire critique du magnétisme animal (1813) blev den mest kända och åberopade; jfr Dingwall, 14 ff.

[2] SP 31/1 1816.

[3] Bibliothèque du magnétisme animal, I (1817), s. III; jfr äv. Journal du magnétisme, IV (1847), 17.

[4] Ibid.

[5] Journal II, 13, 17 f, 26, 28, 39, 52, 56.

[6] Bibliothèque du magnétisme animal, V (1818), 228 ff; jfr rec. i Archiv für den thierischen Magnetismus, VIII: 1 (1821), 148 ff. En annan, något omarbetad version av den första sjukdomsberättelsen trycktes i Bibliothèque du magnétisme animal, VIII (1819), 129 ff. Löwenhielm har uppenbarligen här velat göra sken av att det rörde sig om en helt annan patient och också förlagt behandlingen till S:t Petersburg i stället för Stockholm.

varefter det så småningom skulle avgå genom örat.[1] Ingående redogjorde också patienten för övriga kroppsorgans utseende och patologiska symtom, i termer som efter vad en tillkallad läkare, förste livmedikus C. E. von Weigel, kunde bedöma var fullt anatomiskt korrekta.

Läkeprocessen tog också det förlopp som förutsagts, och Bjerkén som utbett sig en undersökning, kunde konstatera att trumhinnan inte öppnats på konstlad väg. Patienten började så småningom tillfriskna, men, påpekade hon, man måste ta sig i akt; håligheterna i hjärnan skulle fyllas med nya vätskor som så småningom skulle leda till sinnessjukdom om det inte var möjligt att återställa hjärnans ursprungliga »elasticitet». Under en rad magnetiseringar dirigerades Löwenhielm att genom diverse manipulationer leda vätskorna i olika riktningar, än längs ryggraden, än längs bröstet etc. Efter några månader tvingades han dock avbryta behandlingen för att återvända till sin post som svensk minister i S:t Petersburg. Den fortsatta behandlingen överläts på en läkare som instruerats i manipulationsteknik, men som i sin tur överlät kurerandet på en kvinnlig magnetisör. Vid sin hemkomst på våren 1818 fann Löwenhielm patienten i ett beklagansvärt tillstånd. Hon föreskrev dock nu förtröstansfullt ett nytt sätt för sitt botande: Löwenhielm skulle genom handmanipulationer »åstadkomma gnistor med fingrarna» (lui donner plusieurs fois des etincelles avec les doigts) och därefter placera händerna på det sjuka stället, men utan att framkalla magnetisk sömn. Efter en behandling som sträckte sig över sammanlagt två år, förklarade sig patienten så vara frisk. Hennes tacksägelser var stora, framhåller Löwenhielm, sin räddning tillskrev hon blott och bart magnetismen. Inte utan tillfredsställelse citerar han vidare hennes uttalande, att hon inte alls förebrådde Bjerkén eller någon annan läkare att de inte kunnat bidra till hennes botande: de kunde knappast lastas för att den traditionella medicinen var bunden inom gränser som magnetismens mäktiga kraft suveränt kunde spränga.

Berättelsen över sjukdomsförloppet kompletterades med en speciell rapport över de paranormala fenomen som förekommit under sömnen. Patienten visade prov på de vanliga clairvoyanta förmågorna som att urskilja och beskriva personer och händelseförlopp på vitt skilda orter och tidsplan och var också i stånd att kommunicera med en högre andevärld. Hennes erfarenheter i samband härmed ansåg sig Löwenhielm dock inte ha rätt att utforska. De fenomen han själv tillskrev störst betydelse var hennes telepatiska förmögenheter. Han hade vid ett tillfälle, då han satt försjunken i dystert grubbel, observerat att somnambulen antog ett bekymrat minspel. Han frågade henne då *i tanken*, om hon var i stånd att se vad som rörde sig i hans inre, varpå hon nickade jakande. Upprepade försök bekräftade en faktisk telepatisk förmåga. Denna, säger Löwenhielm, hade han sedermera stor nytta av då han önskade kommunicera med patienten utan övriga närvarandes inblandning. Patienten visade också prov på viljans mäktiga inflytande på kroppen: då hon vid ett tillfälle klagade över svåra njurstens-

[1] Jfr Dingwall, 49.

smärtor, uppmanade han henne att med *sin vilja* förtränga stenen, vilken också avgick några dagar senare.

Det är sannolikt att Löwenhielm i sin uppfattning av den magnetiska kraftens natur anslöt sig till sina lärofäder Puységur och Deleuze, båda goda representanter för vad som kan kallas en fransk tradition. Denna kännetecknades av två huvuddrag: tron på fluidet och det renodlade terapeutiska intresset för magnetismen. Så avvisade t. ex. de franska magnetiska sällskapen vid upprepade tillfällen alla försök att med magnetismen förena spiritualistiska idékomplex.[1] Mesmers renodlat fysisk-fluidistiska linje hade av Puységur modifierats till en tolkning av den magnetiska processen som innebar en samverkan mellan fysiska och psykiska krafter, och alla tecken tyder på att också Löwenhielm ställde sig bakom en sådan uppfattning. I sina försök att utröna viljans inflytande på fysiologiska processer inom organismen var han uppenbart stimulerad av Puységur, som både i sin Mémoires från 1784 och ett flertal artiklar i Bibliothèque du magnétisme animal utvecklat viljans mäktiga roll.

Löwenhielms magnetiseringar tycks ha följts med uppmärksamhet av en rad auktoritativa personer. Utöver den ovannämnde von Weigel, hyllad som alltför upplyst för att dela sina kollegers orättvisa omdömen om magnetismen,[2] deltog och assisterade själva vid operationerna bl. a. justitierådet Samuel Noraeus och läkarna P. A. Trendelenburg och Nils Engström, den sistnämnde av Löwenhielm utropad till »den skickligaste Magnetisör näst honom sjelf».[3] Löwenhielm tycks överhuvudtaget ha haft en mycket hög uppfattning om sin lämplighet som magnetisör och betraktat sin magnetiska verksamhet närmast som ett kall. Då han några år före sin död dikterade sin självbiografi, summerade han i patetiska ordalag sina erfarenheter: »Magnetismen är mig ännu på min ålderdom lika kär, lika helig, och jag tackar den för många lyckliga stunder i mitt lif, då jag dermed kunnat gagna mina medmenniskor.»[4]

Synpunkter från Berzelius och Carl Johan Ekström

Till de bemärkta personer Löwenhielm lyckades intressera för sina magnetiska försök hörde också Jöns Jacob Berzelius. I ett brev till sin vän J. G. Gahn daterat juni 1816 berättar han hur han av Löwenhielm förts till en somnambul, »som både sof och talade och bägge, tror jag, utan bedrägeri».[5] Löwenhielm hade vidare demonstrerat den magnetiska manipulationstekniken och lovat Berzelius att denne skulle få närvara vid behandlingen av en av Löwenhielms egna patienter. Denna manipulation började emellertid utan att Berzelius under-

[1] Ovan, 65 ff; Bibliothèque du magnétisme animal, V, 1 ff.
[2] Ibid., 231.
[3] Gistrén t. Carlander 15/8 1816, RA, Carlanderska brevsaml.
[4] Löwenhielm, 143.
[5] Berzelius t. J. G. Gahn 10/6 1816, KVA (tr. i J. J. Berzelius, Brev, IX (1922), 138 ff).

rättades: »kanske undviker man mig med flit, och i det fallet vil jag icke tränga mig fram».[1]

Det är märkligt att se hur Berzelius uppenbarligen betraktade Löwenhielm med betydligt större välvilja än Cederschjöld (jfr ovan s. 188). Med utgångspunkt i det av Löwenhielm demonstrerade fallet gör han en summering av sin ståndpunkt, som visar att han ingalunda stod vare sig likgiltig eller kategoriskt avvisande. »Nog söker jag taga conaissance om magnetismen, men jag får ej så mycket jag vil ... Så mycket jag nu tycker mig kunna se, är at folk verkligen kunna söfvas och i detta tillstånd äro i samma ställning som de människor, hvilka anfallas af den länge kända somnambulismen. Af flere omständigheter håller jag det sannolikt, at desse sofvare derunder hafva förnimmelser af hvad som föregår inom och utom dem, på vägar som ännu ej äro rätt tydligt kända, och hvarvid de vanliga sinnenas bruk synes vara fullkomligt hvilande. Huru långt dessa förnimmelser gå, ifall de annars existera och kunna visas vara annat än en drömmande inbildnings spel, är icke utrönt, och magnetisörerne tillåta ogerna prof deröfver ...»[2]

Trots sina reservationer pekar uttalandet på en principiellt positiv attityd till magnetiskt experimenterande. Existensen av ett visst konstlat sömntillstånd varunder en person kunde demonstrera otvetydiga clairvoyanta förmågor måste accepteras — även om det sedan får stå osagt om detta tillstånd kunde tillskrivas en faktiskt existerande naturkraft eller bara inbillningen. Bilden av Berzelius som en svuren motståndare till den animala magnetismen är således knappast riktig. Vad han ställde sig avvisande mot var aldrig magnetterapin i sig, utan de många skilda tendenserna att mystifiera och sublimera den, göra den till ett universalläkemedel, ett medel i ett översinnligt kunskapssökande eller en själslig frigörelseprocess. Han reagerade också starkt mot det sätt på vilket somnambuler ofta hjälplöst utnyttjades i charlatanmässiga seanser för att främja magnetisörens rent personliga syften. Då han misstänkte bedrägliga eller egennyttiga intressen bakom magnetisörernas verksamhet, tvekade han inte att låta bilan falla. Under sin utrikes resa 1819 i sällskap med greve Gustaf Löwenhielm fick han tillfälle att i både Paris och Berlin närvara vid magnetiska seanser som tycktes honom högst misstänkliga, och om vilka han berättar i sina reseanteckningar.

Så kunde han i början av maj rapportera från Paris att han i en magnetisk cirkel ledd av en monsieur Robert fått tillfälle att se »hvarjehanda hokus pokus med animala magnetismen».[3] En högre tjänsteman hade här sövt sin hustru i avsikt att göra henne clairvoyant och härunder demonstrera diverse talanger. Manipulationen skedde under visst tvång och somnambulen vägrade också helt konsekvent att ge prov på de önskade förmågorna, enträgna uppmaningar från mannens sida till trots. Händelsen gjorde ett högst obehagligt intryck på Berzelius. »Var det komedi», slutar han, »så speltes den förträffligt men hade

[1] Ibid.
[2] Ibid.
[3] J. J. Berzelius, Reseanteckningar utg. genom H. G. Söderbaum, Sthlm 1903, 191.

säkert spelats annorlunda i slikt fall, och var det verklighet, så var det ett vedervärdigt sätt att leka med en sjuklig besynnerlighet i nerfsystemet, som ofta åbragt aldrig kan vara utan skadliga följder.»[1]

I september samma år befann han sig i Berlin och fick här tillfälle att besöka den vittberömde Wolfarts magnetiska salong. Sina intryck har han skildrat i reseanteckningarna i en drastiskt temperamentsfull berättelse, som förtjänar att återges i sin helhet:[2]

På eftermiddagen förde Ekström oss till Wolfarts magnetiska baquet. Lyckligtvis var charlatanen själf bortrest, så vi sluppo se honom. Baquet'en var belägen i en kronan tillhörigt hus, som blifvit åt Wolfarts gycklerier uppdragit. Rummet var ovalt med tvenne fönster i ovalens ena ända; träden utanför gjorde, att dagen var ganska knapp. Tapeterna voro mörkröda. På golvet, ungefär i ovalens foci, stodo tvenne baquet'er, en för det täcka könet och en för det andra, som jag dock ej just vill kalla det otäcka. Dessa baquet'er voro fyrsidiga lådor på fyra små fötter, af 5 kvarters höjd och 3 kvarters basis, på hvilka stodo fyra 6 kvarter höga stolpar, som buro ännu en annan liten låda. Alltsammans var ganska siratligt gjordt, Aesculapii staf uthuggen på lådornas fyra sidor osv. Inuti ligger den egentliga kraften, som frambringas af två tomma och hermetiskt förseglade, liggande buteljer, som blifvit magnetiserade från norr till söder. Tillika är inlagdt järnfilspån, ull, åtskilliga växters frön, några stenbitar, glas, jord, och slutligen är därpå gjutet vatten, stånkan full. I locket, som betäcker denna kraftsoppa, äro en mängd små hål, i hvilka sitta järntenar, som böjas i ett knä och stå rätt ur från baquet'en, en järnten för hvar stol, som får rum omkring kraftlådan. Tillika gå från dessa hål en mängd ullsnören af olika färger efter olika sjukdomars behov. Den, som nu skall insupa den magnetiska kraften härifrån, sätter sig på en stol, inpassar järntenen i maggropen och stryker den med båda händer lindrigt från kraftlådan mot magen, och nu känner man en ljuflig och hälsogifvande värme oftast sprida sig från maggropen öfver hela kroppen. På detta sätt botas en mängd sjukdomar, såsom grå starren, ledvridningar, nervsjuka, gikt, lungsot, stenpassion, och Gud vet allt. För veneriskt har man ej vågat försöka det, emedan man befarat smittans utspridande från en patient till en annan genom själfva kraftledaren. Magnetiska kraften hade visat sig overksam i högst få fall. En person, som hade en sned häl och därföre gick snedt på skorna, hade väl efter sjutton månaders dagligt bruk af magnetiska baquet'en tyckt, att hälen blifvit något rakare, men den sneda gången på skorna ville icke gifva sig. Personer, som äro så svaga, att de ej tåla den starka inflytelsen af järntenens ledande kraft, nyttja ullsnörena på samma sätt som man använder järntenen. Under vårt vistande vid baquet'en satt här blott ett enda fruntimmer, af hvilket vi erforo, att hon var guvernant, att hon varit blind med blifvit af baquet'ens inflytande åter seende samt att hon hade mycket ondt af nervplågor, som nu blifvit mycket stillade af magnetismen. Det var ej svårt att se, att nog behöfde hon magnetiseras, men att denna manipulation ej var den rätta. Jag lämnade detta hälsans och dess nya gudomlighets tempel med den önskan att någon gång få höra, att professor Wolfart blifvit hängd i en vederbörlig galge och med vederbörligt starka hamptåg såsom en uppsåtlig bedragare.

Med sådana ordalag kan det tyckas att Berzelius sagt sitt om magnetismen. Det är uppenbart att han tillskrev också Cederschjölds magnetiska verksamhet charlatanmässiga inslag. I brevet till Gahn 1816 hade han beklagat, att han inte

[1] Ibid., 191 f.

[2] Ibid., 357 ff.

fått tillfälle att skaffa sig de erfarenheter om magnetismen han önskade, och detta trots att Cederschjöld då sedan två år tillbaka så gott som dagligen genomförde magnetiska behandlingar. Av dessa hade Berzelius varit närvarande vid ett enda tillfälle, och detta redan under vintern 1814–15. En direkt uppmaning i Stockholmsposten 1816 att offentligen avge sitt omdöme över Cederschjölds försök följde han heller aldrig.[1] Inte ens under den ryktbara Polisgrändhistorien på sommaren 1821 kom han att närvara vid något tillfälle.

Närmare tjugofem år senare skulle emellertid Berzelius än en gång komma i kontakt med magnetismen, då presenterad under namn av den reichenbachska odkraftsteorin. Sommaren 1845 uppehöll han sig under en ny utrikes resa i Karlsbad, och uppsöktes här av en rad vetenskapsmän, däribland kemisten Carl von Reichenbach, med vilken han tidigare korresponderat och som nu önskade lägga fram sina försök rörande odkraften för att få dem vetenskapligt bedömda.[2] Med odkraftsteorin sökte Reichenbach visa, att den magnetiska eller konstlade somnambulismen var utmärkande för vissa personer, som han kallade sensitiva, genom att deras nervsystem befann sig i ett tillstånd av förhöjd känslighet som tillät dem att registrera förnimmelser (odkraftsfenomen) bortom en normal perceptionsförmåga. Odkraftsteorin, som skiljde sig från den animala magnetismen därigenom, att den inte hade något intresse för fysiologiska fenomen i samband med det somnambula tillståndet, väckte under en tid anklang inte minst som ett nytt försök att legitimera magnetismen just ur icke-fysiologiska aspekter. För den psykologiska mystiken under 1800-talets senare del kom den också att få en viss betydelse.[3] Den utvecklades av Reichenbach i flera skrifter omkring 1850, varav den mest kända och lättillgängliga, Odisch Magnetische Briefe, 1857 översattes till svenska — översättare var Carl Axel Löwenhielm.[4]

Försöken väckte uppenbarligen Berzelius' intresse. »De äro», skriver han till H. G. Trolle-Wachtmeister, »ganska curieusa, något är uppenbarligen deri, men huru samvetsgrant R[eichenbach] går till väga, är det dock svårt att undvika *Täuschungen*».[5] Och några dagar senare beskriver han i ett brev till J. G. Agardh Reichenbachs försök med slutkommentaren: »Dessa kunna möjligen blifva av ett oväntat intresse, fastän R. nu lider smälek för deras skuld.»[6]

Att han verkligen tillskrev dem en viss betydelse framgår av att han i sin årsberättelse 1846 i Vetenskapsakademien om framstegen i kemi och mineralogi ägnade dem en flersidig rapport. Denna är av speciellt intresse, då han inledningsvis ger en kommentar över magnetismen, som av allt att döma väl kompletterar 1810-talets uppfattning. På samma sätt som i brevet till Gahn trettio år tidigare fastslår han här som ett obestridligt faktum existensen av ett visst

[1] SP 31/1 1816.

[2] H. G. Söderbaum, Jac. Berzelius. Levnadsskildring, Uppsala 1929–31, 515 ff; jfr äv. Bjelfvenstam, 215 ff.

[3] Se C. du Prel, Die Philosophie der Mystik, Leipzig 1885 (sv. övers. 1890).

[4] [C. von Reichenbach], OD eller magnetiska bref, Sthlm 1857.

[5] Berzelius t. Trolle-Wachtmeister 6/9 1845, Brinkmanska arkivet, Trolle-Ljungby.

[6] Berzelius t. J. G. Agardh 9/9 1845, LUB.

abnormt nervtillstånd varigenom en person kan falla i somnambul sömn antingen på naturlig eller konstlad (magnetisk) väg. De många märkliga fenomen som magnetismen kunnat uppvisa kan heller inte konsekvent förnekas. Problemet har legat i de otillfredsställande experimentella betingelserna och den bristande kritiska medvetenheten. Antingen har man utgått från en spekulativ och alltroende syn på fenomenen som inte väjt för att som fakta acceptera de mest extrema och fysiskt orimliga resultat. Å andra sidan har somliga ensidigt och trångsynt förnekat fenomenen utan att göra sig mödan att ens undersöka dem. Med tanke på dessa otillräckliga premisser har den »förståndige» naturforskaren valt att inte ta ställning alls, att »iaktaga tystnad». Men, tillfogar Berzelius, tystnaden är heller inte det principiellt riktiga; alla naturfenomen — hur obegripliga de än kan tyckas — är värda att utforskas. Lika viktigt som att bevisa att det sanna är sant, lika viktigt är det att bevisa att det man anser falskt verkligen är falskt.[1]

Det är här av stort intresse att se hur Berzelius, som med tilltagande skärpa bekämpade alla försök att tillämpa metafysiska spekulationer inom naturkunskapen, samtidigt varnade för den »råa» empirin i dess yttersta konsekvenser. Också det som för ögonblicket syntes erfarenheten obegripligt, var värt fortsatt granskning. Uppmaningen återkom i slutsummeringen över de reichenbachska odkraftsförsöken: »Ett forskningsföremål bör icke derföre öfvergifvas, att det är svårt att uppnå, eller derföre att det med orätt förbises eller missaktas af samtiden.»[2] En sådan uppmaning uttalad med en Berzelius' auktoritet skulle säkerligen på 1810-talet varit ett ovärderligt stöd för Cederschjöld. Men då Berzelius för första gången offentligen klargjorde sin inställning till magnetismen, var denna för länge sedan inaktuell i Sverige. På andra håll försummade man dock inte att uppmärksamma ett så värdefullt stöd för magnetismens sak, och rapporten över odkraften publicerades också delvis i den franska Journal du Magnétisme 1847.[3]

Då Berzelius 1819 besökte den wolfartska baqueten i Berlin, skedde detta genom förmedling av kirurgen Carl Johan Ekström (1793–1860),[4] som befann sig i Berlin för kirurgiska studier på ett stipendium från Sundhetskollegium. Ekström var då sedan några år tillbaka bekant med magnetismen. Under 1813 och 1814 års fälttåg i Tyskland hade han som bataljonsläkare under en tid uppehållit sig i Hannover, där han bl. a. sammanträffade med läkarna Marcard och Stieglitz, vilka båda gjort uppmärksammade inlägg i debatten kring magnetismen.[5] Av Marcards dotter uppmanades han att göra en skriftlig

[1] J. J. Berzelius, Årsberättelse om framstegen i kemi och mineralogi, afgifven d. 31 mars 1846, Sthlm 1846, 606 ff.
[2] Ibid., 609.
[3] Journal du magnétisme, IV (1847), 76 ff.
[4] Ekström adlades 1821 Ekströmer, blev sedermera kir. professor, livmedikus hos Karl XIV Johan, generaldirektör m. m. Deltog aktivt på Berzelius' sida i den Berzelius-Hwasserska akademistriden. Hans självbiografi har utgivits av W. Kock (Kirurgminnen från Karl Johanstiden, Sthlm 1964).
[5] C. J. Ekströmer, Anteckningar under 1813 års fälttåg, KB, I e 20.

kommentar till den på sin tid ryktbara och i olika magnetiska journaler flitigt citerade baron Strombecks berättelse om ett fall av autosomnambul clairvoyance.[1] Ekström påbörjade ambitiöst sin uppgift, men rapporten förblev ofullbordad, sedan han förirrat sig i alltför vidlyftiga litterära associationsbanor och moralpedagogiska utvikningar. Det framgår dock klart, att han ställde sig högst tveksam till Strombecks bristfälliga experimentella metoder och förhastade slutledningar.[2]

Det var således av gammalt intresse för saken som Ekström under sin vistelse i Berlin kom att göra upprepade studiebesök hos Wolfart. I ett resebrev till Carl Trafvenfeldt summerar han sina intryck och säger sig därvid inte ha mycket att tillägga utöver vad Cederschjöld rapporterat tre år tidigare. Otvivelaktigt uppnåddes en del förbättringar vid baqueten, men dessa var uppenbart mindre en följd av den magnetiska behandlingen än av naturliga självläkningsprocesser eller ordinarie läkemedel som nyttjades vid sidan av baquetterapin. »Om man ock ej kan neka att naturkraften existerar, så måste man dock tillstå att det bruk Wolfart deraf gör karakteriserar honom som en dålig charlatan.»[3]

Utförligare har Ekström redovisat sina intryck i en vetenskaplig resejournal under rubriken *Wolfart-Mesmerthum*.[4] Här lämnas bl. a. en ingående beskrivning av själva baquetbehandlingen, som i sin fullständighet och saklighet är ett värdefullt komplement till Berzelius' skildring; den kompletteras dessutom med en detaljerad skiss över baquetens utformning. Ekström återkommer här också utförligt till sin uppfattning av de magnetiska kurernas lyckosamma resultat som mera grundade i det flitiga bruket av traditionella medikamenter än i baquetens kraftströmmar. Så har t. ex. ögoninflammationer botats med baddning och ljusavskärmning, skrofler med bad och diet, gulsot med kräkmedel och digestiver etc. I andra fall kan läkeprocessen ha berott på förändrade levnadsförhållanden kring patienten eller helt enkelt på den oslagbara vis medicatrix naturae. Detta var exakt samma reflektioner som Cederschjöld gjort under sitt besök hos Wolfart. Men liksom Cederschjöld menade Ekström, att man inte i samtliga fall kunde frånkänna magnetismen en botande kraft. Så kunde den vara av nytta i alla slags sjukdomar i nervsystemet, hysterier, depressioner m. m., »ty den verkar mera psychiskt än physiskt». Detta, fortsätter han, måste vara kärnan i den magnetiska terapin: i de fall någon operativ eller t. o. m. kurativ verkan åstadkommes, beror detta på att det är psyket eller själen som verkar på kroppen. Också detta var ju en alltmer accentuerad huvudtanke hos Cederschjöld, men som

---

[1] F. Strombeck, Geschichte eines allein durch die Natur hervorgebrachten animalischen Magnetismus, Braunschweig 1813 (i sammandrag tr. på svenska i Archiv för animal magnetism, I (1819), 10 ff).

[2] C. J. Ekströmer, Skrifter m. m. i medicin, IV (Om animala magnetismen), KB, X 8.

[3] Ekström t. Trafvenfelt 17/9 1819, KB, Ep. E 7 (delvis tr. i SLS:s Handlingar, VI (1819), 436).

[4] C. J. Ekströmer, Journal under min utrikes resa år 1819[–20]. Ämnen rörande wettenskapen (avsnittet om magnetismen tr. i F. Berg, J. J. Berzelius och C. J. Ekström hos magnetisören Wolfart, Lychnos 1960/61), KI, Ms 848.

märkligt nog inte fått någon konsekvent utformning i övrig magnetisk teori. Ekström garderar sig också en smula och säger, att en sådan uppfattning av magnetterapin måste förbli en hypotes så länge den inte kunnat bekräftas genom metodiskt och kritiskt experimenterande. Han uttrycker sin förhoppning att själv en gång få anställa försök ur denna aspekt för att därmed söka utröna magnetismens reella värde som läkemedel. Att sådana försök kom till stånd är dock knappast troligt.

Wolfarts baquet kom således att besökas av både Cederschjöld, Berzelius och Ekström; alla återvände hem i den desillusionerade förvissningen om att ha bevittnat uppenbart charlatanmässiga seanser.[1] I december 1819 kunde också Ekström till Sundhetskollegium och Svenska Läkaresällskapet inrapportera vad som uppfattades som den slutliga bekräftelsen på Wolfarts föga seriösa avsikter: »En ledsam not till Magnetismens historia i Berlin är att Wolfart under en dylik behandling så kraftigt influerade på sin patient, att hon blef hafvande. Då han märkt hvad riktning kurförsöket tagit, skall han för att rädda magnetismens och sin egen ära hafva gifvit flickan abortiva, hvilka dock ej hade önskad effekt, utan tvertom jemte sorg, blygsel etc. orsakade sinnessvaghet, för hvilken flickan blef förd på Charitén, där hon berättade hela förloppet. Wolfart är nu anklagad, och om han ock slipper ifrån saken, är han likväl för framtiden illa brännmärkt.»[2]

Skrifter över magnetismen

Än tydligare än det uppblomstrande intresset i Cederschjölds spår för magnetismen i dess praktiska tillämpning, var den ökade publiceringen av magnetisk litteratur.

Den första skrift på svenska som tog upp magnetismen i anslutning till 1800-talets nytolkningar var översättningen av Jung-Stillings Geisterkunde (Andelära 1812). Här gavs magnetismen en renodlat spiritualistisk tolkning, ägnad att stödja framför allt swedenborgska föreställningar om existensen av en immateriell andevärld, med vilken människan kunde kommunicera redan i det jordiska (ovan s. 122 f). Översättningen kan dock inte betraktas som ett egentligt inlägg i den magnetiska frågan. Jung-Stilling hade genom tidigare skrifter i Sverige utlöst en omfattande polemik, bl. a. för sin uppfattning om Johannes Uppenbarelse, som ansågs stå i strid med gängse kristna föreställningar.[3] Inte heller Andeläran undgick pamfletter. I sin stridsskrift Korta Anmärkningar öfver Hof-Rådet Herr Doctor Jungs så kallade Ande-Lära (Sthlm 1812) ägnade Johan Gustaf Bure, komminister i Stockholm, också några sidor åt magnetismen. Polemiken är uppbyggd som en rekapitulering av de kellgrenska inläggen i Pro sensu communi-striden på 1780-talet. Det jungska svärmeriet, som inte bara

[1] För mera entusiastiska ögonvittnesskildringar från Wolfarts baquet se Artelt, 433 ff.
[2] Ekström t. Trafvenfelt 8/12 1819, KB, Ep. E 7; jfr härtill Artelt, 467; Erman, 108 f.
[3] Se härom H. Lenhammar, Religion och tryckfrihet, 43 ff.

stred mot förnuftet utan också mot givna naturlagar och den kristna uppenbarelsen, måste till varje pris stävjas, menade Bure. Bara en kellgrensk auktoritet kunde hjälpa mot allt detta »vidunderliga skräp» — magnetism, somnambulism, drömmar, uppenbarelser etc. — som fösts samman som stöd för en redan förut tvivelaktig teori. Samma förutsättningar som gällde 1780-talets magnetiska verksamhet gällde också här, och de kellgrenska argumenten var således lika tillämpbara nu som då. I konsekvens härmed citeras flitigt Kellgrens Anmärkningar till Man äger ej snille — så väl var magnetismens galenskaper här påvisade och avfärdade, att ytterligare kommentarer var överflödiga, menade Bure.

Också Mårten Sturtzenbecher hade till en början företrätt en magnetisk teori i anslutning till swedenborgska föreställningar. Då han 1817 utgav femte försöket av Några delar af Naturkunnigheten, där magnetismen gjorts till huvudtema, fick dock den swedenborgska bakgrunden stå tillbaka för en helt personlig tolkning som närmade sig en gammalbiblisk helbrägdatro (ovan s. 145 ff). Sturtzenbecher deklarerade här klart, att han vågat ta upp ämnet till publik behandling först sedan han förvissat sig om att marken var väl förberedd. Den schellingska naturfilosofin i kombination med Cederschjölds försök hade slagit in de främsta portarna.

Rötter i 1780-talets magnetiska verksamhet hade också den ovannämnde Anders Sparrman, under 1760-talet namnkunnig forskningsresande bl. a. på James Cooks resor, sedermera professor vid Karolinska institutet och så småningom, efter en alltmer dalande livsbana, fattigläkare i Klara i Stockholm. Han hade omkring 1790 drivit en viss magnetisk praktik, men efter diverse missöden hade verksamheten fått tyna bort. Då han 1815 anonymt utgav en skrift under titeln Om prest-medicin och animal-magnetism, måste den betraktas som direkt inspirerad av Cederschjölds försök. Detta var också Gistréns uppfattning, som i ett brev till Carlander kunde tillägga att Sparrman lyckligtvis dock var den ende magnetisör Cederschjöld »lyckats sporra upp».[1] Senare delen av Sparrmans skrift utvecklar sig också till en försvarsskrift för Cederschjöld under angrepp på Allmänna Journalens recensent.

Det är här märkligt att konstatera att Sparrman inte hänvisar till sina egna erfarenheter som magnetisör, och heller inte gör något försök att utlägga magnetismens eventuella värde som läkemedel. I stället närmar han sig en uppfattning som dels påminner om spiritualisternas, dels om Sturtzenbechers helbrägdatro. Utgångspunkten är försvaret för prästmedicinen, en fråga som livligt diskuterats alltsedan förslaget väckts vid 1809 års riksdag, att prästerna med sin teologiska utbildning skulle förena medicinska studier, för att därmed avhjälpa den akuta läkarbristen. Sparrman kom dock att läsa in helt andra syften i denna kombinationsutbildning än vad som var avsett. Eftersom prästen är en själaläkare och själens tillstånd är intimt förknippat med kroppens, är ingenting

[1] Gistrén t. Carlander 7/9 1815, RA, Carlanderska brevsaml.

Fig. 9. Titelplansch till Anders Sparrmans Om prest-medicin och animal-magnetism. Motivvalet var en gåta för samtiden och blev föremål för en rad indignerade kommentarer. Bilden tycks också ha avlägsnats ur en del av upplagan.

naturligare än att han samtidigt fungerar som kroppsläkare. Läkare-präst i en person medför dels att ett medicinskt vetande stundom kan bidra till att tolka själsliga processer, dels — omvänt — kan man dra nytta av erfarenheten att med ett »passande bibliskt språk, mången patient till kropp och själ kunnat soulageras, ja cureras bättre än genom alla apothek i verlden».[1] En vidare anledning till att prästen bör studera medicin, är att han genom sin kunskap om människan som Guds avbild samtidigt vinner kunskap om den högsta Urbilden själv.[2] I den magnetiska behandlingen, menar Sparrman, förenas osökt präst- och läkarkallen. Magnetismen är dels en stor tillgång inom medicinen, men »prometterar [för prästmannen] ändå vigtigare nyttor», och upplyser »utom all tvätydighet om själens odödlighet».[3] Som stöd för tanken på magnetismen som en i första hand andlig kraftström, påpekar Sparrman under hänvisning till Lavater, att den låter sig manövreras genom bön. Hans ständigt återkommande uttryck »Christen-

[1] Sparrman, 7.
[2] Ibid., 9.
[3] Ibid., 23.

domens fluidum» låter sig också lätt associeras med den magnetiska kraften i helbrägdatrons anda.

Då Sparrman sedan direkt vänder sig mot Allmänna Journalens recensent (Bethén), sker det i ett delvis starkt bibeltravesterande språk och under hänvisning till en stor litteratur. Syftet är att efter två linjer visa att magnetismen långt ifrån är någonting nytt, utan tvärtom ett av de äldsta kända naturfenomenen. Dels tas en rad vetenskapliga system upp från grekerna till Robert Fludd, van Helmont och Newton som bekräftelse på att det magnetiska fluidet i fysisk bemärkelse varit känt långt före Mesmer. Dels redogörs för ett flertal fall av autosomnambulism, som likaledes skall visa att den magnetiska somnambulismen endast är ett konstlat framkallande av tidigare kända tillstånd. Exemplen är här delvis helt nya och hämtas bland annat från observationer under resor bland primitiva folk; i anslutning härtill hänvisar Sparrman också till erfarenheter från folklig läkekonst i Sverige.[1]

I sin helhet var skriften knappast något stöd vare sig för prästmedicinen eller magnetismen. Båda inlemmades i en handpåläggnings- och helbrägdatro som stod deras förespråkare helt fjärran. Skriften blev också föremål för en synnerligen kritisk recension i Allmänna Journalen.[2] »Författaren», menar man här, »tyckes vara en föråldrad Magnetisör, som ännu somnambulerar i en slags Clair-obscure, utan tydligt medvetande af hwad han säger eller hwart han ämnar sig.» Kunde hans kaotiska resonemang åstadkomma någonting, så var det väl snarare »idel affällingar, i stället för proselyter». Recensionen övergår därefter i ett rabiat angrepp på magnetismen. I drastiska ordalag utmålas dess fruktansvärda verkningar, som »åstadkomma en obändig könsdrift, konvulsioner och raseri ... och som hafwa förfört unge studerande att obetänksamt tillsluta förståndets ögon och afsäga sig allt förnuftigt eftersinnande för att i den fruktansvärda Magnetismens sköte skåda inbillade under och förvånande upptäckter». Detta var ett angrepp som i polemisk hätskhet knappast kunde överträffas.

Det förefaller osannolikt, att Cederschjöld uppskattade den draghjälp Sparrman bestod honom. Denne tycks av sin omgivning överhuvud taget inte ha betraktats med någon större högaktning: »han är en simpel man utan det systematiska och skarpsinniga i förståndet», heter det på ett ställe, och flera uttalanden i den carlanderska brevsamlingen visar på en högst respektlös inställning.[3] En viss kontakt tycks dock ha etablerats mellan Cederschjöld och Sparrman. Den senare var vid något tillfälle närvarande vid en av Cederschjölds magnetiseringar och assisterade då också själv vid operationen.[4] Då Cederschjölds reseberättelse från Berlin 1817 remitterades till Sundhetskollegium, blev den föremål för ett speciellt intresse från Sparrmans sida.[5] Att denne avböjde

[1] Ibid., 19 f; jfr Nachmanson, 193.
[2] AJ 20/9 1815.
[3] Bergklint t. A. G. Nordenskjöld 4/3 1791, FA; P. Afzelius t. Carlander 16/12 1795, 16/10 1803; Carlander t. P. Afzelius 19/1 1803; äv. Carlanders brev t. Gistrén, RA, Carlanderska brevsaml.
[4] Med. pract. antekningar, 72, MM.
[5] Sundhetscollegii prot. 10/3 1817, RA.

erbjudandet om ledamotskap i den magnetiska kommittén efter Bjerkén 1819, kan tyckas märkligt.[1] Å andra sidan kan det tyckas än märkligare att ledamotskap överhuvud taget erbjöds någon, som givit uttryck för en magnetisk teori som låg kommitténs målsättning så fjärran.

Utöver Sturtzenbechers Några delar af naturkunnigheten stannade utgivningen av magnetisk litteratur de båda följande åren vid två översättningar från tyskan: Kort och tydlig underrättelse om magnetismen (1816) samt Reflexioner öfver animala magnetismen av Jean Paul (1817). Vad gäller den första skriften uppges inget författarnamn, men den visar sig helt enkelt vara en översättning av artikeln Magnetismus i Brockhaus stora Conversations-Lexikon, vars tredje upplaga just var under tryckning. Denna artikel är i sin tur uppenbart ett sammandrag av Kluges Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel. Magnetismen definieras här som en överflyttning av ett fint, osynligt fluidum eller ämne, som sker från en människa till en annan genom viss konstmässig beröring, och vars verkningar grundas i en förhöjd verksamhet i gangliesystemet, sedan cerebralsystemet genom insövning satts ur funktion. Vidare lämnas en utförlig handledning i manipulationsteknik samt ingående redogörelser för somnambulismens yttringar och den magnetiska gradindelningens systematik. Kluges bok byggde på sammanfattningar av erfarenhetsmaterial från ett stort antal magnetisörer, och hans definitioner och slutsatser blev allmänt sanktionerade bland de tyska magnetisörerna fr. o. m. 1810-talet. Boken översattes 1817 till danska, men märkligt nog aldrig till svenska.[2] Ett sammandrag på svenska var således välbehövligt med tanke på att Kluge också i Sverige var den flitigast åberopade magnetiska auktoriteten.

Medan Kort och tydlig underrättelse var en saklig framställning av magnetismen helt i den fysiska skolans anda, uttryckte Jean Pauls skrift med hjälp av ett poetiskt bildspråk en klar anslutning till en naturfilosofisk, spiritualistiskt färgad riktning. Översättningen var gjord efter artikeln »Muthmassungen über einige Wunder des organischen Magnetismus» ur Jean Pauls vitt spridda Museum.[3] Magnetismen utropas här till mänsklighetens största upptäckt, som i sig innesluter och omfattar inte bara hela naturläran, utan också »halfva läkare-vetenskapen och halfva andeläran».[4] Utgångspunkten är tanken på varje människa som i besittning av ett flytande allmänsensorium, en dynamisk eterkropp, uppbyggd av naturens tre grundkrafter magnetism, elektricitet och galvanism som genom andliga inflytelser sammansmälts till en högre enhet. Denna eterkropp omges i sin tur av en speciell »etherisk känslosfär».[5] I den magnetiska akten blir det nu möjligt för magnetisörens och den magnetiserades etersfärer att gripa in i varandra

---

[1] Ibid. 15/3 1819.

[2] En sådan översättning tycks dock ha planerats; se Öfversättarens erinran i C. H. Pfaff, Den animala magnetismen inför den sunda pröfningens domstol.

[3] Jean Paul, Museum, Stuttgart 1814, 1 ff.

[4] Jean Paul, Reflexioner öfver animala magnetismen, Sthlm 1817, 74.

[5] Ibid., 17 f.

och etablera ett gemensamt kraftfält. Genom den så uppkomna dynamiska spänningen potentieras och frigörs somnambulens eterkropp som i sin egenskap av högre ersättare för de ordinarie sinnesverktygen förmår spränga den normala perceptionsförmågans gränser. *Botandet* genom magnetismen sker genom ett samstämt kraftspel — aktiv (givande) och passiv (tagande) viljeanspänning — från själen till kroppen: »blott viljan och följaktligen själen är magnetismens Archaeus, dess natura naturans».[1] På så sätt är också magnetismen läkemedlet framför alla andra, den botar samtidigt både kropp och själ.

Jean Paul menade också, att erfarenheterna från magnetismen kunde ges generella tillämpningar inom en rad fysiologiska processer: seendet och hörandet ansåg han t. ex. inte tillfredsställande förklarade ur rent mekaniska principer, utan först om man antog att visuella och akustiska effekter förmedlades genom vågor eller svängningar som upptogs och vidarebefordrades just i den mänskliga etersfären.[2]

Detta var ett typexempel på tacksamt polemiskt stoff i debatten om naturfilosofin och magnetismen, och konkret underlag för anklagelsen mot schellingianerna att göra fantasin och spekulationen till styrande principer i naturvetenskapen på bekostnad av förnuftet och den empiriska observationsmetoden.[3] Att sammandraget av Kluges bok skulle väcka ont blod är däremot märkligt, och pekar på den kompakta oförsonlighet som präglade debatten från Allmänna Journalens sida. Då recensioner av Kluge och Jean Paul följde, visade det sig att man tog dem som utgångspunkter för ställningstaganden till magnetismen som var långt mera definitiva och klargörande än då det gällde Cederschjölds Journal. För Allmänna Journalens del var det denna gång Wallmark själv som förde pennan.[4] Drömmarnas lära, avlad, född och fostrad av swedenborgianismen, paracelsismen, den stahlska vitalismen och — framför allt — schellingianismen, kallas här magnetismen i ett våldsamt och vidlyftigt utfall med udden i första hand riktad just mot naturfilosofin. Recensionen gällde Kluges skrift, men tycks i sin hätskhet helt omotiverad med tanke på Kluges försiktiga och förhållandevis sakliga slutledningar. Wallmark tillgrep här också det polemiskt effektiva greppet att drastiskt utmåla alla de moraliska frestelser och faror som magnetismen kunde innebära, inte minst för unga kvinnor. Då den franska vetenskapsakademien i Paris 1784 hade avfärdat magnetismen, hade kommittémedlemmarna i ett hemligstämplat tillägg till sin officiella kommuniké givit uttryck för samma farhågor, och varningar för magnetterapins erotiserande atmosfär hade i mer eller mindre förtäckta ordalag återkommit med jämna mellanrum.[5] Att som Wallmark öppet insinuera tvivelaktiga syften var dock knappast god polemik, även om ju anklagelserna olyckligtvis kom att besannas både i Sverige och på andra håll.

---

[1] Ibid., 47.
[2] Ibid., 16 f.
[3] AJ 2/12 1817.
[4] Ibid. 26/9, 1/10 1816.
[5] Dingwall, 7.

Svensk Literatur-Tidnings recension av Kluge var i konsekvens med tidigare inlägg positiv, men samtidigt överraskande sval.[1] Den materiella förklaring av magnetismen som Kluge framlägger, var inte tillfredsställande, menade man. Man tar således steget fullt ut och ställer sig inte bara bakom magnetismen överhuvud, utan ansluter sig öppet och i opposition mot en rent fysisk tolkning till den naturfilosofiskt spiritualistiska föreställningen om magnetismen som någonting immateriellt, »etheriskt». En övertygande förklaring ser man också i Jean Pauls tes om magnetismen som en viljeakt, där de yttre impulserna mottas i en dynamisk eterkropp, vars frigörelse från kroppen sedan förklarar de clairvoyanta förmågorna. Men också Jean Paul, fastslår man djärvt, har underskattat magnetismens förandligande kapacitet, då han exempelvis förnekar att somnambulen kan uppfatta andliga ljusgestalter, redogöra för avlägsna handlingar eller se in i framtiden. Att så verkligen var möjligt ansåg man bekräftat av en rad fall, presenterade av bland andra Cederschjöld.

Beslutet om tillsättandet av en vetenskaplig kommitté för undersökning av magnetismen gav som vi sett utslag i form av ett uppblomstrande intresse för magnetismen, vilket också klart avspeglas i bokutgivningen. Åren 1818–20 utkom utöver O. Chr. Ekmans latinska original och svenska översättning av hans magnetiska journal dels ett Archiv för animal magnetism i tre häften med kommenterade utdrag ur utländska magnetiska journaler, dels flera översättningar från tyskan av magnetisk litteratur i naturfilosofisk tappning. Syftet med Archiv för animal magnetism, vars utgivning tillskrivits vicekonsuln och boktryckaren Charles Backman (1801–1860)[2] och vars titel och utformning hämtats från Kiesers Archiv für den thierischen Magnetismus, uppges i inledningen vara »att göra Svenska Allmänheten närmare bekant med vår tids högsta physiska och psychiska phenomen: Animala magnetismen.[3] Att Backman känt sig uppmuntrad till utgivningen genom Cederschjölds verksamhet, och också aktivt ville stödja denne genom bestickande utdrag ur viktiga utländska källor, är uppenbart. På flera ställen görs också direkta hänvisningar till Journal. I likhet med Cederschjöld säger sig Backman inte vilja framlägga någon teori utan bara rena och sanna fakta byggda på empiriskt vunna resultat, fakta som till en början måste hämtas ur utländska journaler, men som förhoppningsvis skall kunna kompletteras med erfarenheter gjorda av svenska magnetisörer. Alla »läkare eller icke läkare» uppmanas också att till

[1] SLT 19/6 1819.

[2] Om denne se G. Klemming & J. G. Nordin, Svensk boktryckeri-historia, 1443–1883, Sthlm 1883, 482. Backman anges av L. Bygdén (Svensk anonym- och pseudonymlexikon) och B. Lundstedt (Sveriges periodiska litteratur) som Archivs utgivare. Denna uppgift har dock inte kunnat bekräftas vid genomgång av Hovkanslersämbetets förteckning över utfärdade utgivningsbevis (RA), inte heller av efterlämnade papper i det backmanska familjearkivet, Uppsala. Som möjligt stöd för Backmans författarskap kan anföras att dennes kompanjon C. M. Ekbohrn flera decennier senare utgav en skrift över magnetismen (Företeelser inom det vidunderligas område, Sthlm 1863).

[3] Archiv för animal magnetism, I–III, Sthlm 1819.

utgivaren skicka in eventuella rön och upptäckter med löfte om publicering i kommande häften, där han också har för avsikt att publicera en utförlig historik över magnetismen.[1] Redan i första häftet presenteras dock en kortfattad översikt över magnetismens ställning i olika länder, där Backman vinnlagt sig att belägga dess utbredning över ett geografiskt sett så stort område som möjligt. Detsamma gäller valet av journalmaterial, som hämtats inte bara från Tyskland, utan också från Frankrike, England, Holland och Ryssland. Utdragen, som delvis är kortfattat kommenterade, är i första hand utvalda med tanke på att kunna stödja idén om den »naturliga somnambulismen», dvs. att magnetismen inte var någonting annat än ett konstlat framkallande av sedan äldsta tider kända fenomen: »Organiska magnetismen är ingen följd af en theorie, af ett system, eller af några griller, den har icke blifvit uttänkt, icke ens sökt, dess phenomen hafva liksom påtvungit sig, naturen har sjelf framlagt dem.»[2]

Detta var tydligen en tanke som gillades av Allmänna Journalen. I sin recension av Archivs första häfte var man överraskande positiv, och Wallmark till och med utsäktade sig för några missvisande kommentarer över magnetismen som »insmugit» sig i tidigare nummer.[3] Men denna plötsliga välvilja var bara en falsk eftergift inför den magnetiska kommittén, menade Svensk Literatur-Tidning. Det ställde sig svårt att angripa en företeelse för charlataneri samtidigt som den ansetts värdig en vetenskaplig undersökning av landets främsta auktoriteter — en anmärkning som säkerligen inte var helt grundlös. Recensionens fördelaktiga omdöme om Backmans Archiv, som genom sin »foglighet, moderation, sanningsnit och fördragsamhet mot andra meningar» fördelaktigt skulle skilja sig från all övrig magnetisk litteratur i Sverige, tycks också helt omotiverat med tanke på att innehållet i stort sett motsvarade det Cederschjöld presenterat i sin Journal. Att uppskattningen var flyktig, illustreras också då recensionerna av Archivs andra och tredje häften följde bara några månader senare.[4] Här är anmälaren återigen tillbaka i den vanlig hätska tonen, ironiserar över innehållet i de presenterade journalutdragen och ondgör sig över bristen på sanningsnit och förnuft hos »magnetismens apostlar». — Svensk Literatur-Tidning däremot ansåg Archiv på alla sätt föredömligt och uttryckte sin förhoppning, att den fortsatta utgivningen skulle tryggas genom svenska bidrag.[5] Några sådana tycks dock inte ha strömmat in, eftersom utgivningen avstannade efter de första tre häftena.

Av tyska översättningar skall främst nämnas två arbeten av G. H. von Schubert (1780–1860), Betraktelser öfver naturvetenskapens minst utredda eller ännu ej upptäckta problemer (1819) samt Drömmarnas symbolik: en blick i

---

[1] Ibid. I, förordet.
[2] Ibid.
[3] AJ 10/6 1819; jfr härtill polemiken i Nya Extra Posten 20/4, 1/5 1820.
[4] AJ 14/8, 11/11 1819.
[5] SLT 19/6 1819.

andeverldens hemligheter (1820), vilka båda innehöll längre avsnitt om magnetismen. Schubert var professor i Dresden och kom som popularisator av Schellings filosofi och introduktör av en slagkraftig ockult-psykologisk terminologi (naturens och själens »nattsida») att få stor betydelse för den tyska romantiken. Hans magnetiska teori var också helt ägnad att stödja naturfilosofiska föreställningar med dynamism-, harmoni- och sympatibegreppen som huvudpunkter, men samtidigt sökte han stöd för magnetismens fenomen i fysiologiska begrepp, i första hand det reilska systemet om nervsystemets tvåspaltning i ett ganglie- och ett cerebralsystem.[1]

Magnetismen inlemmad i ett allomfattande naturteoretiskt system presenterade också Johan Olof 'Lagberg (1789–1866), sedermera berömd vattenkurläkare vid Sankt Ragnhilds hälsobrunn i Söderköping, i Archiv för mennskolifwets telluriska eller nattsida (1822). Lagberg hade vid ett tillfälle närvarit vid behandlingen i Polisgränd och det var som komplement till Cederschjölds verksamhet som han nu ville »rikta Swenska Litteraturen med skrifter, som wettenskapligt behandlar dessa phenomener».[2] Hans Archiv kom dock i sin extremt spekulativa utformning att ligga Cederschjöld fjärran. Under sin studietid i Uppsala och Lund hade Lagberg ivrigt studerat Schelling, Oken och Dietrich Kieser, vars stora System der Medizin han 1822 delvis översatte till svenska.[3] Innehållet i Archiv för mennskolifwets telluriska eller nattsida var också i sin helhet hämtat från kieserska artiklar i Archiv für den thierischen Magnetismus, kompletterade med enstaka kommentarer av Lagberg själv.[4] Kiesers utgångspunkt var den allomfattande polaritetsprincipen, definierad som en dynamisk spänning mellan å ena sidan en högre, positiv solar kraft och en lägre, negativ tellurisk, vars inbördes förhållande var betingelsen för varje minsta detalj i universum. I det mänskliga själslivet återfanns den solara polen i intellektet, som i normala fall dominerade den telluriska polen med säte i känslolivet. Under sömnen blev emellertid kraftsystemet omvänt: nu trädde människolivets telluriska »nattsida» dominerande fram. Det var här magnetismen kom in i bilden. Den var ingenting annat än en potentierad tellurisk kraft, en jordande (Erdgeist), som överförd till människan kunde åstadkomma en konstlad sömn, skild från den normala sömnen genom att den frigjorde och medvetandegjorde själslivets eljest fördolda nattsida. De magnetiska fenomenen var därmed liktydiga med känslolivets djupaste, magiska förmågor —

[1] G. H. von Schubert, Betraktelser öfver naturvetenskapens minst utredda eller ännu ej upplösta problemer. Föreläsningar, Sthlm 1819 (om magnetismen, 316 ff), rec. i AJ 19/7 1819; dens., Drömmarnas symbolik, Sthlm 1820 (om magnetismen, 109 ff), rec. i AJ 23/11 1820.

[2] [Lagberg], förordet.

[3] Utkast till en filosofisk medicinens historia, Sthlm 1822 (ur System der Medizin zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen und für praktische Aertze, I, Halle 1817, 3–96); rec. i SLT 15/12, 18/12, 22/12 1823.

[4] Lagbergs Archiv motsvaras i Archiv für den thierischen Magnetismus av följande sidor: Lagberg, 1–6 = Archiv VI: 2, 163–69); Lagberg, 6–22 = Archiv VII: 1, 137–54; Lagberg, 22–98 = Archiv VI: 1, 56–147; Lagberg, 99–113 = Archiv VIII: 1, 1–18 (här har dock Lagberg gjort vissa justeringar av texten).

drömmar, hallucinationer, visioner, telepatiska och sympatetiska fenomen m. m.[1] Det var denna föreställning Lagberg ville dra ut i sin yttersta konsekvens. I förordet till Archiv kallas magnetismen i ett starkt mysticistiskt färgat språk, hämtat från Kieser, en vaknande demon, en dunkel undermakt, en jordande, som manar »wettenskapens sanna präster att stiga ned i dunkla, magiska rymder», och riktlinjer dras upp för ett program avsett att belysa i första hand »svenska folkets telluriska eller nattlif». I sin storvulenhet förtjänar detta program att återges i sin helhet:

Föremål för detta Archiv blifwa således organiska och oorganiska, mechaniska och dynamiska etc. potenser, betraktade i planetariskt, eller närmare, telluriskt afseende, — mineraliska Baqueten, — Sideriska Pendeln, — Bipolara Cylindern, — Slagrutan, — Rhabdomantie eller metall och wattenkänning, — Talismaner, — Amuletter, Perkinismen, — Metallers inwerkan på Somnambuler, — Näcken, Sjöråå, Bergtroll etc. såsom folksmythologiens symboliska uttryck af mineraliska lifwets telluriska kraft, — Idiosyncrasier mot wissa wäxter och djur — Tjusning t. ex. af Skallerormens blick — Electriska fiskar — Djuriska badet — Magnetisk Manipulation utan psychisk inwerkan — Sympathiecurer genom strykning och Kongliga händers påläggning, — Smitta genom magnetism t. ex. händelsen med Bileams åsna — Gerokomiken — Menskans psychiska werksamhet, så widt den tillhör telluriska polen. — Trons undercurer genom Helgon och deras reliquier. — Sjelfmagnetisering. — Sylfider och andra mystiska gestalter. — Widare: Sömnen — såsom jordandens allmännaste product, med alla dess modificationer af somnambulism. — Sömngångare — Månadrasande — Drömmar — Oneiroscopien — Prosopopoien eller Antropomorphismen — Tempelsömnen eller Incubationen. — Profetiorna i Gamla Testamentet, så widt de äro förmedlade genom drömmar. — Förmågan af aningar, och på högre grad, den af profeteringen i wakna tillståndet. — Gamla Testamentets Profeter — Nya Testamentets Inspirerade och heliga Sibyllor. — Druider — Orakler — Warnande Dämoner eller Spiritus familiares — Änglasyner sådana den Heliga Skrift nämner. — Skottska öinwånarnas, och andra öbors Andra Syn — Phenomenet af dubbelgångare — Visioner utaf aflägsna uppträden osv. — Besattwarandet af Dämoner, t. ex. af Djefwulen besatta, hwarom Bibeln talar och Medeltidens Lycanthroper, Cynanthroper och Galeanthroper. — Förtjusning och Extas — Klarseendet i dödens närhet — Fjerrseendet hos twinfotingar. — Convulsionairs — Medeltidens hexor och Trollkarlar — Lapparnas trollerier, Finnarnas, Schamanernas etc. — Casus inediae — Idiosomnambulism — Konstligt wäckt somnambulism och animalmagnetiskt tillstånd.[2]

Men detta imponerande program avstannade i och med Archivs första häfte som också blev det enda. Häftets första kapitel upptas av exempel ur Snorres Edda och Heimskringla, avsedda att belysa att en rad magnetiska fenomen — clairvoyance, telepati etc. — varit kända sedan forntiden; denna ambition var som vi sett gemensam för så gott som samtliga svenska magnetiska skrifter. Likaså sökte Lagberg visa, att den förmåga som sedan gammalt tillskrevs de franska och engelska kungarna att genom handpåläggning bota struma (The Kings' evil)[3]

[1] Se Kieser, System des Tellurismus oder thierischen Magnetismus, I–II; jfr äv. SLT 7/7 1823.

[2] [Lagberg], förordet.

[3] Castiglioni, 385 ff.

hade sitt egentliga ursprung hos den nordiske konungen Olof den helige.[1] Huvudutrymmet ägnas emellertid åt journalmaterial från Kiesers ryktbara magnetiska behandling av den 11-årige gossen Anton Arzt, som i somnambult tillstånd kommunicerade med en skyddsande, plastiskt gestaltad genom vad Kieser kallade en extremt potentierad emotionell fantasibild.[2] Som ett parallellfall av svenskt ursprung relaterar Lagberg — också efter Kieser — en berättelse, tryckt 1733 under titeln Extracten aus Zweyen Briefen datirt Stockholm den 9ten und 30sten April 1731.[3] Här berättades om två gossar som kommit i kontakt med en ande, en »hvitklädd ängel i gossegestalt», genom vars förmedling de inte bara blev clairvoyant och telepatiskt förmögna, utan också upphov till moraliska och religiösa omvändelser i sin omgivning. Ängeln uppgavs ha givit sig tillkänna inte bara genom sin gestalt och sin röst utan också genom uppbyggliga brev, författade på latin och grekiska. I sin kommentar till fallet menade Kieser, att eftersom de båda medierna var fullt vakna under andekommunikationen, måste det röra sig om en endast »partiell somnambulismus i Hjernan», som skulle vara tillräcklig för att som i Anton Arzt-fallet plastiskt gestalta en emotionell fantasibild.[4] I sin slutkommentar reserverar han sig dock för berättelsens sanningshalt och generella giltighet,[5] men denna passus har betecknande nog strukits av Lagberg.

Gemensam nämnare för Lagbergs urval av kieserska texter var således att belysa »premagnetiska» fenomen på svensk mark. Något egentligt intresse för magnetismens medicinska sida hade han av allt att döma inte. Magnetteorin förankrades i ett rent spekulativt sammanhang, där dess roll som så många gånger tidigare blev att bekräfta redan uppställda hypoteser, i detta fall föreställningen om ett naturens och själens djupare »nattliv», en tanke som i Sverige i första hand skulle utvecklas av Atterbom. Att Lagberg hyste ett speciellt intresse för icke-farmakologiska läkemetoder av magnetismens typ tycks dock framgå av en redogörelse i Svenska Läkaresällskapet samma år för en religiös undergörare i Sydtyskland.[6]

Lagbergs Archiv kom ut på hösten 1822, vid en tidpunkt då den magnetiska debatten i huvudsak redan var avslutad. Cederschjöld hade dragit sig tillbaka och fejden mellan Gamla och Nya skolan var avblåst. Allmänna Journalen hade på sommaren publicerat ett sista inlägg i frågan i form av tre artiklar av C. W. Hufeland, där denne slutsummerade magnetterapins utveckling i Tyskland, en

---

[1] [Lagberg], 12 ff.

[2] Se härom Kiesers berättelse i Archiv für den thierischen Magnetismus, III: 2 (1818), 52 ff; V: 2 (1819), 25 ff; VI: 1 (1820), 58 ff.

[3] Geistliche Fama mitbringend einige neuere Nachrichten von göttlichen Erweckungen ..., X, Sarden 1733, 113 ff; jfr härtill SLS:s Årsberättelse 1821, 6. Ibid., 118 ff följer under rubriken Extract eines Schreibens von einem vornehmen Minister aus Schweden de dato Stockholm den 27 Dec. 1732 en berättelse om en ung flicka, som genom handpåläggning och bön uppgavs kunna bota sjuka.

[4] [Lagberg], 109.

[5] SLT (14/7 1823) ansåg heller berättelsen »ingalunda lämplig att stadga allmänhetens öfvertygelse om den a. m:ns werklighet».

[6] SLS:s Årsberättelse, 22 ff.

summering som utformades till en kritisk och bitter uppgörelse med bristande sanningsnit, kritisk metod och seriösa syften.[1] Efter detta avstod man från vidare kommentarer.

Svensk Literatur-Tidning gjorde däremot sin recension av Lagbergs Archiv till utgångspunkt för en utförlig artikel genom sex nummer, som erbjuder minst lika mycket av intresse som den recenserade skriften.[2] Om denna hade heller inte recensenten någon hög uppfattning, utan kände sig tvärtom manad »att å Utg:s vägnar ... complettera densamma med en rationell redowisning för dess titel, eller en uppställning af theorien för det ämne som i skriften afhandlas».[3] Efter en kortfattad redogörelse för Kiesers system fastslår han, att varken denne eller någon annan magnetisk teoretiker kommit fram till en sannolik lösning av själva sakfrågan, eller en tillfredsställande »wettenskaplig construction» i metodiskt avseende. Ett utkast till sådan konstruktion och till »den rätta theorien af den Anim. Magn.» är således av nöden.

Med detta som slutpunkt tecknas ett storslaget schellingianskt panorama över naturens extentiella förutsättningar och lagar. Då i skapelsens ögonblick det absoluta urväsendet manifesterade sig i existensens reella form, lämnade den i allt skapat en gnista av sitt oändliga jag, som innebar att varje självständig del samtidigt blev i besittning av en universell, gemensam potens, ett allsinne som kunde koncentreras och manifesteras allt efter olika förutsättningar. Detta, menade artikelförfattaren, var den nödvändiga bakgrunden mot vilken de magnetiska fenomenen måste ses. För att utforska dessa i sig måste man emellertid ta empirin till hjälp, men en »renad» empiri, beredd att låta sig schematiseras genom analogier och hypoteser. Man kunde då t. ex. nå fram till den förklaring som t. ex. Chr. Nees van Esenbeck (ovan s. 120 f) framlagt: om man föreställde sig att magnetismen i sin egenskap av grundläggande materiell potens kunde koncentrera allsinnet, och man hos människan på konstlad väg kunde åstadkomma en sådan koncentration, innebar detta att samtliga somnambula fenomen kunde förklaras utan svårighet. Människan potentierades ju då i sin egenskap av del i det hela och kunde därför nå kunskap om eljest fördolda ting, se höra, känna, kunna och veta långt utöver det normalas gräns. Vad som var viktigt, menade författaren i en avslutande vetenskapsmetodisk utläggning, var emellertid medvetenheten om att man utifrån den rena, råa empirin inte kunde nå insikt om magnetismens komplicerade mekanism. Det var just den bristande insikten om detta som varit orsaken till att magnetismen haft så svårt att accepteras och så lätt att vantolkas. Det var därför inte att beklaga, att den svenska magnetiska kommittén aldrig sammanträtt, eftersom denna ändå bara skulle kunnat skaffa sig en ytlig föreställning om det undersökta. För den sanna vetenskapen var den empiriska

---

[1] AJ 25/7, 17/10, 22/10 1822 (ur Journal der praktischen Heilkunde LIV: 1 (1822), 6 ff; LIV: 6 (1822), 1 ff). Observera dock att vissa omkastningar och uteslutningar gjorts i den svenska översättningen.

[2] SLT 19/6, 23/6, 26/6, 30/6, 7/7, 14/7 1823.

[3] Ibid. 19/6 1823.

metoden otillräcklig, eftersom varje faktum måste ha ett sanningskriterium som måste sökas bortom det empiriskt gripbara, och därmed vara immateriellt. Det sanna uppnås endast med hjälp av »en högre utom erfarenheten liggande ... undersökande speculation, en philosophisk demonstration».[1]

Det sista arbetet över magnetismen som kom ut i Sverige under den aktuella perioden blev betecknande nog också en uppgörelse med de spekulativa system och syften den inordnats i. Det var en översättning av den tyske läkaren och kemisten C. H. Pfaffs kritik Ueber und gegen den thierischen Magnetismus und die jetzt vorherrschende Tendenz auf dem Gebiete desselben, som vid sin publicering 1817 väckt stor uppmärksamhet i Tyskland.[2] Den svenska översättningen gjordes av Arved Bethén, Cederschjölds huvudantagonist vid sidan av Wallmark, som också som bihang till översättningen tillfogade tidningspolemiken kring Polisgrändhistorien. Pfaff förnekade ingalunda magnetismen i sak, utan anslöt sig till den naturliga somnambulismens linje enligt vilken magnetismen endast var ett artificiellt framkallande av vad som »långt förut varit bekant». Med kraft vände han sig däremot mot den alltmer dominerande tendensen att mystifiera fenomenen, att upphöja dem över sinnevärldens gränser och samtidigt genom de mest konstruerade system och underlåtande av grundläggande akribi söka bringa dem under erkända naturlagar. Som sitt syfte satte han att kritiskt granska de experimentella betingelser olika magnetisörer arbetat under, och att närmare analysera de fenomen som behandlats som uppenbara fakta och på vilka man sedan grundat sina skilda teorier. Därmed ville han visa, att man allt som oftast byggt på en grund av konstruktioner, felaktigheter och bedrägerier, och därmed också väcka »ett högst nödvändigt misstroende mot det magnetiska väsendet i sitt nuvarande skick».[3]

Efter att så ha presenterat några allmänna råd och varningar för de förutsättningar som var nödvändiga för vetenskapligt hållbara faktiska observationer, övergår han till en obarmhärtig granskning av en rad av de mest ryktbara fallen av magnetisk somnambulism, av vilka de flesta publicerats både i Archiv für den thierischen Magnetismus och Hufelands Journal der praktischen Heilkunde, flera också i det svenska Archiv för animal magnetism. Genom Hufeland, som 1815 låtit översätta och trycka första häftet av Cederschjölds Journal,[4] kände Pfaff också till dennes experiment, som på några sidor ägnas en kritisk analys.[5] Liksom de flesta andra brast Cederschjöld i experimentell metod och noggrannhet, menade Pfaff. I vissa fall kunde också de clairvoyanta förmågorna hos hans somnambuler förklaras antingen som bedrägeri, svärmeri, eller rekapituleringar av tidigare inhämtade kunskaper. Trots denna hårda kritik hävdade

---

[1] Ibid. 14/7 1823.

[2] Den animala magnetismen inför den sunda pröfningens domstol, Sthlm 1822.

[3] Pfaff, s. XI.

[4] P. G. Cederschjöld, Erfahrungen über den animalischen Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XXXXI: 3 (1815), 86 ff; XXXXI: 4 (1815), 119 ff).

[5] Pfaff, 84 ff, 105.

Cederschjöld i en replik till Bethén, att Pfaff behandlat honom »med mer godhet än någon af de öfriga».[1] »Detta bewisar blott, att de övriga äro ännu mera ovetenskapliga och preockuperade än Hr C., men alldeles icke, att Hr C. är motsattsen», replikerade Bethén snävt.[2]

Den här gången var det betecknande nog Svensk Literatur-Tidning som avstod från recension. Allmänna Journalen däremot, hade redan i samband med utgivningen av den tyska upplagan 1817 ägnat Pfaffs bok stor uppmärksamhet i två långa recensioner.[3] Utöver den naturliga, ytterst positiva bedömningen av Pfaffs skrift och den vid det här laget gängse kritiska argumenteringen mot magnetismen, är det av speciellt intresse att konstatera att man här, sporrad av den pfaffska respektlösheten, vågade gyckla med auktoriteter som Hufeland, Kieser och Eschenmeyer.[4]

En summering av de skrifter över magnetismen som utkom under åren 1815–22, dvs. under den tid Cederschjöld var verksam och den magnetiska debatten stod på sin höjdpunkt, ger följande vid handen. Av de utländska skrifterna var tre (Jean Paul, Schuberts båda arbeten) direkt förankrade i en naturfilosofisk, spiritualistiskt färgad tradition, en (Kluge) hade karaktären av handbok, och en (Pfaff) var en kritik över magnetismen. Vad gäller de svenska skrifterna representerade tre en spekulativt förankrad magnetisk teori (Sparrman, Sturtzenbecher, Lagberg), medan två (Ekman, Backman) innehöll till största delen okommenterat journalmaterial, som i Ekmans fall byggde på egna observationer. Av samtliga var det bara Kluge som utvecklade en Cederschjöld näraliggande teori. Även om samtliga svenska skribenter på olika sätt hänvisade til Cederschjöld och dennes verksamhet, var det således ingen enda som tog upp· magnetismen på sådana villkor som Cederschjöld hade önskat. Den enda gemensamma nämnaren var tendensen att »historiskt» belägga somnambula fenomen i vetenskaplig och annan litteratur för att därmed visa, att de varit kända sedan äldsta tider och inte någonting för magnetismen unikt. Något mera bestickande stöd för magnetterapins nytta kunde man inte prestera. Recensioner och tidningspolemik i anslutning till skrifterna kom att helt följa riktlinjerna från debatten kring Cederschjölds Journal, men var i sina respektive ställningstaganden än mera skärpta: antingen var man starkt negativ eller starkt positiv i en anda som Cederschjöld inte kunde acceptera. De skrifter som utropade sig själva som stöd för Cederscjölds verksamhet, blev knappast något sådant stöd.

Magnetismen i skönlitteraturen

Magnetismens viktiga roll som impulsgivare till den tyska romantikens intresse för vad man kallade naturens och själslivets »nattsida» kom inte minst att återspeglas inom skönlitteraturen. I Tyskland blev de magnetisk-somnambula

[1] Argus 28/11 1821; Pfaff, 179.
[2] Pfaff, 190 f.
[3] AJ 7/7, 21/10 1818.
[4] Ibid. 7/7 1818.

fenomenen ett fruktbart litterärt motiv, gestaltat också långt sedan magnetismen mist sin egentliga aktualitet i den vetenskapliga debatten — så småningom med ny näring från nyvaknade strömningar som hypnosforskning, suggestionspsykologi och spiritism. För författare som E. T. A. Hoffmann och Heinrich von Kleist blev magnetismen nära nog ett favoritmotiv, och också hos författare som Novalis, Goethe, Schiller, Jean Paul och Achim von Arnim återkommer temat i litterär gestaltning. Något senare dyker det också upp i Frankrike hos Balzac, Victor Hugo, Alexander Dumas d. ä. och George Sand.[1] Söker man efter motsvarande motivkretsar i den svenska skönlitteraturen, blir utbudet däremot tämligen magert. De förhållandevis få exemplen kom i stort sett att följa riktlinjerna från samtida inlägg i pressen: å ena sidan en polemiskt ambitiös kritik, som fann sin naturliga litterära form i satiren, å andra sidan ett principiellt seriöst intresse i intimt beroende av tyska förebilder, men utan vilja eller förmåga till konsekvent och självständig gestaltning.

Av uttalanden främst i samband med Cederschjölds magnetiska behandlingar av fallen N och E framgår, att dessa väckte allmänt uppseende och att de behandlade patienternas somnambula förmågor blev föremål för spekulationer och ställningstaganden i vitt skilda kretsar. Patienten N ville vid upprepade tillfällen att behandlingen skulle avbrytas just på grund av de kommentarer och rykten hon utsattes för, och i Polisgrändhistorien tog som vi sett allmänhetens intresse sig närmast drastiska former. Denna uppmärksamhet fick naturligt till följd att nöjet och slagkraften i satirisk drift med magnetismen blev desto större. Att denna erbjöd synnerligen tacksamt stoff för litterära satirer hade framkommit redan på 1780-talet, inte bara genom Kellgrens Man äger ej snille, utan också genom de båda skådespelen Den nymodige doctoren och Det oskyldiga bedrägeriet, vilka båda framgångsrikt framförts vid upprepade tillfällen.

Också nu valdes dramat som form för en magnetisk satir, denna gång en svensk originalpjäs, anonymt utgiven under titeln Magnetismen och det onda samvetet (1820). Den kom dock aldrig att uppföras och har av samtid och eftervärld tämligen enhälligt bedömts som misslyckad ur både litterär och scenisk synvinkel.[2] Svensk Literatur-Tidning gissade i en sarkastisk recension att författaren måste vara läkare, 'NB af det chirurgiska lärlingeslaget, hwilka från handtwerkerierna ... begifwa sig till wärfwet att bereda plåster och göra förbindningar».[3] Detta visade sig också vara en riktig gissning; författaren var visserligen inte kirurg, men väl läkare, nämligen medicinalrådet Sven A. Hedin (1750–1821). Visserligen påstås i förordet att författaren är avliden — en uppgift som för övrigt Svensk Literatur-Tidning gläder sig över, »ty derigenom är vår litteratur betryggad för den faran att nödgas se sig belastad med flere produkter

---

[1] Om magnetismen i den utländska skönlitteraturen se Lindström, 248 ff; Qvarnström, 340 ff.

[2] Se G. Ljunggren, V, 634 ff. En pjäs vid namn Sömngångerskan framfördes dock vid ett flertal tillfällen fr. o. m. 1820 på teatern i Operahuset (Dahlgren, 360).

[3] SLT 1/7 1820.

af hans hand» — men detta är uppenbart en medveten mystifikation. Som Nachmanson visat, bekräftar också ett versbrev från Hedin till P. A. Wallmark författarskapet.[1] Redan på 1790-talet hade dessutom Hedin i sin Handbok för praktiska läkarevetenskapen med skärpa fördömt magnetismen som »ett groft gyckleri», då mot bakgrund av 1780-talets swedenborgska magnetiska verksamhet.[2] Däremot kunde han i sina Vetenskapshandlingar 1799 utförligt referera en presentation av den tyske empiristen Wienholts magnetiska rön.[3]

Magnetismen och det onda samvetet upptar i sin personförteckning inte mindre än 26 agerande. Huvudperson är kommerserådet Langers, en skrupelfri och hänsynslös profitör, som för egen vinnings skull begått en rad skändliga bedrägerier. Nu är han emellertid sjuklig och söker läkare, däribland en magnetisör vid namn Schreij, »den nya Doctorn som stryker folk med galvagalvi ... nej Magnismatismen».[4] Men då han får höra, att den magnetiserade under sömnen ovetande svarar på alla frågor och därvid kan avslöja de hemligaste och mest fördolda ting, blir han betänksam och vill inte veta av en sådan djävulsk konst. Dessförinnan har emellertid hans planerade magnetiska behandling givit upphov till en rad intriger och kommentarer från övriga inblandade. Husföreståndarinnan smider planer på hur den magnetiska sömnens frispråkighet lämpligast skall utnyttjas, en piga instrueras i simulerad somnambulism, medan någon drömmande talar om »denna nästan gudomliga och förvånande kraft, som bevisar den fullkomliga relation, som är mellan det öfversinnliga och sinnliga».[5] Men förnuftets sanna representanter går till storms. »Galenskap och lutter charlataneri!», utropar en direktör Edelberg. »Jag begriper ... icke hvarför i en stad der så många upplysta och aktningsvärda läkare finnas, man icke gör gemensam sak för att mota den oblyga Charlatanen.»[6] På detta anmärker en representant för läkarkåren lakoniskt, att gycklare och bedragare har funnits i alla tider och likaså människans behov att bedragas; en charlatan som redan vunnit allmän bevågenhet hjälper man bara fram genom att söka mota bort.

Att det är Cederschjöld som åsyftas framgår med all tydlighet av ett samtal mellan Schreij och en annan av pjäsens personer, då Hedin låter denne utbrista: »För tusan säg mej då, min värda Aesculap, hvad fan det är för konster Ni har för Er med den der animala Magnetismen, som Ni vill inbilla folk är så undergörande. Aldrig må Ni vara så enfaldig och tänka att kloka menniskor blir så rasande och tro att, till exempel, en af det vackra könet, som Ni haft det nöjet att göra till *Somnambule* ... ser med magen och läser hela sidor ur en bok eller ur ett förseglat bref, att den beskrifver en hel Cours i anatomien så väl som sjelfva Hagströmer.»[7] De sista raderna är uppenbara ironiska allusioner på somnambula

[1] Nachmanson, 209.
[2] S. Hedin, Handbok i practiska läkarevetenskapen, 2. uppl., Sthlm 1797, 276.
[3] Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer, VI: 3 (1799), 5 ff (cit. efter Salzburger Medicinisch-chirurgische Zeitung).
[4] Magnetismen och det onda samvetet, 20.
[5] Ibid., 61.
[6] Ibid., 48.
[7] Ibid., 86 f.

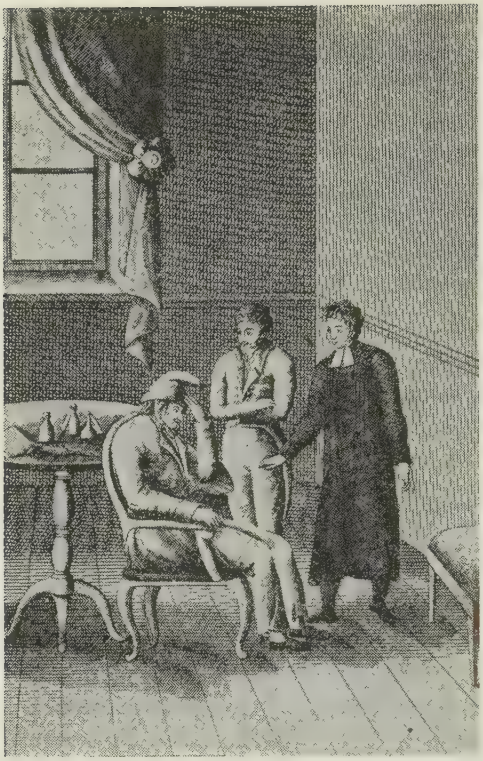

Fig. 10. »Bevare Gud! Tala ovetande i sömnen och uptäcka hemliga förhållanden». Titelplanch till Sven Hedins satiriska pjäs Magnetismen och det onda samvetet.

fenomen som demonstrerats i samband med fallen N och Ö, i det första fallet det till solarplexus koncentrerade klarseendet, i det andra förmågan att genomskåda sin egen kropp. — När Hedin därefter misstänker, att det är Cederschjöld alias Schreij som är författare till »den der lilla obegripliga broschuren» Om Prestmedicin och animal-magnetism, är han emellertid som ovan framgått på fel spår.

Både Allmänna Journalen och Svensk Literatur-Tidning recenserade tämligen omgående Hedins pjäs. Att Svensk Literatur-Tidning inte var entusiastisk har redan framgått. Man skrädde heller inte orden, då det gällde att påvisa pjäsens alla brister. Dessutom, påpekades det i en avsidesreplik till Gamla skolan, hade den bland de agerande alltför många av »dessa empirister, hvilka finna allt theoretiskt studium endast vara ett öfverflödigt pedanteri». Kort sagt, recensenten kunde »omöjligen tänka sig någon varelse så beskaffad» att han skulle ha någon som helst behållning av denna alltigenom misslyckade komedi.[1] Allmänna Journalen var naturligt nog betydligt mildare i sin bedömning. Även om pjäsen uppvisade

[1] SLT 1/7 1820.

obestridliga kvaliteter, var den dock knappast något betydande tillskott till svensk dramatisk litteratur, menade man.[1]

En vida mera spridd och uppskattad satir var den som P. A. Wallmark under några år avsnittsvis presenterade i Allmänna Journalen och som 1819 också trycktes i något omarbetad form under titeln Resan till Stockholm år 1913 af Fuselbrenner d. yngre. Denna var en fortsättning av den sex år tidigare utgivna Min första resa till Stockholm af Piff Paff v. Fuselbrenner, som ur ironisk synvinkel speglade olika samtida företeelser och som publikt sett gjort stor lycka. Också Fuselbrenner den yngres resa är en satirisk målning, denna gång av landets tillstånd efter hundra år, där Wallmark under framtidsskildringens lätta maskering gycklar med aktuella förhållanden: den långsamma utbyggnaden av kommunikationsväsendet, motionsraseriet i riksdagen, Svenska Akademien, den götiska nationalromantiken, den lingska gymnastiken samt inte minst den animala magnetismen. Sålunda erfar Fuselbrenner, då han under sin resa till Stockholm gjort uppehåll i en by, att sockenskolan »blifwit förvandlad i ett Magnetiserings-institut, och att kyrkans bokförråd afyttrats till inköpande af en Magnetisk Baquet; att, utom Presten och Klockaren, ingen i hela Församlingen kunde läsa med ögonen utan allenast med magen, som medförde den stora förmånen att ingen förspillde serdeles tid med läsning, emedan ingen läste andra Böcker än dem Presten applicerade eller tillät Klockaren att applicera på magen, och de woro ej många». Kyrkan hade också problem, eftersom prästens gestikulerande och manipulerande händer ofelbart försatte församlingen i sömn, och han därför numera måste predika bakbunden.[2] Under sin fortsatta resa får Fuselbrenner vidare veta, att varje socken har sitt magnetiseringsinstitut, han stöter på magnetiserade och magnetiserande personer i de mest oväntade situationer, ger sig själv i kast med manipulationsteknikens invecklade konst och får tillfälle till hejdlöst gyckel med den magnetiska sömnens alla fenomen, fixering, telepati, självskådning samt inte minst olika variationer av den beryktade magsynen. Han uppsöks också av en speciellt talangfull somnambul, som ber honom att i Stockholm ombesörja en plats som riks-clairvoyant; hon skulle då med hjälp av sin förmåga kunna göra sig nyttig antingen på posten eller hos polisen genom att läsa misstänkta brev eller dechiffrera hemliga handlingar.[3] Väl anländ till Stockholm, där han bl. a. finner att Svenska Akademien fått svår konkurrens av en animal-magnetisk akademi, hamnar han så småningom i ekonomiska svårigheter. Hans dystra situation avbryts emellertid av att en av hans tidigare clairvoyanta bekantskaper inträder som en räddande fé och lovar att med hjälp av sin mage ombesörja en garanterad vinstlott på nummerlotteriet.[4] Så sker också, och Fuselbrenner kan efter diverse missöden bärga en enorm förmögenhet i hamn.

Uppslaget till Fuselbrenner var till en början endast tänkt som material för några få artiklar i Allmänna Journalen, och det var först efter yttre påtryckningar

[1] AJ 22/7 1820.
[2] Resan till Stockholm år 1913, 7 f.
[3] Ibid., 79 ff.
[4] Ibid., 118 ff.

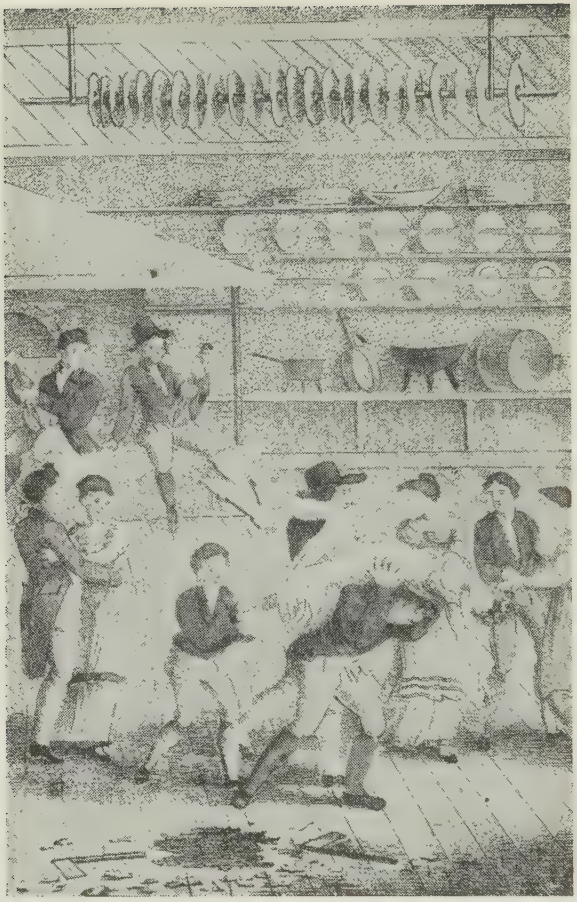

Fig. 11, Den svartsjuke älskaren har påpassligt magnetiserat fast sin flicka vid golvet under hennes dans med en rival. I djup magnetisk sömn måste hon nu sågas loss. (Ur P. A. Wallmarks satir Resan till Stockholm år 1913.)

som en fortsättning kom till stånd. Om artiklarna skriver också Wallmark i sin självbiografi, att de är »såsom de tyvärr alltför tydligt röja, skrifvna på *hållen*, dvs. medan sättaren väntade på bladfyllnad till nästa dag». Det var endast Fuselbrenner den äldres publika framgångar som förlett honom till nya försök i denna genre.[1] Vad gäller driften med magnetismen har ovan visats hur de wallmarkska angreppen i Allmänna Journalen märkbart mattades efter beslutet om tillsättandet av en magnetisk kommitté. Att i detta läge på nytt angripa Cederschjöld i dennes egenskap av kommitténs initiativtagare vore otaktiskt, och Wallmark har därför nu valt ett nytt offer i det backmanska Archiv för animal

[1] Se Wallmarks självbiografi i Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, XIX (1852), 465; jfr C. Wallmark, Pehr Adam Wallmark. En tidsbild från adertonhundratalets första hälft, Sthlm 1914, 125 f; G. Ljunggren, IV, 647 f.

magnetism. Nästan samtliga situationer i Wallmarks satir är direkta allusioner på material ur Archivs andra häfte, som utkommit på våren 1819. Så travesteras redogörelser för olika fall av magnetiskt sömntal till drastiska samtal mellan clairvoyanter och deras »magar», den magnetiska terminologin förgrovas etc. På flera ställen drivs också polemiken mot Archiv helt öppet.

Att Svensk Literatur-Tidning inte skulle bevärdiga Wallmarks skrift någon recension, är givet. Efter att ha läst de första artiklarna i Allmänna Journalen kunde visserligen Palmblad meddela Hammarsköld, att han fann resan både »lustig och icke så alldeles oqvick», men när så fortsättningen strax därpå följde, fick entusiasmen snart anledning att svalna.[1]

Också skalden Erik Sjöberg, pseudonymen Vitalis, tillät sig vid ett tillfälle att i satirens form alludera på magnetismen. Sjöberg var till en början starkt influerad av fosforistiska stämningar, men kom så småningom att ta alltmera avstånd från Nya skolan för att i stället hävda en personligt egenartad diktning. Då han 1824 promoverades i Uppsala, skildrade han högtidligheten i en halvt komisk, halvt allvarlig dikt, Promotionen. Bl. a. beskrivs här den förväntansfulla stämningen kring kvällens festbord: »Vi Tempelsvenner suto nu förtroligt / Utpyntade omkring det rika bordet / På bordet stodo sköna sinnebilder / Der stodo krukor, skuggade med lager / Der stodo äfven många läckra rätter / Och som det händer clairvoyanta pigor / Att sig ett ljus kring deras maggrop breder / Och att de tingen blott med magen se / Så äfven nu det hände dagens hjeltar / Vi åto läcker mat och ädelt vin.»[2]

De »clairvoyanta pigorna» är här hämtade från Kellgrens anmärkningar till Man äger ej snille, medan de följande raderna är uppenbara anspelningar på relaterade magsynsfenomen i Cederschjölds Journal och Archiv för animal magnetism. Dikter av denna typ, som på samma sätt raljerade över olika somnambula förmågor, återfinns på flera håll i samtida litteratur, inte minst inom dagspressen.[3]

Men också Nya skolans män kunde ironisera över magnetismen. På Kungliga biblioteket förvaras en otryckt roman från början av 1820-talet med titeln Riddar S:t Jöran, författad av en av Stockholmsfosforisternas främsta representanter, Clas Livijn.[4] Den är, som Johan Mortensen visat, en nyckelroman fylld med satiriska anspelningar på samtida litterära, sociala och politiska företeelser.[5] I romanens slut får också magnetismen en släng av sleven. Livijn beskriver här hur den vackra värdshusmamsellen Catharina gripits av någon förtrollning, som vänt hennes håg från den älskade. För att lösas från denna förtrollning förs hon till översten Etienne Amadeus Leijonpuff, expert på att magnetisera fruntimmer.

---

[1] V. F. Palmblad t. L. Hammarsköld 14/1 1817, KB, Ep. H 2: 5; Ibid. 21/1 1817.

[2] E. Sjöberg (Vitalis), Samlade skrifter, Sthlm 1873, 244; jfr Nachmanson, 209.

[3] AJ 29/7 1816, 21/5 1819, 26/4 1823, 5/7 1823; Anmärkaren 17/9 1817.

[4] Claes Livijns handskrifter, III. Riddar S:t Jöran, 16 ark, den fullständigaste afskriften, KB.

[5] J. Mortensen, Riddar S:t Jöran (i Samlaren 1912).

Då Catharina med sällskap anländer till överstens väntrum, finner hon där redan sex äldre damer, alla i otålig väntan på den magnetiska operationen som företas i en bakomliggande sängkammare. Så småningom inträder överste Leijonpuff och talar: »Mina damer! Jag måste säga Er att Magnetismen är en naturkraft; ty, på min heder försäkrar jag Eder! att naturen är ganska underlig och har många krafter. Med dessa kan en vis man uträtta stora ting, men de kunna ock missbrukas till stora vidskeppelser. I fordna dar har man varit ganska mycket vidskepplig; och man kan med skäl säga att vidskeppelsen icke ännu är slut. Magnetismen led härigenom mycket, då den begagnades under befrämjandet af de särskilda Religionsgrubblerierna. Ja, ehuru jag är oändeligen rörd af Christendomens stora anda; såsom menniskooffrens afskaffande och träldomens upphörande, måste jag likväl bekänna, att de underverk man omtalar vid dess upprinnelse, icke kunna härflyta från andra källor än Magnetismen.»[1] Efter detta sällsamma tal magnetiseras så Catharina, blir genast clairvoyant och föreskriver framgångsrikt botemedlen för sin kärlekslöshet.

Livijn hade vid ett tillfälle deltagit vid behandlingen i Polisgränd och var av allt att döma personligen bekant med Cederschjöld, eftersom han på hösten 1821 bevittnade dennes märkliga skrivelse till Tybeck om tankemagnetisering på avstånd. Uppenbart är det dock mindre Cederschjöld än greve Löwenhielm som fått stå modell för romanens magnetisör. Inte bara namn- och titellikhet tyder på detta, utan också beskrivningen av själva den magnetiska inrättningen. Löwenhielm magnetiserade också uteslutande kvinnor och behandlade dem, till skillnad från Cederschjöld, ofta flera åt gången på samma sätt som beskrivs i romanen. Dessutom hade som vi sett också Löwenhielm haft åtminstone ett ryktbart fall, där patienten under magnetisk sömn framgångsrikt beskrev medlen för sitt botande.

Cederschjölds Polisgrändberättelse undgick dock inte öppna gliringar från Stockholmsromantikernas sida. 1822 började de utge sin Opoetisk kalender för poetiskt folk som ett svar på fosforisternas Poetisk Kalender, som de börjat uppfatta som alltför sentimental och elegisk — »icke var det ... Polyfemisternas mening, att med så mycket besvär och fara bränna ett svedjeland af franska skolans klippta granar, för att derigenom bereda nya skolan tillfälle att få plantera sina tårepilar».[2] Vinterhäftet inleddes med en Bokens biographi, som innehöll en diskussion om vilket namn kalendern skulle få. Ett trettiotal förslag framkastades, däribland »Poetiskt gossebarn, framfödt af Mamselln i polisgränd, eller försök att bewisa Magnetismens werkan på Notarien B». Efter lottdragning stannade man dock för det utmanande Opoetisk kalender, ett beslut som fick Hammarsköld att »blekna» av fruktan att detta skulle få en definitiv brytning med Uppsalavännerna till följd.[3]

---

[1] Livijn, [45] ff.

[2] Livijn t. Askelöf 12/11 1821 (tr. i G. Ljunggren, V, 504).

[3] G. Ljunggren, V, 504; T. Ljunggren, Lorenzo Hammarsköld som kritiker, Lund 1952, 316.

Uppsalaromantikerna tycks överlag ha tagit magnetismen på betydligt mera allvar. Redan omkring 1813 var den ett livligt diskuterat ämne i fosforistiska kretsar och man planerade till och med att författa en kommenterad magnetisk historik, avsedd att tryckas i sista häftet av Phosphoros.[1] Speciellt Atterbom hade som vi sett tidigt ägnat magnetfilosofin intresse ur olika synvinklar, ett intresse väckt genom studiet av Schelling och Oken och som också helt kom att underordnas romantisk-naturfilosofiska föreställningar. Under sin utrikes resa 1817–19 fick han i Tyskland tillfälle att möta flera av den romantiska skolans centralgestalter såsom Schelling, Jean Paul och Franz von Baader, som alla ägnat magnetismen ingående studium. Under mötet med von Baader blev också just magnetismen det huvudsakliga samtalsämnet, varom Atterbom berättar i brev till sin vän Geijer.[2] Baader hörde till de magnetiska teoretiker på schellingianismens yttersta kant som menade, att de magnetisk-somnambula fenomenen otvetydigt bekräftade existensen av en översinnlig värld; han vill göra magnetismen till fundament för hela sitt religionssystem, hävdade Atterbom. För att bevisa denna sin tes sysslade nu Baader nästan uteslutande med magnetiskt experimenterande. Schelling hade dock varnat för den »ensidiga enthusiasm» som besjälade honom, och menat att man måste akta sig för att tränga alltför djupt in i så gåtfulla kraftspel som magnetismen innebar — inte på grund av själva fenomenen i sig, utan på grund av den dunkla princip som framkallade dem. Vad Schelling uppenbarligen fruktade, var att den magnetiska forskningen skulle glida över och förlora sig i rent ockulta spekulationer.

Baader hade också anfört en berättelse, som enligt Atterbom visade på en »*dämonisk*» sida av magnetismen. Det gällde en sydtysk bondflicka som i magnetisk sömn ansattes av inte mindre än 13 djävlar, alla i olika skepnader och med kaldeiska namn ur Talmud, vilka inbördes samtalade med varandra och därvid kränkande benämnde sitt stackars medium »die elende Creatur da».[3] Atterbom blev djupt skakad av berättelsen, men samtidigt osäker vad han skulle tro. »Jag öfverlemnar saken åt Ditt besinnande», skriver han till Geijer, »i alla fall har Schelling rätt i, att man genom Magnetismen icke blott är på vägen att komma närmare till Himlens, utan kanske ännu närmare till Afgrundens portar; och just derföre måste den handhafvas med yttersta försigtighet och betänksamhet, emedan det vådliga dervid mindre ligger i det *historiska* af experimentet, än i det *orakel-dunkla* af dess *ursprung* och *syftning:* ett *dämonium*, hvilket, liksom i de Gamles Orakler, sannolikt lika ofta och kanske oftare går ut på att förvirra och blända, än att råda och upplysa.»

Flera exempel ur Atterboms korrespondens skulle kunna belysa denna alltmera skräckblandade fascination, med vilken han kom att betrakta magnetismen. Så skriver han t. ex. 1820 till Geijer apropå sin dåliga hälsa, att magnetismen nu är

[1] V. F. Palmblad t. L. Rääf 2/8 1818 (tr. i. A. Ahnfeldt, 303 f).

[2] P. D. A. Atterbom, Minnen från Tyskland och Italien, I, Örebro 1859, 152 ff.

[3] Ibid., 153.

det enda botemedel som återstår att pröva, »men för denna darrar jag och vill uppskjuta den i det längsta».[1] Då ämnet utförligt behandlats av Gunnar Qvarnström, kommer det här dock inte att vidare beröras.[2] Som Qvarnström visat, kom magnetfilosofin troligtvis att utgöra en viktig inspirationskälla till Atterboms stora versdrama Lycksalighetens ö (1824-27).

Också för en annan av Uppsalafosforismens ledande gestalter, Vilhelm Fredrik Palmblad, kom magnetismen att bli en viktig angelägenhet. Som så många andra romantiker såg han i Jean Paul tidens främste magnetiska teoretiker — en uppskattning som naturligtvis delvis sammanhängde med den litterära pondus och enorma popularitet Jean Paul tillvunnit sig som den romantiska sentimentalitetens mästare framför andra. Efter att ha läst dennes Reflexioner öfver animala magnetismen i svensk översättning, formulerade Palmblad en entusiastisk kritik till sin vän L. F. Rääf: »Den innehåller enligt min tanke, om ej allt, åtminstone det förnämsta, som för det närvarande kan sägas i detta vigtiga ämne. Liksom han, är jag öfvertygad att vi endast af denna vetenskap kunna vänta upplösningen på den urgamla, oafgjorda frågan om det osynligas samband med samt inflytelse på sinneverlden.»[3]

Detta sitt intresse för magnetismen redovisade Palmblad också i 1820 års Poetisk kalender, där en stor del av innehållet upptogs av en novell av E. T. A. Hoffmann, kallad Magnetisören. Översättare var Palmblad själv. Magnetisören var ett typexempel på den fantastiska skräckromantik som odlats i den litterära romantikens spår i Tyskland och som fått sin främsta företrädare i Ludwig Tieck och just Hoffmann, något senare också i amerikanen Edgar Allan Poe. Att magnetismen just i den mer eller mindre ockulta gestaltning den fått i händerna på von Baader, G. H. von Schubert och andra skulle utgöra ett attraktivt suggestivt element i denna litterära genre, är naturligt. Hoffmanns novell målar upp en miljö av traditionell romantisk skräckstämning. I ett ödsligt slott på en nordskotsk hed introduceras den vackra Maria för den mystiske Alban, sedan länge fängslad av den animala magnetismens psykiskt betvingande makt. Gripen av en våldsam lidelse för Maria, beslutar Alban att med hjälp av sin magnetiska konst dra hennes själ bort från den älskade och trolovade, för att i stället underordna sig hans, magnetisörens — »har naturen anförtrott oss denna underbara talisman, som gör oss till Andarnas Konung, för att bota hufvudverk och tandplågor? Nej, det är en oinskränkt makt öfver lifvets intellektuella princip som vi eröfvra ... Böjande sig under dess trollförmåga, måste en främmande underkufvad själ endast existera i oss, och med sin kraft nära och styrka *oss*.»[4]

---

[1] Atterbom t. Geijer 19/3 1820, UUB, G 85 b. Atterbom var patient hos Cederschjöld, men om någon magnetisering verkligen kom till stånd, är oklart; jfr E. Tykesson, Atterbom. En levnadsteckning, Lund 1954, 155.

[2] G. Qvarnström, Den poetiska magnetfilosofin/Dikten i det romantiska spänningsfältet (otryckt manuskript enl. sakkunnighetsutlåtanden till professurerna i litteraturhistoria i Uppsala och Umeå 1962 och 1968).

[3] Palmblad t. L. Rääf 2/8 1818 (tr. i. A. Ahnfeldt, 303 f).

[4] Magnetisören (i Poetisk kalender för år 1820), 69 f.

Under Albans magnetiska manipulationer förtvinar också Maria alltmer, hon tvingas underkasta sig Albans härskande och behärskande vilja, och vanmäktig ser hon sig fjärmad från sin älskade. Då hon åter möter denne, faller hon död ner i hans armar.

Palmblad fann denna berättelse både »djupsinnig och genialiskt framställd, gifve Gud att jag hade skrifvit den!»[1] Alla var dock inte lika entusiastiska. Wallmark inskränkte sig i sin recension till att konstatera att översättningen var god, medan Stockholms-Posten i en tvetydig kommentar menade att Palmblads *egna* alster vanligtvis brukade vara bättre.[2] Hammarsköld passade i en anmärkningsvärt hätsk recension i Svensk Literatur-Tidning på att polemisera mot Poetisk kalenders innehållsliga urvalsprinciper överhuvud. Han fann Magnetisören vara en »rå, ohygglig och widrig berättelse ... utförd utan planutveckling, utan sammanhang, utan afrundad ordningsföljd och utan sansad klarhet i detaljerna ... Rec. kan ej annat än högeligen förklara sig emot walet af en så beskaffad produkt.»[3]

Mot denna hårda dom värjde sig Palmblad, och förklarade i brev till Hammarsköld att alla Uppsalafosforisterna, både Atterbom, Geijer, Grafström,[4] Börjesson[5] och övriga delade hans uppskattning av Magnetisören.[6] Den uppskattningen gällde visst inte Atterbom, replikerade Hammarsköld snävt, men Palmblad hävdade i ett nytt svar, att om Atterbom yttrat en annan uppfattning i Stockholm, var det bara en eftergift i försonlighetens tecken, »för att slippa disputera».[7] Att han tog illa vid sig av den hammarsköldska kritiken visas av att han kort därpå gick till offentligt försvar för Hoffmanns novell i Svensk Literatur-Tidning. Recensenternas orättmätiga kritik, menade han här, berodde på att de helt enkelt inte förstått novellens egentliga avsikt, nämligen att »framställa makten af en dunkel, ännu föga förstådd naturkraft, det farliga och rysliga spel som dermed kan drifvas ... då man behandlar magnetismen, såsom virtuos, för att dermed anställa ett lättsinnigt experimenterande, för att lära känna höjden af dess verkningar, makten af sin egen förmåga.»[8] Att novellen uppfattades som dunkel, berodde helt enkelt på att ämnet i sig — den magnetiska kraften — var dunkelt och outgrundligt. Alla människans och naturens gåtor är inte till för att lösas, fortsatte han i en avsidesreplik till Hammarskölds alltmer accentuerade krav på klarhet och logik — det går inte att logiskt deducera känslans upplevelser på samma sätt som man bevisar matematiska sanningar.[9]

---

[1] SLT 1820, bihang nr 4; Palmblad t. L. Hammarsköld 8/2 1820, KB, Ep. H 2: 6.

[2] AJ 8/4 1820; SP 9/2 1820.

[3] SLT 5/2 1820; jfr Hammarsköld likartat formulerade kritik i Nya Extra Posten 20/1 1820.

[4] A. A. Grafström (1790–1870), kyrkoherde, fosforistisk skald. I dennes Samlade skaldestycken, II, Sthlm 1864, 198 ff återfinns en dikt kallad Magnetismen.

[5] J. Börjesson (1790–1866), kyrkoherde, fosforistisk skald.

[6] Palmblad t. L. Hammarsköld 8/2 1820, KB, Ep. H. 2: 6.

[7] Ibid. 28/3 1820.

[8] SLT 1820, bihang nr 4.

[9] Om Hammarskölds ståndpunkt i förhållande till uppsalafosforisterna se T. Ljunggren, 314 ff.

I replikskiftet kring Magnetisören kan man således mellan Uppsala- och Stockholmsfosforisterna urskilja en polemisk ton rörande magnetismen, som påminner om debatten mellan Gamla och Nya skolan. Stockholmsromantikerna förnekade ingalunda den magnetiska kraftens existens, men menade att Atterbom, Palmblad och andra lät den förlora sig i alltför dunkla, magiska djup.[1]

För samma tendens varnade Erik Gustaf Geijer, som inte minst genom Atterboms Tysklandsbrev fått sig förmedlad en uppfattning av magnetismen som utformats i intimt samband med rent ockultfilosofiska föreställningar. I en not till sin ryktbara Thorildskrift (1820), som kom att innebära hans definitiva brytning med schellingianismen och tillika utlöste ett åtal för inopportuna tankar rörande treenigheten, klargjorde han en klart negativ inställning till magnetismen i dess både praktiska och teoretiska tillämpning.[2] Det måste anses inte bara som diskutabelt utan direkt farligt, menade han här, att medvetet framkalla extatiska tillstånd, att upphäva den normala balansen mellan inre och yttre sinne och låta ett centralsinne dirigera och övergripa alla normala sinnesfunktioner. »Man anför välgörande Magnetiska Curer, och jag vill ej helt och hållet neka dem. Men har man ock undersökt, om ej ett särskildt ondt här blifvit afhjelpt på ett sätt, som lemnar efter sig verkningar, på längden förstörande för *hela* systemet? I min tanka är åtminstone detta sannolikt. Ty den oerhörda öfvervigt som det passiva elementet hos menniskan borde få genom en sådan dess centralisering, skulle blott kunna göras oskadlig genom en i lika mått ökad moralisk styrka [...] hvilken väl ej Magnetisörens hand meddelar. Hvad åter de vigtiga resultater angår, i kännedomen af menniskans natur och hennes sammanhang med en eller annan verld, som man genom Magnetismen tror sig finna, och som skulle ge denna ett rent vettenskapligt intresse; så är den öfvertygelse man på denna väg sjelf kunde ernå eller verka hos annorlunda tänkande af ett högst tvetydigt värde. De hafva Mosen och Propheterna — Naturen, förnuftet och Guds ord: höra de ej dem, så tro de ej heller om någon af de sofvande talar. Vägen till kunskap ligger *uppföre* med vaka och arbete, ej *nedföre*, i sanslös dvala, der menniskan öfverlemnar sig sjelf åt hvilka krafter, som vilja bemägtiga sig henne, och der betraktaren aldrig är säker att ej ösa ur en grumlad och oren källa.»

Inte heller en annan av tidens stora författare, Carl Jonas Love Almqvist, undgick att beröras av magnetismen. Intresset för denna växte troligtvis fram från flera olika håll — genom impulser från schellingianismen och swedenborgianismen, genom hans kontakt med Mårten Sturtzenbecher eller ivriga studium av Jean

---

[1] Ännu 1823 (22/12) underströk t. ex. Hammarsköld i en recension i SLT av Kiesers Utkast till en philosophisk medicinens historia magnetismens stora betydelse »för den mensk-liga naturens kännedom i alla dess afdelningar».

[2] E. G. Geijer, Thorild. Tillika en philosophisk eller ophilosophisk bekännelse, Uppsala 1820, 29 ff.

Pauls skrifter.[1] Vid ett tillfälle hade han också närvarit vid behandlingen i Polisgränd.[2] I hans stora romandrama Amorina, färdigställt omkring 1821 men slutgiltigt tryckt först 1839, har den olycklige Rudman Falkenburg vid upptäckten att hans kärlek till den mystiska Amorina är brottslig, fallit i ett gåtfullt vanmaktstillstånd. Detta kännetecknades av två stadier; i vaket tillstånd fungerar alla kroppsfunktioner normalt, men han talar inte, under sömnen är det tvärtom — »i det första tillståndet är han *vaken och dock sofvande*; i det andra *sofvande och dock vaken*».[3] Av de båda tillkallade läkarna är den ene magnetisör, och fastslår att det här måste röra sig om ett fall av automagnetisk somnambulism. Förslaget att då låta patienten själv i kraft av sin clairvoyanta förmåga föreskriva de lämpliga botemedlen, förkastas emellertid. Det är inte det fysiska, utan det psykiska förloppet som är kärnan i magnetismen, menar den förste läkaren: »jag är väl Magnetisör, men älskar icke denna konsts materiella sekter. Jag har utan tvifvel högaktning för desse herrar, som gå på vetenskapens yttre sida, och genom handstrykningar i bestämda direktioner öfver menniskokroppen uppväcka dessa förunderliga verkningar, för hvilka vår tid länge häpnat och endast den fåkunniges otro söker begabba. Jag säger, jag har estime för desse materiens män — själv håller jag mig likväl hellre till Puysegurs skola, och tror, att det är egentligen *själen* som skall magnetiseras. Dertill fordras inga konstigt beräknade strykningar, min herre, inga knäppningar öfver maggropen, tro mig. Jag lägger 2 à 3 finger på patientens panna (äfven annorstädes), jag *tänker* med all makt på den sjuke, och *vill* draga hans tillstånd dit jag önskar. Sålunda kommer min *själ* i rapport med hans *själ* och verkar på den; och den på kroppen.»[4] Vad gäller Rudmans komplicerade sjukdom är det just själen som skall botas. Det gäller att sammansmälta dess kluvenhet i ett. Genom att i hans vakna men mållösa tillstånd konfrontera honom med en starkt skakande upplevelse, hoppas läkarna kunna locka honom att tala och därmed upphäva »psychets dualism». Så sker också, men Rudmans tal befinns vara helt oredigt, och han måste förvirrad och hjälplös föras bort.

Den märkliga berättelsen om Rudmans sjukdom innehåller mycket tydliga allusioner på Cederschjölds famösa Polisgrändsbehandling. Inte bara detaljer i själva sjukdomsförloppet tyder på detta, utan också det sätt på vilket Almqvist låter Rudmans mystiska sjukdom vara allmänt taleämne i staden och hans magnetiserande läkare utsatta både för publikens och den etablerade medicinens gyckel.[5]

Också i Sverige kom magnetismen länge att behålla sin dragningskraft som litterärt motiv. Som Victor Svanberg visat, återfinns i Viktor Rydbergs Singoalla

[1] Se M. Lamm, Studier i Almqvists ungdomsdiktning (i Samlaren 1915); H. Olsson, C. J. L. Almquist före Törnrosens bok, Sthlm 1927; dens., Carl Jonas Love Almqvist till 1836, Sthlm 1937.

[2] Journal II, 36.

[3] C. L. J. Almqvist, Amorina eller historien om de fyra, Jönköping 1839, 250.

[4] Ibid., 254.

[5] Jfr Olsson, Almqvist före Törnrosens bok, 316 ff.

(1859) — i scenen där Sorgbarn magnetiserar/hypnotiserar sin far Erland Månesköld för att under sömnen återförena honom med Singoalla — ett konsekvent gestaltat magnetiskt tema under inflytande från den hoffmannska traditionen i kombination med den framväxande hypnosforskningen.[1] En återanknytning till magnetismens medicinska tillämpning gjordes några år senare av den populära författarinnan Marie Sophie Schwartz i novellen Viola eller magnetismen (1861), där traditionen från det tidiga 1800-talet kombinerades med begrepp hämtade från den reichenbachska odkraftsteorin. Ännu på 1860-talet förekommer här och där skönlitterära anspelningar på magnetismen och under 1880-talet når intresset en sista höjdpunkt i samband med suggestionspsykologins och spiritismens lavinartade landvinningar. Som Hans Lindström visat, kom magnetismen i samband härmed inte minst att fascinera August Strindberg.[2]

---

[1] V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning, Uppsala 1923, 68 ff.

[2] Se härom Lindström; J. Landquist, Litteraturen och psykologien (i Dikten, diktaren och samhället, Sthlm 1935); äv. G. Stockenström, Ismael i öknen. Strindberg som mystiker, Uppsala 1972. Under 1900-talet har det magnetiska temat tagits upp av författare som Hjalmar Bergman (Herr von Hancken, 1920; jfr M. Bergom-Larsson, Diktarens demaskering. En monografi över Hjalmar Bergmans roman Herr von Hancken, Sthlm 1970, 43 f) och Per Olov Enquist (Magnetisörens femte vinter, 1964).

11 Magnetism, hypnotism, spiritism

Både utomlands och i Sverige kom det animalmagnetiska begreppet att spela en viss roll ännu under hela 1800-talet. Kring namn som Bertrand och de Faria i Frankrike, Braid och Esdaile i England och Kerner i Tyskland utvecklades under förra delen av seklet en tämligen livlig experimentalverksamhet och publicering av skiftande magnetiska teorier. Men verksamheten var nu koncentrerad till enstaka aktiva, magnetismen kom inte längre att utgöra allmänt debattstoff och svårigheten att vinna vetenskapligt erkännande konsoliderades genom ytterligare fördömande kommissionsutslag från i första hand den franska vetenskapsakademien. I brist på uppmärksamhet avtynade så småningom magnetisörernas verksamhet och vid seklets mitt rådde över hela Europa i stort sett stillestånd i den magnetiska aktiviteten. Omkring 1880 sköt den emellertid på nytt fart i anslutning dels till den våg av spiritism och ockultism som svepte fram över Europa, dels till den framväxande hypnosforskningen kring Nancy- och Salpêtrièreskolorna i Frankrike. Intresset för de magnetiska fenomenen spaltades nu åt olika håll och mot slutet av seklet kom magnetismen att i huvudsak ha uppgått i riktningar som hypnotism, spiritism, parapsykologi och Christian science. Termen animal magnetism levde dock länge kvar parallellt med i första hand skilda hypnosterapeutiska begrepp och den magnetiska sövningstekniken med strykande handrörelser tillmättes på många håll en viktig roll vid sidan av verbalsuggestionen. Vid den första internationella kongressen för experimentell psykologi i Paris 1889 fastslogs också efter långa diskussioner, att någon egentlig skillnad inte förelåg mellan de tillstånd som framkallades genom magnetiska strykningar och vanliga hypnostillstånd.[1] I sin ursprungliga, rent mesmerska betydelse kom begreppet att aktualiseras så sent som på 1910-talet, då i anslutning till de s. k. nervstrålningsteorier som under namn av nymesmerismen fick en viss utbredning.[2]

I Sverige var det fullkomligt tyst kring magnetismen de första femton åren efter Cederschjölds reträtt. Tidningspolemik och ointresse från medicinskt håll hade precis som på 1780-talet gjort sitt för att misstänkliggöra all magnetisk

[1] Lehmann II, 292.

[2] Om magnetismens uppgående i skilda strömningar se allmänt hos Ellenberger; Abnormal hypnotic phenomena I–II samt Podmores bägge anförda arbeten. En bra kortfattad sammanfattning ger I. Nilsson, Sydney Alrutz och nervstrålningens problem (opubl. seminarieuppsats 1969, inst. för idé- och lärdomshistoria, Göteborg), 7 ff.

verksamhet. Då den på nytt stack upp huvudet skedde det betecknande nog på rent teoretisk basis. Det var Israel Hwasser, den spekulativa medicinens främste representant i Sverige, som i en stor recension är 1835 av Justinus Kerners ryktbara Andeskåderskan från Prevorst (ovan s. 124) efter naturfilosofiskt mönster pekade på magnetismens möjligheter som kunskapsmetod. Som Sven-Eric Liedman visat, anslöt sig Hwasser i stort till Dietrich Kiesers uppfattning av de somnambula fenomenen som materialiserade »bilder» formade i fantasin eller drömmen — de gestaltade den »psychiska productiviteten» i dess högsta och mest ursprungliga form. Däremot såg han till skillnad från naturfilosoferna inte dynamismen som magnetismens grundprincip, utan den särskilda, över materien upphöjda 'skapande livskraft som var kärnan i hela hans medicinska system.[1] Intresset för magnetismen blev för Hwassers del inte bara tillfälligt. Så sent som 1856 återkom han utförligt till ämnet i sitt avskedstal till lärjungar och kolleger som avgående professor i Uppsala. Den magnetiska somnambulismen, menade han här, måste betraktas som den slutgiltiga nyckeln till »naturens och menskligheten nu mest fördolda områden». Somnambulens paranormala förmågor under kroppens insövning bekräftade att livsprocessen ytterst bestod i rent psykisk aktivitet, och visade att exempelvis den sensoriella perceptionen mera var av psykisk än av fysisk natur.[2] Också för Hwassers starkt spekulativa naturlära om materien som ett i sig dött och negativt verktyg för en immateriell skaparkraft, kunde således magnetismen användas som mäktigt stöd.

På 1840-talet praktiserades magnetismen av enstaka läkare och lekmän på olika håll i Sverige. Om några högst tvivelaktiga magnetisörers framfart i Stockholm vid denna tid kunde tidningsmannen S. A. Hedlund berätta i en senare minnesartikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. I spetsen för seanserna framträdde i allmänhet översten Robert E. Bruce, kallad Bruce Bey, som trots en uppseendeväckande brutal behandling av sina patienter tycks ha haft en viss terapeutisk framgång. Hedlund berättar utförligt om Bruces och andra magnetisörers charlatanmässiga framträdanden, men också hur han själv lockats av de sensationella effekter magnetismen erbjöd och vid flera tillfällen magnetiserat både blommor och unga vackra flickor.[3] Betydligt mera allvarligt menade magnetiseringar företogs dock samtidigt på andra håll. I sin ämbetsberättelse till Sundhetskollegium för år 1844 redogjorde provinsialläkaren i Kalmar, Otto Christian Ekman — samme Ekman som tjugofem år tidigare magnetiskt behandlat tjänsteflickan Anna i Malmö — för ett fall av automagnetiskt tillstånd i sin praktik. En ung flicka som några dagar »visat sig

[1] I. Hwasser, rec. i Swenska Litteraturföreningens Tidning 1835, nr 40–41 (äv. tr. dens., Smärre skrifter af medicinskt innehåll, I, Uppsala 1839, 399 ff); jfr Liedman, Hwasser, 118 ff.

[2] I. Hwasser, Afskedshelsning till lärjungar och studiikamrater, Uppsala 1857, 38 ff.

[3] S. A. Hedlund, Ur minnet (i GHT 16/12 1893, 8/2 1894, 23/3 1895); jfr F. A. Cederschjöld, Animala magnetismen på teatern (i AB 29/2 1864).

besynnerlig till sinnes», hade fallit i en dvalliknande sömn med oförmåga att tala, men sedan Ekman magnetiserat henne lossade tunghäftan, och efter ytterligare två dagars sömn vaknade hon fullt återställd.[1] Vid ett sammanträde i Svenska läkaresällskapet några år senare meddelade Anders Retzius, professor i anatomi vid Karolinska institutet, ett liknande fall av automagnetisk sömn. Det rörde sig om en 21-årig man i Hellestads socken i Östergötland som vid upprepade tillfällen försjönk i självsuggererade trancetillstånd, varvid hans välformulerade tal och häpnadsväckande insikter i religiösa spörsmål förde folk i strömmar till hans bostad. Tillstånden varade flera timmar och sinnesorganen befanns under sömnen vara helt okänsliga för yttre retning.[2] Med anledning av Retzius' rapport meddelade Magnus Huss vid samma sammanträde att han i sin praktik haft två liknande fall. Huss, professor i medicin och framstående kliniker, tycks ha varit den enda läkare som mera kontinuerligt praktiserade magnetismen under den aktuella perioden. Redan i början av 1840-talet hade han i kasuistiken från Serafimerlasarettet rapporterat ett fall av »idiomagnetism» hos en kvinnlig patient. Tanken hade då väckts hos honom att pröva magnetisk behandling, men av hänsyn till eventuella skadliga följder slogs den åter bort.[3] Några år senare hade emellertid den försiktigt prövande attityden till magnetismen övergivits. I förordet till sin år 1888 publicerade bok Om hypnotismen berättar Huss, att han mot slutet av 1840-talet ofta begagnat magnetismen vid vissa nervösa sjukdomstillstånd hos kvinnliga patienter ur »den bättre lottade samhällsklassen». Resultatet hade på sina håll blivit fullständiga tillfrisknanden, men ofta hade också bara temporära förbättringar eller ingen reaktion allt uppnåtts.[4]

Hur Huss själv såg på sin magnetiska verksamhet framgår av några märkliga sidor i hans självbiografiska anteckningar, postumt utgivna i början av 1890-talet.[5] Han bekänner här att han alltid känt en dragning till det dunkla och oförklarliga och att han en tid i sin läkarverksamhet ägnat sig åt forskningar på den »mystiska» medicinens område. Den animala magnetismen kände han väl till, men utan tanke på att själv pröva den, då han av en ren tillfällighet upptäckte att han var i besittning av den magnetiska »kraften» — en kvinnlig patient visade sig vid hans blotta beröring bli helt fri sina smärtor. Upptäckten gjorde honom förvirrad. Han började studera magnetismens teori, och »länge dröjde det ej, förrän jag hänfördes af det hemlighetsfulla, mystiska och oförklarliga i dess fenomen». Men, berättar han vidare, allteftersom han utvidgade och fördjupade sin magnetiska verksamhet, började hans fantasi alltmer sysselsätta sig med de paranormala och oförklarliga fenomen som följde i somnambulismens spår. Detta gick så långt att han slutligen själv tyckte sig motta med-

[1] Hygiea, VII (1845), 602 f.
[2] Ibid., IX (1847), 660 f.
[3] Ibid., VI (1844), 3 ff.
[4] M. Huss, Om hypnotismen, de vådor den innebär och kan innebära, Sthlm 1888, förordet.
[5] Dens., Några skizzer och tidsbilder från min lefnad, Sthlm 1891, 85 ff.

delanden från andevärlden om både närvarande och framtida ting. Då han exempelvis var osäker på vilken terapeutisk åtgärd som skulle tillgripas i den ena eller andra situationen, hörde han ofta en anderöst viska hur han skulle handla — råd som alltid följdes med lyckat resultat. Så småningom började han dock känna oro över att ha dragits in i någonting han inte längre behärskade. Då han vid ett tillfälle, på väg att genomföra en magnetisk behandling, hörde en röst allvarligt mana: »Upphör med detta; det är orätt, och du blir förstörd», kom den som en befrielse och han beslutade omedelbart upphöra med all magnetisk verksamhet, tacksam över att ha blivit räddad medan tid ännu var.

Berättelsen är intressant såtillvida att den speglar den syn på magnetismen som ännu gällde; den var inte ett läkemedel eller en terapuetisk metod jämte andra, utan en dunkel och tvetydig naturkraft. Huss själv, som paradoxalt nog gjort sig känd som svuren motståndare till all form av spekulativ medicin, betonade ju också att det var mindre som läkare än som »mystiker» som han fångats in i dess magiska trollkrets. Så långt satt alltså spåren kvar av 1780-talets och 1810-talets angrepp på magnetismen för att inte vara någonting annat än ett tvivelaktigt verktyg i händerna på svärmare och charlatanер. Att en nykter läkare på grundval av förnuftsmässigt ställningstagande och praktisk erfarenhet skulle befatta sig med en så kontroversiell sak, framstod fortfarande som uteslutet.

Denna de svenska läkarnas bristande tilltro till magnetismen som terapeutisk metod kom att formuleras klart och slutgiltigt först på 1860-talet i samband med att Stockholm besöktes av den ryktbare danske magnetisören Carl Hansen. Hansen, vars biografi fortfarande är i det närmaste okänd, kom under en nästan 30-årig verksamhet som ambulerande magnetisör under 1800-talets senare hälft att väcka stort uppseende i flera nordeuropeiska länder. Han magnetiserade alltid offentligt, oftast i olika typer av nöjeslokaler och bemöttes på de flesta håll med stormande publikintresse. I Tyskland blev hans experimentserier i olika städer omkring 1880 den direkta impulsen till ett kraftigt uppblomstrande intresse för magnetismen.[1] I Sverige höll Hansen en rad offentliga seanser i både Stockholm, Uppsala och Göteborg. Han möttes med våldsam uppmärksamhet, inte minst i Göteborg, där tidningarna annonserade hans framträdanden under rubriken »offentliga nöjen» och där han på allmänhetens begäran fick ge sitt program i ett tiotal repriser.[2] Också i Uppsala framträdde Hansen framgångsrikt både offentligen och vid en särskild seans arrangerad för Upsala läkareförening. Ingen enda läkare lämnade lokalen utan att vara övertygad om existensen av en särskild magnetisk kraft, kunde tidningen Upsala rapportera.[3] I Stockholm var man mera på sin vakt, trots att också här flera av stadens offentliga lokaler ställdes

[1] Moser, 174, 175, 179; S. Ribbing, Om den s. k. animala magnetismen (i Ny Svensk Tidskrift 1886), 96.

[2] GHT 11/2, 15/2, 17/2, 18/2, 29/4, 2/5 1864.

[3] Upsala 5/4, 12/4 1864; Upsala-Posten 13/4 1864; jfr Förhandlingar vid SLS:s sammankomster 1885, 36.

till Hansens förfogande. Vid ett sammanträde i Svenska läkaresällskapet i februari 1864 redovisade anatomiprofessorn Gustaf von Düben sina intryck efter att ha närvarit vid en av Hansens seanser. De reaktioner magnetisören framkallade hos sina försökspersoner var otvivelaktigt märkliga, men kunde mycket väl fysiologiskt förklaras, menade von Düben. I första hand måste de tillskrivas en ovanlig viljeutstrålning hos magnetisören i kombination med en viss »nervretlighet» hos försökspersonerna.[1] von Dübens inlägg utlöste en livlig diskussion bland sällskapets ledamöter och flera vittnade om vad de genom egen erfarenhet eller hörsägen kände till om magnetismen. Man enades så småningom om att magnetiska seanser av Hansens uppseendeväckande typ kunde ha ett skadligt inflytande på allmänheten, »isynnerhet svaga, känsliga och retliga personer inom de mindre bildade klasserna». Ett förbud att offentligen magnetisera i Stockholm borde därför komma till stånd.[2]

Det är uppenbart att Hansens framträdanden väckte oro bland stockholmsläkarna. Vid nästa sammanträde i läkaresällskapet fortsattes diskussionen kring magnetismen.[3] Under mellanperioden hade de flesta av medlemmarna närmare underrättat sig om Hansens verksamhet genom att närvara vid hans seanser och också själv ställa sig till förfogande som försökspersoner. Enligt sällskapets protokoll skall inte mindre än ett drygt 80-tal läkare på så sätt aktivt ha deltagit vid Hansens magnetiseringar — men utan att någon enda gick omvänd därifrån. Hansens förmåga hade varje gång slagit slint, vilket nu triumferande anfördes i diskussionen. Till de livligaste talarna hörde denna gång Pehr Henrik Malmsten. De magnetiska fenomenen kunde inte förnekas, påpekade han, men de hade ingalunda sin grund i en utströmning av en särskild kraft, utan i den magnetiserades inbillning. Inbillningen kunde också utan magnetismens hjälp åstadkomma märkliga ting, men magnetism utan inbillning kunde inte åstadkomma någonting. Offentliga magnetiseringar av Hansens typ kunde bara kallas bedrägeri och taskspelarkonst. Till Malmstens uppfattning anslöt sig flera läkare och på nytt utbröt hetsig diskussion. Man summerade sina erfarenheter från Hansens försök, och då det konstaterades att inte någon läkare känt någon som helst verkan av den magnetiska manipulationen, framställdes av syfilidologen Carl M. Nyman förslaget att läkaresällskapet i en särskild skrivelse officiellt skulle uttala sin mening om den animala magnetismen. Efter ytterligare diskussion beslutades om tillsättande av en kommitté med uppgift att till nästa sammanträde utarbeta förslag till en sådan skrivelse. Till kommittémedlemmar utsågs von Düben, Nyman och obstetrikern Fredrik A. Cederschjöld.

Vid följande sammanträde, den 8 mars 1864, upplästes och godkändes så förslag till utlåtande.[4] Skrivelsen rekapitulerade inledningsvis Hansens misslyckade experiment med stockholmsläkarna och summerade därefter i tre

[1] Ibid., 1863/64, 127.
[2] Ibid., 128.
[3] Ibid., 128 ff.
[4] Ibid., 133 ff. Utlåtandet publicerades Post- och Inrikes Tidningar 10/3 1864.

punkter vad som uppgavs vara »Svenska Läkaresällskapets totalomdöme om den animala magnetismen i allmänhet, och särskildt om Hr Hansens produktioner»:

1) Den s. k. *Mesmerismen*, eller sättet att genom bestrykning med händerna försätta en person i magnetiskt tillstånd, har sin grund ensamt i den magnetiserades föreställning och inbillning; och de kurer, som man tillskrifvit denna behandling, hafva endast åstadkommits genom »tro», eller hos patienten på förhand inprägladt hopp, ensamt eller i förening med naturens egen helande förmåga.

— — —

3) S. k. *magnetisörer*, de må vara utrustade med mer eller mindre intelligens och bildning, kunna följaktligen blott hos nervösa, svaga och sjukliga eller hos viljesvaga, lättrogna och fantasirika personer, genom de vid s. k. mesmerism eller hypnotism under en mängd yttre åthäfvor bibragta föreställningar och inbillade idéer, framkalla några nervösa bizarrerier och inskränka sig dessutom dessa nervösa fenomen allenast till de ... hysteriska symptomerna, såsom svimning, kramp m. m. Alla öfriga konster, man föregifver sig kunna frambringa såsom »clairvoyance», den magnetiserades slafviska beroende af magnetisörens vilja, utan att denna vilja genom tecken eller ord tillkännagifves m. m., äro helt enkelt — taskspelerier till en lättrogen allmänhets förvillande.

Därmed hade stockholmsläkarna slutligen formulerat det avståndstagande till magnetismen som hängt i luften redan under 1810-talet. Då hade man inte kunnat samla sig till en sådan deklaration, mycket av hänsyn till Pehr Gustaf Cederschjöld, men också därför att många var tveksamma om det rättmätiga i att kategoriskt förneka magnetismens terapeutiska värde. Inte heller nu var avståndstagandet så enhälligt som det tycktes, vilket framgår av de långa diskussionerna kring skrivelsens utformning och uppmaningar från exempelvis Huss och F. A. Cederschjöld att dämpa alltför fördömande formuleringar. Huss hade som vi sett ett gammalt intresse för magnetismen, och av några brev från F. A. Cederschjöld — Pehr Gustaf Cederschjölds son — framgår, att denne inte var helt oberörd av de magnetisk-somnambula fenomenen.[1] En annan av sällskapets medlemmar, Pehr Axel Levin, hade också han med viss framgång försökt sig på magnetisk »handpåläggning och manualstrykning» och kom några år senare att göra en serie hypnotiska experiment som starkt påminde om dem som traditionellt hörde magnetisörerna till.[2] Att läkaresällskapets utlåtande heller inte lyckades ta död på allmänhetens fascination inför magnetismen, framgår av den stora publiktillströmningen då läkaren J. V. Broberg 1865 höll en serie föreläsningar under rubriken Om den animala magnetismen och 18:de århundradets mysticism.[3]

Mot slutet av 1860-talet tynade den magnetiska debatten åter bort för att

[1] F. A. Cederschjöld t. C. A. Wetterbergh 12/6 1880, KB, Ep V 16: 1.

[2] P. A. Levin, Ett blad ur autohypnotismens och den mentala suggestionens historia (i Eira 1888, 133 ff).

[3] Föreläsningarna utkom 1866 i bokform; jfr härtill [U. S. von Strussenfelt], Ligger det öfwernaturliga utom det naturligas gräns? En fråga i anledning av doktor Brobergs föreläsningar öfwer mysticismen och magnetismen, Sthlm 1865.

väckas till nytt liv omkring 1880 i samband med att den nya franska hypnotiska litteraturen nådde Sverige, men också med det stegrade intresset för ockulta och spiritistiska fenomen. Betecknande nog var det först nu som både Huss och Levin offentliggjorde att de redan på 1840-talet praktiserat magnetismen. Som regel kom denna nu att betraktas som en direkt föregångsföreteelse till hypnotismen, bara mindre mogen och vetenskaplig. »Hypnotismen», skrev Huss, »är till sin grund ensartad med den animala magnetismen, en föryngrad, förbättrad form af densamma med utvidgadt verksamhetsfält samt bygd på vetenskapligt-empirisk forskning.»[1] Andra gjorde däremot stor skillnad mellan magnetism och hypnotism, och kunde samtidigt hylla den hypnotiska suggestionlärans revolutionerande medicinska betydelse och fördöma magnetismen som bedrägligt charlataneri.[2]

Begreppsförvirringen framgår av en sista diskussion i Svenska Läkaresällskapet kring magnetismen. Det var psykiatrikern Fredrik Björnström som år 1885 fäste sällskapets uppmärksamhet på det »ofog som sedan någon tid bedrefves i Sverige af en kringresande dansk magnetisör vid namn *Sixtus*».[3] De fenomen som framkallades genom magnetisering alternativt hypnotisering var att betrakta som sjukliga tillstånd som underminerade nervsystemet, menade Björnström. Allmänheten måste varnas för att kasta sig i famnen på tvivelaktiga magnetisörer som oftast bara hade egen vinning för ögonen. Då lagen om kvacksalveri knappast var tillämpbar, framställde han nu till läkaresällskapet förslaget att i en ny officiell skrivelse ta avstånd från all magnetisk verksamhet. I den livliga diskussion som följde, påpekade flera av sällskapets medlemmar att magnetiska seanser av Sixtus' typ, dvs. utan medicinsk förankring, visserligen var olämpliga, men att därför generellt fördöma magnetismen vore att visa sin okunnighet i den moderna hypnotiska litteraturen. Något officiellt utlåtande ville man därför inte skriva under på, även om man kunde tänka sig att för allmänheten förklara sitt ogillande av *offentliga* magnetiska seanser. Björnström gavs i uppdrag att utforma en lämplig skrivelse för publicering. Då han vid nästa sammanträde läste upp förslag till sådan skrivelse, godkändes denna formellt av sällskapet, men någon åtgärd för publicering vidtogs aldrig.[4]

Under senare hälften av 1880-talet började den nya hypnotiska litteraturen från Frankrike flyta in över Sverige i en allt stridare ström. År 1887 följde det första arbetet direkt på svenska, då Fredrik Björnström med utgångspunkt i en stor utländsk litteratur redogjorde för hypnotismens historia, teori och

---

[1] Huss, Om hypnotismen, 4; jfr äv. Ribbings ovan anförda uppsats.

[2] Se exempelvis C. M. Nymans inlägg i Förhandlingar vid SLS:s sammankomster 1863/64, 129.

[3] Ibid. 1885, 21.

[4] Ibid., 21 ff, 32 ff. År 1888 togs samma fråga på nytt upp i sällskapet, men utan att heller denna gång leda till någon åtgärd, under hänvisning till att överståthållarämbetet redan utfärdat förbud mot offentliga hypnotiska seanser i samband med att magnetisören Hansen 1888 åter uppenbarat sig i Stockholm (Förhandlingar vid SLS:s sammankomster 1888, 30; jfr Eira 1888, 198).

praxis.[1] I sitt förord betonade Björnström att han med avsikt lagt tonvikten på hypnotismens »skuggsidor» för att därmed skarpt varna för missbruk — »allmänheten måste hindras att leka med en eld, hvarpå den lätt bränner sig». Lika nyttig som hypnosterapin kunde vara i rätt sammanhang och i rätt mans hand, lika farlig kunde den bli utan fast medicinsk förankring. Alla varningar till trots möttes Björnströms bok av ett stormande publikintresse och en andra upplaga följde redan någon månad efter den första. Följande år utgav även Magnus Huss en redogörelse för hypnotismen, också den grundad på erfarenheter gjorda i utlandet och med ambitionen starkt inriktad på att varna för missbruk.[2] Det första hypnotiska arbetet i Sverige grundat på egen experimentalverksamhet lades ungefär samtidigt fram av läkaren Otto G. Wetterstrand.[3] Wetterstrand, som blev Sveriges förste hypnosläkare av rang, hade studerat under Bernheim och Liébeault i Nancy, han ansågs äga en ovanligt stor hypnotisk förmåga, och med en starkt frekventerad praktik blev hans ryktbarhet också internationellt sett betydande. Även om han stundom använde den magnetiska strykningstekniken för att försätta sina patienter i sömn, kan med honom steget sägas ha tagits fullt ut över till den moderna suggestionsterapin.

Men också på andra håll finner man under 1880-talet förgreningar från magnetismen. År 1888 lät Pehr Axel Levin publicera en berättelse om en serie experiment vid Bie badanstalt med en ung nervsjuk flicka, vars clairvoyanta förmågor under hypnotisk sömn starkt erinrade om dem som tidigare utmärkt de magnetiska medierna.[4] Samma anknytning till magnetismen visar de oerhört uppmärksammade försök som kalmarläkaren Alfred Backman omkring 1890 genomförde med patienter ur sin praktik. Flera av hans försökspersoner kunde i hypnotiskt tillstånd demonstrera paranormala förmågor som var nästan identiska med vad som förut rapporterats av magnetisörerna. Försökens sensationella karaktär väckte internationell uppmärksamhet och kom på många håll att välkomnas som bekräftelse på rent spiritistiska föreställningar.[5] Just i spiritistiska sammanhang visade sig de magnetiska fenomenen fortfarande vara gångbart stöd. I en rad skrifter och föredrag omkring 1890 åberopade den kände spiritisten Carl von Bergen experiment med magnetisk somnambulism och clairvoyance som vetenskapligt giltiga bevis för tillvaron av en andevärld och själens förmåga till frigörelse från kroppen.[6] Samtidigt försökte andra spiritister

---

[1] F. Björnström, Hypnotismen, dess utveckling och nuvarande ståndpunkt, Sthlm 1887.
[2] M. Huss, Om hypnotismen, de vådor den innebär och kan innebära, Sthlm 1888.
[3] O. G. Wetterstrand, Om hypnotismens användande i den praktiska medicinen, Sthlm 1888. Om Wetterstrand se P. Bjerre, Wetterstrand och Nancyskolan (i Studier i själsläkekonst, Sthlm 1925).
[4] Levin, 137 ff.
[5] Om Backmans försök se Bjelfvenstam, 231 ff; I. Nilsson & J. Bärmark, Forskning om det övernaturliga. Från spiritism till ESP-fenomen (i Idé- och lärdom, Lund 1972), 249 ff.
[6] Lindström, 226 ff; Nilsson & Bärmark, 246 ff.

att med hjälp av magnetismen få den vedertagna uppfattningen av hypnotismen i överensstämmelse med traditionellt spiritistiska föreställningar.[1]

Ny aktualitet också i Sverige fick magnetismen i de nervstrålningsteorier — lanserade på 1910-talet — som sökte bevisa existensen av en särskild organisk strålning, som strömmade ut från varje människa och under vissa betingelser kunde överföras till andra organismer. I anslutning till sådana rent mesmerska fluidumföreställningar publicerade pseudonymen Hiram Jackson omkring 1920 ett stort antal upplagor av en särskild handledning i magnetisk terapi. Magnetismen, hette det här i formuleringar som kunde vara direkt övertagna från 1810-talets magnetiska litteratur, var inte en fråga om suggestion, utan en utstrålning av ett med livskraften homogent ämne som genom sympatisk attraktion kunde överföras till andra människor.[2] Sin främste förespråkare i Sverige fick nervstrålningsteorin i den kontroversielle psykologen och parapsykologen Sydney Alrutz. I flera arbeten omkring 1920 hävdade han på grundval av en omfattande experimentell verksamhet nervstrålningens existens, och menade att denna kunde betraktas som en bekräftelse på de gamla magnetisörernas rön. Enligt den tyske psykologen Erich Kindborg kom Alrutz genom sina forskningar förtjänstfullt att bidra till att levandegöra den dödförklarade mesmerismen.[3]

---

[1] J. Lagerstedt, Hypnotism, spiritism och animal-magnetism, Uppsala 1890.

[2] H. Jackson, Utförlig handledning i hypnotism, mesmerism, suggestiv terapeutik ... jämte handledning i utövandet av magnetism, 8. uppl., Sthlm 1924, 187 ff.

[3] E. Kindborg, Ist die gegenwärtige wissenschaftliche Auffassung vom Hypnotismus richtig? (i Deutsche medizinische Wochenschrift 1924, nr 19), 609. Om Alrutz och nervstrålningen se Lehmann II, 313 ff; Nilsson, 8 ff.

Summary

Mesmerism in Sweden

In the 1770's the Austrian doctor, Franz Anton Mesmer, launched his teaching on animal magnetism as a new and revolutionary art of healing. Each organism, he claimed, was dependant on a magnetic fluid spread throughout the entire universe, whose balanced distribution in the body was a condition of health. Illness consisted in a disturbed magnetic balance and the task of the magnetizer was to restore the polar harmony. In the sentence: there is only one illness and only one medecine, he was able to make an aphoristic summary of his thesis.

As an established magnetizer Mesmer attracted considerable attention, first of all in Vienna and later in Paris. Against the background of the open intellectual climate of the 1780's and the stagnation of traditional medicine, his public reception particularly in Paris was overwhelming. Magnetism rapidly developed into a fashionable upperclass form of therapy, patients poured into Mesmer's treatment saloons and the most diverse illnesses were reported to have been cured through the wonderful power of magnetism. Under pressure from the enormous public interest the French authorities felt obliged to intervene and in 1784 appointed two committees with the object of investigating the theoretical and therapeutical value of Mesmer's teaching. But the result did not turn out to the advantage of magnetism. It was declared that the magnetic fluid was non-existant and the curing of illness through magnetism nothing but fancy and illusion. All doctors were forbidden to have any dealings with magnetism, a series of pamphlets against Mesmer were distributed, and diappointed and disillusioned he had to leave Paris.

Instead it was to be amateurs who took over the future fate of magnetism. Mesmer's leading disciple was an officer, A. M. J. Chastenet de Puységur, who further developed Mesmer's teaching on a number of important points. In the first place, in contrast to Mesmer he believed that magnetism could not be understood solely as a physical phenomenon, but rather it was a matter of an interplay between physical and psychic factors. In the second place he made the important discovery of so-called magnetic somnambulism, that is, that patients often fell into a state of deep sleep during treatment from a magnetizer and could then show evidence of astonishing paranormal gifts such as clairvoyance, telepathy,

precognition, etc. Yet another of Mesmer's disciples, Count Barbarin (probably a pseudonym) developed the theory of magnetism in another direction. He believed that it all had to do with a purely spiritual force originating in God Himself and which through prayer and faith could be got to cure a sick body. Under the heading Veuillez le bien, allez et guérissez! Barbarin directly linked himself with the biblical tradition of faith-healing.

With Mesmer, Puységur and Barbarin as central figures there developed in this way three different magnetic schools, the mesmerists, the spiritualists and the intermediate puységurian approach. Already by the end of the 1780's all these schools were represented in Sweden. Nowhere, says the Italian, Giuseppe Acerbi in his famous travel-book on Scandinavia, did magnetism make more rapid a breakthrough than in Sweden.

In Sweden one of the leading medical institutions, Kirurgiska societeten (The Society of Surgeons) had shown an interest as early as the beginning of the 1780's in having magnetism introduced into the country. These plans, however, came to nothing, and instead it was to be a young officer, Carl Göran Sifverhjelm, who started the first organized magnetic operations in Sweden. During a trip to France in the middle of the 1780's he had been confronted with magnetism in different places and despite the fact that to begin with he took up a sceptical attitude to this remarkable phenomenon, he was quickly converted to an enthusiastic adherent of the mesmeric teaching. During a stay in Paris he met several of the central figures involved in magnetism, and was deeply impressed by the medical wonders that he saw brought about. When he started the return-trip he was consumed with the thought of introducing this revolutionary method of healing as quickly as possible into Sweden.

Within a few months of his return in the autumn of 1786 he inaugurated in Stockholm the so-called Harmoniska societeten (Society of Harmony), organized after the pattern of the magnetic societies that had sprung up throughout France. Around the so-called baquet, a water-filled tub with iron-filings and concentrically arranged glass bottles covering the bottom, he now gathered his patients. They were placed close together in an unbroken ring and connected with ropes and strings to the life-giving force. Silfverhjelm himself sat on an elevated throne but now and then moved about among his patients so as to further increase the magnetic effects by the laying on of hands. The suggestive element in such an atmosphere is easy to imagine. The flow of patients was great; as in France the majority came from court circles and the aristocracy. Many doctors also became interested, and several members of the Swedish academy of sciences felt that they could personally testify to the curative powers of magnetism.

Even so it was not in connection with Silfverhjelm's purely medical use of it that magnetism was to arouse public attention and debate. In the spring of 1787 the Swedish swedenborgians, disciples of Emanuel Swedenborg who some months previously had organized themselves into the so-called Exegetical and

Philanthropical Society, launched magnetism as one of the principal points in their programme. Abroad certain attempts had already been made to combine magnetism and swedenborgianism, above all within circles of French martinism and freemasonry. But even if the Swedish swedenborgians had been deeply influenced by the mysticism practised by these groups, the magnetic theory that was launched in Sweden must be regarded as a wholly independent creation. It led magnetism into completely new fields and was to be an important impulse to the growth of modern spiritualism.

The basis was Swedenborg's teaching on the spirit world. He taught that the ordinary human beings of the earth were always surrounded by influences from a spiritual world, where everything was organized according to earthly patterns in paradisial perfection. It was here that every human being came after death, here that he was brought to fulfillment in accordance with his inner being and here that it was decided whether as an angel he was to be raised to heaven or as a devil hurled into hell. Under certain circumstances it was possible for people of the natural world to establish contact with the spirit world: "man is so created that he can talk with angels and spirits, that heaven and earth may be joined in this way". It was this possibility of communication with the spiritual world that the swedenborgians believed they could establish with the aid of magnetism. The remarkable phenomena that occurred in connection with somnambulistic sleep could not be interpreted in any other way than as spiritual influences. It was spirits that spoke through the sick. Magnetism had nothing of a physical nature in it, it was a gift from God, given to man to enable him to reach a higher knowledge and thereby also penetrate more deeply in towards the divine revelation.

This daring thesis was exhaustively developed by the swedenborgians in a printed letter addressed to Puységur's magnetic society, Société des amis réunis, in Strasbourg, but also distributed to a large number of learned societies and individuals throughout Europe. The letter was also accompanied by an appeal, in which the swedenborgians asked for help with the translating and further spreading of its contents. They made no secret of the fact that with the aid of magnetism they were principally concerned with the propagation of Swedenborg's teaching. Magnetism, they declared openly, was in principle only a means with which they wished to demonstrate the endless possibilities that opened up in the light of the swedenborgian teaching.

But neither the Société des amis réunis or the other societies and individuals responded to the initiative of the swedenborgians. On the contrary, the contents of the letter were subjected to devastating analysis especially in German newspapers. It was above all the representatives of enlightenment rationalism who now went to the attack, and the magnetic theory of the swedenborgians came to be the bone of contention in a much more widespread attack on the mysticism of the enlightenment period in general. In Sweden too the supporters of the enlightenment went to the attack and here also this came to be directed against

fanaticism for the most part. During the years 1787–1788, the Stockholm newspapers were filled with contributions to this great debate which came to be called the Pro sensu communi battle. The polemics of the supporters of the enlightenment were witty and wicked and thereby effective also. As early as the spring of 1788 the swedenborgian magnetizers began to withdraw and about 1790 their activity had completely ceased.

But yet another of the mysterious groupings of the 18th century came to take an interest in magnetism and also continue to practise it during the 1790's. This was the freemasons. In France certain groups of freemasonry had taken up magnetism on their programme and the activity of the Swedish freemasons was by large modelled after French patterns: to use it as a medium for the revelation of bygone mysteries or prophetic visions of the coming Kingdom of Glory. But in Sweden magnetism also came to be used for purely political ends. King Gustav III's brother, Duke Charles, afterwards Charles XIII, had belonged to the freemasons from his youth and now emerged as their principal medium. During simulated magnetic sleep he pronounced on repeated occasions on political matters aimed at undermining the power of the reigning monarch and preparing the way for a new and better successor—Charles himself. It is clear that magnetism was used as a pawn in a purely political game of intrigue; moreover, the periods of magnetic activity around the Duke, always coincided with times of political unrest and internal struggles for power. After Gustav III's son, Gustav IV Adolf, succeeded him as Sweden's new king in 1797, the Duke saw his hopes of the throne crushed, and with that he withdrew as a magnetic medium.

Round about 1800 there was a complete standstill in magnetic activity in Sweden. The non-medical use of magnetism by the swedenborgians and freemasons in combination with the sharp criticism from the newspapers had effectively cast suspicion on all magnetic activity. Not a single doctor had dared to stand up as its official defender. Abroad the situation was different. In France magnetism despite the opposition from official quarters had won many followers and in Germany round about the turn of the century it underwent a powerful expansion among doctors and others in connection with movements such as vitalism, brownianism, nature-philosophy and spiritualism.

It was not until after the new German movements, primarily the nature philosophy of Schelling, began to reach Sweden about 1810, that magnetism was to come to life again. As a rule it was now to be integrated within nature philosophy and speculative medicine in general, and by contrast with the 1780's several doctors also were now to take an activ interest in the matter. It was principally at the university of Lund shortly after 1810 that the subject began to appear in lectures given by some professors inclined to nature philosophy. In some cases the theoretical interest was translated into practical application, and during the latter part of the 1810's several doctors appeared in Lund as magnetizers.

Also rooted in the Lund milieu with its prevailing natural philosophy was Pehr Gustaf Cederschjöld, the foremost name in the history of Swedish magnetism. Cederschjöld—later a leading professor in obstetrics—had been introduced to the practice of magnetism during a visit to Copenhagen in 1811 by the noted physicist and natural philosopher H. C. Örsted, and together they had worked out a strategy as to the best way of launching magnetism in Sweden. When three years later Cederschjöld began his career as a magnetizer in Stockholm, the viewpoint of natural philosophy, however, became very quickly less and less important and he developed as a magnetizer in a strictly empirical sense. Several of his patients, whose cases he reported in a printed Journal for Animal Magnetism, were obviously cured as a result of the magnetic treatment, and even if the experimental conditions scarcely answered to high scientific demands, several of them also showed evidence of extraordinary paranormal powers. On the basis of his accumulated practical experience Cederschjöld was able to propose a magnetic theory that on several points anticipates modern research into hypnosis and suggestion. By means of a series of so-called blind experiments he was able, for example, to demonstrate suggestion's mighty power and in this way get rid of the idea of magnetism as a transfer of a special substance. With astonishing insight he also formulated the so-called auto-suggestion mechanism: that certain patients truly improved with magnetism must have depended on the fact that they had themselves expected it. Magnetism had no power in itself, its efficacy consisted in its stimulation of "the soul" to such a high degree that it could influence physiological processes within the organism. Accordingly magnetism had to do with a purely psychic process—a conclusion that strangely enough was not systematically worked out by other magnetic theoreticians either in Germany or France.

Despite his empirical method and cautious theoretical deductions, Cederschjöld's work as a magnetizer made magnetism yet again the bone of contention in an extensive and bitter newspaper debate. This time it was the representatives of the purely empirical scientific ideal of the age of enlightenment that attacked the more speculative romantics. As categorically as the empiricists rejected magnetism as a suspect and fraudulent raving, equally systematically was it defended by the romantics as a significant aid to the solution of the deepest riddles of nature and the human psyche.

Alongside this debate was to be noticed a great flowering of magnetic activity in Cederschjöld's wake. A series of magnetizers established themselves at various places in the country and between the years 1815–1821 a fairly comprehensive literature on magnetism was published. Within fiction also magnetism became a cherished theme for some years mostly, however, in the form of satire. But Cederschjöld was to stand completely outside this entire magnetic activity. None of the magnetizers who appeared possessed any authority with the willpower or the ability to champion magnetism actively on the basis of methodically experi-

mental work. On the contrary, many used it as a reason for developing personal ideas, often with a strongly speculative colouring. The same is true of the literature on magnetism that was published. It was either critical or crudely positive in a fanciful manner that Cederschjöld could not accept. What he personally sought was to get magnetism scientifically accepted and sanctioned by doctors and scientists. Through influential contacts with the Court he finally succeeded in 1817 in getting a committee set up with the object of investigating and finally coming to a decision about the theoretical and therapeutic value of magnetism. As members several of Sweden's leading men of science were chosen, among them the chemist, J. J. Berzelius. But the committee never met, and the Swedish society of physicians, Sweden's authoritative medical institution, towards the end of the 1810's began more and more clearly to declare that magnetism was regarded as nothing other than a fraudulent therapeutic method linked with mysticism and wild speculations on nature. After an intensified attack in the press around 1820, Cederschjöld felt himself forced to give up his practice as a magnetizer, and with this all forms of organized magnetic activity came to an end in Sweden.

When in the 1860's magnetism again came into prominence in connection with the visit to Sweden of the notable Danish magnetizer, Carl Hansen, the Swedish doctors were quick to express once and for all their absolute dissociation from it in a public declaration. By allowing itself to be linked with swedenborgianism and freemasonry during the 18th century and with nature philosophy and speculative medicine during the 19th century magnetism in Sweden had destroyed all possibility of winning recognition from doctors and men of science.

(*Translated by Michael Srigley*)

Källor och litteratur

1. Otryckt material

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM (KB)

A. 602. [P. Klingvall], Reglor som följas och iakttagas vid händers påläggning å de sjuke til sjukdomars hävande, i stöd af en föregången inledning til kännande af sjukdomars rätta orsak.
Ep. A 13: 1. Brev till J. C. Askelöf.
Ep. E 7. Brev från C. J. Ekströmer.
Ep. E 10: 13, 10: 17. Brev till L. von Engeström.
Ep. G 7: 13–17. Brev till C. C. Gjörwell.
Ep. G 8: 11–13, 8: 16. Brevavskrifter från C. C. Gjörwell.
Ep. H 2: 5–6. Brev till L. Hammarsköld.
Ep. S 16. Brev till G. U. Silfverhjelm.
Ep. V 4: 20. Brev till P. A. Wallmark.
Ep. V 4: 21. P. A. Wallmark, Biografi över J. O. Wallin.
Ep. V 16: 1. Brev till C. A. Wetterbergh.
I. e. 20. C. J. Ekströmer, Anteckningar under 1813 års fälttåg.
X. 8. C. J. Ekströmer, Skrifter m. m. i medicin, IV, Om animala magnetismen.
Claes Livijns handskrifter, III, Riddar S:t Jöran, 16 ark, den fullständigaste afskriften.

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (RA)

Kanslersämbetets för Lunds universitet arkiv
  Consistorii academici bref och skrifvelser 1810–1816.
Kirurgiska societetens arkiv
  Protokoll och akter 1784–1785.
Sundhetscollegii protokoll 1815–1820.
Svenska läkaresällskapets arkiv
  Protokoll och akter 1813–1822.
  Carlanderska brevsamlingen
  P. M. lemnad till framlidne lif.med. Wenner (F III a)
Börstorpssamlingen
  E 2969. Brev till F. Sparre.
Eriksbergsarkivet
  Autografsamlingen, vol. 91. [J. Halldin], Dieu, l'homme & la nature. Tableau philosophic d'une somnambule.
Lovénska släktarkivet
  Brev till C. Carlander.
Reuterholmska samlingen
  E 5121. Brev till G. A. Reuterholm.
Ruuthska samlingen
  E 5217. Brev till E. Ruuth.

K. VETENSKAPSAKADEMIENS BIBLIOTEK, STOCKHOLM (KVA)

Protokoll 1775, 1786–1790.
Brev till J. G. Gahn.
Brev till P. W. Wargentin.

KAROLINSKA INSTITUTETS BIBLIOTEK, STOCKHOLM (KI)

Ms 45: 108. Brev till A. J. Hagströmer.
Ms 848. C. J. Ekströmer, Journal under min utrikes resa år 1819[–20]. Ämnen rörande wettenskapen.

MEDICINHISTORISKA MUSEET, STOCKHOLM (MM)

P. G. Cederschjöld, Medicinskt practiska antekningar.

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK (UUB)

D 839. P. Afzelius, Föreläsningar öfver pathologia och therapia specialis (1804).
F 506, 517. Brev till Gustav III.
F 621. P. M. angående magnetiska försök.
F 850. Jacob Adlerbeths dagbok.
G 2. Brev till A. Afzelius.
G 2 c. Brev till P. Afzelius.
G 2 e. Brev till J. Afzelius.
G 8 k:4. Brev till P. D. A. Atterbom.
G 85 b. Brev till E. Geijer.
G 87. Brev till L. Gyllenhaal.
G 151 i-m. Brev till J. H. Lidén.
G 300 ad. Brev till C. P. Thunberg.
X 265 f. S. Gagnérus, Lefnads- och tankejournal 1785–1788.
X 269 ae. Brev till B. H. Knös och H. E. Knös.
X 269 ai. Brev till C. J. Knös.

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (LUB)

Brev till B. H. Knös.
Brev till J. G. Agardh.

GÖTEBORGS LANDSARKIV

Privatarkiv A 357. Protokoll över auktion å J. J. Ekmans boksamling.

JOHANSÉNSKA BREVSAMLINGEN, ESKILSTUNA MUSEER (JBS)

Samlingen, som främst innehåller brev till och från Christian Johansén, har sorterats och fotograferats av docent H. Lenhammar, Uppsala. För tillstånd att begagna de fotografiska kopiorna tackar jag docent Lenhammar.

BRINKMANSKA ARKIVET, TROLLE-LJUNGBY

Brev till H. G. Trolle-Wachtmeister.

FRUGÅRDSARKIVET, STOCKHOLM (FA)

Frugårdsarkivet avser här det okatalogiserade arkiv som Martin Lamm kallar Nordenskjöldska arkivet. Som framhållits av H. Lenhammar (Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795, Uppsala 1966, s. 399) torde be-

nämningen Frugårdsarkivet vara lämpligare, eftersom arkivet utgörs av de brev och handlingar som samlats på Frugård i Finland.

Arkivet, som främst innehåller brev till A. G. Nordenskjöld och handlingar rörande Exegetiska och Philantropiska sällskapet, har i utdrag publicerats av A. E. Arppe, Anteckningar om finska alkemister, Helsingfors 1870. Originalhandlingarna befinner sig i familjen Nordenskiölds ägo, Stockholm, men fotografiska kopior förvaras i UUB.

INST. FÖR IDÉ- OCH LÄRDOMSHISTORIA, GÖTEBORG

I. Nilsson, Sydney Alrutz och nervstrålningens problem (seminarieuppsats 1969).

SWEDENBORG SOCIETY, LONDON

Brev till C. J. Schönherr.

KONSULT T. J. BROMS' SAMLING, HELSINGFORS

Brev till H. J. Bruce.

2. Tryckta skrifter

Abnormal hypnotic phenomena. A survey of nineteenth-century cases, ed. by E. J. Dingwall, I–IV, London 1967–68.

Acerbi, G., Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape in the years 1798 and 1799, I, London 1802 (sv. övers. 1953 och 1958).

Afzelius, N., Konventvisor och andra politiska dikter från revolutionsåren 1792–93 (i Samlaren 1923).

Agardh, C. A., Geschichte eines automagnetischen Kranken zu Halmstad in Halland (i Archiv für den thierischen Magnetismus, X:2, 1822).

Ahnfeldt, A., L. F. Rääf af Småland och hans litterära umgängeskrets, Stockholm 1879.

Ahnfelt, P. G., Studentminnen. Anteckningar och tidsbilder från hemmet, skolan, universitetet och församlingen, I–II, Helsingborg 1857.

— 2. uppl., I–II, Norrköping 1882.

van Aken, F. J., Nådig underrättelse huru magneten wid tand- och annan gikt-wärk appliceras bör, samt huru den förwaras skall, at han må länge behålla sin kraft, Örebro 1765.

Allmän Litteratur-Tidning utgifven af ett sällskap i Åbo 1803.

Allmänna Journalen (AJ) 1814–1823.

Almqvist, C. J. L., Amorina eller historien om de fyra, Stockholm 1839.

Alrutz, S., Hypnos och suggestion, Stockholm 1925.

— Till nervsystemets dynamik. Experimentella undersökningar öfver sensibiliteten, motiliteten, suggestibiliteten och den nervösa energien i vaket och hypnotiskt tillstånd, Uppsala & Stockholm 1913–17.

Amadou, R. (ed.), F.-A. Mesmer. Le magnétisme animal. Oeuvres publiées, Paris 1971.

— Un chapitre de la medecine magnetique: la poudre de sympathie, Paris 1953.

Anmärkaren 1817–1821.

Annales du magnétisme animal, XXV, Paris 1816.

Archiv für Magnetismus und Somnambulismus hrsg. von [J. L.] Boeckmann, VIII, Strassburg 1788.

Archiv für den thierischen Magnetismus hrsg. von C. A. von Eschenmeyer, D. G. Kieser och F. Nasse, I–XI, Altenburg & Leipzig 1817–22.

Argus 1821.

Arppe, A. E., Anteckningar om finska alkemister, Helsingfors 1870 (Bidrag till kännedomen af Finlands natur och folk, 16).
Artelt, W., Der Mesmerismus in Berlin, Wiesbaden 1966 (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 1965: 6).
Atterbom, P. D. A., Minnen från Tyskland och Italien, I, Örebro 1859.
— Svenska siare och skalder, 2. uppl., IV, Örebro 1862.
Autenrieth, J. H. F., Handbuch der empirischen menschlichen Physiologie, I, Tübingen 1801.

[Backman, C.] (utg.), Archiv för animal magnetism, I–III, Stockholm 1819.
Becker, C., Der mineralische Magnetismus und seine Anwendung in der Heilkunst, Mülhausen 1829.
Berg, F., J. J. Berzelius och C. J. Ekström hos magnetisören Wolfart (i Lychnos 1960/61).
— Oftalmologin i Sverige under 1800-talet, Uppsala 1965.
Bergom-Larsson, M., Diktarens demaskering. En monografi över Hjalmar Bergmans roman Herr von Hancken, Stockholm 1970.
Berlinische Monatsschrift 1788.
Berzelius, J. J., Brev utg. genom H. G. Söderbaum, IX, Uppsala 1922.
— Reseanteckningar utg. genom H. G. Söderbaum, Stockholm 1903.
— Årsberättelse om framstegen i kemi och mineralogi, afgifven d. 31 mars 1846, Stockholm 1846.
Bibliothèque du magnétisme animal, I–VIII, Paris 1817–19.
Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, XIX, Uppsala 1852.
Bjelfvenstam, E., Hypnotism in Scandinavia (i Abnormal hypnotic phenomena, II, 1967).
Bjerre, P., Pehr Gustaf Cederschiöld och hans Journal för animal magnetism (i Studier i själsläkekonst, ny väs. tillökad uppl., Stockholm 1925).
— Wetterstrand och Nancyskolan (i Studier i själsläkekonst, ny väs. tillökad uppl., Stockholm 1925).
Björnström, F., Hypnotismen. Dess utveckling och nuvarande ståndpunkt. Populär framställning, Stockholm 1887.
Bodman, G., August Nordenskiöld, en Gustav III:s alkemist (i Lychnos 1943).
Bovin, E., Var P. G. Cederschjöld en föregångare till Semmelweiss? (i Lychnos 1946/47).
Brednow, W., Dietrich Georg Kieser. Sein Leben und Werk. Wiesbaden 1970 (Sudhoffs Archiv, Beiheft 12).
Briem, E., Spiritismens historia, Lund 1922.
Broad, C. D., Lectures on psychical research, London 1962.
Broberg, J. V., Om den animala magnetismen och 18:de århundradets mysticism. Offentliga föreläsningar, Stockholm 1866.
Bure, J. G., Korta anmärkningar öfver hof-rådet Herr Doctor Jungs så kallade Ande-Lära, Stockholm 1812.

Castiglioni, A., A history of medicine, New York 1941.
Catalog öfver framlidne med. doct. Joh. Jac. Ekmans efterlämnade boksamling, Göteborg 1815.
Cederschjöld, F. A., Animala magnetismen på teatern (i Afton-Bladet (AB) 29/2 1864).
— (utg.), Några blad ur P. G. Cederschjölds efterlemnade anteckningar, Stockholm 1857.

Cederschjöld, P. G., De evacuationum in morbis asthenicis interdum necessario usu, doctrinae Brunonis haud inimico, diss. Lund 1810.
— Dissertatio physiologica de respiratione, I–II, Lund 1812.
— Journal för animal magnetism, I–II, Stockholm 1815–21.
— Lärobok i vården af qvinnans slägtlif, III, Stockholm 1839.
[Chastenet de Puységur, A. M. J.], Détail des cures opérées à Buzanzy, près Soissons, par le magnétisme animal (i Recueil des pièces les plus intéressantes sur le magnétisme animal u.o. 1784).
— Du magnétisme animal, 2. éd., Paris 1809.
— Mémoires pour servir a l'histoire et a l'établissement du magnétisme animal, u.o. 1784.
Clarke, E. D., Travels in various countries of Europe, Asia and Africa, III: 1, London 1819.
[Court de Gebelin, A.], Lettre de l'auteur Du monde primitif a messieurs ses souscripteurs sur le magnétisme animal (i Recueil des pièces les plus intéressantes sur le magnétisme animal, u.o. 1784).

Dagligt Allehanda (DA) 1787, 1821.
Dahlgren, F. A., Anteckningar om Stockholms theatrar, Stockholm 1866.
Dahmén, G., Prästmedicinen (i Kyrkohistorisk årsskrift 1943).
Darnton, R., Mesmerism and the end of the enlightenment in France, Cambridge, Mass. 1968.
Dela Gardiska archivet eller handlingar ur grefl. Dela Gardiska bibliotheket på Löberöd, XV, utg. af P. Wieselgren, Lund 1841.
d'Eslon, C., Obsérvations sur le magnétisme animal, London 1780.
Diepgen, P., Geschichte der Medizin. Die historische Entwicklung der Heilkunde und des ärztlichen Lebens, I, Berlin 1949.
Dingwall, E. J., Hypnotism in France (i Abnormal hypnotic phenomena, I, 1967).
— Hypnotism in Great Britain (i Abnormal hypnotic phenomena, IV, 1968).
Driesch, H., Geschichte des Vitalismus, Leipzig 1922.
Dubos, R., Man adapting, London 1965.

Edmunds, S., Hypnotism and the supernormal, Hollywood 1967.
Ehrensvärd, C. A., Brev utg. av G. Berg, Stockholm 1916–17.
— Brev till Kickan utg. av H. Frykenstedt och S. G. Hansson, Stockholm 1971.
Ekbohrn, C. M., Företeelser inom det vidunderligas område, Stockholm 1863.
Ekman, O. C., Animala magnetismen använd såsom läkemedel, Lund 1819.
— Dissertatio academica sistens casum magnetismi animalis, Lund 1818.
Ekströmer, C. J., Kirurgminnen från Karl Johanstiden. Carl Johan Ekströmers självbiografi utg. av W. Kock, Stockholm 1964.
Ellenberger, H. F., The discovery of the unconscious. The history and evolution of dynamic psychiatry, London 1970.
Ennemoser, J., Der Magnetismus im Verhältniss zur Natur und Religion, Stuttgart 1842.
Eriksson, G., Elias Fries och den romantiska biologien, Uppsala 1962.
Erman, W., Der tierische Magnetismus in Preussen vor und nach den Freiheitskriegen, München 1925 (Beiheft 3 der Historischen Zeitschrift).
Essen-Möller, E., Föreläsningar i obstetrik, 6. uppl., Stockholm 1914.
Evert, C. J., Berättelse om galvanismens verkan i en paralysie (i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar, 2. serien, nya handlingar, Göteborg 1808).

Figuier, L., Histoire du merveilleux dans les temps modernes, III, Le magnétisme animal, Paris 1860.
Flodmark, J., Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria, Stockholm 1893.
Forsstrand, C., Sophie Hagman och hennes samtida. Några anteckningar från det gustavianska Stockholm, Stockholm 1911.
— Spåkvinnor och trollkarlar. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm, Stockholm 1913.
Fåhræus, R., Pehr Gustaf Cederschjöld. Minnesteckning (i K. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok 1956).
Förhandlingar vid Svenska läkaresällskapets sammankomster 1863/64, 1885, 1888, Stockholm 1865–88.

Gadelius, B., Tro och öfvertro i gångna tider, I, Stockholm 1912.
Geijer, E. G., Thorild. Tillika en philosophisk eller ophilosophisk bekännelse, Uppsala 1820.
Geistliche Fama mitbringend einige neuere Nachrichten von göttlichen Erweckungen, X, Sarden 1733.
Gierow, K., Lunds universitets historia, III (1790–1867), Lund 1971.
Gjörwell, C. C., Brefväxling, VI, Stockholm 1808.
Goerke, H., Medizinische Ausbildung von Theologiestudenten an der Universität Lund von 1813 bis 1840 (i Medizingeschichte in unsrer Zeit. Festgabe für Edith Heischkel-Artelt und Walter Artelt zum 65. Geburtstag, Stuttgart 1971).
Grafström, A. A., Samlade skaldestycken, II, Stockholm 1864.
Günther, H. R. G., Jung-Stilling. Ein Beitrag zur Psychologie des deutschen Pietismus, 2. ed., München 1948.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) 1864.
Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar, XVI, Göteborg 1878.

Hagen, E., En frihetstidens son. Carl Bernhard Wadström, Stockholm 1946.
Hagströmer, A. J., Om den chirurgiska operation som kallas Perforatio processus mammillaris ... (i K. Vetenskapsakademiens nya handlingar, X, 1789).
[Halldin, J.], Kortt anledning til den enda tilfredsställande förklaringen öfver den animale magnetismens och somnambulismens verkningar, härledd från rätta grundsatser om skaparen, menniskan, och naturen, samt bekräftad genom ärfarenheten (i Samlingar för Philantroper, III, 1787).
Hammarsköld, L., Grunddragen af philosophiens historia från de äldsta till närvarande tider, III: 2, Stockholm 1827.
— Historiska anteckningar rörande fortgången och utvecklingen af det philosophiska studium i Sverige från de äldsta tider till de nyare, Stockholm 1821.
— Stridsfrågan i vår litteratur, framställd till hvarje bildad patriots begrundning, Stockholm 1819.
Hedin, S., Handbok i practiska läkarevetenskapen, 2. uppl., Stockholm 1797.
— Magnetismen och det onda samvetet, Stockholm 1820.
Hedlund, S. A., Ur minnet (i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) 16/12 1893, 8/2 1894, 23/3 1895).
Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, II (2. uppl.), III–V, Stockholm 1907–23.
Hjelt, O., Svenska och finska medicinalverkens historia 1663–1812, I, Helsingfors 1892.
Hoffmann, E. T. A., Magnetisören (i Poetisk kalender för år 1820, Uppsala 1820).
Holmberg, O., Leopold och Reuterholmska tiden 1792–1796, Stockholm 1957.

Hufeland, C. W., Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XXXXIV: 3, 1817).
— Mesmer und sein Magnetismus (i Der Teutsche Merkur 1784: 4).
— Ueber den Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XXIX: 8, 1809).
Hufeland, F., Ueber Sympathie, Weimar 1811.
Huss, M., Några skizzer och tidsbilder från min lefnad, Stockholm 1891.
— Om hypnotismen, de vådor den innebär och kan innebära, Stockholm 1888.
Hwasser, I., Afskedshelsning till lärjungar och studiikamrater, Uppsala 1857.
— Rec. av J. Kerners Andeskåderskan från Prevorst (i Swenska Litteraturföreningens Tidning 1835, nr 40–41).
Hygiea. Medicinsk och pharmaceutisk månadsskrift, VI–VII, IX, Stockholm 1844–47.
Hypnotism throughout the world, Springfield, Ill. 1964.

Ivérus, G., Hertig Karl af Södermanland, Uppsala 1925.

Jackson, H., Utförlig handledning i hypnotism, mesmerism, suggestiv terapeutik, uppfostran under sömn jämte handledning uti utövandet av magnetism, 8. uppl., Stockholm 1924.
Jean Paul, se Richter, Jean Paul.
Jonsson, I., Emanuel Swedenborg, New York 1971.
Journal der praktischen Heilkunde, XI–LIV, Berlin 1800–22.
Journal du magnétisme redigé par une société des magnétiseurs et des medecins, IV, Paris 1847.
Jung-Stilling, J. H., Andelära, framställd uti ett med naturen, förnuftet och uppenbarelsen enligt swar på den frågan: Hwad bör man tro och icke tro om aningar, syner och andars uppenbarelse, Göteborg 1812.
— Heinrich Jung-Stillings levernesbeskrivning. En religiös individualitets självbiografi, Stockholm 1920.

Kaech, R., Mesmerismen (i Ciba-Journalen 1947, I: 9).
[Kahl, A.], Nya kyrkan och dess inflytande på theologiens studium i Swerige. Ett bidrag till sednare tidens swenska kyrkohistoria, I–IV, Lund 1847–64.
— Tegnér och hans samtida i Lund, Lund 1851.
Kellgren, J. H., Samlade skrifter utg. av S. Ek och A. Sjöding, V: 1, VII: 1, Stockholm 1938–60 (Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet, IX).
Kerner, J., Franz Anton Mesmer aus Schwaben, Entdecker des thierischen Magnetismus. Erinnerungen an denselben, nebst Nachrichten von den letzten Jahren seines Lebens zu Meersburg am Bodensee, Frankfurt am Main 1856.
— Die Seherin von Prevorst. Eröffnungen über das innere Leben und über das Hineinragen einer Geisterwelt in die unsere, Stuttgart 1829 (sv. övers. 1835).
Kieser, D. G., Daemonophania bei einem wachenden Somnambul (i Archiv für den thierischen Magnetismus, VI: 1, 1819).
— System des Tellurismus oder thierischen Magnetismus. Ein Handbuch für Naturforscher und Aertzte, I–II, Leipzig 1822.
— Utkast till en philosophisk medicinens historia, Stockholm 1822.
Kiesewetter, C., Franz Anton Mesmer's Leben und Lehre. Nebst einer Vorgeschichte des Mesmerismus, Hypnotismus und Somnambulismus, Leipzig 1893.
Kindborg, E., Ist die gegenwärtige wissenschaftliche Auffassung vom Hypnotismus richtig? (i Deutsche medizinische Wochenschrift 1924: 19).
King, L., The medical world of the eighteenth century, Chicago 1958.

King, L., The road to medical enlightenment 1650–1695, London 1970.
Klemming, G. & Nordin, J. G., Svensk boktryckeri-historia 1443–1883, Stockholm 1883.
Kluge, C. A. F., Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel, Berlin 1811.
Kock, W., Magnus Huss (i Svenskt biografiskt lexikon, XIX, 1971–73).
Kort och tydlig underrättelse om magnetismen, Stockholm 1816.

[Lagberg, J. O.], Archiv för mennskolifwets telluriska eller nattsida, Stockholm 1822.
Lagerstedt, J., Hypnotism, spiritism och animal-magnetism, 2. uppl., Uppsala 1890.
Lagus, W., Förteckning öfver anonyme författare i äldre årgångar af Åbo tidningar, Helsingfors 1870 (Bidrag till kännedomen af Finlands natur och folk, 15).
— Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefvnadsminnen, Helsingfors 1884.
Lamm, M., Johan Gabriel Oxenstierna. En gustaviansk natursvärmares lif och dikt, Stockholm 1911.
— Studier i Almqvists ungdomsdiktning (i Samlaren 1915).
— Swedenborg. En studie öfver hans utveckling till mystiker och andeskådare, Stockholm 1815.
— Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur, I–II, Stockholm 1918–20.
Landquist, J., Litteraturen och psykologien (i Dikten, diktaren och samhället, Stockholm 1935).
Landt-Bibliothek, innehållande underrättelser om nya böcker och skrifter, jämte åtskilliga andra ämnen, til landt-boars nöje och tjenst, II: 6, Stockholm 1787.
Larsson, A., Sammansvärjningen mot Gustav III, Uppsala 1959.
Lehmann, A., Overtro og trolddom fra de aeldste tider til vore dager, 2. udg., I–II, Köpenhamn 1920.
Leibbrand, W., Die spekulative Medizin der Romantik, Hamburg 1956.
Lenhammar, H., Religion och tryckfrihet 1809–1840, Uppsala 1974.
— Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795, Uppsala 1966.
Lennmalm, F., Svenska läkaresällskapets historia 1808–1908, Stockholm 1908 (Svenska läkaresällskapets handlingar, 38).
Lentin, I. F. L., Etwas vom thierischen Magnetismus (i Journal der praktischen Heilkunde, XI: 2, 1800).
Levertin, O., Teater och drama under Gustaf III, 2. uppl., Stockholm 1911 (Samlade skrifter, 17).
Levin, P. A., Ett blad ur autohypnotismens och den mentala suggestionens historia (i Eira 1888).
Lidén, J. H. (utg.), Anmärkningar öfwer animaliska magnetismen och swedenborgianismen, Norrköping 1787.
— Från sällskapet Pro sensu communi, rörande animaliska magnetismen och swedenborgianismen, Norrköping 1787.
Lidegren, E., Johan Olof Wallin i yngre år, Uppsala 1929.
Liedman, S.-E., Israel Hwasser, Uppsala 1971.
— Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845, Lund 1966.
Lifwet och Döden 1815–16.
Lindegren, C. J., Samlade arbeten, I–III, Stockholm 1805–07.
Lindroth, S., Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818, I–II, Uppsala 1967.

Lindroth, S., Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt, Uppsala 1943.
— Vardagsro och söndagslust. Kring Hjortbergstavlan i Släps kyrka (i Lychnos 1956).
Lindström, H, Hjärnornas kamp. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotalsdiktning, Uppsala 1952.
Ljunggren, G., Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död, I–V, Lund 1873–95.
Ljunggren, T., Lorenzo Hammarsköld som kritiker, Lund 1952.
Lunds Weckoblad 1815.
Lärda tidningar ifrån Upsala utgifvne åren 1785 och 1786.
Löwenhielm, C. A., Min lefvernes beskrifvning, Stockholm 1823.

Malmsten, P. H., Christoffer Carlander. Minnesteckning. Tal hållet i Svenska läkaresällskapet på dess högtidsdag den 3 oktober 1848 med tillägg och ändringar, Stockholm 1849.
Matter, M., Saint-Martin. Le philosophe inconnu. Sa vie et ses écrits, Paris 1862.
Mesmer, F. A., Aphorismes de M. Mesmer, dictés à l'assemblée de ses élèves, et dans lesquels on trouve ses principes, sa théorie et les moyens de magnétiser, Paris 1785.
— Drittes Schreiben an die Fr[ankfurter], Wien 1775.
— Mémoire de F. A. Mesmer, docteur en médecine, sur ses découvertes, Paris [1799].
— Mémoire sur la découverte du magnétisme animal, Paris 1779.
— Mesmerismus oder System der Wechselwirkungen. Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus als die allgemeine Heilkunde zur Erhaltung des Menschen von Dr Friedrich (!) Anton Mesmer. Hrsg. von Dr Karl Christian Wolfart, Berlin 1814.
— Précis historique des faits relatifs au magnétisme animal jusques en avril 1781, London 1781.
— Schreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt, Wien 1775.
Milt, B., Franz Anton Mesmer und seine Beziehungen zur Schweiz, Zürich 1952.
Mortensen, J., Clas Livijn. Ett nyromantiskt diktarefragment, Stockholm 1913.
— Riddar S:t Jöran (i Samlaren 1912).
Moser, L., Hypnotism in Germany (i Abnormal hypnotic phenomena, II, 1967).

Nachmanson, E., Bidrag till kännedomen om Pehr Gustaf Cederschjölds liv och verksamhet, Stockholm 1927 (Acta societatis medicorum suecanae 1926, 3–4).
Nees van Esenbeck, C. G., Entwicklungsgeschichte des magnetischen Schlafs und Traums, Bonn 1820.
Neuburger, M., Die Lehre von der Heilkraft der Natur im Wandel der Zeiten, Stuttgart 1926.
Neuburger, M. & Pagel, J., Handbuch der Geschichte der Medizin, II, Jena 1903.
Nilsson, I. & Bärmark, J., Forskning om det övernaturliga. Från spiritism till ESP-fenomen (i Idé- och lärdom, Lund 1972).
[Nordenskjöld, C. F.], Oneiromantien eller konsten att tyda drömmar, I–II, Stockholm 1783.
Nordlund, H., Den Carlanderska societeten, en föregångare till Göteborgs läkaresällskap (i Svenska läkartidningen 1929, nr 15).
Nya Extra Posten 1820.

Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustav III:s regering, III: 1, Stockholm 1905.
Olsson, H., Carl Jonas Love Almqvist före Törnrosens bok, Stockholm 1927.

Olsson, H., Carl Jonas Love Almqvist till 1836, Stockholm 1937.
— Reuterholmska manuskriptsamlingarnas öden (i Meddelanden från Svenska riksarkivet för år 1926).

Paracelsus, T., Sämtliche Werke, I Abt. hrsg. von K. Sudhoff, II, München 1930.
Pattie, F., Mesmer's medical dissertation and its debt to Mead's De imperio solis ac lunae (i Journal of the history of medicine and allied sciences, XI: 3, 1956).
Paulin, A., Edelhjertas öden. Ett forskningsäventyr. Med företal och efterskrift utg. av W. Odelberg, Stockholm 1961.
Petrén, G., Till frågan om den s. k. animala magnetismen och om den allmänna narkosens första period i Sverige (i Upsala läkareförenings förhandlingar, ny följd, 51, 1945–46).
Pfaff, C. H., Den animala magnetismen inför den sunda pröfningens domstol, Stockholm 1822.
Pfeifer, K., Christoph Wilhelm Hufeland. Mensch und Werk. Versuch einer populärwissenschaftlichen Darstellung, Halle 1968.
Podmore, F., Mesmerism and Christian science. A short history of mental healing, London 1909.
— Modern spiritualism. A history and a criticism, I–II, London 1902.
Poetisk kalender för åren 1812–13 (2. uppl.), 1818, 1820, Uppsala 1816–20.
Porthan, H. G., Brev till samtida utg. av E. Lagus, Helsingfors 1898 (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland, XXXVIII).
Post- och Inrikes Tidningar 1864.
Postel, E., Étude philosophique, historique et critique sur le magnétisme des medecins spagiristes au sezième siècle, Caen 1860.
du Prel, C., Die Philosophie der Mystik, Leipzig 1885 (sv. övers. 1890).
Preyer, W., Hypnotismen eller den så kallade animala magnetismen, Gävle 1882.
Puységur, se Chastenet de Puységur.

Qvarnström, B., Parapsykologi. Resultat och perspektiv, 2. uppl., Stockholm 1960.

Rapport de l'un des commissaires chargés par le Roi de l'examen du magnétisme animal, Paris 1784.
Rapport des commissaires chargés par le Roi de l'examen du magnétisme animal, Paris 1784.
Rapport des commissaires de la Société royale de médecine, nommés par le Roi pour faire l'examen du magnétisme animal, Paris 1784.
Recueil des pièces les plus intéressantes sur le magnétisme animal, u.o. 1784.
von Reichenbach, C., OD eller magnetiska bref, Stockholm 1857.
Reil, J. C., Ueber die Eigenschaften des Ganglien-Systems und sein Verhältnis zum Cerebral-System (i Archiv für die Physiologie, VII: 2, 1807).
Ribbing, S., Om den s. k. animala magnetismen; hvad den är och hvad den icke är (i Ny Svensk Tidskrift 1886).
Richter, Jean Paul, Museum, Stuttgart 1814.
— Reflexioner öfver animaliska magnetismen, Stockholm 1816.
[Rosenmüller, J. G.], Briefe über die Phänomene des thierischen Magnetismus und Somnambulismus, [I–II], Leipzig 1788.
Rättegångshandlingar i anledning af skriften kallad: Tröst för den brottslige (smb. med Tröst för den brottslige, 2. uppl., Stockholm 1821).

Sacklén, J. F., Sveriges läkarehistoria ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid, I, Nyköping 1822.
Salingre, E., Johan Jacob Ekman och hans medicinska studieresor (i Lychnos 1957/58).
Sammlung der neuesten gedruckten und geschriebenen Nachrichten von Magnet-Curen vorzüglich der mesmerischen, Leipzig 1778.
Santesson, C., Atterboms ungdomsdiktning, Stockholm 1920.
von Schinkel, B. & Bergman, C. W., Minnen ur Sveriges nyare historia, II (2. uppl.), III–IV, Stockholm 1853–55.
von Schubert, G. H., Betraktelser öfver naturvetenskapens minst utredda eller ännu ej upptäckta problemer, Stockholm 1819.
— Drömmarnas symbolik; en blick i andevärldens hemligheter, Stockholm 1820.
Schürer-Waldheim, F., Anton Mesmer, ein Naturforscher ersten Ranges, Wien 1930.
Schwartz, M. S., Viola eller magnetismen, Stockholm 1861.
Schwedisches Museum, I: 2, Stockholm & Leipzig 1804.
Shryock, R. H., The development of modern medicine. An interpretation of the social and scientific factors involved, London 1936.
[Silfverhjelm, G. U.], Inledning til kunskapen om den animale magnetismen, Stockholm 1787.
— Inledning til kunskapen om den animale magnetismen och somnambulismen. Första fortsättningen, Stockholm 1787.
Sjöberg, E. (Vitalis), Samlade skrifter, Stockholm 1873.
Skjöldebrand, A. F., Memoarer utg. af H. Schück, I–II, Stockholm 1903.
Sofrosyne, Journal för fruntimmer 1815.
[Sparrman, A.], Bref om prest-medicin och animal-magnetism. Med kopparstick utg. af några vetenskaps- och sanningsälskare, Stockholm 1815.
Stockenström, G., Ismael i öknen. Strindberg som mystiker, Uppsala 1972.
Stockholms-Posten (SP) 1786–92, 1814–23.
[Strussenfelt, U. S.], Ligger det öfwernaturliga utom det naturligas gräns? En fråga i anledning af doktor Brobergs föreläsningar öfwer mysticismen och magnetismen, Stockholm 1865.
[Sturtzenbecher, M.], Geometri på ett alldeles nytt sätt betraktad, 1.–4. uppl., Stockholm 1802–30.
— Fördomsfria tankar om åtskilliga ämnen, Stockholm 1835.
— Mårten Sturtzenbechers dagbok 1785–90 jämte en kort biografi utg. av H. Tegengren, Åbo 1947 (Acta academiae Aboensis humaniora, XV: 7).
— Några delar af naturkunnigheten på ett alldeles nytt sätt betraktade, 1–6 försöken, Stockholm 1815–29.
— Tröst för den brottslige. Af en känslofull, Stockholm 1817.
Sturzen-Becker, O. P., Reuterholm efter hans egna memoirer, Stockholm 1862.
Sundelin, R., Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet, Uppsala 1886.
Svanberg, V., Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning, Uppsala 1923.
Svensk Literatur-Tidning (SLT) 1814–23.
Svenska läkaresällskapets handlingar, IV–VII, Stockholm 1817–20.
Svenska läkaresällskapets årsberättelse för åren 1813–22, Stockholm 1813–22.
Swenskt National-Blad 1817.
Sylwan, O., Johan Henrik Kellgren. En öfversikt af hans lefnad och författarskap, Stockholm 1912 (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola, ny följd, IX).

Sylwan, O. (utg.), En Stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev 1757–1778, Stockholm 1920.
Söderbaum, H. G., Jac. Berzelius. Levnadsskildring, Uppsala 1929–31.

Tersmeden, C., Memoarer. I sammandrag utg. av Nils Erdmann, [V–VI], Stockholm 1918–19.
Der Teutsche Merkur 1787.
Thouret, M. A., Recherches et doutes sur le magnétisme animal, Paris 1784.
Tischner, R., Franz Anton Mesmer. Leben, Werk und Wirkungen, München 1928.
Tischner, R. & Bittel, K., Mesmer und sein Problem. Magnetismus — Suggestion — Hypnose, Stuttgart 1941.
Trafvenfelt, C., Åminnelsetal öfver Erik Gadelius 1828, Stockholm 1830 (i Kungl. Vetenskapsakademiens åminnelsetal).
Tykesson, E., Atterbom. En levnadsteckning, Lund 1954.

Upfostrings-Sälskapets (1787: almänna) Tidningar (UST) 1781–87.
Upsala 1864.
Upsala-Posten 1864.

[Wallich, I.], Nogle af magnetismens virkninger i Kjöbenhavn, fremstillede efter en dansk magnetiseurs paa stedet förte dagbog, som et tillaeg til skriftet »Den menneskelige magnetisme», [2. uppl.], ved literatus Blok Tøxen, Köpenhamn 1817.
Wallmark, C., Pehr Adam Wallmark. En tidsbild från adertonhundratalets första hälft, Stockholm 1914.
[Wallmark, P. A.], Resan till Stockholm år 1913. Af Fuselbrenner d. yngre, Stockholm 1819.
Walmsley, D. M., Anton Mesmer, London 1967.
Weckoskrift för läkare och naturforskare, IV–IX (fr. o. m. VIII under titel: Läkaren och naturforskaren), Stockholm 1783–88.
Westin, F., Carl Johan Lindegren. Liv och författarskap, Ekenäs 1940.
K. Vetenskapsakademiens handlingar för år 1848, II, Stockholm 1849.
Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer utg. av S. Hedin, I–VI, Stockholm 1797–99.
Wetterstrand, O. G., Om hypnotismens användande i den praktiska medicinen, Stockholm 1888.
Whittaker, E., A history of the theories of aether and electricity, [I], London 1951.
Viatte, A., Les sources occultes du romantisme. Illuminisme — théosophie 1770–1820, I–II, Paris 1928 (Bibliothèque de la revue de littérature comparée, 46–47).
Vinchon, J., Mesmer et son secret, Paris 1936.
Wolfart, C. C., Geschichte einer lebensmagnetischer Kur, Berlin 1812.

Zweig, S., Själslig läkekonst. Mesmer — Christian science — Freud, [ny uppl.], Helsingfors 1945.
Zwey höchst merkwürdige Beobachtungen über den Somnambulismus oder das Traum-Leben ohne magnetische Einwirkung (i Journal der praktischen Heilkunde, XXXX:2, 1815)

Åbo tidningar 1791–1803.

[Ökner, K.], Handlingar rörande skomakare dottern Sara Stina Schultz, som ansetts wara af djefwulen besatt, Strängnäs 1818.

Personregister

Acerbi, G. 29, 47 ff, 109
Acrel, O. von 40, 44
Afzelius, A. 32 f, 157
Afzelius, P. von 32 f, 157 f
Agardh, C. A. 156, 161, 196, 217
Ahnfelt, P. G. 159, 206 f
Aken, F. J. von 30 n
Almqvist, C. J. L. 152, 244 f
Arnim, A. von 234
Alrutz, S. 255
Alströmer, C. 41
Alströmer, P. 41
Arrhenius, C. M. 151, 153, 198
Arzt, A. 230
Askelöf, J. C. 181, 194, 202
Atterbom, P. D. A. 97, 152, 197, 202, 230, 241, 243 f
Autenrieth, J. H. F. 168, 210
Axelsson, A. 84

Baader, F. von 121, 241 f
Backman, A. 254
Backman, C. 226 f, 233
Bailly, J. S. 20, 89
Balzac, H. de 234
Barbarin 28 f, 111 f
Becker, P. A. 181, 194
Belotti 47 f
Bergasse, N. 20, 22
Bergen, C. von 254
Bergklint, C. F. 53, 61, 71–78, 80 f, 84, 86, 99 ff, 133 f, 136 ff, 140
Bergman, H. 246
Bernheim, H. 112, 254
Bertrand, A. J. F. 112, 247
Berzelius, J. J. 186–189, 192, 195, 197, 214–220
Bethén, A. 198 ff, 204, 223, 232 f
Beyer, G. 51
Bielke, N. A. 42, 44
Biester, J. E. 69
Bjerkén, P. af 175, 177, 187, 192 f, 212 f, 224
Bjerre, P. 164, 181, 183, 186
Björn, D. G. 98
Björnram, G. 60, 102
Björnström, F. 253 f
Bladh, A. 44
Blumenbach, J. F. 155
Boeckmann, J. L. 46, 116, 122
Boerhaave, H. 11
Bonde, C. 84, 102, 104
Borgenstierna, C. 102 ff, 109
Brag, J. 158
Braid, J. 112, 247
Brandis, J. D. 191
Brelin, F. 109
Broberg, J. V. 252
Brown, J. 155, 157, 164, 210
Bruce, R. E. 248
Burdach, C. F. 164, 168
Bure, J. G. 220 f
Bush, G. 71
Bäck, A. 44
Böcker, H. H. 177, 189
Börjesson, J. 243

Cagliostro, A. 60
Carl, prins av Hessen 53
Carlander, C. 157 f, 182, 187, 190, 192, 194, 210, 221
Cederschjöld, F. A. 166, 171, 251
Cederschjöld, P. G. 8, 132, 150, 161–209, 211 f, 215–221, 223, 225–228, 230, 232–236, 238 ff, 245, 247, 252
Charcot, J. M. 112, 185
Chastenet de Puységur, A. M. J. 21, 25–29, 37, 42, 65, 78, 89, 95, 111–114, 152, 186, 212, 214, 245
Clewberg-Edelcrantz, A. N. 192 f

Cook, J. 221
Court de Gebelin, A. 19
Creutz, G. P. 33
Cullen, W. 155, 157, 210

Dalberg, N. 40, 44
D'Alembert, J. 144
De Geer, J. J. 91, 102
Deleen, C. 143
Deleuze, J. P. F. 112, 212, 214
Descartes, R. 141
D'Eslon, C. 19 f, 22
Destouches, P. N. 98
Digby, K. 10
Drangel, E. 74
Dubb, P. 210 f
Dumas d. ä., A. 234
Düben, G. von 251

Ekbohrn, C. M. 226
Ekman, J. J. 157 f, 188, 209 f
Ekman, O. C. 161, 193, 206–209, 226, 233, 248 f
Ekström(er), C. J. 187, 214, 216, 218 ff
Eldström, C. W. A. 179
Ellenberger, H. F. 28
Engelhart, J. H. 157, 159, 164
Engeström, L. von 164, 166, 200
Engström, N. 214
Ennemoser, J. 121
Enquist, P. O. 246
Eriksson, G. 159
Eschenmeyer, C. A. von 120, 126, 169, 192, 233
Esdaile, J. 247
Esenbeck, C. N. van 120, 161, 231
Euler, L. 141

Faria, J. C. de 112, 247
Fischerström, J. 31
Fleming, H. 44
Fludd, R. 11, 223
Franklin, B. 17, 20, 89
Fredrik II 54
Fremling, M. 159 f
Fries, E. 156
Fröhlich, S. 193
Fåhræus, R. 164

Gadelius, E. 177, 179, 189, 192 ff
Gagnérus, S. 46
Gahn, J. G. 214, 216 f
Gall, F. J. 160 n
Galvani, L. 115
Gassner, J. 12 f
Gedda, P. N. 40, 44
Gedike, F. 69
Geijer, E. G. 241, 243 f
Gistrén, J. H. 179, 187, 190, 192, 194, 221
Gjörwell, C. C. 31, 34–37, 39–47, 52, 62, 67 f, 81, 84, 86, 110
Gmelin, E. 116, 122, 168, 184
Goclenius, R. 10
Goethe, J. W. von 126, 234
Grabianka 54, 105
Grafström, A. A. 243
Greatrakes, V. 12
Grenander, P. 207
Gustav III 35 f, 39, 44 f, 53, 60 f, 72, 96, 98 f, 102–106
Gustav IV Adolf 92, 106 ff

Haen, A. de 14
Hagströmer, A. J. 32 f, 44
Haij, D. 158
Halldin, J. G. 53, 60, 62, 66, 71, 73 f, 76, 81–86, 100 f, 142
Haller, A. von 155, 164
Hallman, J. G. 44
Hammarsköld, L. 144, 152, 197, 202 f, 239 f, 243
Hansen, C. 250 ff
Hauffe, F. 124
Hedenberg, A. 44
Hedin, S. A. 234 ff
Hedlund, S. A. 248
Hedvig Elisabeth Charlotta 45, 108
Heinecken, J. 168, 170
Hell, M. 14
Helmont, J. B. van 10 f, 223
Herder, J. G. 12, 126
Hippokrates 165
Hoffmann, E. T. A. 234, 242 f
Hoffmann, F. 11 f
Hollberg, L. 210 f
Hufeland, C. W. 113, 125 f, 136, 168 f, 178, 184, 186, 191, 210, 230, 232 f
Hufeland, F. 125
Hugo, V. 234
Huss, M. 249 f, 252 ff

Hwasser, I. 156, 248
Häggroth, J. 139

Jackson, H. 255
Jean Paul, se Richter, J. P.
Johansén, C. 31, 53, 58, 71, 73, 76, 85–88, 133
Jung-Stilling, J. H. 71, 122 f, 141, 220
Jussieu, A. L. de 21

Kahl, A. 160
Karl XIII (hertig Karl), 45, 47, 53, 60, 84, 102 f, 106–110, 190
Kellgren, J. H. 92–98, 132, 200, 221, 234, 239
Kerner, J. 124, 247 f
Kieser, D. G. 120, 126, 138, 141, 160, 169, 226, 228–231, 233, 248
Kindborg, E. 255
Kircher, A. 10
Kleist, H. von 234
Klingvall, P. 100
Klopstock, F. G. 69, 97
Kluge, C. A. 126, 128, 141, 168, 173 f, 176, 178, 188, 207–210, 224 ff, 233
Knös, C. J. 142, 144
Knös, O. 51 f, 62

Lagberg, J. O. 141, 228–231, 233
Lamm, M. 7, 54
Lavater, J. C. 37, 114, 116, 222
Lavoisier, A. L. 17, 20, 89
Leibniz, G. W. von 143
Leijonhufvud, K. 91
Lenhammar, H. 8, 58, 93
Lentin, I. F. L. 168
Leopold, C. G. 197
Levin, P. A. 252 ff
Lidén, J. H. 30, 39, 42, 90 f, 110, 132
Liébeault, A. A. 112, 185, 254
Liedgren, E. 177 f
Liedman, S.-E. 248
Liljencrantz, J. 84
Liljewalch, C. F. 161, 206
Lindegren, C. J. 139 f
Lindström, H. 246
Linné, C. von 140
Livijn, C. 182, 239 f
Ljungberger, G. 43
Locke, J. 92, 97
Löwenhielm, C. A. 180, 189, 211–215, 217, 240
Löwenhielm, G. 215

Malmsten, P. H. 251
Marcard, H. M. 218
Marais 33 f, 103
Marie Antoinette 20
Maxwell, W. 11, 14
Mead, R. 13 f, 22 f
Mesmer, F. A. 9, 11, 13–33, 35 ff, 42 f, 49, 55, 60, 65, 71, 78, 89, 95, 98, 102, 111–114, 116, 118, 121, 124 f, 135, 154, 190, 198, 211, 214, 233
Montravel, se Tardy de Montravel
Mortensen, J. 239
Munck, A. F. 72
Munck af Rosenschöld, E. Z. 159 ff, 206 f
Mörner, C. 189

Nachmanson, E. 8, 164, 177, 181, 235
Nasse, E. 120, 126, 169
Neijber, E. 173
Newton, I. 12, 14, 22, 223
Nicolai, C. F. 68 ff, 97
Noraeus, S. 214
Nordenskjöld, A. 51, 53, 72 ff
Nordenskjöld, A. G. 53, 57, 72–75, 77 f, 99, 101, 133–142, 145
Nordenskjöld, C. F. 50 f, 53 f, 57 f, 72 ff, 85, 91, 103, 133 f
Nordhoff, A. W. 210
Nordqvist, L. P. 210
Nordström, A. 99
Novalis 234
Nyman, C. M. 251

Odhelius, J. L. 30, 32 ff, 44, 46, 59
Oken, L. 202, 210, 228, 241
Osengius, P. 177
Ostertag 211
Oxenstierna, J. G. 84, 102, 104, 110

Palmblad, V. F. 197, 201 f, 239, 242 ff
Paracelsus, T. 9 ff, 14
Paradis, M. T. von 16
Pasqualis, M. 54
Pattie, F. 22
Pernetty, A. 36 f, 46, 53 ff, 105

Petetin, J. H. D. 112
Pfaff, C. H. 201, 204, 232 f
Plommenfelt, C. A. 60, 102
Plotinos 124
Podmore, F. 25
Poe, E. A. 242
Pontin, M. M. af 187, 192
Porthan, H. G. 136
Pramberg, J. B. 159
Puységur, se Chastenet de Puységur
Pythagoras 124

Qvarnström, G. 242

Rabbén, J. 159
Reichenbach, C. von 217
Reil, J. C. 117, 124, 155, 168, 210
Retzius, A. 249
Reuterholm, G. A. 102–109
Reutersvärd, C. 78
Riben, C. F. 44
Richter, J. P. 121, 138, 141, 176, 202, 224 ff, 233 f, 241 f, 244
Roos, S. 77
Roos af Hjelmsäter, L. H. 171
Rosén, J. 51
Rosenmüller, J. G. 69 f
Rosenstein, N. von 72, 92 ff, 97 f, 132
Rudolphi, F. K. L. 125
Runevall, S. M. 177
Ruuth, E. 102
Rydberg, V. 245
Rääf, L. F. 203, 242
Röschlaub, A. 155 ff, 164, 195, 210

Saint-Martin, C. L. 54 f, 105
Sand, G. 234
Santorio, S. 140
Saxtorph, J. S. 164
Saxtorph, M. 164
Scheffer, C. F. 34, 36
Schelling, F. von 154, 156, 159, 164, 195, 210, 228, 241
Schiller, F. 126, 234
Schröderheim, E. 98
Schubert, G. H. von 121, 170, 202, 227 f, 233, 242
Schultz, S. S. 52, 59 f, 81, 85
Schultzenheim, D. von 187
Schwartz, M. S. 246
Schönbeck, C. G. 161, 206
Schönberg, A. 30, 44, 84
Schönherr, C. J. 182
Silfverhjelm, C. G. 34–40, 42–50, 52, 55, 103–110, 116, 131 f, 134 ff, 199
Silfverhjelm, G. U. 52, 56, 62, 71, 73, 75, 78, 86–92, 94, 101, 135, 142, 149, 183
Sinclair, C. G. 42, 44
Sjöberg, E. (Vitalis) 239
Skjöldebrand, A. F. 47 f, 109
Sparre, F. 44, 84, 102, 104
Sparrman, A. 101, 193, 201, 221 ff, 233
Stahl, E. 12
Steffens, H. 158
Stenborg, C. 98
Stieglitz, J. 188 f, 210, 218
Strindberg, A. 246
Strombeck, F. 219
Stuart, K. E. 103
Sturtzenbecher, M. 53, 67, 71–74, 78 ff, 100 f, 131, 133 f, 136, 142–154, 160, 201, 206, 221, 224, 233, 244
Sturzen-Becker, O. P. 108 f
Störck, A. von 17
Sundelin, R. 8, 40
Sundelius-Sundels-Edelhjerta, E. 210
Svanberg, J. 48
Svanberg, V. 245
Swedenborg, E. 50 f, 53–58, 60 f, 65 f, 68 f, 71–76, 78, 81, 85 ff, 90 f, 95, 100, 103, 123, 134, 138, 141, 144, 147, 154
Swieten, G. van 14
Sönnerberg, J. 159 f

Tardy de Montravel, A. A. 27, 36 f, 53, 55, 65, 89
Theel, D. 32
Thouret, M. A. 11, 21, 32
Thunberg, C. P. 195
Tieck, L. 242
Tingstadius, L. C. 44
Trafvenfelt, C. 188, 192, 195, 219
Trendelenburg, C. 161, 206
Trendelenburg, P. A. 214
Treviranus, G. R. 155, 168
Trobeck, L. 211
Trolle-Wachtmeister, H. G. 217
Tybeck, J. 52, 59, 93, 144, 182 f

Ulfklou, H. G. 60, 102

Voltaire, F. M. de 17

Wadström, C. B. 50 f, 62, 91
Wagner, J. J. 210
Wallmark, P. A. 154, 177, 195, 197, 200 f, 203, 225, 227, 232, 235, 237 ff, 243
Wallich, I. 191
Wallin, J. O. 144, 177 f, 197
Weigel, C. E. von 213 f
Wendt, J. C. W. 191
Wetterstrand, O. G. 254
Wieland, C. M. 67 f, 70, 97
Wienholt, A. 116, 122, 168, 184, 210, 235
Wilcke, J. C. 34, 44
Wirgin 210
Wolfart, C. C. 125, 168, 176, 189 f, 201, 207 f, 210, 216, 219 f
Wrangel, C. 77, 85, 100
Wrangel, F. U. 43 f
Wrede, O. 44

Zetterström, C. 157
Zibet, C. 44

Åkerman, N. 206

Öjmark, E. A. 175
Ökner, K. 59
Örsted, H. C. 158, 164, 166, 168, 170

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samfundet

Redaktör: Professor Sten Lindroth, Uppsala

1. *N. V. E. Nordenmark*, Anders Celsius. 1936. Häft. kr. 11: —, klotb. kr. 15: —.

2: 1–5. *Olaus Rudbeck*, Atlantica. 1–4 + Taflor. Utg. av Axel Nelson 1937–1950. Häft. kr. 60: —, klotb. kr. 65: — per volym.

3. *Samuel E. Bring*, C. G. Warmholtz' och Louis De Geers bibliotek på Christineholm. 1941. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —.

4. *Vilhelm Djurberg*, Läkaren Johan von Hoorn. 1942. Häft. kr. 33: —, klotb. kr. 40: —.

5. *Henrik Sandblad*, De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation och motreformation. 1942. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —.

6. *Christopher Polhems* brev. Utg. av Axel Liljencrantz. 1941–46. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —.

7. *Sten Lindroth*, Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt. 1943. Häft. kr. 46: —, klotb. kr. 53: —. (Utsåld.)

8. *Schering Rosenhane*, Oeconomia. Utg. av Torsten Lagerstedt. 1944. Häft. kr. 23: —, klotb. kr. 30: —.

9. *Gunnar Annell*, Erik XIV:s etiska föreställningar och deras inflytande på hans politik. 1945. Häft. kr. 30: —, klotb. kr. 37: —.

10: 1–4. *Christopher Polhems* efterlämnade skrifter. I. Teknologiska skrifter. Redigerade av H. Sandblad. 1947. Häft. kr. 18: —, klotb. kr. 22: —. II. Nationalekonomiska och politiska skrifter. Redigerade av G. Lindeberg. 1951. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —. III. Naturfilosofiska och fysikaliska skrifter. Redigerade av A. Liljencrantz. 1952–53. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —. IV. Varia. Redigerade av B. Löw. 1954. Häft. kr. 26: 50, klotb. kr. 33: —.

11: 1. *Olaus Magnus*, Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum. Phototypice edita. Malmö 1949. Nio blad i portfölj kr. 220: —.

11: 2. *Herman Richter*, Olaus Magnus Carta marina 1539. 1967. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —.

12. *Sven Rydberg*, Svenska studieresor till England under frihetstiden. 1951. Häft. kr. 35: —, klotb. kr. 44: —.

13. *Yngve Löwegren*, Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet. Ett bidrag till zoologiens historia. 1952. Häft. kr. 35: —, klotb. kr. 44: —. (Utsåld)

14. *Bengt Ferrner*, Resa i Europa 1758–1762. Utg. av Sten G. Lindberg. 1956. Häft. kr. 65: —, klotb. kr. 79: 50, halvfranskt band kr. 95: —.

Forts på omslagets 4:e sida

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samfundet

Redaktör: Professor Sten Lindroth, Uppsala

1–14 se omslagets 3:e sida.

15. *Lars Gustafsson*, Virtus politica. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur. 1956. Häft. kr. 33: —, klotb. kr. 40: —.

16. *Fredrik Berg*, Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige. 1958. Häft. kr. 35: —, klotb. kr. 42: —. (Utsåld)

17: 1. *Herman Richter*, Geografiens historia i Sverige intill år 1800. 1959. Häft. kr. 42: —, klotb. kr. 54: —.

17: 2. *N. V. E. Nordenmark*, Astronomiens historia i Sverige intill år 1800. 1959. Häft. kr. 42: —, klotb. kr. 54: —. Därtill två supplement: 1. Reviderat personregister och litteraturförteckning. 1960 (erhålles gratis). 2. *Johan Nordström*, Bibliografiskt supplement. 1965. Häft. kr. 35: —, klotb. kr. 45: —.

17: 3. *Gunnar Eriksson*, Botanikens historia i Sverige intill år 1800. 1969. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —.

17: 4. *Hugo Olsson*, Kemiens historia i Sverige intill år 1800. 1971. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —.

18. *Ruben Eriksson*, Andreas Vesalius' first public anatomy at Bologna 1540. An eyewitness report. 1959. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 57: —. (Utsåld)

19. *Allan Ellenius*, De arte pingendi. Latin art literature in seventeenth-century Sweden and its international background. 1960. Häft. kr. 42: —, klotb. kr. 54: —.

20. *Gunnar Eriksson*, Elias Fries och den romantiska biologien. 1962. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 57: —.

21. *Fredrik Berg*, Oftalmologin i Sverige under 1800-talet. 1965. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —.

22. *Rolf Lindborg*, Descartes i Uppsala. Striderna om »nya filosofien» 1663–1689. 1965. Häft. kr. 50: —, klotb. kr. 65: —.

23. *Torbern Bergman's* Foreign Correspondence. Ed. by Göte Carlid and Johan Nordström. 1. Letters from foreigners to Torbern Bergman. 1965. Häft. kr. 55: —, klotb. kr. 70: —.

24. *Kurt Johannesson*, I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock. 1968. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —.

25. *Karin Johannisson*, Magnetisörernas tid. Den animala magnetismen i Sverige. 1974. Häft. kr. 40: —, klotb. kr. 55: —.

26. *Tore Frängsmyr*, Geologi och skapelsetro. Föreställningar om jordens historia från Hiärne till Bergman. 1969. Häft. kr. 45: —, klotb. kr. 60: —. (Utsåld)

27. *Sven-Eric Liedman*, Israel Hwasser. 1971. Häft. kr. 40: —, klotb. kr. 55: —.

Anmälan om önskat inträde i Lärdomshistoriska Samfundet emottages av *Lärdomshistoriska Samfundets Sekr.*, adr. Uppsala, som lämnar upplysning om för samfundets medlemmar vid direkt rekvisition gällande priser.

ISBN 91-85286-00-1

Karin Johannisson

Magnetisörernas tid

Den animala magnetismen i Sverige

Den animala magnetismen lanserades på 1770-talet av den österrikiske läkaren Franz Anton Mesmer som en ny och revolutionerande läkekonst. Varje organism, menade han, var beroende av ett i hela universum utbrett magnetiskt ämne, som genom handpåläggning kunde överföras från en frisk till en sjuk kropp. Betydelsefull blev upptäckten att patienterna under magnetisörens händer ofta försattes i djupa sömntillstånd och då gav prov på häpnadsväckande paranormala förmågor. Detta kom i sin tur att ge upphov till en rad omtolkningar av magnetismen.

Karin Johannisson visar i Magnetisörernas tid hur magnetismen i Sverige kom att kombineras med vitt skilda syften, hur den här kom att praktiseras av läkare, swedenborgare och frimurare under upplysningstiden och under 1800-talet vinna ny aktualitet i anknytning till romantisk naturfilosofi och medicin.

Den animala magnetismen bar i sig fröet till verksamhetsfält som hypnotism, spiritism, parapsykologi och Christian science. Än idag lever således dessa föreställningar kvar, om än i nya skepnader, än idag vinner de anhängare och väcker debatt.

Omslagsbild: *Der Magnetiseur.*
Kopparstick av Daniel Chodowiecki.